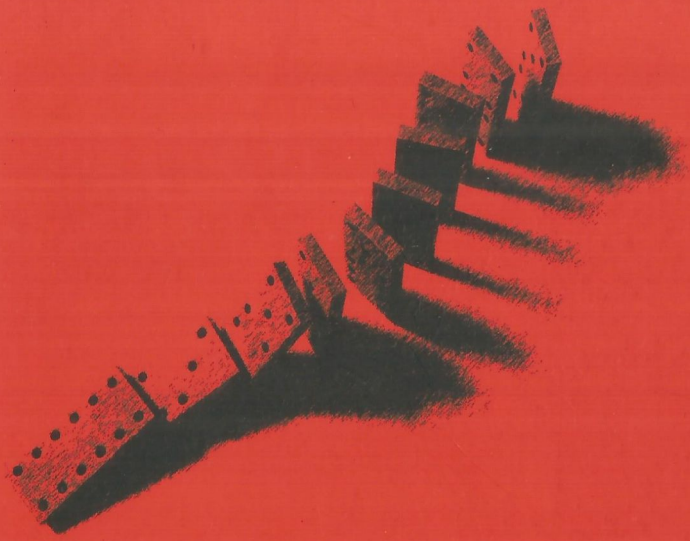
GENİŞLETİLMİŞ 2. BASKI

KAPİTALİZMİN KRİZİ

2008 KRİZİNİN ELEŞTİREL BİR ÇÖZÜMLEMESİ

mustafa durmuş

TAN

24 SORU-CEVAP
VE KRİZ SÖZLÜĞÜ
BİRLİKTE

KAPİTALİZMİN KRİZİ
2008 KRİZİNİN ELEŞTİREL BİR ÇÖZÜMLEMESİ

Kapitalizmin Krizi - 2008 Krizinin Eleştirel Bir Çözümlemesi
Tan Kitabevi Yayınları 1 / Araştırma Dizisi 1
ISBN-13: 978-605-5668-10-5
© Tan Dağ. Öğr. Eğt. ve Kitap Yayıncılık Hizmetleri Ltd. Şti., 2009
1. Baskı, Mayıs 2009, Ankara, 1000 adet
2. Baskı, Şubat 2010, Ankara, 1000 adet

Yayına Hazırlayan: Oktay Tercan
Kapak ve İç Tasarım: Başak İşkur, Erdem Olcay
Baskı ve Cilt: Gantekin Matbaacılık

Kaynakça Notu:
Mustafa Durmuş, Kapitalizmin Krizi - 2008 Krizinin Eleştirel Bir Çözümlemesi, Ankara, Tan Kitabevi Yayınları, 2010. 350 sayfa.

Tan Kitabevi Yayınları
Selanik 2 Sokak 78/5 Kızılay Ankara
Tel-Faks: 0312 419 33 53
www.tankitabevi.com
bilgi@tankitabevi.com

KAPİTALİZMİN KRİZİ
2008 KRİZİNİN ELEŞTİREL BİR ÇÖZÜMLEMESİ

Mustafa Durmuş

MUSTAFA DURMUŞ 1977 yılında A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi İktisat-Maliye bölümünden mezun oldu. 1978-80 arasında Türk-İş'e bağlı Yol-İş'te eğitim uzmanı olarak görev yaptı. 1981 yılında Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi'ne (Gazi Üniversitesi) bağlı Bankacılık ve Sigortacılık Yüksek Okulu'nda asistan oldu. 1985 yılında doktora tez çalışması için İngiltere'ye gitti. 1989 yılında ihracata yönelik sanayileşme ve Güney Kore modeli konulu doktora tezini tamamladı. İngiltere'de kaldığı süre boyunca York Üniversitesi'nde misafir araştırmacı olarak görev yaptı. 2006 yılına kadar A.Ü. S.B.F. Maliye Bölümü'nde öğretim üyeliği yapan Doç. Dr. Durmuş, 2006 yılından bu yana Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Maliye Bölümü'nde görev yapmaktadır. Maliye politikası ve kamu ekonomisi alanlarında yazılmış çok sayıda Türkçe ve İngilizce makalesi ve kitabı bulunmaktadır. Son olarak 2008 yılında Gazi Kitabevi Yayınları'ndan 'Kamu Ekonomisi' kitabı yayınlanmıştır.

Krizin gerçek mağdurlarına...

İÇİNDEKİLER

İKİNCİ BASKIYA ÖNSÖZ 9
ÖNSÖZ 11
GİRİŞ: TOPARLANMA GERÇEK Mİ? 17

1. TARİHSEL SÜREÇTE KAPİTALİZMİN KRİZLERİ 65
Kapitalist Krizlerin Tarihsel Gelişimi: 1845–2008 65
Kapitalist Krizlerden Çıkış Yolları 69

2. 2008 KÜRESEL KAPİTALİST KRİZİN KAPSAMI VE DERİNLİĞİ 73
Krizin Genel İktisadi Etkisi 73
Krizin Sermaye Birikimi Üzerine Etkisi 77
Krizin Emek Üzerine Etkisi 83
Krizin Kamu Maliyesi Üzerindeki Etkisi 86

3. 2008 KÜRESEL KAPİTALİST KRİZİNİN GELİŞİ 101
Kriz Öncesi Canlanma Dönemi (1990–1997 ve 2001–2006) 101
Krizi Öteleme Mekanizması:
Eşik Altı İpotekli Konut Kredileri (2001–2007) 106

4. 2008 KÜRESEL KAPİTALİST KRİZİNİN ÖZGÜL KARAKTERİSTİĞİ:
NEO-LİBERALİZM VE HIZLANAN FİNANSALLAŞMA 129

5. ANTİ-KRİZ DEVLET MÜDAHALELERİNİN ÇÖZÜMLEMESİ 141
Müdahalelerin Etkinliği 141
Müdahalelerin Adilliği 155

6. 2008 KRİZİNİN TÜRKİYE ÜZERİNE ETKİLERİ 159

7. 2008 KRİZİNİN ELEŞTİREL BİR ÇÖZÜMLEMESİ
VE KAPİTALİZMİN GELECEĞİ 173
Çözüm Üzerine 186

8. AŞIRI ÜRETİM KRİZİ: KÜRESEL OTOMOTİV SANAYİNİN
GENERAL MOTORS ÖRNEĞİ ÜZERİNDEN ANALİZİ 191
Detroit Üçlüsü'nün Krizi ve General Motors'un İflası 191
Küresel Otomotiv Sektörü: Ölçek, Üretim, Kapasite ve Satışlar 199
Küresel Otomotiv Sanayi Krizinin Ekonomi Politiği 217

SORULARLA KRİZ VE DÜNYA SOLUNUN KRİZ YORUMLARI 239

KRİZ SÖZLÜĞÜ 319

KAYNAKÇA 339

İKİNCİ BASKIYA ÖNSÖZ

2009 Mayıs'ında dağıtıma giren kitabın ilk baskısı, giderek daha çok hissedilmeye başlanan krizi öğrenmeye dönük bir merakın da etkisiyle, kısa süre içinde tükendi. Kitabın ikinci baskısını yapma yönündeki motivasyon ise, dünyada çeşitli iktisadi ve sosyal alanda yaşanılan gelişmelerin de etkisiyle ortaya çıktı ve bu çaba kitabın genişletilmiş olarak basımına neden oldu.

Birinci baskı yapıldıktan sonra başta Amerikan basınında olmak üzere dünya basınında General Motors (GM)'un iflasıyla ilgili haberler yer almaya başladı. Diğer iki otomotiv devi olan Chrysler llc. ve Ford Motor Co. ile birlikte, dünyanın en büyük otomotiv devi Amerikan tekeli GM, Amerikan Hazinesi'ne başvurarak kurtarılma talebinde bulundu. Kısa bir süre içinde Amerikan İflas Mahkemesi, iflas başvurusunu kabul etti ve sonucunda ABD devleti sunduğu 60 milyar ABD dolarlık bir destek karşılığında şirketin % 60 hissesini satın alarak devletleştirdi. General Motors'un başvuru dosyasında yer alan gerçekler, bu şirketin yıllardır, bir aşırı kapasite yatırımı, aşırı üretimden kaynaklanan bir kar oranları azalması sorunu yaşadığını da ortaya çıkardı. Böylece, diğer sektörlerdeki bazı tekellerin de benzer sorunlarından hareketle dikkatler, bir kez daha yaklaşık 150 yıl öncesinde K. Marx tarafından ortaya atılmış olan *"kâr oranlarındaki düşüş eğilimi yasası"*na çekildi. GM'nin iflasının ardındaki gerçekler Marksist kriz teorisinin

özünü oluşturan bu yasanın geçerliliğini ortaya koyuyordu. Bu nedenle de, bu baskı için General Motors'un iflası masaya yatırıldı ve bir örnek olay çalışması olarak söz konusu teori ile ilişkisi irdelendi. Bu irdeleme sonucunda, 2008 krizinin ardındaki gerçek nedenin 1970'lerin başlarından bu yana azalmakta olan kar oranları olduğu bir kez daha doğrulandı. Ayrıca, bu krizin özgün karakteristiğinin, menkul kıymetleştirme biçimi olarak yeni türev araçlar ve türev piyasalar, dolayısıyla da finansallaşmanın yeni biçimi olduğu da bir kez daha doğrulandı. Bu konudaki analiz kitabın son bölümünde yer aldı.

Nisan 2009'dan itibaren gelişmiş kapitalist ülke ekonomilerinde "*iyileşme-yeşil filizler ya da toparlanma*" başladığı yolundaki açıklamaların, iddiaların ya da bazı göstergelerin de ele alınması gerekiyordu. Bu bir anlamda, kapitalizmin krizinden çıkıp çıkmadığı, tartışmalarına da açıklık getirecekti. Bu nedenle de bu baskının Giriş bölümünde Nisan 2009 sonrası dünya ekonomisi ve Türkiye'deki gelişmeler ele alındı ve toparlanmanın gerçek bir toparlanma olup olmadığı, toparlanma olduğunda dahi bunun emekçiler açısından ne anlama geleceği tartışıldı.

Kitabın yeni baskısında, kitapta da sıkça geçen bazı kavramların daha iyi anlaşılabilmesi, bu kavramların toplumsal yaşam üzerindeki izdüşümlerinin daha iyi çözümlenebilmesi ve kavramların çeşitli emek platformlarında daha etkin olarak kullanılabilir hale gelmesini sağlayabilmek için sözlükçe kısmı genişletildi.

Kitabı, birinci basıma hazırlayan arkadaşlarımızın titizliğine rağmen, yok denecek kadar az sayıdaki basım hataları düzeltildi ve bazı veriler güncellendi.

Toplumsal ve iktisadi yaşamdaki gelişmeler öylesine hızlı ki, artık son çalışma denildiği zamanlarda dahi,"sözün bittiği an"lar gelmiyor. Ayrıca okuyuculardan gelecek eleştiri ve önerilerin de hakkı saklı.

Emekçilerin bilgi dünyasına bir damla olması umuduyla.

Doç. Dr. Mustafa Durmuş
15 Şubat 2010

ÖNSÖZ

2008 krizi, 1929–1933 krizinden bu yana görülmüş en derin krizdir. Sermaye birikiminin, finans kapitalin merkezi Amerika Birleşik Devletleri'nde ortaya çıkmış ve sadece üç hafta içinde başta Avrupa olmak üzere tüm dünyaya yayılmıştır.

Küresel kriz, kapitalist metropollerin kalbi finansal sektörü bütünüyle çökertmiş, dünya bankacılık sistemini felç etmiş ve hala çözülememiş olan bir kredi kuruması yaşanmasına neden olmuştur.

Finansal sektörde başlayan kriz hızla reel sektöre sıçramış ve kapitalist dünyayı, Büyük Depresyon'dan bu yana görülen en derin resesyona sürüklemiştir. Gelişmiş ve az gelişmiş tüm kapitalist ülkelerde ekonomik büyüme oranları hızla düşmüş, işsizlik devasa boyutlara ulaşmış, insanlık genel olarak ciddi bir refah kaybına uğrarken, yoksulluk hızla artmıştır. İnsanlar sadece işlerini değil, çöken finansal piyasaların aracı haline getirilmiş olan evlerini ve sosyal güvenlikleri bağlamında geleceklerini kaybetmişlerdir. Dev finansal kuruluşlar devlet müdahaleleriyle iflastan kurtarılırken, *Lehman Brothers* gibi küresel finans kuruluşları batmış ve sermaye yitimi had safhaya ulaşmıştır.

Önceki krizlerden 6–12 ayda çıkılabilmişken (1929–1933 hariç), son kriz ortaya çıkalı bir buçuk yıla yakın bir zaman geçmiş olmasına, bugüne kadar banka kurtarmaları için piyasalara üç

trilyon ABD doları civarında nakit para pompalanmış olmasına ve kapitalist metropollerin GSYİH'lerinin % 70'ine varan kurtarma paketleri açıklanmasına, bu yönde büyük boyutlu para ve maliye politikaları uygulanmasına rağmen, kriz hala derinleşmektedir. Başta IMF olmak üzere uluslararası örgütlerin neredeyse tamamı, krizden çıkış için tünelde henüz ışığın görülmediği gerçeğini kabul etmek durumunda kalırken, bu krizden en iyi ihtimalle 2010 yılından önce yukarı doğru bir çıkış beklenmemesi gerektiği uyarılarında bulunmaktadırlar.

Küresel kapitalist kriz sadece ABD'de 10–12 trilyon ABD doları zarara neden olurken, Asya Kalkınma Bankası'nın hesaplamalarına göre kapitalist dünyanın toplam zararı 50–60 trilyon ABD dolarını bulacaktır. Buna, kriz nedeniyle kamu gelirlerindeki azalma ve krize karşı uygulanmakta olan mali ve finansal teşviklerin neden olduğu bütçe açıkları ve kamu borç stoklarındaki artışlar dahil edilmemiştir.

Türkiye'de krizin ciddi etkileri bu yılın başından itibaren görülmeye başlanmış, özellikle, tekstil, otomotiv, beyaz eşya ve inşaat gibi hem iç hem de dış piyasa için lokomotif öneme sahip sektörlerde üretim, satış ve ihracat keskin bir şekilde düşmüş, kapanan işyeri sayısı ve protesto edilen çek ve senetlerde bir patlama yaşanmış, kapasite kullanım oranları son 17 yılın en hızlı düşüşünü yaşamış, ekonomik büyüme hızla yavaşlayarak 2008'in son çeyreğinde % -6,2 oranında küçülmeye dönüşmüş ve tüm bunlara bağlı olarak da işsizlik oranı resmi olarak % 15'lerin üzerine, gayri resmi olarak ise % 25'lerin üzerine çıkmıştır. Gelirler düşüp, yoksulluk hızla artarken, emekçilerin durumu hızla kötüleşmeye başlamıştır. Son yedi yılın temel finansman aracı olan sıcak para girişleri durduğu gibi, sıcak para hızla ülkeyi terk etmiş, özel sektörün dış borç stoku ise neredeyse 200 milyar ABD dolarına ulaşarak olası bir dış borç krizinin işaretlerini vermeye başlamıştır. Kamu kesiminde ise vergi gelirleri azalmış ve 2009 yılı için öngörülen 10 milyar TL'nin üzerindeki açık hedefi, daha ilk iki ayda gerçekleşmiş ve bütçe açığı devasa bir şekilde artmıştır.

Sermaye çevreleri ve onların sözcüsü ulusal ve uluslararası örgütler, 2008 kriziyle ilgili değerlendirme yaparken kapitalist

üretim tarzının kendi iç çelişkilerinden kaynaklanan kriz mekanizmalarını sorgulamamaktadırlar. Tam tersine, krizin nedeninin kapitalizmin bizatihi kendisi olduğu gerçeğini bilinçli bir şekilde gizlemeye, böylece de anti-kapitalist bir muhalefeti engellemeye çalışmaktadırlar.

BIS (Bank for International Settlement) krizi sadece, bir 'çalkantı' olarak nitelerken, bunun nedeninin, eşik altı piyasasını merkez üssü olarak kullanan finansal sermayenin, aşırı bir şekilde yaygınlaştırılmış, uzatılmış, agresif riskler alması olduğunu ileri sürerek, krizi insanların ya da firmaların aşırı risk almaya dönük bireysel ya da kurumsal hatalarına bağlamıştır. Yıllarca serbest piyasa ekonomisinin ve 'bırakınız yapsınlar'ın savunuculuğunu yapan ABD eski başkanı Bush ve ideologları, daha önce savunduklarına ters bir biçimde, faturayı neo-liberal uygulamalara çıkarmış ve birden piyasanın mükemmel olmadığını, zenginlik dağıtmadığını, kaderimizin ve refahımızın bu kaotik ve çılgın karmaşaya bırakılamayacağını, kendi enstrümanlarına bırakılırsa piyasanın öç alıp milyonları fakirleştireceğini itiraf etmek durumunda kalmıştır. IMF eski başkan yardımcısı Rogoff, 2008 istikrarsızlığının yeni bir şey olmadığını vurgulayarak sorunu bir dış borç ödeme zorluğuna indirgemiş ve kapitalizmi aklamaya çalışmıştır.

Krize karşı uygulanacak olan politikaların başarısı, krizin nedenleriyle ilgili olarak yapılan çözümlemelerin ne derece sağlıklı olduğuna bağlıdır. Kapitalist ekonomilerde krizin çıkmasına neden olanların ve onların sözcülerinin kriz ile ilgili yukarıda özetlenen çözümlemeleri gerçeği yansıtmamaktadır.

Kitabın adı bilinçli olarak "Kapitalizmin Krizi" olarak seçilmiş ve krize sistemik bir eleştirel çözümleme denemesi yapılmıştır. Çünkü, finansal kriz olarak ortaya çıkan kriz, aslında hastalıklı, defolu bir üretim tarzının bir semptomudur. Bu üretim tarzı, mal ve hizmetlerin üretimi ve bölüşümüne kalıcı ve yok edici çatışmalar dokuyan kapitalizmdir.

Kapitalist ekonominin işleyişi için işveren ve işçilerin işbirliğine ihtiyaç vardır, ancak bu iki sınıfın menfaatleri çatışma halindedir. Kapitalizm sadece işçi-işveren çatışmasına yol açmaz, aynı zamanda sermayedarlar arasında da sınırı, sonu olmayan

mücadelelere (rekabete) neden olur. Kaynağını, "sosyalleşmiş üretim ile özelleşmiş kapitalist el koyma arasındaki uyumsuzluk" biçimindeki temel çelişki ve rekabetten alan bu durum, zaman zaman kısa vadeli döngü biçiminde, bölgesel ya da yerel olarak sınırlı, zaman zaman ise daha uzun vadeli döngülerle ve küresel olarak krizlere neden olmaktadır. 2008 krizini de bu bağlamda finansal sektörde patlak veren, ancak kapitalizmin üretim tarzının bizatihi kendisinden kaynaklanan bir kriz olarak görmek daha doğrudur.

Kitap, yedi bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, kapitalizmin krizleri tarihsel süreç içinde ele alınmış ve 2008 krizinin kapitalizmin ilk krizi olmadığı, ilk krizin 1845 yılına kadar gittiği tespiti yapılmıştır. Bu anlamda çalışma, 2008 krizinin, kapitalizmin son krizi olmayacağının da altını çizmektedir.

İkinci bölümde, kapitalist krizin derinliği ve kapsamı, genel iktisadi etkileri, toplumsal sınıflar açısından doğurguları (sermaye ve emek) ve kamu maliyesi üzerindeki etkileri irdelenmiştir.

2008 küresel kapitalist krizin gelişiminin incelendiği üçüncü bölümde, krizin tetikleyicisi olan eşik altı konut kredisi balonunun oluşumu, bunu hazırlayan iç ve dış konjonktür, izlenen politikalar ve bu balonun patlaması analiz edilmiştir.

Dördüncü bölümde, krizin özgün karakteri olan finansallaşma olgusu son 25 yıldır uygulanmakta olan neo-liberal politikalar bağlamında irdelenmiş ve tüketici kredileri, mortgage kredileri gibi araçlarla emekçilerin borçlandırılarak yaklaşmakta olan resesyonun nasıl ötelenmeye çalışıldığı, bu bağlamda menkul kıymetleştirilmiş borcun nasıl devasa boyuttaki türev piyasalar ve araçlarla spekülasyona ve beraberinde finansal istikrarsızlığa ve kredi kurumasına yol açtığı açıklanmıştır.

Anti-kriz devlet müdahalelerinin çözümlemesinin yapıldığı beşinci bölümde, krizden bu yana alınan önlemler, para ve maliye politikalarının etkinliği ve adilliği bağlamında tartışılmıştır. Krizin, kapitalist üretim tarzının kaçınılmaz sonucu olan aşırı sermaye birikiminin yol açtığı bir kriz olduğu tespitinden hareketle, sisteme para pompalamanın böyle aşırı birikmiş sermayeyi yok etmek ya da devalüe etmek gibi bir işleve sahip bulunmadığı, tersine aşırı birikimi daha da artırarak, kurgusal (spekülatif) sermayeyi

artıracağı ve yeni köpükler yaratacağı, sorunları gelecek için biriktireceği ve bir sonraki krize zemin hazırlayacağı sonucuna varılmıştır. Ayrıca krizle ilgili olarak alınan tedbirlerin, "kapitalizmi kendinden korumak" ve "kârlar özelleştirilirken zararın sosyalleştirilmesi" amaçlarına nasıl hizmet ettiği ele alınmıştır.

Altıncı bölümde, küresel krizin Türkiye'yi nasıl derinden etkilemekte olduğu incelenirken, yedinci bölümde kitabın alt başlığı olan "krizin eleştirel bir çözümlemesi" denemesi yapılmış ve kapitalizmin geleceği ve kısa ve uzun erimde alternatif çözüm yolları tartışılmıştır.

"Sorularla Kriz" başlığı altında, krizi emek cephesinden değerlendiren bazı Batılı akademisyenler ve sol çevrelerin kriz ve sonrasındaki iktisadi ve siyasi gelişmelere ilişkin çözümlemeleri ve yorumları ele alınmıştır.

Bu deneme çalışmanın hazırlanması, metinlerin tartışılması sırasında değerli yorumlarından ve katkılarından çok yarar sağladığım, başta Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi öğretim üyesi Prof. Dr. Nejla Kurul olmak üzere, yazılı metinlerin bilgisayar ortamına aktarılmasında katkılarını esirgemeyen Gazi Üniversitesi İİBF Maliye Bölümü öğretim elemanları ve çalışanlarına, ayrıca Tan Kitabevi Yayınları'nın değerli çalışanlarına teşekkür borçluyum.

Doç. Dr. Mustafa Durmuş
1 Mayıs 2009

GİRİŞ

TOPARLANMA GERÇEK Mİ?

Uluslararası kapitalizmin uzun dönemli sistemik krizinin yeni bir aşaması ile karşı karşıyayız. Aralık 2007'de başlayan resesyon 1929–1933 krizinden bu yana ortaya çıkan en derin, en uzun küresel krize dönüştü. Bu krizin en kötü aşaması, Lehman Brothers'in batmasına izin verildiği Eylül'de başladı. Sonrasında dünya kapitalizmi bir helikopter gibi döne döne yere çakıldı. Bankacılık sistemi çökerken, bankalar yüzlerce milyar ABD doları tutarında zarar ettiler. Finansal sistem fiilen iflas etti, sermaye piyasaları kapandı ve öyle bir noktaya gelindi ki dünya çapında çok büyük boyutlu devlet müdahaleleri gerekli hale geldi. Bunun sonucunda dünya gayrisafi hâsılası % 4–6 dolayında düşerken, gelişmiş ülkelerde sanayi üretimi % 15-25 arasında geriledi, ihracat çöktü ve dünya ticareti % 20'nin üzerinde daraldı. Bu istatistikler 1930'dan bu yana ilk kez görüldü.

Ekim 2007 itibariyle 250 milyar ABD doları olarak tahmin edilen ABD eşik altı kredi ve menkul kıymetler piyasası zararının, dünya çapında 20 katı büyüklüğünde (4,7 trilyon ABD doları) bir reel hâsıla kaybına ve dünya borsalarında yaklaşık 100 kat büyüklüğünde (26,4 trilyon ABD doları) bir zarara neden olacağı tahmin edilmektedir.[1] Bir diğer kaynağa göre, küresel kapitalist kriz

1 Blanchard, Olivier (2009), "The Crisis: Basic Mechanisms, and Appropriate Policies", *IMF Working Paper*, No:09/80, s. 3

sadece ABD'de 10–12 trilyon ABD doları zarara neden oldu.[2] Asya Kalkınma Bankası'nın hesaplamalarına göre ise kapitalist dünyanın toplam zararı 50–60 trilyon ABD dolarını bulacaktır. Buna, kriz nedeniyle kamu gelirlerindeki azalma ve krize karşı uygulanmakta olan mali ve finansal teşviklerin neden olduğu bütçe açıkları ve kamu borç stoklarındaki artışlar dâhil edilmemiştir.

Kriz, son otuz yıldır genel kabul görmüş neo-liberal burjuva iktisat politikalarının da ciddi biçimde sorgulanmasına neden oldu. Akabinde Batılı kapitalist hükümetler trilyonlarca ABD doları tutarındaki çalışan sınıf ve orta sınıflardan aldıkları ya da ileride alacakları vergiyi bankacılık sistemini kurtarmak için kullanmaktan çekinmediler. Bu çapta nakit desteği ve anti-döngüsel diğer önlemlere rağmen küresel deflasyonist çöküş önlenemedi. Tam bir eşleme içinde, küresel resesyon küreselleşme dönemi ile kurulmuş olan dünya düzeninin temellerini de sarstı, adeta sermayenin gidecek yeri kalmadı. Sermaye yitimine uğramamış hiçbir sektör ya da piyasa mevcut değil. Mart 2009 itibariyle, sermayedarlar küresel servetin % 45 oranında erimesinin[3] yasını tutuyorlardı.

Nisan 2009'dan bu yana zayıf ve çok yavaş bir toparlanma söz konusu...

Nisan 2009'dan itibaren bu *serbest düşüş* sona erdi. Yani, düşüş daha yavaş bir oranda devam etti. Batıda"green shoots" yani "yeşil filizler" olarak adlandırılan bu durum, ana akım iktisatçıları tarafından ekonomik düşüşün sonuna gelindiğini biçiminde yorumlanırken, radikal bazı iktisatçılarca "insanların geleceği tahmin etmeleri ve bunun üzerinden kumar oynamaları" olarak değerlendirilmektedir.[4]

Nitekim son aylarda dünya menkul kıymet borsalarındaki yükselişler, krizden çıkılmaya başlandığı yönündeki değerlendirmelerin artmasına neden oldu. Öyle ki, dünyadaki tüm temel borsalardaki değişmeleri ölçen bir endeks olan MSCI World Index Mart

2 Thomson, William R. (2008), "Global Financial Crisis Worst Since 1930's Depression", *The Market Oracle, Stock-Markets / Credit Crisis*, http://www.marketoracle.co.uk/Article5533.html (20.6.2008),

3 (www.reuters.com/article/ousiv/idUSTR52966Z20090310).

4 Palmer, Steve (2009), "US: Green shoots will become rotting weeds", Revoluationary Communist Group, FRFI 210 Ağutos/Eylül 2009.

2009'un ortasından bu yana % 66 oranında yükseldi[5]. Aralarında Goldman Sachs'ın da bulunduğu büyük Wall Street yatırım bankaları ve finansal kuruluşlar brokerlerine 140 milyar ABD dolarlık bir ödeme yapmaya hazırlanıyor[6]. Büyük medyanın haberlerine bakılırsa iki yıl önce *Lehman Brothers*'ın batışı sırasında yaşanan çöküş sanki hiç yaşanmamış gibi.

Borsalardaki ve büyük yatırım bankalarının karlarındaki yükselişe ilave olarak, işsizlik artış hızının yavaşlamakta olduğunun işaretleri de geldi. Örneğin ABD'de 2009 yılının ilk üç ayında, işsizlik ayda ortalama 691.000 civarında artarken, bu sayı Temmuz'da 360.000'e ve Ağustos'ta yılın en düşük rakamına gerileyerek 298.000'e geriledi.[7] Büyük medyanın haberlerine göre, sadece ABD ve İngiltere değil, Fransa, Almanya ve Japonya'da da toparlanma işaretleri var ve ilk kez 2009 yazında iki ay üst üste GSYİH büyüdü. Çin gibi krizden bu yana 10 milyonun üzerinde işsizin ortaya çıktığı bir ülkede de son aylarda % 6,5'lik bir büyüme elde edilebildi[8].

Ancak, bugün küresel bir toparlanmanın müjdesini verenlerle, daha önce kriz sinyallerini hafife alanların aynı kişiler oldukları gerçeği unutulmamalıdır. George Orwell'in: *"politik dil yalanı gerçek gibi, cinayeti ise saygı değer bir fiil gibi göstermek ve boş şeylere maddi bir görünüm vermek amacıyla tasarlanmış bir dildir"*[9] sözünden hareketle, bugünlerde olan şeyin en iyimser bir ihtimalle, dünya ekonomisinin 2008 krizi öncesine göre, çok daha düşük bir düzeyde istikrara doğru ilerlemesi olduğu söylenebilir. Bunu en iyi *Financial Times* betimlemiştir: *"Toparlanma fizik kanunlarını yansıtmaktadır. Eğer döşemeye bir şey düşürürseniz, birkaç kez sıçrar, sonra sabitlenir"*[10].

---

5 http://www.bloomberg.com/apps/news? (23.11.2009)

6 *The Wall Street Journal*, "Wall Street On Track To Award Record Pay", http://online.wsj.com/article (14.11.2009)

7 http://www.bls.gov/news.release/empsit.nr0.htm, http://www.bls.gov/news.release/empsit.toc.htm

8 ILO, *World of Work Report 2009- The Global Jobs Crisis and Beyond*, s.22

9 Orwell, George (1946), *Politics and the English Language*, http://www.thirdworldtraveler.com /George_Orwell/Politics_English_Language.html (23.11.2009)

10 Too Early to Declare a V-Shaped Victory , http://www.ftchinese.com/story, (27.7.2009)

Nitekim büyük medya ekonomik toparlanma haberlerini şişirirken, aynı anda, diğer bazı göstergeler toparlanmanın yavaş ve tembel olacağını, yüksek bir enflasyon riskinin varlığını ve hatta çift dip ya da W biçimli bir ikinci çöküş olabileceğini gösteriyor. *Roubini* uzatılmış, sıkıntılı bir iktisadi sürünme, çift dipli bir resesyon ya da en iyisinden solgun-anemik bir toparlanmaya doğru gidildiği konusunda sürekli uyarmaktadır[11]. Ayrıca NIESR bir stagnasyon öngörüsünde bulunuyor. Yani önümüzdeki dönemde bazı aylarda hâsıla artarken, diğer bazı aylarda hâsıla düşecektir[12]. Bu değerlendirmeler aslında "bu krizle dünyanın normal bir döngüsel çöküş yaşamadığını, daha ziyade kapitalizmin organik, yapısal bir kriziyle karşı karşıya olduğumuzu, bu nedenle de bu krizin yıllarca sürebilecek bir kriz niteliğinde olduğunu, daha derin düşüşler ve geçici toparlanmalar şeklinde başka keskin dönemler yaşanabileceğini ve bu zayıf toparlanmaların çalışan sınıfların durumunu iyileştirmeyeceğini" ileri sürenleri[13] haklı çıkartmaktadır.

Kriz sürüyor...

Krizin sona erdiği söylemleri yanıltıcıdır. Çünkü, teknik olarak, üretimde, hasılada süregelen düşüş anlamına gelen resesyon bazı ülkelerde sona erse de, halen daha geniş çaplı bir kriz devam etmektedir. Resesyon sırasında kaybedilen hâsılanın ancak çok az bir kısmı geri yerine konulabilmiştir. Eurostat'a göre, hâsıla 2009'un Haziran ve Temmuz aylarında Euro bölgesinde düşmeye devam etmiştir[14].

Bankaların eski sağlığına kavuştuğu iddiası ise prematüre bir iddiadır. Örneğin, Moody's 2007 krizinin başından Eylül 2009'a kadar İngiliz bankalarının zararının 110 milyar pound olduğunu ve bunun bir kaç yıl içinde 240 milyar pounda çıkacağını tahmin

11 http://www.roubini.com/roubini-monitor/257556/the_risk_of_a_double-dip_recession_is_rising, (24.8.2009).

12 http://www.independent.co.uk/news/business/news/car-sales-to-drive-uk-out-of-recession-1783892.html (9.9.2009)

13 Kolo, Vincent (2009), "Global Economy- What Recovery? A Year of Crisis Fighting by the G20 Has Changed Very Little", *Socialist Alternative*, (21.09.2009), www.socialistalternative.org/

14 http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=1&language=en&pcode=tsieb020

etmektedir.[15]

Önümüzdeki en az bir yıl işsizlik oranı daha da artacaktır. Yani, çöküşün ekonomik, sosyal ve politik etkileriyle uzunca bir süre yaşamak durumunda kalacağız.

Ayrıca, medyadaki toparlanmaya ilişkin iyimser verilere rağmen kapitalistler ve neo-liberalizmin saygın ideologları sürdürülebilir bir karlılık ve büyüme günlerine geri dönebileceklerine pek de inanmıyorlar ve her fırsatta endişelerini dile getiriyorlar. Çünkü finansal çöküşün etkileri hala devam ediyor ve bu etkiler kısmi de olsa toparlanmayı tehdit ediyor[16].

Toparlanmayla ilgili verilere bakıldığında iş âleminin kaygılarına katılmamak mümkün değildir. Öncelikle, beklenen düzelme bariz bir biçimde güçsüz bir düzelmedir. Öyle ki, dünyada, 2009 yılının ikinci yarısında % 0,5 ile % 1 arasında; 2010 yılında ise % 1–2 arasında büyüme beklentisi var.[17] Dünya Bankası'na göre ise, tek başına en yoksul ülkeler kriz nedeniyle bu sene 1 trilyon ABD dolarlık bir kayba uğrayacaklar. Azgelişmiş ülkeler (AGÜ) 2009'da ortalama olarak sadece % 1–2 büyüyebilecekler. Çin ve Hindistan'daki büyüme dışarıda tutulduğunda ise AGÜ ekonomileri fiilen % 1,6 oranında daralacaktır. Yüz milyonlarca insan bu ülkelerde mutlak yoksulluğa itilecekler[18]. Oysa genelde keskin düşüşlerin ardından hızlı ve büyük büyüme beklenir. Örneğin 1929–1933 krizinden sonraki beş yılda (1933–1937) büyüme oranı ortalama % 9,5 olmuştu.[19].

Aslında, daha hızlı bir büyüme oranı gerçekleşse dahi bu, krizin sona ereceği anlamına gelmemektedir. Çünkü serbest düşüşün sona ermesi serbest piyasanın kendi kendine düzeltme yapmasıyla değil, dünya ekonomisinin şu ana kadar görebildiği en büyük

---

15 www.bloomberg.com, 14.09.2009

16 Bu konuda son aylarda seçkin iktisatçılar tarafından yapılan değerlendirmelerin bir derlemesi için bkz. http://www.wwpmc.com/newsroom/archives/2009_06_01_index.html (22.12.2009); Kenneth Rogoff, "From financial crisis to debt crisis" www.project-syndicate.org (21.12.2009).

17 http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2009/02/weodata/index.aspx

18 Wolrd Bank (2009), *The World Bank Annual Report*, s.12 http://web.worldbank.org

19 FDIC, "The First Fifty Years", http://www.fdic.gov/bank/analytical/firstfifty/chapter1.html

mali ve parasal teşvikler sayesinde olmuştur. Öyle ki, geçen yıl finansal sistemin tümden çöküşünü önleyen şey, sistemin kendi dinamikleri değil, özel sektör borçlarının kamu borcuna dönüştürülmesi olmuştur.

Bir başka deyimle, kapitalizmin bu krizi, bankaların ve finansal kuruluşların borçlarının devlet tarafından şu ana kadar görülmemiş ölçüde devralınmasıyla sonuçlanmıştır. Süreç yeni bir aşamaya girmiştir: "Finans kapital uzunca bir süredir kapitalist devletlerin tahtına oturmuştu, krizle beraber bu yerini daha da güçlendirmiş ve finans kapital ve devlet daha fazla bütünleşmiştir. Bu da aslında tekelci devlet kapitalizminin en ileri aşamasıdır"[20].

Ancak, kamu borcu da, barış yıllarında daha önce hiç görülmeyen bir düzeye fırlamıştır. Örneğin, sadece Obama Hükümeti toplamda 10 trilyon ABD dolarını aşan bir tutarda nakit desteği, sübvansiyonlar, garantiler ve krediler aracılığıyla bankalara çok büyük destekler vermiştir. Bu desteğin bedelinin ise, uzun yıllar yaşam standartları düşecek olan başta Amerikan halkı olmak üzere tüm dünya halklarınca ödeneceği açıktır.

Nitekim ABD'de 2009 yılının son üççeyreğinde yerli üretim ve genelde de fiyatlar düşüş içerisindedir. Finans dışı şirketlerin getirileri 2006 yılında % 10,5'luk zirvenin ardından 2007'de % 9,4'e ve 2008 yılında % 8,1'e geriledi. Karlılıktaki bu düşüş kar miktarında da düşüşe neden oldu. 2008'in ilk yarısında 1,59 trilyon ABD doları olan karlar, son çeyrekte 1,26 trilyon ABD dolarına geriledi. Her ne kadar 2009 yılının ilk çeyreğinde karlar 1,31 trilyon ABD dolarına yükselmiş olsa da, bunun nedeni yabancı kapitalistlerin kar transferinde ortaya çıkan azalmaydı. Karlılıktaki bu ciddi düşüş kendisini 2008 yılının başından bu yana düşmekte olan üretken yatırımlar üzerinde de gösterdi. Sermaye birikimindeki bu azalma sermayedeki düzenli azalmayı açıklamaktadır[21].

Resmi verilere göre, 2008 Eylül ayı ile 2009 Eylül ayı arasında geçen bir yıllık sürede ABD'de gerçekleşen iflas sayısı

---

20 Foster, John Bellamy ve Robert W. McChesney (2009), "Monopoly-Finance Capital and the Paradox of Accumulation", *Monthly Review,* Ekim

21 Palmer, Steve (2009), "US: Green shoots will become rotting weeds" , Revoluationary Communist Group, FRFI 210, Ağustos/Eylül

1.402.816'dır. Bu, dönemsel olarak % 34,5'lik bir artış demektir.[22]. Onlarca yıldır ekonomik büyümenin motoru olan dünya ticareti 1982 yılından bu yana ilk kez % 10 dolayında küçülmüştür[23]. Çin'in en büyük ihracat pazarı durumunda olan AB toparlanmanın başladığını ilan etse de, 2009'da GSYİH'nın % 4,1 ve 2010'da ise % 0,1 oranında daralacağını açıklamıştır[24]. OECD'ye göre ise ABD ekonomisi 2009'da % 2,8 oranında daralacaktır[25]. Bu veriler, krizin reel sektörde halen derin olarak sürdüğünü göstermektedir.

Bankalar hala reel kesime yeterince kredi vermiyorlar...

2008 kriziyle ortaya çıkan küresel kredi kuruması bankalardan şirketlere doğru olan kredi akımını bütünüyle durdurmuştu. Hükümetlerin zor durumdaki bankalara trilyonlarca ABD doları tutarında taze para aktarmasıyla, krizinin patlak verdiği günlere göre, bugünlerde kredi hattında belli bir canlılık olsa da, bankalar hala reel sektöre yeterince kredi vermiyorlar. Çünkü bu kesimin karlılık oranları hala çok düşük ve aldıkları kredileri geriye ödeyememe riskleri ciddi olarak devam ediyor. Nitekim Standard & Poor's'a göre, dünya çapında son 29 yılda borçlarını ödemede güçlüğe düşen şirket sayısı zirve yaptı ve 260'ı buldu. Bundan önceki en yüksek rakam 2001 resesyonunda görülen 229 rakamıydı. Bunların en zor durumunda olan 226'sının borcu Aralık 2009 ortası itibariyle 220,5 milyar ABD doları tutarındadır. Borç ödeme güçlüğüne düşen büyük şirketlerin 188'i ABD, 20'si Avrupa, 30'u yükselen piyasalara ve 16'sı Kanada ve Japonya gibi okyanus ötesi ülkelere ait. 70 şirket iflasla karşı karşıya, 101 şirket yüksek borç roll-over maliyetleri ve 89 şirket faiz ve anapara ödeme zorluklarından dolayı sıkıntıda. 2010 yılında bu kervana yeni şirketler katılacak. [26].

Bu nedenle de resmi rakamlara göre, örneğin İngiliz iş âleminin harcamaları son 43 yılın en düşüğünde seyrediyor, çünkü firmalar

22 http://www.uscourts.gov/bnkrpctystats/statistics.htm#quarterly, (24.12.2009)

23 http://www.wsws.org/articles/2009/mar2009/bank-m10.shtml

24 http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=1&language=en&pcode=tsieb020

25 http://www.oecd.org/dataoecd/41/33/35755962.pdf

26 Sakoui, Anousha (2009), "Number of global defaults at record", *Financial Times*, (14-22.12.2009), www.ft.com

harcamalarını ciddi olarak kısmak zorunda kaldılar. Yeni sermaye yatırımlarındaki bu düşüş, toparlanma için gerekli olan sermaye stokunun oluşumunda da ciddi bir engel oluşturmaktadır.

İlave olarak ABD'de son yedi aydır tüketici kredileri düşmektedir. Faiz oranları en düşük seviyelerinde kalsa dahi banka kredileri Ağustos 2009'da % 10,6, Eylül'de % 10,5 ve Ekim'de % 9,3 oranında azaldı.[27].

Yüksek düzeydeki işsizlik toparlanmayı zayıflatıyor...

Yeterince yeni sermaye yatırımı yapılmamasının yanı sıra, sanayi ve inşaat alanında çok büyük çapta atıl kapasiteler mevcuttur. Çok yüksek boyutlara erişmiş olan kamu borçları, iş âlemi ve bireysel borçlar ile birleştiğinde bu atıl kapasiteler kalıcı bir toparlanma için ciddi engeller oluşturmaktadır. Bugünlerde sanayi ve inşaatın hemen her sektöründe % 30'un üstünde bir aşırı kapasite söz konusudur.

Tüm bu gelişmeler işsizlik oranını artıracaktır. Her ne kadar ABD'de bu oran hala % 10'un biraz altında olsa da UBS bankasına göre bu gerçekte % 16,5'tir[28]. Zira bu rakam yarı-zamanlı çalışan işçileri, iş aramaktan vazgeçenleri ya da eksik istihdam edilen işçileri kapsamamaktadır. Dünyanın ikinci büyük ekonomisine sahip Japonya'da bile son zamanlardaki % 0,8'lik büyümeye rağmen işsizlik oranı % 5,7'ye çıkmış ve geçen Ağustos'tan bu yana bir milyon Japon işsizler ordusuna katılmıştır[29]. OECD, 2010 yılı sonuna kadar 25 milyon yeni işsizin ortaya çıkacağını ileri sürmektedir[30]. ILO'ya göre 2008 yılında ortalama ücretler sadece % 1,4 arttı (2007'de bu oran % 4,3 idi). Buna karşılık, ABD'de artış olmadığı gibi Meksika, İzlanda, Tayvan ve Hong Kong gibi ülkelerde ücretler % 3,5 ile % 6,2 arasında değişen oranlarda fiilen düştü. 2009 yılı öngörüleri düşüşün hem hızlanacağını hem de yaygınlaşacağını ortaya koymaktadır. Nitekim sadece ilk çeyrekte 20 ülke-

27 http://www.federalreserve.gov/releases/g19/Current/ (7.12.2009).

28 http://investment-blog.net/us-double-digits-unemployment-rate-of-1980-1981-vs-2008-2009-single-digit/

29 http://www.oecd.org/dataoecd/41/33/35755962.pdf

30 http://www.oecd.org/document/57/0,3343,en_2649_33927_43136377_1_1_1_1,00.html

de ücretler % 1 ile % 21 arasında değişen oranlarda düşmüştür[31]. Doğal olarak, daha az iş, daha az gelir, daha az gıda ve diğer tüketim harcaması demektir ve bu da ekonomiyi olumsuz etkileyerek daha ileri bir durgunluk spiraline sürükleyecektir.

Büyük banka batışlarına izin verilmeyecek...

Bankacılık krizi tam olarak sona ermese de banka batışlarıyla ilgili endişeler büyük ölçüde ortadan kalktı. Obama Yönetimi artık devletleştirme çağrısı yapmıyor. Kamu fonlarının bankalara akıtılmasıyla para piyasalarındaki kilit açılmaya başladı ve interbank kredileri normale döndürüldü. Risk primleri daraltıldı ve sermaye piyasaları yeniden çalışmaya başladı. Pek çok firma ya da birey için kredi almak hala çok zor olsa da kredi piyasası göreli olarak daha işlevsel.

Ancak bankalar finansal sermaye temerküzü ve kendi aralarındaki ticaretten kar ettiler...

Bazı büyük bankaların son 18 aylık zararlarından kurtularak, 2009 yılının ilk altı ayında karlarını artırmalarının nedeni ise, ekonomik toparlanma değil, kapitalist hükümetlerin bankalara aktardıkları paralar (bail-outs) ve banka birleşmelerinin sonucunda finans kapitalin giderek daha da merkezileşmesidir. Hemen hemen tüm bankalar, banka kurtarma programından ve cömert sigorta planlarından yararlanmışlardı. "Varlık Koruma Programları-TARP" zarardaki bankaların bile kara geçmelerini sağlamıştı. Tüm bunlar çalışan sınıfların vergilerinin artması ve halka dönük kamu harcamalarının kısılması pahasına gerçekleşti.

Bu destekle bankalar kendi aralarındaki kredi kanallarını yeniden açarken, finans dışı sektöre olan ilgisizliklerini sürdürdüler. Özellikle bazı büyük bankalar hükümetlerden aldığı büyük çaplı nakit desteğiyle ağırlıklı olarak yatırım bankacılığı faaliyetlerine yönelerek büyük karlar elde ettiler.

Finans dünyasından gelen haberlere göre, Goldman Sachs ve JP Morgan bono, CDS ve diğer türev ticaretinden çok büyük karlar elde ettiler. Sadece Goldman Sachs 2009'un ikinci çeyreğinde 3,44 milyar ABD doları kar etti ki bu, geçen yılki aynı dönem karının

31 ILO, *Global Wage Report 2009 (Update)*, http://www.ilo.org

% 65 üzerindedir. Eğer bu karlar devam ederse, personeli 22 milyar ABD dolarlık ücret ve prim alacak[32]. Londra temelli Barclays Bankası ise brokerlerine, hazine bonosu, türev araçlar ve döviz piyasasından kazandığı 10 milyonlarca poundu ödüyor. Bankanın yatırım bankacılığı kolu olan Barclays Capital 2009 yılında toplam banka karının üçte ikisini sağladı. Ağustos 2009'da ilk altı aylık vergi öncesi kar olarak banka 3 milyar pound kar açıklamıştır.[33] Bu karlılığa rağmen banka 2007 yılından bu yana personel çıkartmayı sürdürüyor ve emeklilik planlarını ciddi bir biçimde buduyor. İngiliz Devleti'nin % 70'ine sahip olduğu Royal Bank of Scotland ise üst düzey yönetici Stephen Hester'e 9,6 milyon pound tutarında bir ödeme yapmayı planlamaktadır.[34]

Yani, bankalar eski numaralarına geri döndüler. Büyük bankalar, yaratıcı muhasebe tekniklerine dayalı olarak kısa dönemli karlar elde ettiler. En büyük beş banka 2008 ikinci çeyreğe göre 2009'un aynı döneminde karlarını ikiye katladı. Karların kaynağı ise ticari bankacılık kredileri satışları değil, yatırım bankacılığı faaliyetlerinden elde edilen gelirlerdir. Yani, bu karlar, ekonomik faaliyetlerle ilgili değil, spekülasyon gibi finansal buluşlarla ilgili karlardır. Borsalardaki oyunlar, mal fiyatlarındaki toparlanma ve kurumsal el değiştirmelerin yeniden başlaması (M&A faaliyetleri) spekülasyon için zemin hazırlamıştır. Stiglitz'e göre "bankaların elde ettiği karlar onların olurken, eğer bu kumarda kaybederlerse, Obama ne derse desin, devlet tarafından tekrar kurtarılacaklardır".[35]

İngiliz Bankalar Birliği'ne (The British Banking Association) göre, bu karların kaynağı diğer finansal şirketlere yapılan yatırımlar ve verilen kredilerdir. Bunun en güzel örneği Goldman Sachs'tır. Çünkü karlarının % 75'inden fazlası bu tür bir ticaretten geliyor. Bankanın başkanı Gary Cohn'un kendi ifadesine göre,

---

32 Financial Times, (15.7.2009), www.ft.com

33 http://news.bbc.co.uk/2/hi/8180775.stml

34 BBC, www.bbc.co.uk, (22.6.2009), http://www.dailymail.co.uk/news/article-1194658/Outrage-return-mega-bonus-RBS-boss-Stephen-Hester-wins-9-6m-pay-deal.html

35 Stiglitz, Joseph E. (2009), "Too Big to Live", (7.12.2009), http://www.project-syndicate.org /commentary/stiglitz119 (24.12.2009)

karın çok büyük bir kısmı büyük fonlar, emeklilik fonları gibi müşteriler adına yapılan ticaretten gelmektedir[36]. Barclays Capital ise Eylül 2009 itibariyle elde ettiği vergi öncesi karının % 43'ünü batak Lehman Brothers'ın devir alınması ve döviz ve ürün vadeli işlemleri dâhil olmak üzere çok çeşitli türev araçların ticaretini içeren yatırım bankacılığı faaliyetlerinden sağlamıştır[37]

Trilyonlarca ABD dolarlık nakitle kurtarılan bankalar bir kez daha yüksek riskli, spekülatif faaliyetlere yöneldiler ve Stiglitz'in deyimiyle bu tür faaliyetleri denetim altına almaya çalışan yeni düzenleme girişimlerini de püskürtüyorlar. Bu nedenle de dünyadaki politik liderler ve merkez bankaları eşi benzeri görülmemiş devlet müdahaleleriyle, kısa sürecek ve ardından hemen yeni bir finansal paniğe yol açabilecek de olsa, yeni bir balonu şişirmede başarılı oldular. Ancak, kriz kâhini Roubini'nin yaptığı uyarı dikkate alındığında "ABD doları zayıflarken, varlık fiyatlarının tavan yapması biçiminde şişirilen bu yeni balon bir gün patlayacak ve en büyük varlık krizi yaşanabilecektir"[38]. Bu yorum, çift dipli resesyon öngörüsüyle de örtüşmektedir.

Bankaların bilânçolarına bakıldığında, ticari faaliyetlerinden, bireysel bankacılık işlemlerinden, gayrimenkul ipotek kredilerinden, kredi kartlarından, kişisel ve kurumsal kredilerden vs. zarar ettikleri ortaya çıkmaktadır. Örneğin, Morgan Stanley ticari gayrimenkul faaliyetinden 700 milyon ABD doları zarar ederken, Northern Rock'ın mortgage kredilerinin % 39'u bu kredilere ilişkin varlıklarla karşılanamaz (negative equity) hale geldi.[39].

Barclays'in perakende kolunun karı (268 milyon pound) ve Societe Generale'in karı yarı yarıya düştü (122 milyon euro). JP Morgan'ın tüketici bankacılığı bölümü 2009 ikinci çeyrekte sadece 15 milyon ABD doları kar yaptı (ilk çeyrekte bu 500 milyon

36 Weidner, David, "Wall Street is doing great, except that it's losing Money", MarketWatch, *The Wall Street Journal*, Digital Network, http://www.marketwatch.com/story/in-search-of-profits-on-wall-street

37 Barclays PLC Interim Management Statement 10.11.2009, Barclays interim results http://xrl.in/2uve (15.12.2009).

38 Roubini, Nouriel (2009), "Financial Gain, Economic Pain" (16.6.2009), http://www.project-syndicate.org (24.12.2009)

39 http://www.msnbc.msn.com/id/32081818/ns/business-earnings/ http://blogs.news.sky.com/cityblog/Post:009118af-6594-435e-9f1a-5b02ca2dcc56

ABD doları idi) ve zararının büyük kısmı konut sektöründen geldi[40]. Lloyds ve HBOS'nın ticari gayrimenkul sektöründeki zararı sektördeki toplam kredilerin % 8'ine denk düşüyor[41]. Bank of America'nın ikinci çeyrekteki tüketici ticari karı % 66 oranında azalarak 812 milyon ABD dolarına, kredi kartı karı % 55 oranında düşerek 402 milyon ABD dolarına geriledi. İlk altı ayda ticari sektöre yönelik kredilerde 600 milyon ABD doları kadar bir azalma oldu.[42]

Dolayısıyla, yatırım bankacılığında artan bu karlar, dünya ekonomisindeki toparlanmanın belirtisi olmak yerine, finans kapitalin merkezileşme, temerküz etme sürecinden geçtiğinin bir göstergesidir. Giderek merkezileşen finansal sisteminin temel noktası finans–sanayi komplekslerinin ortaya çıkışıdır. Dev sanayi kuruluşları yeni yapılanma altında, öz kaynak finansmanından yabancı kaynak finansmanına yöneldiler ve kendi finansal kollarını, şubelerini kurdular.

Finansal merkezileşme krizle daha da yoğunlaştı. 1990'da en büyük on finansal kuruluş, toplam finansal varlıkların sadece % 10'una sahip iken, bugün bu oran % 50 civarındadır. En büyük yirmi kuruluş toplam % 70'e sahiptir. Bu oran 1990'da sadece % 12 idi. 1985'te ABD'de FDIC tarafından denetlenen 14.771 ticari banka ve tasarruf bankası vardı ve 2008 yılı sonunda bu sayı 8,533'e düştü.[43] 1991'deki en güçlü 15 bankanın (1,5 trilyon ABD doları varlık tutuyorlardı) sadece beşi 2008 sonu itibariyle ayakta kalabildi ve bunların tuttukları varlıkların değeri 89 trilyon ABD dolarına ulaştı. Kaufman'ın deyimiyle tek bir kuşakla finansal sistem dönüştürüldü. Sistemde uzmanlaşmış firmalar hızla oligopolleşmiş, çeşitlenmiş devasa entegre firmalara dönüşecek biçimde bir potada eridiler. Kriz hafiflediğinde, bu dev finansal kuruluşların fiyatlama gücü, kredi alanlar ve yatırımcı aleyhine olmak üzere

40 http://www.nytimes.com/2009/11/11/business/global/11bank.html
http://www.financialpost.com/news-sectors/trading-desk/financials/story.html?id=1796566

41 http://news.bbc.co.uk/1/hi/business/8184781.stm

42 New York Times, http://www.nytimes.com/2008/07/21/business/worldbusiness/21iht-boe.1.146...21.April 2009

43 http://www.fdic.gov/bank/statistical/stats/2007dec/industry.html

ciddi olarak artacaktır.[44]

Lenin, monopollerin, kapitalizmin emperyalizm aşamasının bir yüzü olduğunun altını çizer ve finans kapitalin başatlığından söz eder. 100 yıl öncesinde özellikle Alman şirketlerini ve bankalarını inceleyen çalışmalarında krizlerin ya da depresyonun nasıl tekelleşme eğilimini hızlandırdığını anlatır: *"Küçük balıklar hatta bazen büyük balıklar da çok daha büyükler tarafından yutulmaktadır"* [45]. Son kurtarmaların ardından J.P.Morgan Chase, Welles Fargo ve Bank of America gibi üç ABD bankası toplam mevduatın % 30,4'ünü ellerinde tutmaktadırlar.[46] Piyasa payları büyük çapta artmıştır. Ancak birleşmelere rağmen, bankaların şüpheli alacakları azalmamıştır.

Finans kapital merkezileşerek karını artırırken, bankalar ekonominin diğer sektörleri için tahsis edilmiş olan parayı elde tutmaya devam ediyorlar. Yani, bankalar ekonomik toparlanma için iş âlemi ya da hane halklarının ihtiyaç duyduğu ölçüde bu kesimlere kredi vermiyorlar. İngiliz Hükümet'inin çabalarına rağmen, 2009 Nisan ayında bu tür krediler 6 milyar pound ve Mayıs ayında ise 3,4 milyar pound azaldı. İflas başvurusunda bulunan şirketler bankaları suçluyorlar. Bankalar bilânçolarını yeniden düzenleyip, karlılıklarını restore ediyorlar. Böylece güvenilirliği kalmamış olan kesimlere kredi vermekten uzak duruyorlar. Haziran 2009 sonu itibariyle verileri yorumlayan Britanya Bankalar Birliği direktörü David Dooks'a göre, geçen yıla göre brüt mortgage kredilerinde bir miktar artış olsa da hem bireysel tüketici kredilerinde hem de finans dışı şirketlere verilen kredilerdeki daralma devam etmektedir. Buna karşılık bankalardaki bireysel mevduatlarda belirgin bir artış söz konusudur. İnsanlar güvenilir olmayan borçlanmaya daha az ilgi gösterirken, şirketler resesyona karşı yeniden borçlanma değil, borçlarını ödeyerek azaltma biçiminde

---

44 Foster, John Bellamy ve Robert W. McChesney (2009), "Monopoly-Finance Capital and the Paradox of Accumulation", *Monthly Review*, Ekim, www.monthlyreview.org. (15.9.2009).

45 Lenin, Vladimir Ilyich (1916), *Concentration of Production and Monopolies, Imperialism, the Highest Stage of Capitalism*, http://www.marxists.org/archive/lenin/works/1916/imp-hsc/ch01.htm

46 FDIC, *Summary Tables*, www.fdic.gov, 30.6.2009

direnmeye çalışıyorlar[47].

Kısaca, sıfıra yakın faiz oranlı, devasa likidite enjeksiyonuna dayalı ve miktarsal kolaylaştırmayı esas alan para politikalarının uygulamada mal ve hizmet üretimi ve konut piyasasının canlanması üzerinde çok kısıtlı bir etkisi olmuştur[48].

Bu sorunu aşabilmek için de Bank of England, tüm beklentilerin aksine 50 milyar poundluk ilave bir miktarsal kolaylaştırma programı açıklamak durumunda kalmıştır. Bankaların, giderek dışarı daha az kredi verip, daha fazla mevduat toplamasının etkisi, ekonomiden çekilen paranın tekrar ekonomiye ya da yatırımlara daha az dönmesi biçiminde olacaktır.

ABD'de de durum iç açıcı değildir. Bir *Wall Street Journal* araştırmasına göre, en büyük on beş bankanın bilânçolarında gözüken kredi tutarı 4,2 trilyon ABD dolarıdır (bu tutar 31 Mart'ta 4,3 4,2 trilyon ABD doları idi). Bu on beş banka ise bail out parası olarak Federal Hükümetten 182,5 milyar ABD doları almıştı[49].

Kredilerdeki bu düşüşün bir nedeni krediye olan talepteki azalmadır. Çünkü kişilerin borç ödeme aczi doruğa çıkmış durumdadır. Mamafih, kredilendirme düşüklüğünün asıl nedeni bankalar ve finans kuruluşlarının paraya yönelmeleridir (hatta hükümetlerden aldıkları bail out parasını dahi böyle kullanmaktadırlar). Bu ise zarara karşı kendini korumaya almak ve yeni fırsatlardan faydalanmak için yapılmaktadır.

Amerikan finansal sektörünü regüle etme konusunda yeterli girişim olmayınca, bu durum yüksek riskli spekülasyona geri dönüşü de beraberinde getirmiştir. Yeşil filizler ve ekonomik toparlanma açıklamalarının ardında gerçekte olan şey, yeni bir spekülasyona dönüş ve muhtemelen kısa ömürlü bir balondur. Yani yeşil filizlerin sarı otlara dönmesi sürpriz olmayacaktır.

Vergi mükelleflerinin ceplerinden karşılanan trilyonlarca ABD dolarlık finansal sektör desteği geçici olarak ekonomiyi istikrara kavuşturup çöküşü önlese de, Stiglitz'in uyardığı gibi, vergi

47 British Banking Association, http://www.bba.org.uk/bba/jsp/polopoly.jsp?d=145&a=16351

48 Yaffe, David (2009), "Parasitism remains at the heart of British capitalism", Revoluationary Communist Group, FRFI 210, Ağustos/Eylül

49 http://www.geo.tv/7-27-2009/46607.htm

indirimleri, teşvikler ve nakit desteğinin rahatlatıcı etkileri ortadan kalktığında, toksik varlıklar ve batık alacaklarla ilgili derinde yatan sorunlar tekrar yüzeye çıkacaktır. [50]

Uluslararası Sendikalar Konfederasyonu ITUC ise, bir başka krizin tohumlarının atılmakta olduğunun altını çizmektedir: "Bankalar için can yeleği olan bu çok büyük çaplı nakit destekleri, vergi indirimleri ve konut ve araç satış destekleri gibi destekler ekonomik durgunluk konusunda az da olsa bir rahatlama sağladıysa da, kamu açıkları rekor düzeyde arttığından ve küresel ekonomideki mevcut dengesizlikler daha da büyüdüğünden bir başka kriz kaçınılmaz gibi gözükmektedir".[51]

Sağlıklı bir toparlanmanın önünde ciddi engeller var...

İlk olarak, ipotekli konut kredisi piyasasında sıkıntı devam ediyor. Bu bankacılık sektörünün kendi iç sıkıntısının ve ekonominin bütününde neden olduğu sıkıntıların süreceğini göstermektedir.

ABD'de finansal krizin patlak vermesinde önemli rol oynayan konut fiyatları, krizden bu yana % 30 oranında düştü. 2009 üçüncü çeyrek itibariyle ABD'nin 20 büyük kentindeki düşüş bir önceki yılın aynı dönemine göre hafiflese de (ortalama % 9 düşüş), Los Angeles gibi bazı büyük kentlerde bu düşüş % 28 civarında oldu. Düşüş oranı giderek azalsa da 2011 yılına kadar düşüşün sürmesi beklenmektedir.[52] İşsizlik oranları arttıkça ve ücretler düştükçe bu fiyatların daha da düşmesi kaçınılmazdır. Şu anda 27 milyon Amerikalının konutlarının değeri, kullandıkları mortgage kredisinin çok altında kaldı. Konut sahipliği oranında % 29 azalma oldu ve bunların pek çoğu da konutlarından çıkmak durumunda kalacaktır. İşlerini kaybetmeleri nedeniyle kredi borçlarını ödeyemez durumdaki insanlar giderek daha fazla icra tehdidiyle karşı karşıya kalacaklardır. ABD'deki Lauder Institute yöneticisi ve Wharton

50 Stiglitz, Joseph E. (2009), "Stimulate or Die" (6.8.2009), http://www.project-syndicate.org/commentary/stiglitz115

51 Okwe, Mathias ve Collins Olayinka, Abuja, "Global Poverty Worsens, Say World Bank, Others"(18 September 2009), http://www.ngrguardiannews.com/news/article01

52 Standart&Poor's Case-Shiller Home Price Indices-Third Quarter of 2009, www.standardandpoors.com/indices (16.12.2009).

profesörü Mauro Guillen'e göre, son veriler esas alındığında ABD'li konut sahiplerinin% 12'si aylardır mortage ödemelerini yapamadılar ve icra takibindeler. Giderek daha fazla insan işsiz kalmakta, icra takibine uğramakta, fiyatlar daha da düşmekte, tüm bunlar insanların tasarruflarını silip süpürmekte ve planlanan toparlanmayı boğmaktadır. [53]

İngiltere'de konut fiyatları düşüyor ve Ağustos 2007'deki zirve yapmış fiyatlara göre bu düşüş % 22,5 dolayında. Nisan 2009'da mortgage kredi kullanımı son sekiz yılın en düşük seviyesindeydi. Konut fiyatlarının düşmeye devam edeceği ve bunun % 12-15 arasında olacağı tahmin edilmektedir. Konut yapımı 1953 yılından bu yana en düşük düzeydedir[54].

Wall Street Journal'in yazdığına göre, Ticari emlak piyasası da konut piyasasına benzer bir kriz içindedir. Fiyatlar şu anda kriz öncesine göre % 30-40 oranında düşük düzeylerdedir. Boşaltılan binalar ve düşen kiralar nedeniyle ticari emlakta da iflas dalgası oluşmaktadır. Son 10 yılda 700 milyar ABD doları tutarında ticari emlak menkul kıymetleştirildi ve yatırımcıların elinde dolaşmaya başladı. Dolayısıyla bu sektördeki krizin acısı bu kesimlerde hissedilecektir[55]. FDIC bu menkul kıymetleri, değerlerinin % 59'undan satıyor olsa da, bankalar bu kağıtları bilançolarında nominal değerleri üzerinden muhasebeleştirdiler. Ek olarak 450 milyar ABD doları civarında vadesi gelmiş borç var ve bunlar röfinansmanın önünü kesiyor. Önümüzdeki dört yıl içinde toplamda 2 trilyon ABD dolarlık bir borcun vadesi geliyor. Bu da çok uzak olmayan bir dönemde diğer bir finansal krizin patlak vereceğine işaret ediyor. Ticari emlak piyasasındaki çöküşün bankalara 200 milyar ABD dolarına mal olacağı anlaşılmaktadır. Çoğunluğu bölgesel olmak üzere 400-500 bankanın iflas edeceği tahmin edilmektedir.[56] Nitekim Ocak-Haziran 2009 itibariyle sadece Georgia, North

53 Economic Recovery: Are Happy Days Here Again? Knowledge@Wharton, (10.6.2009), http://knowledge.wharton.upenn.edu/article.cfm?articleid=2261

54 *The Guardian*, 28.5.2009, www.guardian.co.uk

55 Wei, Lingling (2009), "The Most Toxic Loans in Commercial Real Estate", *The Wall Street Journa*, 7 Ekim

56 Geiler, Joel (2009), A New Phase in the Economic Crisis, *International Socialist Review*, Temmuz-Ağustos

Carolina ve Kansas'ta 40 bölgesel banka battı[57].

Mayınlar bir biri ardına patlıyor...

Metropol piyasalarda bunlar yaşanırken, 2009 yılının Kasım ayında, uluslararası piyasalar, Dubai Hükümeti'ne ait Dubai World adlı şirketin, borçlarını erteleme talebiyle sarsıldı. Önemli bölümü Avrupa bankalarına ait 80 milyar ABD dolarlık borcun nasıl, hangi vadede ve kim tarafından ödeneceği ve bu ülkeyi başka ülkelerin takip edip etmeyeceği endişesi başladı. Yunanistan ve Letonya ile ilgili endişeler zaten devam ediyordu. Bunlarda beklenti gerçekleşir ve zincirleme etkiyle bunlara yenileri eklenirse, küresel bankacılık sistemi yeni bir şok ile karşı karşıya kalabilir.

Mart 2009 sonu itibariyle Dubai'de konut fiyatları bir önceki yıla göre % 32 düşmüştü. Oysa 2007 yılında konut fiyatlarındaki yıllık değer artışı oranı % 48 idi [58]. Böylece Dubai emlak ve mortgage piyasası, Letonya'dan sonra en büyük düşüş yaşayan piyasaydı. Bu ülkenin ardından Singapur (%24) , ABD (% 17) ve İngiltere (%16) geliyordu.

Moody's tarafından yapılan bir araştırma[59], borç ödeme krizinin yayılması yönündeki endişeleri haklı çıkarıyor. Araştırmaya göre, ülkelere ait borç miktarı 2007 sonundan bu yana % 50 oranında arttı ve 15,3 trilyon ABD dolarına yükseldi. Daha da kötüsü, Moody's, önlem alınmazsa, 4–5 yıl içinde borcun en az % 50 düzeyinde daha artıp, 22 trilyon ABD dolarını geçmesini bekliyor.

Dubai'deki şokun ardından, asıl bu yeni mayınların da patlayabileceği ihtimali ABD ve Avrupa'daki bankaları strese sokmaktadır. Yoksa tek başına 80 milyar ABD dolarlık bir borç, şirketin varlıkları da düşünüldüğünde dünya sistemini çökertecek bir büyüklükte değildir.

Rogoff'a göre Dubai'de olanlar tesadüf değil. Dubai son tahlilde finansal yer çekimi kanununun işleyişinin bir göstergesidir. Bir avuç seçkin yabancı profesyonel Dubai'nin diğer sektörlerinde

57 http://money.cnn.com/2009/06/19/news/companies/bank_failure/index.htm (19.6.2009)

58 http://www.dailymail.co.uk/money/article-1187530/CITY-FOCUS-Housing-bubble-begins-burst-globe.html

59 Dubai Şokuyla Birlikte Borçlu Ülkeler Yeniden Hatırlandı, www.hurriyet.com.tr (3.12.2009)

olduğu gibi finansal sektöründe de spekülatif yatırımların temel belirleyicisi olmuştur. Sonuçta bu devasa spekülasyon ve borçlanma aşırı bir borç yüküne, o da ödeme güçlüğüne neden olmuştur[60].

Financial Times ise bir başka ülkeye, Yunanistan'a dikkatleri çekerek, bu ülkede artan borç stokunun yüksekliği nedeniyle Dubai'dekine benzer bir borç krizinin mümkün olduğunu yazmaktadır[61].

Yazıyı kaleme alan Münchau'ya göre,Yunanistan'ın bütçe açığının 2009'da % 12.7'ye yükselmesi beklenirken, Deutsche Bank tarafından yakın zamanda yapılan bir açıklamada ülkenin kamu borcunun GSYİH'ye oranının % 135 seviyesine ulaştığı uyarısında bulunulmuştu. Bu ülkenin toplam dış borcu ise, yüksek seyrini koruyarak 2008 sonunda % 149,2 seviyesine ulaşmıştı. Borçlarını çevirebilmek için 16 milyar euro ve yeni borç için de 31 milyar euroluk kaynak arayışına çıkacak olan ülkenin, AB'den yardım alamaz ise IMF'nin kapısını çalacağının altı çiziliyor

Dış borçları toplamının GSYİH'ye oranı % 1267 ile en kötü durumda olan İrlanda'nın, Dubai ve Yunanistan'dan sonra patlayıp patlamayacağını ise zaman gösterecek[62].

Özetle, bankacılık krizi hala sürüyor. Daha kötüsü bu sektör çok uzak olmayan bir vadede yeni bir ciddi kriz tehdidiyle karşı karşıya kalabilir. Bu tehdit meşhur toksik kâğıtlarla ilgilidir. Sorunun temelindeki bu kâğıtlar hala bankaların bilançolarında yer alıyorlar[63]. Resmi olarak onaylanmış, kabul edilmiş ve görünürlüklerini gizleyen muhasebe hilelerine rağmen, bu saatli bombalar hala mahzende gizli ve çalışmaya devam ediyor. Örneğin Citigroup bu toksik kâğıtlar nedeniyle zor anlar yaşadı. Bu durum finansal piyasalar için canlı bir istikrarsızlık kaynağı oluşturmaktadır. İlave olarak, kredi kartı borcu temerrütleri ve gayrimenkul piyasalarında devam etmekte olan kriz, ciddi bir sorun olmaya devam edecektir. Artan işsizlik ve düşen ücretler nedeniyle ortaya çıkan yeni

60 Rogoff, Kenneth (2009), "The Limits of Dubai", *Project Syndicate*, www.project-syndicate.com, 27.Aralık.

61 Dubai'den Sonra Sıra Yunanistan'a Gelir mi? www.hurriyet.com.tr (1.12.2009)

62 Dünyanın En Borçlu Ülkeleri, www.milliyet.com.tr (1.12.2009)

63 Wei, Lingling (2009), "The Most Toxic Loans in Commercial Real Estate", *The Wall Street Journal*, 7 Ekim

iflaslar bankalar için yeni zararlar demektir. Roubini'ye göre bu süreçte 1000 yeni banka ve finansal kuruluş iflas edebilir[64]. 1929–1933 krizinin ek kötü yılının banka batışlarının en üst düzeye çıktığı dördüncü yıl, yani 1933 yılı olduğu unutulmamalıdır. Mevcut kriz ise üçüncü yılına girmektedir. Ancak bu krizin yarattığı zarar bir hesaba göre ilk krizinkinin yirmi beş katıdır (2009 ABD doları fiyatlarıyla, ilk krizin kişi başına zararı 821 ABD dolarıydı, bugünkü 23,108 ABD doları).[65]

Politikacıların, bankacılara prim ve açgözlülük konusunda sözde yüklenmelerine, daha sıkı düzenleme ve denetim mekanizma çağrılarına rağmen, 2008 finansal çöküşünü hazırlayan tüm faktörler tekrar harekete geçmiştir. Büyük bankalar hala büyük miktarda prim dağıtmaya devam ediyorlar (örneğin bu yıl 18,4 milyar ABD dolarlık bir prim ödemesi planlanıyor). Obama, bir daha kurtarmayacağız açıklamasını yaparken, uygulamada Avrupa'dan gelen "primleri kısın" önerilerine hiç kulak asmamaktadır. Krizden bu yana ABD ve Avrupa'da bankalarda çalışan 300.000 kişinin işine son verilirken, bankanın üst düzey yöneticilerine dokunulmadı ve bunlar yüksek ücretlerini almaya devam ediyorlar. 1980'lerin Savings and Loans Skandalı sonrasında 1000 banka çalışanı içeri alınmışken, bu kriz sonrası çok az insan böyle bir uygulamayla karşılaştı.[66]

Buna rağmen Stiglitz'in vurguladığı gibi: " Büyük miktarda şüpheli alacağa sahip bankalar hala, çok düşük miktarlarda teminat karşılığında Fed'den ucuza borçlanabilmekte bu da aslında riski artırmaktadır. Ancak bu da ekonomiyi canlandırmaya yetmeyecek ve eğer oynanan kumar istenildiği gibi kazandırmazsa vergi mükelleflerinin katlanacağı maliyet daha da artacaktır.[67]

Kriz tekrarlanırsa, geçen seferki banka kurtarma operasyonlarının tekrarlanıp tekrarlanmayacağı da tartışılacaktır. Bazı

64 *Wall Street Pit*, "Roubini Sees US Economy Facing 'Death by a Thousand Cuts", (14.9.2009), www. wallstreetpit.com.

65 TheStreet.com'dan aktaran Vincent Kolo, Global Economy- What Recovery? A Year of Crisis Fighting by the G20 Has Changed Very Little, Socialist Alternative, (21.9.2009), www.SocialistAlternative.org

66 *Financial Times*, www.ft.com (4.9.2009).

67 Stiglitz Joseph A. (2009), "The Spring of the Zombies", www.project-syndicate.org (7.5.2009).

iktisatçılar "bankaların batırılamayacak kadar büyük olmasından" hareketle, hükümetlerin onları kurtarmaktan başka çareleri olmadığını savunmaktadırlar. Stiglitz'e göre ise, bankalar bugün artık sadece batırılmalarına izin verilemeyecek kadar büyük değiller, yönetilemeyecek kadar da büyükler[68].

Niyeti bu olmasa da Stiglitz'in bu tarifi büyük bankaların "*emekçilerin kontrolü*" altında kamulaştırılmaları için haklı bir zemin, sağlam bir gerekçe oluşturmaktadır. Bankalar öyle bir büyüklüğe eriştiler ki bu, sadece düzenleyicilerin kontrol edemeyecekleri bir durum değil, aynı zamanda kendi yöneticilerinin de denetleyemeyecekleri bir boyut oluşmuştur. Stiglitz bankaların ölçeğinin sınırlandırılması gerektiğini savunsa da bunu uygulamak zordur. 1930 sonrasında Roosevelt anti-tröst yasası çıkartarak büyük şirketleri denetlemek istese de şirketler bir yolunu bulup bunu aşmışlardı, bugün da bankalar böyle çözümleri bulacaklardır.

İşin gerçeği bırakınız etkin bir şekilde planlama yapmayı, *eğer bir şeyin sahibi değilseniz onu kontrol edemezsiniz.* Bu nedenle de sosyalistler bankaların ve büyük sınaî şirketlerin gerçek bir şekilde kamulaştırılması gerektiğini savunmaktadırlar. Bunun da para sahiplerinin kontrolündeki bir devlet tarafından değil, ücretliler ve küçük üreticilerin menfaatlerini savunan sosyalist bir yapılanmanın demokratik kontrolü altında yapılması gerektiğine inanmaktadırlar.

Krizin bu aşamasında emekçilerin kontrolünde bir kamulaştırma fikri sadece küçük bir azınlık tarafından savunulmaktadır. Bunun nedeni ise 30 yıllık neo-liberal ideolojinin kamu işletmeciliğinin verimsizliği üzerine kurulmuş olan ideolojik söylemleridir. Ancak önümüzdeki yıllarda kamusal mülkiyet gibi konular daha fazla tartışılacak ve taraftar bulacaktır.[69]

İkinci olarak, işletmelerin kullandıkları kredilerin faizlerini ödeme gücü hala çok zayıf...

ABD'de finansal köpüğün oluştuğu yıllarda (2001-2007)

68 Stiglitz Joseph A.(2009), a.g.k.

69 Kolo, Vincent (2009), "Global Economy- What Recovery? A Year of Crisis Fighting by the G20 Has Changed Very Little", *Socialist Alternative*, 21 Eylül, www. socialistalternative.org

işletmeler ucuz faizlerle büyük çaplı kredi kullandılar. Krizle beraber karlar birden düşmeye başlayınca alınan kredilerin faizlerini ödemek zorlaştı. S&P son üç ay içinde 500 kurumun kredi puanını düşürdü. Bu kurumların düşük oranlardan borçlarının vadelerini uzatmaları mümkün gözükmüyor. Kurumsal tahvillerin % 14'ünün gelecek yıl ödeme güçlüğüne düşmesi bekleniyor.19 bankayı içeren *stres testinin* sonuçlarına göre, önümüzdeki iki yılda bankaların zararı 599 milyar ABD dolarını bulacak ve bunun 424 milyar ABD doları en büyük dört banka olan Chase, Bank of America, Citicorp ve Welles Fargo'ya ait olacak[70].

Avrupa bankalarının durumu daha da kötüdür. Zararın 1 trilyon ABD dolarını bulması, hatta eğer Doğu Avrupa bankalarının krizi önlenemezse, daha fazla olması bekleniyor. Bunların Amerikan bankacılık sistemi üzerindeki etkileri, bankaların gizliliği gerekçesi altında kamuoyundan saklansa da IMF, uluslararası bankacılık sisteminin zararının 4.1 trilyon ABD dolarını bulacağını; bunun 2.2 trilyon ABD doları ile 2.7 trilyon ABD dolarının ABD bankalarında, 1.3 trilyon ABD dolarının ise Avrupa ve Japon bankalarında ortaya çıkmasının beklendiğini açıklamıştır.[71] Roubini'nin tahmini ise sadece ABD bankalarının zararının 3,6 trilyon ABD dolarına erişeceğidir. Geleneksel banka kaldıracı öz sermayenin 10 katı dolayında olduğundan, henüz başlamamış olan tersine kaldıraç sürecinde en az 40 trilyon ABD doları kredi sisteminde yok olacaktır[72]. Krizin neden uzayacağı ve toparlanmanın neden anemik olduğu sorularının cevabı burada yatmaktadır.

Üçüncü olarak, kamu açıkları giderek artıyor, bu durum orta vadede yeni krizlere zemin hazırlıyor...

Toparlanmanın sıkıntılı ve yavaş olacağının bir diğer göstergesi kamu maliyesi krizidir. Durgunluk, devletin hazinesine vergi olarak daha az para gireceği, öte yandan işsizlik yardımları biçiminde daha fazla para çıkacağı anlamına gelmektedir. Aynı zamanda

---

70 Enrich, David,Robin Sidel and Deborah Solomon (2009), "Fed Sees Up to $599 Billion in Bank Losses", *The Wall Street Journal*, 8 Mayıs

71 IMF, *Global Financial Stability Report (GFSR): Executive Summary*, http://www.imf.org/external /np/tr/2009/tr042109.htm

72 http://media.rgemonitor.com/papers/0/final_NR_credit_losses_0407ep.pdf

gelişmiş kapitalist ülkeler kendi bankalarını kurtarabilmek için trilyonlarca ABD dolarlık bir borç stokuyla karşı karşıya kaldılar. Ekonomiyi ayağa kaldırabilmek için uygulanmakta olan teşvik paketleri ise kamu borç stokunu daha da artırdı.

Örneğin, sadece ABD Hükümeti banka kurtarma paketleri ve teşvikler dâhil olmak üzere 2008 yılında neredeyse yerli üretimi kadar, yani 12,8 trilyon ABD dolarlık, harcama yaptı, kredi verdi ya da taahhütte bulundu. Bunun çok büyük bir kısmı borçlanmayla karşılanmak durumunda. Bu yıl, hem bu taahhütleri karşılayabilmek hem de vadesi gelen borçları çevirebilmek için Hükümet 3,25 trilyon ABD dolarlık, şu ana kadar görülmemiş bir borçlanmaya gitmek zorunda kalacak[73]. Bu, günde yaklaşık 9 milyar ABD doları borçlanma anlamına gelmektedir.

Yani, krizin merkezinde bulunan borç balonu hala şişirilmektedir. Özel sermaye ve serbest piyasaların başarısızlığının ardından, devlet likiditeyi, kredilendirmeyi ve tüketici talebini ayakta tutan tek organ oldu. Devletler, bankaların ve diğer kurumların borçlarını kendi bilançolarına aktararak ve borcu monetize ederek gelecekteki keskin bir enflasyonun temellerini de attılar.

Krizin derinliği bütçe açığına dayalı harcama düzeyini de yeni bir noktaya getirmiştir. ABD'de 2009 yılı sonu itibariyle bütçe açığının 1,7 trilyon ABD dolarını, 2010'da 1,5 trilyon ABD dolarını ve 2011'de 1 trilyon ABD dolarını bulacağı tahmin edilmektedir[74]. Bütçe açığının bu düzeyi ve devasa boyuta erişen kamu borç stoku kuşkusuz ABD'nin kredibilitesini, doların rezerv para ve Fed'in dünyanın merkez bankası olma konumunu tehdit etmektedir.

Bu gelişmeler, uzun dönemde bu çok büyük çaplı borcun nasıl geri ödeneceği sorusunu yanıtsız bırakırken, aynı zamanda faiz oranlarının yükselmesi ve potansiyel bir büyümenin önünün tıkanması kaçınılmaz olacaktır. İrlanda ve İspanya gibi hükümetler ise, geçtiğimiz birkaç ay içinde AAA düzeyindeki kredibilitelerini yitirdiler. S&P benzer şeyi İngiltere için planlıyor ve ulusal borcundaki hızlı artış nedeniyle AAA kredi düzeyini düşürmeyi hedefliyor. İngiltere 1693 yılından bu yana borcunu geri ödeme

73 http://www.cbo.gov/ftpdocs/105xx/doc10521/budgetprojections.pdf
74 http://www.cbo.gov/ftpdocs/105xx/doc10521/budgetprojections.pdf.

güçlüğüne düşmemişti. Bu durum İngiltere'nin ABD Hazine bonosu piyasasında devasa satışlara yapmasına neden oldu, çünkü ABD de yavaş da olsa benzer bir yol izlemektedir.

Vergi teşvikleri ve kamusal harcama programları bütçe açığını sürdürülemez hale getirdi...

Zayıf da olsa, mevcut toparlanmanın temel nedeni, ABD ve Çin'in uyguladıkları parasal teşvik programlarıdır. ABD'deki parasal teşvik programları büyük çaplı bütçe açıklarıyla finanse edilirken, bu komadaki hastaya bir hayat öpücüğü anlamına geliyordu. Düşen tüketim harcamaları ise bir ölçüde, küçük çaplı vergi indirimleri, düşük mortgage faizleri ve düşük petrol fiyatları ile canlandırılabildi. Özel yatırımların yerini dolduracak olan ve önümüzdeki birkaç ay içinde başlatılacak büyük kamu harcamaları, bu yılın sonunda hedeflenen mütevazı büyümeyi gerçekleştirebilmek için tasarlandı. Çin'in 585 milyar ABD dolarlık alt yapı yatırımı programı ise sınaî ham madde, petrol ve diğer mal üretimini desteklemek anlamında ekonomiyi canlandırmayı hedefliyor.[75]

Çin Halk Cumhuriyeti'nde teşvikler, daha çok bölgesel ve yerel hükümetler üzerinden; yollar, barajlar, demiryolları, hava limanları gibi fiziki alt yapıya yöneltilmişti ve böylece bankalar üzerindeki kontrol azaltılırken, ihracat pazarındaki kayıplar iç pazar artışları ile telafi edilmekteydi. Banka kredileri % 30 artınca, sınaî yatırımlar da artmıştı. Bu, dünyanın her yerinde hammadde fiyatlarını artırsa da dünya ekonomisini içine girdiği durgunluktan çıkartmaya yetmedi. Çünkü dünya hâsılasının % 8'ini karşılayan Çin ekonomisi hala yeterince büyük değil ve ithalatı daralmaya devam ediyor.[76]

Daha önemlisi, bu teşvikler daha ne kadar sürdürülebilecektir? Çünkü devletler, banka kurtarma, teşvikler ve resesyonun neden olduğu zararlardan oluşan maliyetleri karşılayabilmek için ağır bir biçimde borçlanmaya yöneldiler. Ancak bunu sonsuza kadar sürdüremezler. Çünkü bu durum onların kredibilitelerine zarar vermektedir. Bu da kuşkusuz burjuva iktisatçılar arasında derin

75 *The China Business Review*, China Tackles Economic Crisis with Fiscal Stimulus, Consumption Plans, www.uschina.org/benefits.html (19.12.2009).

76 Hugh, Edward (2009), "China's Economy Continues To Grow, But All The Old Doubts Remain" ,*China Economy Watch*, 11 Eylül

görüş ayrılıklarına neden olmuştur. Nitekim bir grup iktisatçı, tehlikeli boyutlara ulaşan enflasyonist gidişi durdurabilmek ve böylece de borçlanma ihtiyacını azaltabilmek için kamu harcamalarının kısılması gerektiğinin altını çizerken, Martin Wolf gibi diğer bir grup iktisatçı bunu şu anda yapmanın sistemi tekrar resesyona sokacağını savunmaktadır.[77]

Tartışılan sadece entelektüel tezler değil, aynı zamanda kapitalist çıkarlardır. Teşviklerden yararlananlar kadar yararlanamayanlar da söz konusudur. Örneğin ABD, teşvikleri çok ağır bir biçimde kullanırken, Almanya çok yüzeysel düzeyde kullanmıştır. İngiltere gibi, yakın gelecekte bu harcamaları kısmayı planlayanlar olduğu gibi, böyle bir kısıntıdan endişe duyanlar da söz konusudur. Bir yıl önce hükümetler tarafından kurtarılan bankalar, bugün güçlerini yeniden kazandıkları hissiyle eski hegemonyalarını devam ettirmek istemektedirler.

Bütçe açığı ABD'nin kriz zamanlarında güvenli liman olma durumunu sorgulatmaya başlamıştır. Kongre Bütçe Ofisi'ne göre ulusal borç üzerinden bu yıl ödenecek olan 172 milyar dolarlık faiz, 10 yıl içinde yılda 800 milyar dolara fırlayacaktır. Sadece faiz ödemesi, bu yıldan önceki yıllara ait açıklardan daha fazla olacaktır. Bu da bir borç tuzağına neden olacak, yani Hükümet faizleri ödeyebilmek için giderek daha fazla borçlanacak, bu da ulusal borç stokunu daha da artıracaktır. ABD'de Kongre Bütçe Ofisi, 10 yılda açığın 7,2 trilyon dolara ve kümülatif bütçe açığının 9,05 trilyon dolara çıkacağına dair uyarıda bulunmuştur. Bu yıl ki kamu borcu/GSYİH oranı 2019 yılında % 69 olacaktır. Bu da önümüzdeki 10 yılın krizinin temellerinin bugünden atıldığının da belirtisidir[78].

Kırk katır mı kırk satır mı?: Stag-deflasyon/enflasyon

Roubeni'nin de belirttiği gibi, burjuva politikacıları ne yaparsa yapsınlar lanetlenecekler. Bütçe açıklarını ciddiye alıp vergileri artırıp, harcamaları kıstıklarında, toparlanmaya zarar verecekler ve ekonomiyi bir stag-deflasyona (resesyon + deflasyon bileşimi) sokacaklardır. Bütçe açıklarına ses çıkarmadıklarında ise, bono-tahvil piyasasında tetikte bekleyenler tarafından

77 *Financial Times*, www.ft.com (9.9.2009).

78 http://www.cbo.gov/ftpdocs/105xx/doc10521/budgetprojections.pdf

cezalandırılacaklardır. Ardından enflasyon beklentileri artacak ve borçlanma oranları yükselip stagflasyona doğru gidiş başlayacaktır. Yüksek enflasyon ulusal paranın istikrarsızlığı gibi sorunlara neden olacaktır [79].

Gerçekte ise kısıntıdan yana olanlar kazanıyor. Merkez sağ partiler açıkça kamu harcamalarının kısılması gerektiğini savunurlarken, sosyal demokratlar da giderek onlara katılmaya başladı. Çin'de bile, spekülatif balonlar yaratma tehlikesinin varlığı kısıntı fikrinin ağır basmasına neden olmuştur[80].

Kamu harcamalarının kısılması için hükümetler üzerinde yapılan baskıların kökeninde mevcut krize neden olan bazı faktörler yatmaktadır. Finansal balon ve çöküş kapitalizmin derinindeki sıkıntının sadece bir semptomudur. Sermaye birikimini sürdürebilmek için gerekli olan karlılık seviyesini yükseltebilmek anlamında, işçilere giden payın azaltılması gerekmektedir. Bu ise mamul mal piyasasında bir eksikliğe neden olmuştur ve bu talep eksikliği bireysel tüketici borçlandırmasının artırılmasıyla kapatılmaya çalışılmıştır.

Daha da önemlisi, toparlanma işaretleri giderek güçlendikçe, hali hazırda banka ve diğer finans kuruluşlarında pusuda yatan nakit fazlası, değerinin altında satılmakta olan şirketler ve hisselere yönelecektir. Bu durum bu hisselerin fiyatlarının yükselmesine neden olacak, bu da daha da derin bir enflasyona doğru ekonomiyi götürecektir. Ardından, geçen yıl petrol ve gıda fiyatlarında yaşadığımız ve dünyanın her yanında yağmalara neden olan kaotik fiyat artışlarına neden olacaktır.

Dolayısıyla iki senaryo da birbirinden kötü niteliktedir. Kamu harcamalarındaki kısıntılar tüketicilerin, harcamalarını daha da azaltmasına ve böylece istikrarsızlığın derinleşmesine; enflasyon paranın değerinin düşmesine, bu da halkın yoksullaşmasına ve ekonominin daha da kötüleşmesine neden olacaktır. Kapitalistler artan kamu harcamasının enflasyona ve beraberinde vergi artışlarına neden olacağını, bunun da karları azaltacağını bilirler ve

79 *www.bloomberg.com*, "Roubini Sees Increasing Risk of Double-Dip Recession" (24 Aug 2009)

80 Jiabao, Wen, Financial Times-26 August 2009'dan aktaran International Socialism, Wishful thinking No.124 (29.9.2009), ttp://www.isj.org.uk/ (24.12.2009).

bundan endişe duyarlar. Böylece karlarını garantileyebilmek için kısıntıları desteklemekle, kısıntılara karşı çıkarak piyasalara zarar vermek seçenekleri arasında sıkışıp kalırlar. Bu ikilemden kurtulmanın en kestirme yolu ise teşviklerin bedelini başka devletlere ya da başka kapitalistlere ödettirmektir. Bu da kendi aralarında ciddi çatışmalara yol açabilir (Çin oto lastiği ithalatına ABD'nin tarife uygulaması ve RTZ yöneticilerinin ABD'de tutuklanmaları gibi).[81]

Dördüncü olarak, Çin ekonomisinin krizi büyüyor ve küresel toparlanmayı tehdit ediyor...

Çin ekonomisi son resesyondan derin etkilendi. Bu yaz güçlü bir toparlanma söz konusu olsa da, banka kredilerindeki düşüş Çin menkul kıymetler borsasını ciddi olarak korkuttu. Çin borsasını etkileyen bir başka faktör, hükümetin sunduğu eşi benzeri görülmemiş miktardaki (4 trilyon rmb teşvik ve 7,4 trilyon rmb kamu banka kredisi- bu Çin GSYİH'nin % 45'ine denk düşüyor) desteğin önemli bir kısmının üretken kesimlere değil, hisse ve gayrimenkul spekülatörlerine gitmiş olmasıdır. Bu da sürdürülemez bir varlık balonunun şişirilmesine yardımcı olmuştur. Nitekim bu yılın Ağustos ayının ilk üç haftasında Çin borsasının % 14 dolayında düşmesini uzmanlar balonun patlatmaya başladığının işareti olarak yorumladılar. Çin krizi dünya ticaretindeki toparlanmayı da önemli ölçüde vuracaktır.[82]

Keza, Çin başta olmak üzere diğer bazı ülkelerin hükümetleri, uzun vadeli ABD Hazine bonolarını kısa vadeli olanlarla ya da diğer alternatiflerle değiştirmeye çalışıyorlar, çünkü ulusal borç düzeyindeki devasa artışın ardından ABD dolarının değerinin düşmesinden, bunun ardından gelebilecek, ABD dolarını koruma amaçlı faiz oranı yükseltilmesinden korkmaktadırlar.

---

81 www.autospies.com/.../Obama-s-Tire-Tariff-Backfires-As-China-Considers-High-Tarriff-On-US-Automobiles-47928/ , *International Socialism*, Wishful Thinking, s. 124, (29.9.2009).

82 Brenner, Richard (2009), "The Recovery: A Marxist Analysis", The League for the Fifth International, 10 Eylül

Beşinci olarak, korumacı baskılar artıyor, bu küresel işbirliğini ortadan kaldırıp ticaret savaşlarının önünü açabilir..

Kriz sonrasında, G–20 üzerinden büyük işbirliği şovları düzenlendi. Batılı ve Doğulu 20 ülkenin bir araya gelmesi aslında dünya ekonomisinin nasıl birbirine girmiş bir yapıda olduğunu da ortaya koydu. McKinsey Raporu'na göre, sınır ötesi sermaye akımlarının 1980'deki tutarı 0,5 trilyon ABD dolarıydı (küresel GSH'nin % 4,5'i). 2007 yılında bu tutar 10,5 trilyon ABD dolarına çıktı (% 12,0).[83] ABD finansal sisteminin neden olduğu krizin yarattığı tahribat, aynı zamanda kapitalist devletlerin tarihte görülmemiş ölçüde birbirlerine karşılıklı olarak ne denli bağımlı bir hale geldiklerini de ortaya koymuştur.

Diğer yandan, kapitalist temelde sınırlar ötesi işbirliği sadece belirli ölçülerde gerçekleşir. Her bir kapitalist hükümet önce kendi şirketleri ve pazarlarının menfaatini gözetir. Nitekim bu, Çin ile ABD arasında oto lastiği ticareti üzerindeki anlaşmazlıkta ortaya çıkmıştır. Çünkü Obama kendi sanayini korumak için Çin kaynaklı araç lastiklerine % 35 oranında tarife uygulamıştır. Çin ise buna, Amerikan kökenli piliç ithalatı ve oto parçası ithalatına ilişkin korumacı tedbirler alarak yanıt vermiştir.

Her ne kadar böyle ulusal çatışmalar ekonomik ve politik değişiklikleri yansıtacak bir biçimde diyalektik olarak gelişse de, kapitalist ticaret sisteminin içinde köklerini bulmaktadırlar. Yeni kapitalist işbirlikleri kurulur, sonra bunlar parçalanır. G–20 çok büyük bir ihtimalle Doha Round'unun sonuçlandırılması çağrılarıyla karşı karşıya kalacaktır, çünkü kapitalist sınıf 1930'larda dünya ticareti % 70 dolayında daraldığında bunu acı bir şekilde öğrenmişti. Ancak uzlaşmazlık sadece Çin ile ABD arasında değildir. Bugün yirmi ülkeden on yedisi korumacı önlemler almaya başlamıştır. Öyle ki, ABD ile Avrupa arasında Boeing ve Airbus üzerinden, pazarın kontrolü bağlamında ciddi bir sübvansiyon tartışması başladı. Bu tür teşvikler Keynesyen destekleme politikalarının bir parçası olarak dünyanın pek çok yerinde sürdürülmektedir.[84]

83 McKinsey Global Istitute (2009), *Global capital markets: Entering a new era*, Eylül, s.14

84 Spadafore, A. Michaela (2008), "Excess Baggage: Weighing the Contribution of Political and Corporate Interests in the W.T.O. Cases over Commercial Aircraft Subsidies",

Çin'den gelen ihracata karşı benzer korumacı önlemler diğer ülkelerce de alınabilir. Benzer bir süreç, zayıflayan ABD dolarına karşı bazı ülkelerin gizli müzakereleri ile yaşanmıştır. Korumacı önlemlerin artması dünya ticareti ve hayat standartları üzerinde çok olumsuz etkilere neden olabileceği gibi, her bir ülke sorununu diğer ülkelere yıkarak çözmek isteyeceğinden, bu gelişme ülkeler arasında yeni, keskin ulusal ve bölgesel çatışmalara neden olabilecektir.[85]

Altıncı olarak, borçlandırma artık seçenek gibi gözükmüyor...

Reel ücretler neredeyse son 40 yıldır sabit kaldığından ve hane halkı gelirleri son 10 yıldır azaldığından, çalışan sınıfın tüketimi mortgage ve diğer bireysel tüketici kredileriyle finanse edilmiştir. Bu seçenek artık sonlanmış gibi gözükmektedir. Gelirleri giderek azalan, evlerinin değeri düşen, tasarruflarının çok büyük bir kısmı eriyip giden başta Amerikan işçileri olmak üzere tüm emekçiler için artık kredi kullanımı çok tehlikeli bir noktadadır. Krizden önce, borçlandırmayla finans edilen tüketim harcamaları ABD'deki ekonomiyi canlı tutmayı sağladığından, kapitalist sınıf ve onun entelektüelleri, ücretlerin artmamasına hatta düşmesine rağmen, işçilerin imkânlarının çok üzerinde bir refah düzeyinde yaşayabildiklerini sistemin bir başarısı olarak övünçle savunuyorlardı. Ayrıca, borçlandırma, bankacılık sistemini ayakta tutmak için kullanıldığı sürece sermaye tarafından hararetle savunulmuştu. Çünkü bunun faturası, zenginlerin vergileriyle değil, çalışan sınıfların vergileriyle ödenmişti. Şimdi durum değişti. Borç yığılması Amerikan kapitalizminin kredibilitesi için ciddi bir tehdit oluşturduğundan sermaye, açıkla finanse edilen harcama programlarına karşı muhalefet etmektedir. Egemen sınıf, özellikle sosyal güvenlik ve sağlık harcamaları türündeki kazanılmış haklar başta olmak üzere halka dönük kamu harcamalarında kısıntılar yapılmasını istemekte ve hükümetleri bu yönde zorlamaktadır.

Dissertation Thesis, Miami university, www.etd.ohiolink.edu (16.12.2009).

85 Jones, Alan (2009), "Recession, Recovery, Banks and Bubbles- Workers Face Jobless Recovery", *Socialist Alternative*,, www.socialistalternative.org/news/article12 (20.12.2009)

Toparlanma faturayı emekçilere ödeterek yapılıyor...

Toparlanma olsun olmasın, çalışan sınıfların sorunları daha da ağırlaşıyor. Zayıf da olsa bir toparlanma durumunda dahi işsizlik artmaya devam edecektir. Yeni istihdam alanları yaratılması yıllar alacak, ücretler, emeklilik hakları, sosyal yardımlar ve sağlık harcamalarındaki kesintiler artacaktır.

Ekonomik çöküntünün faturasının, mevcut burjuva hükümetler tarafından finans kapitalin baronlarına ödettirilmesini beklemek aşırı bir iyimserliktir. Finans kapitali destekleyen ya da onlar tarafından desteklenen tüm siyasal partilerin niyeti, kitlesel işsizlik, ücret kısıntıları eğitim ve sağlık gibi kamu hizmetlerinin kısılması biçiminde hastalıklı sistemin faturasını işçilere ve orta sınıfa ödetmektir.

Diğer bir sorun, bütçe açıklarının neden olduğu kamu borçlanmasının bir kreditör-rantiye sınıfının oluşumuna yol açması ya da bu sınıfı daha da güçlendirmesidir. Emperyalizm çağında bu kaçınılmaz olarak finans kapitali güçlendirir ve servetin daha da fazla bir şekilde merkezileşmesine yol açar. İngiltere ve ABD deneyimlerinden görüldüğü üzere, kapitalist hükümetler batmakta olan bankalarını bu kreditör kişi ve kuruluşlardan (yerli ya da yabancı) kişilerden borçlanmak suretiyle kurtarmışlar, ama kaçınılmaz olarak da kamu borç stokunu artırmışlardır. Yüksek faizli borç geri ödemesi bu kuruluş ve bireyleri daha da zenginleştirirken çalışan sınıflar ya da sıradan insanlar artan vergiler ve kısılan sosyal harcamaları ile bu faturayı ödeyeceklerdir.

Sosyal refah harcamalarından yapılan kesintiler ve vergi artışları çalışan sınıf üzerinde orantısız bir şekilde yansırken, kapitalist sınıfın kendi fraksiyonları dahi bundan farklı bir şekilde etkilenecektir. Örneğin, şirket kurtarmalarından faydalanamayan ya da iptal edilen kamu harcamalarından zarar gören sanayi sektörü, bu kurtarmalardan yararlanan finans kapital için feda edilecektir. Keza bankaların nakde yönelmeleri, resmi oranların üzerinde yüksek faiz oranları uygulamalarına neden olacaktır.

Daha da önemlisi, kamu borç stokunun çok tehlikeli bir biçimde

artması söz konusudur. Öyle ki, 2008 yılında dünya kamu borç stoku bir önceki yıla göre % 9 artarak 32 trilyon ABD dolarına yükselmiştir. Bu öncekilere göre çok hızlı bir büyüme trendidir ve 2009 ve 2010 yılında da bu sürecektir[86]. Buna paralel olarak kamu borcu/GSMH oranı ABD'de hali hazırda % 100'ü, Japonya'da % 188'i buldu ve 2010 yılında Japonya'da bunun % 226 olacağı tahmin ediliyor[87].

Küresel sermaye piyasalarının yeni bir döneme girmekte olduğu ileri sürülebilir. Geçtiğimiz 30 yılda bu piyasaları büyüten finansal derinleşmeydi ve bu temelde özel sektöre verilen krediler ve hisse senetlerinin hızlı büyümesi ile sağlanmışken, bu yeni dönemde bir yandan az gelişmiş ülke finansal piyasaları daha fazla ön plana çıkacak, diğer yandan büyümenin temel sürükleyicisi kamu borçları olacaktır[88].

Kamu borçlanmasında beklenen bu artış finansal aracılar için yeni fırsatlar anlamına gelse de, bir bütün olarak küresel kapitalist ekonominin ileri şoklar karşısındaki kırılganlığını daha da artıracaktır. Bu aynı zamanda gelecek kuşakların refahının feda edileceği anlamına gelmektedir. Çünkü bu ağır borçlanmanın bedelini gelecek kuşaklar ağır vergilerle ödeyecekler. Keza borç stokları giderek artan hükümetler faizleri ve temerrütleri ödeyemez duruma düşebilirler. S&P'nin gelişmiş bazı ülke hükümetlerinin kredibilitesini son zamanlarda düşürmesi, faiz oranlarının daha da yükselmesine, bu da daha fazla vergilemeye ve giderek daha fazla miktarda kamu hizmetinin kısılmasına neden olacaktır. Daha kötüsü bankalardan satın alınan ve en azından bir kısmının nominal değerleri üzerinden yapılacak satışlarla kurtarılması hedeflenen kağıtların değeri tamamen düşebilir. Bu da daha fazla borçlanmaya, hatta hükümetlerin borçlarını ödeme güçlüğü içine düşmesine ve ekonominin ciddi olarak tahrip edilmesine neden olabilir. Son olarak, giderek artmakta olan enflasyon, gelecekte varlık

86 McKinsey Global Institute (2009), *Global Capital Markets: Entering a New Era*,September, s.12

87 Horton, Mark, , Manmohan Kumar, and Paolo Mauro (2009), "The State of Public Finances: A Cross-Country Fiscal Monitor," *IMF staff position note*, 30 Temmuz

88 McKinsey Global Institute (2009), *Global Capital Markets: Entering a New Era*, Eylül, s.12

fiyatlarının da artmasına neden olarak yeni finansal balonların önünü açabilecektir.

Sonuçta, kemer sıktıran, çalışan sınıfların yaşam koşullarını kötüleştiren ve onların haklarına saldırıların arttığı bir dönemin önü açılmıştır. II. Dünya Savaşı sonrasında çalışanların yaşam standardındaki önemli kazanımlar kapitalizmin normal bir işleyişi gibi gösterilse de, bunu savaş sonrasındaki yukarı çıkışın istisnai bir dönemi olarak görmek daha gerçekçi olacaktır. Eski refah devleti günlerine geri dönmek mümkün gözükmemektedir.

Çalışan sınıflar için istihdam yaratmayan bir toparlanma söz konusu olabilecektir. Kolay ve ucuz kredi bundan böyle pek olası gözükmemektedir. Stiglitz'e göre, 2012 yılından önce işsizlik düzeyinde bir gerileme de beklenmemelidir[89]. OECD, 2010 yılı sonuna kadar 25 milyon yeni işsizin ortaya çıkacağını ileri sürmektedir.[90] Bu aşamada sınıflar arasındaki kavga, özellikle de kamu hizmetlerinde kısıntılar, çalışan sınıfın ve orta sınıfların vergi yükünün artması üzerinden derinleştirecek, tüm dünyada sınıf mücadelesini yükselecektir.

Devletler zenginleri vergilendirmekten vazgeçtiklerinde ortaya çıkacak açığı ,çalışan sınıfları daha ağır vergilendirerek kapatacaklardır. Çalışan sınıflar üzerindeki vergi yükü özellikle de petrol, sigara ve diğer tüketim üzerinden alınan vergilerin artırılması yoluyla yükseltilecektir. Buna paralel olarak özellikle de eğitim, sağlık ve diğer sağlık harcamalarında ciddi kısıntılar gündeme gelecektir.[91]

Her halükarda faturanın emekçilerin üzerine yıkılacağı, bütçenin sosyal harcama kalemlerinin daha da kısılacağı, işsizliğin daha da artacağı, gelir dağılımının daha da kötüleşeceği ve yoksullaşmanın hızlanacağı görülmektedir. Emekçilerin yükselen muhalefetini önleyebilmek için ise hem milliyetçilik, ırkçılık ve şovenizm teşvik edilmekte hem de siyasal iktidarların anti-demokratik

89 "Stiglitz Says Markets 'Irrationally Exuberant' About Recovery", www.bloomberg.com (20.12.2009)

90 BBC News, "Recession 'may see 25m jobs lost" , www.bbc.co.uk, (16.9.2009), "2009 OECD Employment Outlook: Tackling the Jobs Crisis", www.oecd.org (16.9.2009)

91 Geiler, Joel (2009), "A New Phase in the Economic Crisis", *International Socialist Review*, Temmuz-Ağustos

baskıları artmaktadır.

İşgücü verimliliği artarken reel ücretlerin düşmesi hem toparlanmayı önlüyor, hem de gelir adaletsizliğini artırıyor...

ABD İşgücü İstatistikleri Bürosu'nun (BLS) verilerine göre, 2009'un ilk çeyreğinden ikinci çeyreğine doğru, ortalama bir ücretli tarafından çalışılan ödenmiş işgünü saatleri işçi başına % 7,6 oranında düşerken (yani işçiler eskisine göre % 7,6 oranında daha az çalışırken), toplam hâsıladaki düşüş sadece % 1,7 oldu[92]. Bunun nedeni henüz işten çıkartılmamış olan, ama her an çıkartılma korkusu altında çalışan işçilerin, aynı işi yaparken daha sıkı çalışmaları ve işlerini kaybetmek istememeleridir. BLS, daha az işçi ile daha fazla üretim yapılmasını Amerikan işçisinin işgücü verimliliğinin % 6,4 oranında artması olarak yorumlamaktadır.

Daha sıkı çalışmalarına ve daha üretken olmalarına rağmen işçilerin ortalama ücretlerindeki artış bu dönemde % 0,2'yi aşamadı. İşçilerin mal ve hizmetlere yaptıkları ödemelerdeki artışı dikkate alarak, BLS, gerçek ücretlerin bu dönemde % 1,1 oranında düştüğünü açıkladı. Yani işverenler daha fazla kar elde ederlerken, işçilerine ödedikleri para ile işçileri eskisine göre daha az mal ve hizmet satın alabildiler.

Verimlilik rakamları işçiler ile işverenler arasındaki bölüşümsel adaletsizliğin daha da arttığını ortaya koymaktadır. İşverenler, işçilerinden saat başına % 6,4 oranında daha fazla verim ve bu ürünlerin satışıyla da daha fazla kar realize ettiler. Buna karşılık daha sıkı ve daha verimli çalışan işçiler eskisine göre daha az refah elde edebildiler. Böylece, işverenlerin krize karşı uygulamakta oldukları bir kısım işçiyi işten çıkartıp, kalanları daha verimli çalıştırma politikaları hem gelir hem de yaşam standartları açısından işçilerle işverenler arasındaki açığı daha da büyüttü, kötüleştirdi. Bu gerçeği, işverenler ne zaman "kemer sıkmalıyız" ve "eşit fedakârlıklar yapmalıyız" derlerse iyi hatırlamak gerekir.[93]

Artan eşitsizlik, başladığı iddia edilen ekonomik toparlanmayı

92 http://www.bls.gov/news.release/empsit.nr0.htm , http://www.bls.gov/news.release/empsit.toc.htm

93 Wolff, Rick (2009), "The Reality Behind Economic Recovery", *Rethinking Marxism*, 30 Ağustos

da tehdit etmektedir. Çünkü gelirleri giderek artmakta olan işverenlerin işçilerine göre tasarruf eğilimleri daha yüksektir, yani işçilere göre oldukça yüksek olan gelirlerinin çok daha az bir kısmını tüketirler. Krizlerle yürüyen ABD ekonomisi gibi ekonomiler ise, işçilerin tüm gelirlerini harcamaları üzerine ayakta kalabilir. Yani işçilerin daha fazla harcama yapmaları krizdeki ekonomi için bir teşviktir. Bu teşvik, gelirler işçilerden işverenlere doğru kaydığında etkisizleşir. Yani tuhaf bir çelişki ile karşı karşıyayız; Hükümet ekonomiyi ayağa kaldırabilmek için daha fazla harcama ile teşvik yaratırken, iş âlemi uygulamada işçilerini daha az gelirle yaşamaya zorlamakta, yani daha fazla tüketimi cezalandırmaktadır. Bu durum herkesin ihtiyaç duyduğu gerçek bir toparlanmayı ortadan kaldıran bir durumdur.

Ve Türkiye...

Mart 2009'da yapılan yerel seçimlerin de etkisi ile uzun süre krizin Türkiye'deki etkilerini önemsizleştirme çabasında olan hükümet, 2009–2011 Orta Vadeli Programı'nda[94] %5 olarak belirlediği 2009 yılı büyüme hedefini, önce 'Katılım Öncesi Ekonomik Program ile % 3,6 daralma, daha sonra 2010–2012 Orta Vadeli Program ile % 6 daralma (küçülme) olarak değiştirdi[95]. İlk orta vadeli programda % 5,5 olan 2010 yılı büyüme hedefi ise ikinci program ile % 3,5 olarak revize edilmiş oldu.

IMF'nin dünya ekonomisi için 2009 yılı büyüme tahminin % 1,1 daralma, ABD için % 2,7 daralma, euro bölgesi için % 4,2 daralma, gelişmekte olan ekonomiler için % 1,7 büyüme, Çin için % 8,5 büyüme ve Hindistan için % 5,4 büyüme olduğu [96] dikkate alındığında, Türkiye'nin hedeflediği % 6'lık daralma, resmi ağızlardan krizin hiç de teğet geçmediğinin bir itirafıdır.

Türkiye ekonomisinde yaşanan bu daralmanın en önemli faktörlerinden birisi kuşkusuz ki sanayi üretimde yaşanan gerilemedir. 2005 yılı baz olarak (100,0) alınan TÜİK'in sanayi üretim endeksi hesaplamalarına göre 2009 yılı Şubat ayında endeks 84,6 ile en düşük seviyeyi görmüş, daha sonra Temmuz ayında

94 DPT, *Orta Vadeli Program 2009-2011*, 2008, s.65, www.dpt.gov.tr
95 DPT, *Orta Vadeli* Program 2010-2012, 2009, s.35, www.dpt.gov.tr
96 IMF (2009), *World Economic Outlook*, Ekim, s. 2, www.imf.org

110,5'e kadar yükselse de Ağustos ve Eylül ayındaki gerilemeler ile yaklaşık Şubat 2007 seviyesi olan 103,7'ye düşmüştür. Ekim ayında 117,9'a yükselen endeksin dalgalı bir seyir izleyeceği beklenebilir[97].

Sanayi üretime paralel olarak imalat sanayi kapasite kullanım oranlarında da dalgalı bir seyir izlenmektedir. Ocak 2009'da % 63,8 ile en düşük seviyeyi gören kapasite kullanım oranı, Haziran ayında % 72,7'ye yükseldikten sonra Temmuz ayında % 69,7'ye düşmüştür. Kasım 2009'da ise Ocak 2008'in yaklaşık % 10 altında bir düzey olan % 70,7'lik bir kapasite kullanım oranı ortaya çıkmıştır[98].

1980'lerde kapitalist dünya ekonomisinde yaşanan dönüşüm ile birlikte Türkiye ekonomisinin kaderi gittikçe artan bir biçimde dış talebe bağlı hale gelmiştir. İthal edilen yarı mamullerin, mamul haline getirilerek ihraç edilmesi ve ucuz kur ile ucuz emeğe dayanan ihracat stratejisi 2008 krizinin küresel çapta bir kriz olması nedeni ile sürdürülebilir olmaktan çıkmıştır. Krizle beraber dünya talebinde yaşanan daralmanın bir sonucu olarak, ihracat Ocak-Ekim 2009 döneminde bir önceki yılın aynı dönemine göre % 27,6 azalarak 114 milyar TL'den 83 milyar TL'ye, ithalat % 36,8 azalarak 178 milyar TL'den 112 milyar TL'ye ve bir bütün olarak dış ticaret hacmi %33,2 azalarak 293 milyar TL'den 196 milyar TL'ye düşmüştür[99].

Önceki krizlerde olduğu gibi bu krizin de bedelini en ağır şekilde ödeyenler işsiz kalan çalışanlar olmuştur. Gerçek rakamın çok altında olduğu genel kabul gören resmi işsizlik rakamları bile kriz sonrasında oldukça yüksek düzeylere ulaşmıştır. OECD üyesi ülkeler içinde Türkiye, İspanya'nın ardından %14,6'lık bir beklenti ile 2009 yılı itibariyle en yüksek işsizliğe sahip ikinci ülke konumundadır. Bu oran hem % 9,4 olan euro bölgesi ortalamasının hem de % 8,2 olan OECD ortalamasının oldukça üzerindedir ve 2010 ve 2011 yıllarında daha da artması beklenmektedir.

Diğer taraftan, Türkiye en düşük işgücüne katılım oranına

97 TUİK (2009), *Aylık Sanayi Üretim Endeksi*, www.tuik.gov.tr
98 TUİK (2009), *İmalat Sanayiinde Eğilimler*, Kasım, www.tuik.gov.tr
99 TUİK (2009), *Yıllara ve Aylara Göre Dış Ticaret*, www.tuik.gov.tr

sahiptir. Nitekim 2009 yılında işgücüne katılım oranı euro bölgesi ve OECD'de ortalama % 66 dolayındayken, Türkiye'de sadece % 44'tür[100]. Yani, Türkiye nüfusa oranla insanların en az çalıştığı veya iş aradığı ülke iken işsizliğin de en yüksek olduğu ülkelerden birisi konumundadır. Dolayısıyla, gerçek işsizlik oranlarının açıklanan resmi oranların çok üstünde olması beklenmelidir.

Yerel seçimlere ilave olarak, kriz sonucu ortaya çıkan ekonomik daralma bütçe üzerinde de çok önemli etkilere yol açmıştır. 2009 için öngörülen 10,4 milyar TL'lik bütçe açığı Ocak ve Şubat ayları itibariyle gerçekleşmiş, 2010–2012 yılları için açıklanan Orta Vadeli Program ile açık rakamı 62,8 milyar TL olarak değiştirilmiştir. Bu açığın 7,6 milyar TL'sinin giderlerdeki artıştan, 4,7 milyar TL'sinin kriz nedeniyle yapılan vergi indirimlerinden ve 40,1 milyar TL'sinin ise ekonomik daralma sonucu ortaya çıkan gelir kaybından oluştuğu açıklanmıştır[101].

Gelir kaybının temel nedeni ekonomik daralma sonucunda vergi gelirlerinde yaşanan azalmadır. 2009 bütçesinde 202 milyar TL'lik bir vergi geliri öngörülmüşken, gerçekleşmenin 2008 yılının da altında kalarak 163 milyar TL olması beklenmektedir. Başta özelleştirme gelirleri olmak üzere vergi dışı gelirlerin de, 41 milyar TL olarak hedeflenirken, 34 milyar TL olarak gerçekleşeceği öngörülmüştür[102].

2002 yılından bu yana sürekli bir artış içinde olan kamu brüt borç stoku rakamı 2007 yılında ilk defa azalmış, ancak 2008 yılı ile birlikte tekrar bir artış yaşanmıştır. 2002 yılında 257 milyar TL olan brüt borç stoku, 2006'da 366 milyar TL'ye yükseldikten sonra 2007'de 356 milyar TL'ye düşmüştür. Ancak krizin etkisi ile artan borçlanma gereksinimi sonucunda stok 2009'un ikinci çeyreği itibariyle 434 milyar TL düzeyine yükselmiştir[103].

Türkiye'nin brüt dış borç stokunda ise, krizin ardından kredi

---

100 OECD (2009), *Economic Outlook*, No:86, Tablo 20 ve Tablo 13, Kasım, www.oecd.org

101 Maliye Bakanlığı, *2010 Yılı Bütçe Sunuş Konuşması*, 14.12.2009, www.maliye.gov.tr

102 Maliye Bakanlığı, *2010 Yılı Bütçe Sunuş Konuşması*, Ek III, 14.12.2009, www.maliye.gov.tr

103 Hazine Müsteşarlığı, *Türkiye Ekonomisi Aralık 2009*, www.treasury.gov.tr

piyasalarında yaşanan daralmayla yeni dış borçlanma imkânlarının azalması sonucunda bir gerileme gözlenmektedir. 2004 yılında 161 milyar ABD doları olan toplam dış borç stoku, 2008 yılında 278 milyar ABD dolarına yükselmiş, ardından 2009 yılının ikinci çeyreği itibariyle 267 milyar ABD dolarına düşmüştür. Burada dikkat çeken husus kamu sektörünün borcu aynı kalmışken, özel sektörün borçlarında bir düşüş yaşanmış olmasıdır[104].

Ekonominin iki temel ayağı olan tüketici ve üreticilerin krize ilişkin algılarını gösteren TCMB Tüketici Güven Endeksi Haziran 2009'da 85,3'e yükseldikten sonra, Kasım 2009'da 78,4' e gilerken; Üretici Güven Endeksi Temmuz 2009'da 100,10'a ulaştıktan sonra Kasım 2009'da 91,2 olarak gerçekleşmiştir[105].

Keza, 2009 yılının Ocak-Kasım döneminde protesto edilen senet sayısı 2008 yılının aynı dönemine göre % 2,4'lük artışla 1.451.464 adet gerçekleşmiştir. Protesto edilen senetlerin tutarlarına bakıldığında ise aynı dönemler için % 18'lik artışla 5.990 milyon TL'den 7.066 milyon TL'ye yükseldiği görülmektedir[106].

Görüldüğü gibi, 2009 ikinci çeyreğinden itibaren zayıf da olsa düzelme belirtileri gösteren ekonomi 2009'un Kasım ayından itibaren tekrar aşağı doğru inişe geçmiştir. 2010 yılına ait bütçe gerekçesine bakıldığında hem beklenen % 3,5 'luk büyümenin ne denli gerçeklikten uzak olduğu hem de bütçe açıkları ve borç stokundaki artışların faturasının nasıl halka kesildiği ortaya çıkmaktadır.

Türkiye'deki 2003–2007 dönemindeki büyümenin temel kaynağı olan uluslararası sermaye hareketleri ise 2009 yılında % 82 oranında azalmış olduğu[107], içeride özel sektör yatırımlarının daralmaya devam ettiği ve kamu sabit sermaye yatırımlarının bütçe içindeki payının 2010 yılında da sadece % 6,5, GSMH içindeki payının % 1,8 ile sınırlı kalacağı [108]dikkate alındığında ekonominin

---

104 Hazine Müsteşarlığı, *Türkiye Ekonomisi Aralık 2009*, www.treasury.gov.tr

105 TCMB, Tüketici Güven Endeksi ve Reel Kesim Güven Endeksi, Elektronik Veri Dağıtım Sistemi, www.tcmb.gov.tr

106 TCMB, *Protesto Edilen Senet Sayısı ve Tutarı 2008-2009*, www.tcmb.gov.tr

107 McKinsey Global Institute (2009), *Global Capital Markets: Entering a New Era*, Eylül , s.12

108 T.C.Maliye Bakanlığı (2009), 2010 Yılı Bütçe Gerekçesi, Ekim

2010 yılında % 3,5 büyüyeceği öngörüsü gerçek dışıdır.

Kamu emekçilerine sadece % 2,5'lik zam öngörülmesi, tarım kesimine verilen desteklerin 2008 yılının gerisinde kalarak 5,6 milyar TL'de tutulması, yeşil kartlı yoksullara ayrılan ödeneğin sadece % 4 artırılarak 4,6 milyar TL'de sabitlenmesi[109] ve resmi olarak her yıl 1 milyon çalışanın işsiz kalması ve böylece gerçek işsizlik oranının % 25'leri bulması bu kesimlerin gelirlerinin, böylece de tüketim ve yatırım harcamalarının düşmesine neden olacaktır. Tüm bunlar 2010 yılında beklenen toparlanmanın hayal olduğunu ve AKP iktidarının tükenmekte olduğunu ortaya koymaktadır[110].

Buna karşılık, krizin faturası halka kesilmektedir. Çünkü 2010 yılında bütçe açığının en iyimser ihtimalle 50 milyar TL'yi aşması beklenmektedir. Böyle bir açığın enflasyonu körüklemesinin, faiz oranlarını daha da yükseltmesinin, rantiyeyi daha da zengin etmesinin ve kamu borç stokunu daha da artırarak gelecek kuşak emekçilerini daha da yoksullaştırmasının yanı sıra, yaşamını emeğiyle sürdüren milyonların reel ücretlerini daha da düşürmesi ve onları daha yüksek bir vergi yükü altına sokması kaçınılmazdır. Yani krizin bedelini yine geniş halk kitleleri daha fazla işsizlik, daha fazla yoksulluk, daha düşük reel ücretler ve daha ağır vergi yükleriyle ödemeye devam edecektir.

Nitekim 2010 Yılı Bütçe Kanunu'na göre vergi gelirlerinde yüzde 18,2'lik bir artış öngörülmektedir. Bu artışın çok büyük kısmı tüm halkın ödediği KDV ve ÖTV'den sağlanacaktır. Nitekim yeni yılın ilk zammı alkollü içkiler ve petrol üzerinden alınan ÖTV oranlarının artırılması biçiminde gerçekleşmiştir. Böylece, gelir vergisinin de çoğunluğunu ödeyen emekçi halk, zaten ağır olan ÖTV ve KDV'ye getirilen yeni artışlarla daha da yoksullaştırılmaktadır. Diğer yandan, yeni bütçeyle halka daha az ve daha niteliksiz eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik hizmeti layık görülürken sermaye kesimine, prim ödemelerinde sağlanan 5 puanlık indirimle, tarıma aktarılan kaynaktan daha fazla (4,8 milyar TL) kaynak sunulmuştur[111]. Krize karşı önlem olarak açıklanan Varlık Barışı Yasası

109 T.C.Maliye Bakanlığı (2009), 2010 Yılı Bütçe Gerekçesi, Ekim

110 2010 Bütçesi Krizin Faturasını Halka Yüklüyor, Eğitim Yine Sermayenin Bütçesinde Feda Ediliyor! www.egitimsen.org.tr (21.12. 2009)

111 Maliye Bakanlığı (2009), 2010 Yılı Bütçe Gerekçesi, Ekim

olarak da bilinen düzenlemeyle de kayıt dışındaki yurt dışında tutulan servet üzerinden bir kereliğine % 2, yurt içindeki servet üzerinden % 5 vergi alınarak hem bu tür kaynağı bilinmeyen servetler meşrulaştırılmış, hem de geriye doğru beş yıllık vergi incelemesi yapılmayacağının[112] garantisi verilmiş olmaktadır.

Ne yapmalı?

Ekonomi yeşerse de, bu durum krizden çıkılmakta olduğunu göstermiyor. Şu anki cılız toparlanma rayından çıkabilir ve iki dipli bir resesyona dönüşebilir ya da bir 10 yıllık stagnasyona-durgunluğa neden olabilir. Ekonominin çöküşünün durduğu doğrudur, ama bu hiçbir biçimde krizden çıkıldığının bir işareti değildir.

Egemen ideoloji hala bu krize çözüm üretmekten çok uzak. Geçtiğimiz iki yıl neo liberal ideolojinin krizine, serbest piyasaların çöküşüne, kendi kendini düzeltme mekanizmasının iflasına tanık olduk. Devlet müdahalesiyle 1929- 1933 benzeri bir bankacılık krizi önlenebildi, ama bu müdahale krizi hala çözemedi.

Keynesyen reformist politikalar çözüm değil...

Hem iktisadi hem de ideolojik hem de askeri olarak, kapitalist devletlerin uygulamak istediği Keynesyen poltikaların sınırlarıyla, kısıtlarıyla yüzleşmek durumunda kalabiliriz. Keynesyenizmin resesyona karşı çözüm önerileri; düşük faiz oranları aracılığıyla ucuz para ve kredi sağlamak, sermaye yatırımlarındaki eksikliği açık finansmanla karşılamak ve tüketiciler için efektif talep yaratmaktır.

İşin gerçeği kriz ne yatırımcı ve tüketici güvenini düşüren psikolojik faktörlerle, ne de doğrudan toplam talep yetersizliği ile ilgili değildir. Sözü edilen güven bunalımına neden olan, birikimde azalmaya yol açan ve sonuçta talep yetersizliğine neden olan faktör, karlılık azalması biçimindeki daha derindeki bir sorundur. Karlılığı restore etmek için, sermaye, maliyetleri azaltmaya yönelecektir. Bu da ücretlerin düşürülmesi, işgücü verimliliğinin

112 5811 sayılı Bazı Varlıkların Milli Ekonomiye Kazandırılması Hakkında Kanun ve 5917 Sayılı Bütçe Kanunlarında Yer Alan Bazı Hükümlerin İlgili Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelere Eklenmesi ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun

artırılması ve bazı işçilerin işten çıkartılması demektir.

Nitekim krizden bu yana dünyanın her yanında bu süreç hali hazırda devam etmektedir. Öyle ki; krizin merkezi ABD'de Aralık 2007'den bu yana, istihdam 6,5 milyon azaldı. Haziran 2008'den bu yana ise % 4,1 oranında düştü ki bu son 50 yıldaki en büyük düşüştür. Ortalama çalışma saati haftada 33 saate geriledi, bu 1964 yılından bu yana en düşük çalışma saatidir. İnşaat sektöründeki istihdam zirve noktasına göre 1,5 milyon azaldı ki, bu 1939'dan bu yana en keskin düşüştür. İmalat sanayi istihdamı resesyondan bu yana 1,9 milyon azaldı ve şu anda 11,9 milyonun altına düştü. Bu Nisan 1941 yılından bu yana en düşük düzeydir. Yarı zamanlı çalışanlar dâhil edildiğinde toplam kayıtlı işsizlik oranı % 16,8 dolayındadır.[113] Benzer gelişmeler Türkiye dâhil dünyanın her yerinde ortaya çıktı.

Metropol kapitalist ülke hükümetleri Keynesyen önlemlerle, daha önce görülmemiş düzeyde nakit aktarımları ile bankaları desteklediler, faiz oranlarını sıfıra kadar çektiler. Bazı kaynaklara göre, sadece ABD finansal sektöre destek olarak 9,7 trilyon ABD doları, Avrupa ülkeleri 1,4 trilyon ABD doları (bunun 900 milyar ABD doları İngiltere'ye ait) planladılar ve sundular. II. Dünya Savaşı sonrasında Marshall Planı altında Avrupa'nın yeniden inşası için verilen desteğin toplam tutarı ise sadece 100 milyar ABD doları idi.[114]. Mamafih, yeni efektif talep yaratma çabası işe yaramadı, çünkü bankaların kurtarılmasının maliyeti çok fazlaydı ve borç stoku çok artmıştı.

Bu durum serbest piyasa ideolojisini zayıflatırken, devletin ekonominin çok önemli bir aktörü haline gelmesine yol açtı. Ancak gün geçtikçe bu desteklerin sadece zenginler, bankerler ve spekülatörlere yaradığı ortaya çıktı. Hükümetler finans sektörünün zararlarını sosyalleştirerek, bunu vergi mükelleflerinin üzerine yıktılar. Bu bazı yorumculara göre Amerikan tarzı bir sosyalizm, yani sadece zenginler için bir sosyalizmdir. Bu şekilde kapitalistleri kurtarmak için yürütülen sosyalizmin gerçek sosyalizmle ise

113 http://www.bls.gov/news.release/empsit.nr0.htm

114 *BBC*, Bloomberg, UPI'den aktaran Anup Shah, Global Financial Crisis, http://www.globalissues.org/article/768/global-financial-crisis#Rethinkingtheinternationalfinancialsystem (25.7.2009).

hiçbir ortak noktası olamaz.

Diğer taraftan, neo-liberalizme sözde saldırılırken dünyanın pek çok yanında ücretleri kısmak, özelleştirmeleri sürdürmek ve sosyal bütçeleri budamak şeklindeki neo-liberal saldırılar da hız kesmeden devam etmektedir. Burjuva ideolojisinin serbest piyasa versiyonu ya da Keynesgil müdahaleci versiyonunun bu krizi çözme konusundaki inandırıcılığı giderek zayıflamaktadır.

Kaldı ki, gelişmiş kapitalist ülke hükümetlerinin banka sermayesini gerçekte ciddi olarak regülasyona ve denetime tabi tutmak gibi niyetleri de söz konusu değildir. Çünkü örneğin ABD ve İngiltere'deki sanayi sektörünün öneminin göreli olarak azalması yurt dışındaki başta finansal olmak üzere ticaret ve sanayi sermayesinin dinamik ve emperyalist bir biçimde genişletilmesiyle telafi edilmiştir. Bu gelişme mevcut dönemde tahmini imkânsız bir büyüklüğe ulaşmıştır.

Örneğin, 2008 yılı sonu itibariyle İngiltere'nin yurtdışındaki varlıkları toplamı 2007 yılına göre % 12, 2005 yılına göre % 47 oranında artarak 7,2 trilyon pounda ulaştı. Bu rakam GSYİH'nın beş katı tutarındadır. Bu varlıkların % 60'ı ise (4,3 trilyon ABD doları ya da GSYİH' nın üç katı) diğer yatırımlar olarak listelenmişti ve bunların çok büyük kısmı İngiliz bankalarının yurt dışındaki mevduat ve kredilerinden oluşuyordu. Bu çok büyük bir tefeci sermayedir. İngiltere'nin yurt dışı net yatırımlarından elde ettiği gelirler 2008 yılında 27,6 milyar pounddur. Bu 2007 yılına göre % 28 artış demektir. 2008 yılında İngiltere'nin ödemeler bilânçosu açığı 25,1 milyar pound idi. İngiltere bu hesaba göre, kazandığından, GSYİH'sının yaklaşık % 2'si kadar fazla harcamıştır. Ticaret açığı 93 milyar pounda ulaşmıştır (GSYİH'nın % 6,4'ü). % 70'ini finansal hizmetlerin oluşturduğu 55 milyar poundluk bir hizmetler ticareti fazlasına sahip olmasaydı ve uluslararası yatırım hesabından sağlanan gelirler olmasaydı İngilizlerin hayat standardı çok büyük ölçüde düşecekti. Ayrıca, İngiliz finansal sektöründe yaklaşık 1 milyon insan çalışmaktadır ve geçtiğimiz dokuz yılda sektörün vergi katkısı 250 milyar poundu bulmuştur. Bu gerçekler,

İngiliz Hükümeti'nin finansal kuruluşlar ve sektörle ilgili radikal değişikliğe gitmemesi ve AB'den gelebilecek regülasyon önerilerini dikkate almaması için yeterli bir nedendir.[115]

Egemen sınıfın krizden çıkış tartışmaları, mevcut Keynesyen aşamanın geçici olacağını ortaya koymaktadır. Kapitalist rejimlerin büyük bir kısmı bütçeyi yeniden dengeye getirmenin, faiz oranlarını yükseltmenin ve teşvikleri geri çekmenin şu aşamada imkânsız olduğunun farkındalar. Onların çıkıştan anladıkları şey, kriz için alınan önlemlerin bedelinin çalışan sınıflara ödettirilmesidir. Bunlar çok büyük bir ihtimalle milli dayanışma sloganı altında yapılacaktır ki, bu da elimizdekilerden daha fazla fedakârlık yapmayı ve bunu da zenginler için yapmayı içermektedir.

Nitekim bütçe açığının 54 milyar ABD dolarını (% 58) bulduğu California eyaletinde yardıma muhtaç ailelere verilen çekler iptal ediliyor, okullara yapılan devlet yardımı kesiliyor, devlet üniversitelerine alınan öğrenci sayısı 10,000 dolayında azaltıldı, yaşlılara sunulan göz ve diş sağlık hizmetleri kısıldı, 220 kamu parkı kapatıldı. Benzer kısıntılar başka yerlerde de uygulanmaya başladı. Bunlar arasında, devlet memurlarına yapılan ödemeler, okulların harcamalarının kısılması dikkat çekiyor. İllinois Eyaleti'nde ise düşkünlere cenaze başına yapılan 1,655 ABD doları tutarındaki ödeme durduruldu.[116]

Krizin ve bu kısıntıların birlikte etkileri ürkütücüdür. Son verilere göre evsiz barksız ailelerin sayısı 2007'de 473.000'den, 2008 yılında 517.000'e yükseldi. Kırsal kesimdeki evsizleşme oranı 2007 yılında % 23'ten 2008 yılında % 32'ye çıktı[117].

Evsizlik ve işsizlikle birlikte yoksulluk ve açlık da arttı. New York Gıda Bankası'na göre bu kentte 1,3 milyon insan aşevleri vb. acil gıda programları aracılığıyla yaşamlarını devam ettirebiliyorlar. 4 milyon insan (kent nüfusunun yarısı) temel gıda maddesi

115 Yaffe, David (2009), "Parasitism remains at the heart of British capitalism", Revoluationary Communist Group, FRFI 210, Ağustos/Eylül

116 http://sunshinereview.org/index.php/California_state_budget#2009-2010_budget

117 The 2008 Annual Homeless Assessment Report to Congress, Temmuz 2009, U.S. Department of Housing and urban development Office of Community Planning and Development, p.iii.

http://www.hudhre.info/documents/4thHomelessAssessmentReport.pdf

temin etmekte zorlanıyor. Los Angeles kentinde şehir nüfusunun dörtte biri yoksul. Ülkenin neredeyse tamamında okuldan ücretsiz yemek alan öğrenci oranında artış söz konusudur[118].

Amerika'da çalışanlar işlerini kaybettiğinizde sağlık sigortalarını da kaybederler. Bazı kamu hastanelerinde son zamanlarda acil servisin yükü % 15–20 oranında arttı. Çünkü sağlık sigortası poliçelerini yenileyemediklerinden, soğuk algınlığı gibi normalde aile hekimi tarafından halledilebilecek vakalar için insanlar acil servisleri kullanmaya başladılar. Paradoksal bir durum olarak, sigortası olamayan bazı hastalarsa hastalık çok kötü duruma gelene kadar hastanelere gitmemekte, bu da hastalığın tedavisi zorlaştırmakta ve tedavi maliyetlerini artırmaktadır.

Krizin etkileri ABD'nin de ötesine geçti. ABD'deki göçmen işçilerin bu ülkede kazandıkları gelirlerin bir kısmı Meksika gibi ülkelere gitmektedir. Bank of Mexico'ya göre, bu tür gelir transferleri 2009 Mayıs ayında, bir önceki yıla göre % 20 oranında düştü. Meksika'nın bazı bölgeleri bu paraya öyle muhtaçlar ki, insanlar artık yumurta, süt ya da et alamamakta ve fasulye ve bazen de kaynatılmış kaktüs yapraklarıyla durumu idare etmektedirler. Geçen yıl 25 milyar ABD dolarını bulan bu transferler Meksika'da yıllık üretimin % 2'sini, El Salvador'da % 18'ni, Honduras'ta % 21'ini ve Haiti'de % 30'unu oluşturmaktadır.[119]

The Independent gazetesinin bir haberine göre kriz sonrasında iyice yoksullaşan Rus işçileri yabani ot salatası ve ısırgan otu çorbasıyla karınlarını doyuruyorlar. St Petersburg kentinin yakınındaki bir kasaba olan 20,000 nüfuslu Pikalevo kasabasındaki üç büyük fabrika krizden ciddi olarak etkilendi. Bunlardan ikisi aylar önce kapandı, üçüncüsü ise işçilerin çalışma saatlerini azalttı. İşçilerin yarısı zorunlu ücretsiz izne çıkartılırken, çalışmaya devam edenler üç aydır ücretlerini alamıyorlar. Yerel doğal gaz

118 Actor Adrian Grenier to Serve Lunch at brooklyn Soup Kitchen to Help New Yorkers in Need &Raise Awareness of Dire Food Shortage This Holiday Season, http://www.foodbanknyc.org/index.cfm?objectid=793CF896-0557-9BC3-CFB4C7BC914E6144, NYC Hunger Experience 2009, Food Bank in New York City: 2009, p.3. http://www.foodbanknyc.org/index.cfm?objectid=CD6F98D5-F3F8-030E-B0A0BB1C1CBBC7A0,

119 Palmer, Steve (2009), "US: Green shoots will become rotting weeds" , Revoluationary Communist Group, FRFI 210, Ağustos/Eylül

istasyonu da borçlarını ödeyemediğinden sıcak su ve ısıtma da iptal edilince işçilerin durumu iyice kötüleşti. Hastanelere ve hatta kreşlere dahi doğal gaz verilemiyor[120].

Türkiye'de ise, ekonomik kriz, daha düşük gelir ve daha yüksek işsizlik sebebiyle Türkiye'nin en büyük beş kent merkezindeki ailelerin çoğunluğunun yaşamlarını ciddi biçimde etkiledi. Adana, Ankara, İstanbul, İzmir ve Kocaeli kentlerindeki yaşam koşulları ile ilgili olarak yapılan yeni bir anket[121], bu kentlerde yaşayan ailelerin neredeyse dörtte üçünün Ekim 2008 ile Haziran 2009 arasında gelirlerinde düşüş yaşandığını göstermektedir. Buna göre, krizin başlangıcında en yoksul ailelerin yüzde 90'ından fazlası gelirlerinde bir düşüş bildirdi. Görüşülen yoksul ailelerin üçte biri kamu hizmet faturalarını ödeyemediklerini, yüzde 9'u ise en azından geçici süreyle de olsa elektriklerinin kesildiğini bildirdiler. Aileler -eğitim gibi- diğer yaşamsal giderlerini koruyabilmek için gıda harcamalarını azaltarak, gelirlerindeki düşüşe uyum sağladıklarını belirttiler. Kentlerde yaşayan yoksul ailelerden çoğu gelirlerini ve giderlerini dengeleyebilmek için komşularından, dostlarından ailelerinden, topluluklarından ve kamu programlarından yardım aldıklarını belirttiler. Birçok aile de borç aldıklarını bildirdi. Ancak aileler bu geçim zincirlerinin zayıfladığını belirtmektedir. En yoksul ailelerin yaklaşık beşte biri her türlü destekten yoksun kaldıklarını bildirirken, işsizlerin sadece % 7'si işsizlik yardımından yararlanabildiler[122].

Bu neo-liberal saldırılar, daha ağır bir biçimde başta krizle beraber iflasın eşiğine gelmiş olan az gelişmiş ülkelerde ve diğer bazı gelişmiş ülkelerde de açıkça görülmektedir. Örneğin Aralık 2008'de IMF ile 1,7 milyar Euro'luk bir stand by anlaşması yapmak durumunda kalan ve % 17,2 resmi işsizlik oranıyla İspanya'dan sonra en yüksek işsizlik oranına sahip bulunan Letonya' da anlaşma

120 Walker, Shaun (2009) "Cold, hunger and job losses ignite dissent in Russian town",http://www.independent.co.uk/news/world/europe/cold-hunger-and-job-losses-ignite-dissent-in-russian-town-1690418.html, 25 Mayıs

121 TEPAV, UNICEF ve Dünya Bankası(2009), "Ekonomik Kriz Türkiye'de Ailelerin Refahını Etkiliyor", www.tepav.org.tr

122 TEPAV, UNICEF ve Dünya Bankası(2009), "Ekonomik Kriz Türkiye'de Ailelerin Refahını Etkiliyor", www.tepav.org.tr

gereğince, bütçe açıklarının kapatılması için kamu hastanelerinin yarısı, kamu okullarının bir kısmı kapatıldı. Öğretmen maaşları ve emeklilerin maaşları % 10 ile % 70 arasında azaltıldı, KDV oranları % 21'den % 23'e çıkartılırken, petrol ve alkollü içkiler üzerinden alınan özel tüketim vergisi oranı artırıldı.[123]. İzlanda'da ise önümüzdeki üç yıl boyunca bütçenin üçte bir oranında azaltılması talimatı IMF'den geldi. Keynesyen teşvik politikalarını diğerlerinden çok önce uygulamaya başlamış olan Japonya'da bu politikalardan kazançlı çıkanlar çalışan sınıflar olmadı. 1994–2007 arasında hane haklarının geliri yılda ortalama % 16 oranında azalmıştı, bugün bu ülke OECD 30 ülkesinin en yüksek yoksulluk oranına sahip dördüncü ülkesi konumundadır.[124]

Keynesyen teşvik politikaları dünyanın her yanında patlayan işsizliği azaltmada da işe yaramamıştır. ILO'ya göre, sadece Ekim 2008'den 2009 yılının ortalarına kadar dünyada 20 milyon kişi işsiz kaldı ve 2010 yılında ilave bir 43 milyon çalışan daha işsiz kalacak. Bu rakamlara kısmi zamanlı olarak çalıştırılanlar dâhil değildir. Türkiye'de ise 2008'in üçüncü çeyreği ile 2009 'un ilk çeyreği arasında istihdamdaki azalma 2 milyonun üzerindedir.[125]

Reforme edilemez bir sistem: Devlet müdahaleleri sorunu çözmüyor...

Kapitalizmin aşırılıklarını düzene sokmaya çalışan hükümetler, sistemin kalıtsal sorunlarına ve devasa eşitsizliklerine çözüm üretemiyorlar. Şirketlerden aldıkları vergiler ve onlara yönelik olarak yaptıkları tüm düzenlemelere rağmen günümüzde halen 2,6 milyar insan (neredeyse dünya nüfusunun yarısı) günde 2 ABD dolarının altında bir gelirle yaşamını sürdürmek zorunda. Diğer taraftan dünyanın en zengin 200 kişisinin serveti, bu 2,6 milyar insanınkinden fazladır.[126] Bugünün modern üretim teknolojileri altında dünyanın yarısının böyle bir yoksulluk içerisinde yaşaması için

123 ITUC (2009), International Trade Union Confederation, "Latvia: The Fall of the Baltic Tiger", *Union View*, No.14, Eylül.

124 OECD (2008), *Growing Unequal?: Income Distribution and Poverty in OECD Countries, Country Notes: Japan*, Ekim, http://www.oecd.org/dataoecd/45/57/41527303.pdf

125 ILO (2009), *World of Work Report*, s. 7-22.

126 Dünya Bankası (2008), Development Indicators

her hangi bir neden yok. Dünya Bankası başkanı Robert Zoellick'e göre, yoksul ülkelerde önümüzdeki yıl en az 89 milyon insan krizin doğrudan bir sonucu olarak aşırı derecede yoksullaşacak ve günde 1,25 ABD dolarının altında bir gelirle yaşamak durumunda kalacaktır. Keza 2010 yılı sonu itibariyle bu ülkelerde 11,6 milyon insan eğitim, sağlık, alt yapı ve sosyal koruma hizmetlerinden faydalanamayacaktır[127].

Diğer taraftan, Birleşmiş Milletler'e göre, dünyada herkesin yeterli bir biçimde sağlık, eğitim, gıda temiz içme suyu, sanitasyon sağlıklı doğum gibi hak ve hizmetlerden yararlanabilmesi için yılda sadece 40 milyar ABD dolarlık bir ek kaynağa ihtiyaç var.[128] Bu rakam, kriz sonrasında toplam servetleri 4,4 trilyon ABD dolarından 2,4 trilyon ABD dolarına düşen dünyanın en zengin 50 kişisinin[129] servetleri tutarının altmışta birine denk düşüyor.

Aslında sorun, kaynakların kar için mi, yoksa insan ihtiyaçlarının karşılanması için mi ve hangi biçimde kullanılacağı ile ilgilidir. Bu, yoksulluğun kaynak yetersizliğinden değil, kapitalist sistemin kaynakları dağıtma biçiminden kaynaklandığını gösterir. Geçtiğimiz iki yüzyıl boyunca ekonomik verimlilikler ve teknolojideki çok büyük atılımlar dikkate alındığında, sağlık, gıda ve barınma hizmetlerinin temel insan hakları olarak kabul edilmemesi için neden yoktur. Ancak, şirketler özel mülkiyete tabi olduğu sürece, nasıl düzenlemeye tabi tutulurlarsa tutulsunlar, bu hizmetler ya da mallar yok edici rekabet altında kilitlenecekler ve tüm toplum, insanlığın ya da çevrenin ihtiyaçlarına göre değil, temel bir amaca yönelik olarak kısa vadeli kurum karlarının maximize edilmesine yönelik olarak yapılandırılacaklardır.

Savaşlar nedeniyle yok edilen çok büyük miktardaki kaynak dikkate alındığında, kapitalizmin ihtiyaçları ile toplumun geniş kesimlerinin ihtiyaçlarının nasıl çatıştığı ortaya çıkar. ABD, 2008 yılında tek başına 711 milyar dolarlık askeri harcama yaptı

127 http://www.ngrguardiannews.com/news/article01, (18 September 2009).

128 BM (1998), Human Development Report

129 Kroll, Luisa, Matthew Miller and Tatiana Serafin (2009), "The World's Billionaires", http://www.forbes.com/2009/03/11/worlds-richest-people-billionaires-2009-billionaires-intro.html (03.11.09)

(dünyadaki toplam askeri harcamaların % 48'i).[130] Dünyanın her yanında, bilim insanları ve mühendislerin neredeyse üçte biri askeri amaçlı araştırma-geliştirme bölümlerinde çalışmaktadırlar. Tüm bu kaynaklar Irak ve Afganistan'daki savaş yerine, dünyadaki yoksulluğu ortadan kaldırmak için kullanılabilseydi ne olurdu? Bu olamaz, çünkü savaşlar, kar, enerji ve kaynaklar için sürekli bir rekabet halinde olan sistem olan kapitalizm için kaçınılmaz gerçekler..

Tarih, bize, kapitalizmi reforme etme gayretlerinin sadece kısa bir süre için işe yarayabildiğini göstermiştir. Çünkü bu gayretler sistemin temel eğilimleri tarafından yok edilmişlerdir.

Çok uluslu şirketlerin, toplumsal kaynakların üzerindeki diktatöryal denetimleri, bu kurumlara, fabrikaları ve yatırımları yeniden yapılandırma ve yerleştirme; fonlama ve lobicilikle politik sistemi kontrol etme, büyük medya aracılığıyla kamusal algılamayı saptırma ya da biçimlendirme imkânı tanımaktadır. Eğer bu araçlar işe yaramazsa, kapitalist seçkinler, kendi güçlerini ve karlarını koruyabilmek için kanlı müdahalelere ya da askeri diktatörlüklere başvurmaktan çekinmemektedirler. Bu, son zamanlarda Honduras'ta demokratik olarak seçilmiş olan Manuel Zelaya'nın darbe ile devrilmesiyle ve geçmişte 1973 yılında Şili'nin seçilmiş başkanı Allende' nin CIA destekli bir askeri darbe ile öldürülmesiyle ispatlanmıştır.

Uluslararası Af Örgütü (Amnesty International), 2009 yılı raporuna göre mevcut kriz sonucunda yoksullaşmanın artması sonucunda sosyal huzursuzluklar ve protestolar artmıştır. Devletlerin sert tedbirleriyle önlenmeye çalışılan bu protestolar Çin'den Amerika'ya; Peru'dan Şili'ye dünyanın her yerinde ortaya çıkmaktadır. Protestoları Orta Doğu ve Kuzey Afrika (Mısır, Tunus vb.) bölgelerinde patlayan grevler ve iş durdurmaları izlemiş, yer yer ölümle sonuçlanan çatışmalar yaşanmıştır[131]. Dünya Bankası bu gelişmeleri endişe verici bulmaktadır. BBC'nin haberine göre, Dünya Bankası eğer krizle ilgili ciddi önlemler alınmazsa önümüz-

130 http://www.globalissues.org/article/75/world-military-spending

131 http://www.amnesty.org/, http://www.youtube.com/user/AmnestyInternational

deki dönemde dünyanın özellikle de en yoksul ülkelerinde sosyal ayaklanma tehlikesine karşı uyarıda bulunmaktadır[132].

Türkiye'de ise 2009 yılı sonuna doğru yapılan KESK uyarı eylemi, Demiryolcuların, itfaiyecilerin direnişleri ve son olarak Tekel işçilerinin iki ayı aşkın bir süredir devam eden direnişleri krizin sonuçlarına karşı halkın muhalefetinin arttığının bir göstergesidir.

Emekten yana olanlar mevcut sistemde ezilenlerin ve çalışan sınıfların ve işsizlerin çıkarlarını koruyup geliştiren her tür iyileştirme için mücadele ederler. Ancak, aynı zamanda da, toplumsal yapının temelleri değiştirilip dönüştürülmediği ve gücün büyük işletmelerin elinden alınmadığı sürece bu reformların asla güvende ve kalıcı olamayacağını da kabul ederler. Bu anlamda, ekonominin, tüm toplumun ve ekolojik çevrenin ihtiyaçlarını karşılayabilmesinin garantilenmesinin tek yolu bu sorunlara neden olan üretim tarzının ve buna paralel olarak bölüşüm ilişkilerinin değiştirilmesidir.

Bu, ekonomiyi kontrolü altında tutan tekellerin ve bankaların kamusal mülkiyete devredilmesini ve bu işletmeleri işçilerin, tüketicilerin ve bir bütün olarak ilgili topluluğun demokratik olarak seçilmiş olan temsilcilerinin yönetimi ve denetimine bırakmayı gerektirir. Sadece demokratik olarak planlanmış bir ekonomi, gezegende yaşayan herkesin insan gibi yaşayabileceği bir ücrete, kaliteli bir sağlık hizmetine, çocuk bakımına, eğitime, konuta ve sosyal güvenliğe sahip olmasını garantileyebilir.

Son söz yerine...

Küresel kapitalist krizin dibinin gözüktüğünü söylemek mümkün değil. Çünkü kısa-orta dönemde ikinci bir finansal kriz dalgasının gelebileceği[133] ve Nobel ödüllü iktisatçı Phelps'e göre eski günlere dönüşün 15 yıl alabileceği[134] gerçeğini bir yana bıraksak da, dünya ekonomisinin cılız toparlanması hali, yeni iflasların, işyeri kapatmalarının, sermaye kaybının ve kitlesel işsizliğin artmasını

132 BBC, World Bank warns of social unrest, http://news.bbc.co.uk/2/hi/business/8066037.stm (24.5.2009)

133 Rogoff, Kenneth, From Financial Crisis to Debt Crisis? www.project-syndcate.com

134 http://www.bloomberg.com/apps/news?pid=20601103&sid=aKMxwUC4D3nw

önleyemeyecektir. Kamusal nakit desteği ve şirket birleşme ve devralmalarıyla daha da artan sermaye temerküzü ve merkezileşmesinin sağladığı ekstra parazit karlara rağmen, finansal sistemin zayıflığı akut bir haldedir. Tüm bu faktörler toparlanmayı W, U ya da L şeklinde bir toparlanmaya dönüştürecek etkenlerdir.

Uzun dönemde ise, kriz ancak sermayenin aşırı kısmının yok edilmesi ve dünyadaki artı-değer, ham madde ve piyasaların yeniden paylaşımı ile mümkün olabilecektir. Böylece önümüzdeki dönemde ortaya çıkacak iktisadi döngüler daralma ve durgunlukla nitelenecektir. Bu koşullar emperyalistler arasındaki kavgayı artırabileceği gibi, sınıf mücadelelerini de yükseltecektir. Milyonlarca insan açısından kapitalizmin güvenilirliği de ciddi anlamda sarsılmaya devam edecektir.

Bu bağlamda *ilk olarak*, tam bir kargaşa halindeki küresel krizden çıkılması şu anda söz konusu değildir. Ayrıca, oturup, toparlanmanın gelmesini, bize işlerimizi geri vermesini, hayat standartlarımızı restore etmesini ve geleceğimizi güvence altına almasını beklemenin hiçbir faydası yok. Toparlanma olduğunda bu cılız ve tembel bir toparlanma olacaktır ve böyle bir toparlanma yığınsal işsizlikle birlikte gelecektir. Kuvvetli bir toparlanma, yılları alacak ve toparlanma kaybedilmiş işler, azalan kamusal hizmetler, düşürülen ücretler, sosyal haklar ve hayatlar pahasına olacaktır.

İkinci olarak, tek tek hükümetlerin uygulayacakları çıkış stratejileri devletlerin içlerinde olduğu kadar devletlerarasında da tansiyonun sürmesine ve sermayenin genelde vermeye çalıştığı ideolojik mesajın geçersiz kalmasına neden olacaktır. Krizin başlangıcının sonunun geldiğini görmek mümkün olsa da, sonun başlangıcını henüz göremiyoruz.

Son olarak, kriz kötü politikacılardan ya da bankacıların ve sanayi sermayesinin kar hırsından doğmamıştır. Keza krizler, doğal bir felaket gibi insanlığın önleyemeyeceği felaketler de değildir. Kriz, sistemin doğasından kaynaklanmaktadır. Ve krizlere neden olan sistem değiştirilebilir, sonlandırılabilir ve demokratik planlamaya dayalı bir ekonomi ile daha sağlam, eşitlikçi ve özgürlükçü bir temele oturtulabilir.

I

TARİHSEL SÜREÇTE KAPİTALİZMİN KRİZLERİ

§

KAPİTALİST KRİZLERİN TARİHSEL GELİŞİMİ: 1845–2008

Bir üretim tarzı olarak kapitalizmin krizlerine tarihsel olarak bakıldığında, 2008 finansal krizi ve ardından gelen resesyonun kapitalizmin ilk krizi olmadığı ortaya çıkar. Bu bağlamda krizler, kapitalizmin beşiği olan İngiltere'de patlak veren ve 10 yıl içinde tüm Avrupa ülkelerine yayılan 1845–1847 krizi yıllarına kadar gider. Ayrıca 1857 yılında ABD'de kısa süren ve bazı bankaların batışıyla ortaya çıkan bir kriz söz konusu olmuştur. Döneme ait bir çözümleme yapan Karl Marx, bu krizde sermayenin globalleşmesinin bir aracı olarak kredi mekanizmasının, dolayısıyla da finansal sistemin spekülasyonlarla kapitalizmi nasıl istikrarsızlaştırdığını ortaya koyar ve giderek genişleyen kredi sisteminin, bir yandan üretken güçlerin maddi gelişimini ve dünya piyasalarının kurulumunu hızlandırırken, diğer yandan kapitalizmin temel çelişkisinin zora dayalı patlaması olan krizleri ortaya çıkararak kapitalizmin çözülmesine yol açtığına dikkat çeker.[1]

Tarihte bilinen ikinci kriz, ABD İç Savaşı sonrası görülen Kuzey

1 Marx, Karl (1998), *Capital*, Cilt 3, Marx/Engels Collected Works (MECW), *Marx & Engels Internet Archive*, http://www.marxists.org/archive/marx/works/cw/volume37/index.htm (3.11.2008).

Demiryolları canlılığının ardından 1873 yılında ortaya çıkan krizdir. Bu kriz 1879 yılında sonlanmış gibi görünse de, 1893 yılında tekrar ortaya çıkmıştır. Her iki kriz de banka batışları ve borsa çöküşleriyle başlamış ve reel sektörde ve ekonominin genelinde 1896 yılına kadar süren bir resesyonla sonuçlanmıştır. Bu dönemde fabrikalar kapanmış, kârlar azalmış, işsizlik artmış, ücretler düşürülmüş ve işçilerin çalışma koşulları ağırlaştırılmıştır. Bu dizi krizler kapitalist krizlerin uluslararasılaşmasının da ilk örneklerini oluşturur.[2] Çünkü kriz 1873 yılında Amerika'nın ardından Avusturya ve Almanya'ya da (1870–71 Alman Birliği'nin kuruluşuyla gelen canlanmanın ardından) sıçramış ve Viyana Borsası çökmüştür.[3]

1929 Büyük Buhranı olarak bilinen krizin öncesindeki çarpıcı bir diğer kriz 1907 ABD Bankacılık Paniği'dir. Bu kriz resesyon periyodunda ortaya çıkmış ve borsanın % 50 değer kaybetmesine neden olmuştur.[4]

Kapitalizmin şu ana kadar en derin, en önemli ve en kapsamlı krizinin 1929 yılında ABD'de başlayıp 1933 yılına kadar süren ve Büyük Depresyon olarak anılan kriz olduğu herkesçe kabul edilmektedir. Bu kriz de diğerleri gibi önce finansal sektörde patlak vermiştir. Kara Perşembe olarak da anılan bu kriz, 29 Ekim 1929 tarihinde Wall Street Menkul Kıymetler Borsası'nın çöküşüyle ortaya çıkmış, bunu bir dizi banka batışı izlemiştir. Reel sektörde ise ağır sanayi, inşaat ve tarım krizden çok ciddi biçimde etkilenmiş, bu dönemde ABD milli gelirinin % 30'unu kaybederken, işsizlik oranı % 3'ten % 25'e fırlamış, tüketici fiyatları % 27 oranında düşmüştür. Bunun sonucunda başta tarım ve sanayi olmak üzere tüm sektörlerde gelirler, kârlar, fiyatlar ve ücretler ciddi biçimde azalmıştır.[5] Uluslararası ticaretin % 50–70 oranında daraldığı

2 Bowers, Claude G. (1929), *The Tragic Era. The Revolution after Lincoln*, New York: Blue Ribbon Books, Inc., Yeniden basım: 1931.

3 Eyck, Erich (1950), *Bismarck and the German Empire*, New York: W.W. Norton & Company, Inc.

4 Bruner, Robert F. ve Carr, Sean D. (2007), *The Panic of 1907: Lessons Learned from the Market's Perfect Storm*, Hoboken, New Jersey: John Wiley & Sons.

5 Stiglitz, Joseph A. (2000), *Economics of the Public Sector*, 3. Baskı, New York: W. W. Norton & Company, s. 6; von Mehren, Allan (2009), "Global: Lessons from the Great Depression", *Danske Bank Research*, 23 Ocak 2009,

bu dönem tüm kapitalist ülkelerin kriz sarmalına girmesine neden olmuştur.

1970–1980 döneminde kapitalist ülkeler arz yönlü olmak üzere petrol fiyat artışı şoklarıyla karşı karşıya kalmışlardır. İlki 1973–1974 ve ikincisi 1978–1979 yıllarında ortaya çıkan bu şoklarla petrol fiyatları hemen hemen dört kat artmıştır. Üretim maliyetlerini ciddi bir biçimde artıran bu şoklar, başta az gelişmiş ülkeler olmak üzere tüm dünyada stagflasyonist koşulları üretmiştir. Az gelişmiş ülkeler kaçınılmaz biçimde ödemeler bilânçosu sorunları, hızla tırmanan enflasyon ve 1982 yılında resmen ilan edilen bir dış borç krizi yaşamışlardır.[6]

1970–1986 döneminde bazı Latin Amerika ülkelerinde ortaya çıkan krizler, iktisat literatüründe daha çok sabit döviz kuru rejimi altında ve bütçe açıklarının sürekli para basma yoluyla kapatılmaya çalışıldığı bir durumda tetiklenen spekülatif atakların neden olduğu ödemeler bilançosu krizleri olarak tanımlanırlar. Literatürde bu krizleri açıklayabilmek için birinci jenerasyon kriz modelleri ortaya atılmıştır. Meksika'da 1973–1982, Şili'de 1978–1982, Arjantin'de 1978–1981 dönemlerinde ve Brezilya'da 1986 yılında ortaya çıkan krizler ve bunlar üzerinden geliştirilen modeller buna örnek olarak gösterilebilir.[7] Bu bağlamda birinci jenerasyon kriz modellerinin öncüleri, Krugman'ın ve Flood ve Garber'in çalışmalarıdır.[8] Nitekim Krugman bu öncü çalışmasında sabit kur rejimi altında ve bütçe açıklarının ciddi düzeylerde olduğu bir durumda yurt içi kredi genişlemesinden kaynaklanan para talebindeki artışın sabit döviz kuru rejiminin terk edilmesine ve

---

http://www.danskebank.com/danskeresearch. Ayrıca bkz: Engerman, Stanley ve Gallman, Robert E. (1996), *The Cambridge Economic History of the United States*, Cilt 1, New York: Cambridge University Press ve Bernanke, Ben S. (1983), "Non –Monetary Effects of the Financial Crisis in the Propagation of the Great Depression", *American Economic Review*, 73 (3), s. 257–276.

6 Durmuş, Mustafa (2003), *Maliye Politikaları Teori ve Uygulamalarının Değerlendirilmesi*, Ankara: Yaklaşım Yayınları, s. 129-130.

7 Flood, Robert ve Marion Nancy (1998), "Perpective on the Recent Currency Crisis Literature", *International Journal of Finance and Economics*, 4, s. 1-26.

8 Krugman, Paul, R.(1979), "A Model of Balance-of-Payment Crises", *Journal of Money Credit and Banking*, 11, s. 311-325 ve Flood, Robert P. ve Garber Peter M. (1984), "Collapsing Exchange Rate Regimes: Some Linear Examples", *Journal of International Economics*, 17, s. 1-13.

ani spekülatif ataklarla desteklenen esnek döviz kuru rejimlerine dönülmesine yol açacağını ileri sürmüştür.

1994–2001 yıllarını kapsayan dönemde daha ziyade bölgesel olmak üzere bir dizi kriz ortaya çıkmıştır. Bu krizlerin hemen hepsinin ortak yanı, krizin patlak verdiği ülkelere geçmişte spekülatif sermaye biçiminde sermaye transferlerinin yoğun bir şekilde yapılması, böylece bu ülkelerin en ağır borçlu az gelişmiş ülkeler haline gelmesi, krizin genelde bir devalüasyonla patlak vermesi ve IMF politikalarının bu ülkelerde istisnasız uygulanmakta olmasıdır. Bu dönem krize giren ülkelerin hepsinin az gelişmiş ülkeler olması da spekülatif sermaye hareketlerinin kapitalist krizlerdeki rolünü ortaya koymaktadır.

Dönemin ilk krizi "peso krizi" ya da Tekila Krizi olarak bilinen 1994 Meksika krizidir. Peso'nun ani değer kaybı ile patlak veren krizde seçim öncesi uygulanan aşırı gevşek para ve kredi politikalarının yanı sıra Chiapas'daki yerli ayaklanmasının önemli rol oynadığı ileri sürülür.[9]

Dönemin ikinci krizi Asya Finansal Krizi olarak adlandırılan ve ilk olarak Tayland'da Tayland ulusal parası bahtın ani değer kaybıyla patlak veren, ardından finansal piyasalar aracılığıyla Endonezya, Güney Kore, Hong Kong ve Japonya gibi ülkelere yayılan finansal krizdir. Yine spekülatif sermayenin aşırı şişen gayrimenkul inşaat sektörüne yönelmesiyle tetiklenen bu krizle beraber bölge ülkelerinin ulusal paraları % 34 ile % 83 arasında değer kaybetmiştir.[10]

2001–2002 yıllarında sırasıyla Arjantin ve Türkiye'de ortaya çıkan finansal krizlerin ortak yanı her iki ülkenin de dünyanın en ağır borçlu ülkeleri olmasıdır (bu dönemde iki ülkenin borçlarının toplamı az gelişmiş ülkelerin toplam borcunun yarısını oluşturuyordu). Diğer ortak yan ise her iki ülkenin de ağır bir biçimde IMF politikalarına bağlı kalmasıydı. Öyle ki Arjantin'in ihracatını önemli ölçüde sıkıntıya sokan, IMF'nin önerdiği sabit kur politikasıydı.[11] Benzer bir şekilde Türkiye'de 1999 yılından itibaren uygulanan

9 Greenspan, Alan (2007), *The Age of Turbulence: Adventures in a New York*, New York: The Penguin Press, s. 159.

10 "The Asian Financial Crisis", *Wikipedia, the free encyclopedia.*

11 A.k.

dezenflasyon politikası ve (bant içinde dalgalanmaya izin veren) kur politikası 2001'de TL'nin çöküşüne yol açmış, ardından gecelik faiz oranları % 5000'e fırlayarak beraberinde banka batışlarını getirmiştir.

Kapitalist Krizlerden Çıkış Yolları

Tarihe bakıldığında, kapitalizmin, krizlerinden çeşitli yöntemlerle çıkabildiği görülür. Bu bağlamda şu ana kadar uygulanan bazı yöntemler; devletleştirme şeklindeki doğrudan devlet müdahaleleri, Keynesyen maliye ve para politikaları, IMF destekli neo-liberal politikalar, düzeltici savaşlar ve baskıcı, otoriter rejim uygulamalarıdır.

Kapitalist krizlerden çıkışta uygulanan doğrudan devlet müdahalelerinin başında devletleştirmeler (buy-outs) gelmektedir. Zor durumda olan finansal ya da sınaî özel kuruluşların kısmen ya da tamamen kamusal mülkiyete alınması biçiminde yürütülen bu uygulamanın en son örnekleri 2008 krizi sırasında Amerika'da *Fannie Mae* ve *Freddie Mac* gibi yatırım bankaları ile *AIG* gibi dünyanın en büyük sigorta şirketinin ve İngiltere'de 150 yıllık bir banka olan *Northern Rock Bank*'ın devletleştirilmesidir.

Ancak 2008 krizi sonrası yapılan devletleştirmeler 1960 ve 1970'li yıllarda Avrupa'da (özellikle de İngiltere ve Fransa'da) ya da 1970'li yıllarda Şili ve 2000'li yıllarda Venezuala gibi bazı Latin Amerika ülkelerinde yapılan kamulaştırmalardan farklıdır. Kriz sonrası daha çok özel bankaların sermaye yapılarının güçlendirilmesi amacıyla yapılan bu tür devletleştirmeler, kamu yararını gözeten, iktisadi etkinliği sağlamaya dönük ya da refahın tüm topluma yaygınlaştırılması için yapılan kamulaştırmalar değildir. Bunlar daha ziyade, kısmidir, geçicidir ve herhangi bir şarta bağlı değildir. Bir başka anlatımla kapitalizmi kendinden korumak için yapılmış kurtarma operasyonları niteliğindedir.

Bu devletleştirmeler içinde *Fannie Mac* ve *Freddie Mac*'ın kurtarılması özellikle önemlidir. Çünkü bu firmalar, ipotekli konut kredisi (mortgage) veren firmaların risklerini, bu ipotekleri satın alarak devir alırlar ve bir havuzda toplayarak mortgage destekli menkul kıymetler (securities) olarak yeniden satarlar. Her ikisi de

özel şahıslara aittir ve ABD Hükümeti bu firmaların ihraç ettikleri menkul kıymetlere garanti vermez, ayrıca bu firmalar bu menkul kıymetleri satın alanları kayıp ve zararlarına karşı da herhangi bir şekilde sigortalamazlar.[12]

Genişletici para ve maliye politikaları hem 1929–1933 hem de 2008 krizi sonrasında uygulanan politikalardır. Zor durumdaki şirketlere likidite aktarılması (son krizde Paulson Planı ile önce 700 milyar ABD doları ve dünyada toplamda 3 trilyon ABD doları tutarında), faiz oranlarının neredeyse sıfıra kadar indirilmesi, mevduat garantisi ve bankalar arası kredilendirmeye verilen hazine garantileri para politikası alanında şu ana kadar uygulanan tedbirlerdir. Maliye politikası alanında ise devasa kamusal yatırım harcamaları, vergi iadeleri, vergi indirimleri ve işsizlik ödemeleri yer alır. Benzer politikalar 1929–1933 Büyük Bunalımı sonrasında da New Deal (Sosyal Uzlaşma) adı altında kamusal harcamalar ve vergi indirimleri aracılığıyla ve tarım kesiminin satın alma gücünü arttırmaya dönük politikalar olarak uygulanmıştır.

Kapitalizmin, dönemsel olarak uyguladığı ikinci tür politikalar, devlet müdahalelerinin tam tersi gibi gözüken neo-liberal politikalardır. 1980'li yıllarda uluslararası sermaye birikiminin ulaştığı düzeyin kaçınılmaz bir sonucu olarak gelişen kapitalist küreselleşme, 1970'lerde ortaya çıkmaya başlayan ekonomik durgunluğu aşmaya hizmet eden bir çözümdür. Küreselleşme ise, kaçınılmaz biçimde uluslararası sermaye hareketlerinin önündeki engellerin kaldırılması (liberalizasyon), devlet düzenlemelerinden vazgeçilmesi (deregülasyon), kamusal sermaye birikiminin el değiştirmesi (özelleştirme) ve kamu sektörünün piyasalar lehine asgari düzeye indirgenmesi (mali disiplin, faiz dışı fazla vb.) gibi Washington Uzlaşması olarak da bilinen neo-liberal düzenlemeleri gerekli kılıyordu.[13]

Diğer taraftan, müdahaleci devlet politikalarıyla neo-liberal politikalar arasındaki çizginin ne denli kalın olduğu tartışmalıdır. Bu bağlamda Keynesyen devletçilikle neo-liberalizmin birbir-

12 Kliman, Andrew (2008), "Trying to Save Capitalism from Itself", www.marxisthumanismtoday.org (25.4.2008).

13 Durmuş, Mustafa (2008), *Kamu Ekonomisi*, Ankara: Gazi Kitabevi Yayınları, s. 104-106.

lerine alternatif oluşturduklarını ileri sürmek de yanıltıcı olabilir. Çünkü 20. yüzyıldan 21. yüzyıla geçilirken devletin her zamanki desteği olmasaydı kapitalizm yaşayamazdı.

Küreselleşme ile birlikte, finansallaşmanın hızlanması, eski sosyalist ülkelerin yeni pazarlar, ucuz işgücü ve hammadde kaynağı olarak yeni imkanlar yaratması, az gelişmiş ülkelerin ise IMF, Dünya Bankası, DTÖ gibi örgütlerin de baskılarıyla neo-liberal politikaları uygulamak durumunda bırakılması gibi gelişmeler kapitalizmin 1970'lerdeki aşırı sermaye birikiminin neden olduğu durgunluktan çıkmasına ve yaklaşık 20 yıl boyunca ciddi bir kriz yaşamadan son krize kadar gelebilmesine yardımcı olmuştur.

Kapitalizmin krizlerinden çıkabilmek için başvurduğu bir diğer yöntem, düzeltici savaşlardır. Bu terim, 20. yüzyılın başlarında emperyalizmi tahlil eden Rosa Luxemburg tarafından, işçi sınıfının ve onun politik örgütünün I. Büyük Paylaşım Savaşı'na destek vermemesinin gerekliliğinin ardındaki gerekçelerini açıklarken kullandığı bir terimdir.[14]

Bu bağlamda, kapitalist üretimin anarşik yapısının geldiği düzey itibariyle, bazen büyük sermayedarlar arasındaki çelişkiler artık öyle bir noktaya gelir ki kapitalistler kendi birikimlerini sürdürebilmek için birbirlerinin sınırlarını yeniden çizmek durumunda kalırlar. I. ve II. Dünya Paylaşım Savaşları böyle ortaya çıkmıştır. Balkanlar'da yeni sınırlar bu yüzden çizilmiştir. 2001 Irak işgalinin de temelde nedeni budur.

Petrolün de spekülatif bir mal olarak pazarlanır hale geldiği, gıda fiyatlarının böyle bir spekülatif mal olarak alıp başını gittiği, Çin'in ve Hindistan'ın da kapitalist mantığa dahil edildiği ve bu yolla sağlanan finansal rant ve sermaye kârlılığının doyum noktasına ulaştığı 20. yüzyılın son çeyreğindeki dünyada sistem sürdürülemez bir noktaya gelmiştir. Bunu aşmak için küresel çapta talep yaratıcı müdahalelerde bulunmak gerekir. Ancak büyük sermayenin kendisi bunun önündeki en büyük engeldir, çünkü büyük sermaye dünya ticaretini sadece kendisi lehine düzene sokmak ister. Eğer kârlılığı kısıtlanırsa buradan tek çıkış yolu kalır;

14 Luxemburg, Rosa (1916) "The War and the Workers", *The Junius Pamphlet*, http://www.h-net.org/~german/gtext/kaiserreich/lux.html (28.2.2009).

"düzeltici savaş". Yani; çok fazla sermayedar çok fazla üretim yaptığında ve az gelişmiş ülkelerin bugünkü borçluluk düzeyleriyle yeni bir talep yaratılamadığında, bu iktisadi artığın bir savaşla ortadan kaldırılması.[15] Ancak, 1917 Ekim Devrimi örneğinde olduğu gibi düzeltici savaşlar sonrasında sosyalist devletlerin kurulduğuna da tarih tanıklık etmiştir.

Düzeltici savaşların yanı sıra, krize karşı bir çözüm, krizin ağır faturasını çalışanlar üzerine yıkmak anlamında, buna karşı çıkışları ortadan kaldırabilmek için otoriter, baskıcı rejimlerin uygulanmasıdır. 1929–1933 krizinin ardından Almanya'da faşist diktatörlük kurdurulması bunun tarihteki en iyi örneğidir.

15 Erinç Yeldan'la söyleşi, *Milliyet Gazetesi*, 6 Ekim 2008.

II

2008 KÜRESEL KAPİTALİST KRİZİN KAPSAMI VE DERİNLİĞİ

§

KRİZİN GENEL İKTİSADİ ETKİSİ

Krizle ilgili olarak, dünyada ekonomi ile ilgili hemen herkes endişelerini dile getirerek ciddi uyarılarda bulundu. İngiltere Merkez Bankası Başkanı: "Derin", Ernst&Young: "Korku filmi gibi" ve The Economist Dergisi ise "Bundan böyle işler daha da kötüleşecek" uyarısında bulundular. Türkiye'de Başbakan R.T. Erdoğan krizi "Hamdolsun bizi teğet geçecek" diye geçiştirirken, TÜSİAD, "Bu yüzyılın en büyük krizi", Güler Sabancı "2009'dan itibaren bu kriz dalga dalga derinleşecek ve 2009'u bıçak sırtında geçireceğiz", Bülent Eczacıbaşı ise "Kriz rüzgârı fırtınaya dönüştü, ciddiye alalım" tespitleri yaparak, kriz konusunda hükümetin, Türkiye'nin olağanüstü bir durumla karşı karşıya olduğunu kabul ederek, buna göre bir düzene geçmesi gerektiğinin altını çizdiler.

2008 krizi, 1929–1933 krizinden bu yana görülmüş en derin krizdir. Örneğin, son kriz 1973–1975 krizinden daha derindir, çünkü bu kez finansal sistem fevkalade gerilmiş ve adeta çökmüştür. Geçen sefer sadece iki banka; Franklin National Bank ve Continental Bank iflas etmişti ve geçen sefer türev araçlar mevcut değildi. Yani, 2008 krizinin ayırt edici özelliği, türev araçların çok yaygın ve belirleyici olmasıdır. Bugün bu araçların ihraç

değerlerinin tutarı tüm bankaların sermayesinin yüzlerce katından daha fazladır. Öyle ki ISDA'ya göre, türev araçların toplam değeri 600 trilyon ABD dolarını aşıyor. Yani dünyada kişi başına yaklaşık 100 bin ABD dolarlık türev araç düşüyor. Riskli araçların içinde listelenmeyen, tezgâh altı ve opak işlem görenlerin hacmi 50 trilyon ABD dolarının üstüne çıkıyor. Öyle ki, 2008'in ilk yarısında; faiz swapları 465 trilyon ABD dolarına (geçen yıla göre % 22 artış), kredi riski swapları 55 trilyon ABD dolarına ve özel sektör hisse/tahvil swapları 12 trilyon ABD dolarına ulaşmıştır.[1] Dünya GSMH'sı ise bunun sadece onda biridir: 60 trilyon ABD doları.

2008 krizinin, 1990'lı yıllarda ortaya çıkan (1994, 1997, 2000–2001) krizlerinden diğer bir farklılığı, bu krizin sermaye birikiminin merkezi ABD'de (ve hemen ardından Avrupa'da) ortaya çıkmış olmasıdır. Böylece kriz kapitalist metropollerin kalbi olan finansal sektörü bütünüyle çökertmiştir. Bu da krizin kapitalist dünya üzerindeki etkisinin çok daha şiddetli ve çok daha hızlı olmasına neden olmuştur. Finansal kriz süratle reel krizi açığa çıkarmış ve derinleştirmiş (resesyon), bunun sonucunda da büyüme hızları düşmüş, işsizlik artmış, iflaslar ve sermaye kayıpları had safhaya çıkmıştır.

Sadece yüksek riskli mortgage kredisine dayalı menkul kıymet ticareti yapanlarla, bu kağıtları sigortalayanların kayıpları ve ticari bankalar ve yatırım bankalarının zararları, menkul kıymetler borsasındaki kayıplar ve konut piyasalarındaki değer kaybı anlamında ABD için toplam olası zararın; konutların değerinde düşme anlamında 6 trilyon ABD dolarına, menkul kıymetler piyasasında % 25-35'lik bir kayıpla 3-4 trilyon ABD dolarına ve ilave olarak bankacılık sisteminin zararlarıyla, aşağı yukarı 10-12 trilyon ABD dolarına ulaşacağı tahmin edilmektedir (ABD GSYİH'sinin 14 trilyon ABD doları civarında olduğunu hatırlatalım).[2]

Financial Times'ın yazarlarından Martin Wolf, konut değerle-

1 International Swaps and Derivatives Association Inc (ISDA), *Summaries of Market Results* (2008 Mid-Year), www.isda.org (25.3.2009).

2 Thomson, William R. (2008), "Global Financial Crisis Worst Since 1930's Depression", *The Market Oracle*, Stock-Markets / Credit Crisis, http://www.marketoracle.co.uk/Article5533.html (20.6.2008).

rindeki 4-6 trilyon ABD doları civarındaki düşme biçimindeki konut sahiplerinin zararı ile eşik altı ipotek zararı olarak 250-300 milyar ABD dolarlık zarara ilave olarak; sigorta şirketlerinin, tüketici kredilerindeki geri ödeme güçlüklerinden doğacak olan banka zararlarının ve emlak piyasasının zararlarıyla birlikte, toplam zararın tahmin edilemeyecek kadar büyük olduğunu ileri sürmüştür.[3] Ayrıca, başta İngiltere olmak üzere diğer kapitalist metropol ülkeler de benzer kayıplarla karşı karşıya kalmıştır.

Krizin reel ekonomi üzerindeki en çarpıcı etkisi kendisini öncelikle büyüme oranlarının hızla düşmesi şeklinde göstermiştir. Öyle ki IMF'nin en iyimser tahminlerine göre global iktisadi büyüme oranı 2009 yılında % 0,5 olacaktır. Bu oran 2007'de % 5,2 ve 2008'de % 3,4 idi. Büyüme oranlarına ilişkin asıl çarpıcı veriler gelişmiş kapitalist ülkelerle ilgili olanlardır. Bu ülkelerde ortalama büyümenin 2009 yılında % -2 olması beklenmektedir. Bu ülkeler 2007 yılında ortalama % 2,7 ve 2008'de % 1 büyümüştü. Şimdi ise bu ekonomiler küçülme yaşamaktadır. Bu ülkeler grubunda yer alan İngiltere (% -2,8), Japonya (% -2,6) ve Almanya'daki (% -2,5) küçülme ortalamanın üstüne çıkmaktadır. Keza, 1980'li yılların gelişme modeli olarak örnek gösterilen yeni sanayileşmiş ülkelerdeki küçülmenin % -3,9 olması beklenmektedir. Gelişmekte olan kapitalist ülkelerde 2007 yılında ortalama % 8,3 olan büyümenin, 2008 yılında % 6,3'e ve 2009 yılında yarı yarıya gerileyerek % 3,3'e düşmesi beklenmektedir. Eski sosyalist ülkelerde bu oranlar negatife dönüşmektedir (% -4-0,7).[4]

Gerçekleşen büyümeye ilişkin istatistiklere bakıldığında resesyonun ne kadar derin ve yaygın olduğu da görülmektedir. Örneğin, İngiltere ekonomisinde 2008 II. çeyrek GSYİH büyümesi % 0, III. çeyrek rakamı % 0,5 oldu. İngiliz Hükümeti 2009 büyüme hedefini % 2,75'ten -0,75–1,25 aralığında bir yere çekti. Almanya sırasıyla ilk çeyrekte % 0,4 ve ikinci çeyrekte % 0,5 küçülme yaşadı. Euro Bölgesi bütün olarak iki çeyrek üst üste (resmi resesyon tanımı) % 0,2 küçülme gördü. Sadece Fransa, III. çeyrekte % 0,1 bü-

3 Wolf, Martin, "America's Economy Risks the Mother of All Meltdowns", *Financial Times*, 2 Şubat 2008.

4 IMF, *World Economic Outlook (WEO) Update*, 28 Ocak 2009, www.imf.org (12.3.2009).

yüme sağladı. Japonya II. ve III. çeyrek dönemlerde % 0,4 ve % 0,1 oranlarında küçülme yaşadı. Çin'de ise büyüme oranları % 12'den % 9'a geriledi ki bu yılın son çeyreğinde bunun % 7'nin altına düşmesi öngörülüyor (Çin'de artan nüfus ve kentleşme yılda en az % 7 büyümeyi gerekli kılıyor). ABD'de düşük değerli doların ihracatı olumlu etkilemesi sonucu II. çeyrekte % 2,3 olan büyüme III. çeyrekte % -0,3 küçülmeyle sonuçlandı.[5] Türkiye ise, 2008'in I. çeyreğinde % 7,3; II. çeyreğinde % 2,8; III. çeyreğinde % 1,2 büyürken, 2008 yılının son çeyreğinde % -6,2 oranında küçüldü.[6]

İktisadi büyümenin durma noktasına gelmesi ve istihdam yaratan sektörlerdeki daralmalar, gelişmiş kapitalist ülkeler başta olmak üzere tüm kapitalist dünyada işsizliğin hızla artmasına neden olmuştur. Örneğin, İngiltere'de resmi işsizlik oranı % 5,2'ye çıktı (1,6 milyon yeni işsiz) ve sayı giderek de artmaktadır. 1992 yılından bu yana işsizlik yardımı için yapılan başvurulardaki en hızlı artış Haziran 2008'de görülmüştür. Büyük inşaat firmaları işçi çıkarmaktadırlar, ancak bunlar henüz resmi makamlara ulaşmamıştır. Bu da gerçek işsiz sayısının daha da yüksek olduğunu ortaya koymaktadır.[7]

Türkiye'de ise krizle birlikte son bir yılda resmen 883 bin kişinin işsiz kaldığı, Aralık 2008 itibariyle işsizlik oranının % 13,6 ve tarım dışı işsizlik oranının % 17,3 olduğu açıklanmıştır. Betam'a göre 2009 sonunda toplam resmi işsiz sayısı 4 milyona ulaşacaktır.[8]

OECD, 30.01.2009 tarihinde yayınladığı bir raporda krizin tüm dünyada başta gençler, yaşlılar ve göçmenler için iş imkânlarını ortadan kaldırdığını ve görülmemiş bir biçimde bu kesimleri işsizleştirdiğini açıklamıştır.[9]

Krizle birlikte, dünya çapında toplumsal refah azalırken, yoksulluk artmaktadır. Dünya Bankası'na göre, krizle beraber tüm dünyada 130–155 milyon insan daha, aşırı yoksullaşmış ve yakla-

5 "From Global Credit Crunch to Global Recession: After the Thunder, Comes the Rain", *Leauge for the Fifth International*, 3 Aralık 2008, www.fifthinternational.org.

6 TÜİK (2009), *Haber Bülteni*, 52, 31 Mart, www.tuik.gov.tr

7 "A Workers' Response to the Crisis: Fight for a Workers' Government", *Workers' Libertry*, www.workersliberty.org (12.9.2008).

8 *Radikal Gazetesi*, 17 Mart 2009.

9 OECD, *Tackling the Financial and Economic Crisis-For a Stronger, Cleaner, Fairer Economy*, www.oecd.org (9.3.2009).

şık ilave 44 milyon çocuk kötü beslenenler kervanına katılmıştır.[10]

Krizin doğrudan etkilediği sektörlerden birisi de kurumsal sektör olmuştur. Başta metropol kapitalist olanlar olmak üzere resesyona giren tüm ülkelerde şirket iflasları artmakta, yeni şirket kuruluş sayısında ciddi bir gerileme yaşanmaktadır. Örneğin ABD'den sonra krizden en çok etkilenen ülkelerin başında gelen İngiltere'de ciddi sorunlu firma sayısı 2008 yılında bir önceki yıla göre % 700 artmıştır. Bunlar içinde inşaat, enformasyon teknolojisi ve perakende firmaları en önde gelmektedir.[11] Türkiye'de ise ilerde daha ayrıntılı olarak ele alınacağı gibi, kapanan işyeri sayısında, protesto edilen çek ve senetlerin miktarında ciddi artışlar gözlemlenirken, kapasite kullanım oranları da keskin bir şekilde düşmüştür.

Krizin ağırlaştırdığı yüklerden diğer ikisi, ulusal borç ve bütçe açığıdır. İlerde daha detaylı olarak ele alınacağı gibi eğer ABD Hükümeti açıkladığı devasa teşvik paketini uygulamaya koyarsa mevcut ulusal borcu trilyonlarca ABD doları artacaktır. Hali hazırda ABD ekonomisi, GSMH'sinin % 354'ü oranında bir toplam borç stokuna sahip bir ekonomi olarak dünyanın en borçlu ekonomisidir (bunun sadece % 81,2'si kamu borcudur).[12] Bütçe açığı ise çok daha büyüyecek gibi gözükmektedir. 2007 yılında bütçe açığı GSYİH'nin % 2,9'u ve 2008'de % 6,4'ü iken krizle beraber 2009 yılı sonu itibariyle bu açığın % 12'ye ulaşması beklenmektedir.[13]

Krizin Sermaye Birikimi Üzerine Etkisi

Kapitalist krizlerde sermaye erimesi kaçınılmazdır. Çünkü sermaye erimesi ya da düzeltmesi, kapitalizmin aşırı sermaye birikimi ve bunun neden olduğu kâr oranlarındaki düşüşe karşı verdiği

10 Dünya Bankası, *Financial Crisis*, www.worldbank.org (9.3.2009).

11 "A Workers' Response to the Crisis", a.g.k.

12 Federal Reserve, Table L.1 Credit Market Debt Outstanding, *Flow of Funds Accounts of the United States*, ve Table B-1, Gross domestic product, 1959-2007, *Economic Report of the President, 2008*'den aktaran Foster J. Bellamy ve Magdoff, Fred, (2008), "Financial Implosion and Stagnation Back to The Real Economy", *Monthly Review*, 60 (7), Aralık; Kumar, Manmohan; Leigh, Daniel ve Escolano, Julio (2009), The Outlook for Public Finances in Light of the Crisis, IMF, *The State of Public Finances: Outlook and Medium-Term Policies After the 2008 Crisis*, 6 Mart 2009 içinde, s.25.

13 Kumar, Manmohan ve diğerleri, a.g.e., s.25.

bir tepkidir.

Kapitalizm dışı üretim biçimlerinde üretim fazlası olumlu bir sonuç olarak değerlendirilebilirken, kapitalist sistemde aşırı üretim (kârlı satılabilecek piyasa talebinin çok üzerinde bir üretim) sistemde bozulmayı tetikler: Aşırı birikim krizi. Bu da sırasıyla fabrika kapanmaları, iflaslar ve borsa çöküşleri biçiminde üretken kapasitenin yığınsal yok oluşunu gerektirir. Böylece büyüme için yeni sermaye birikiminin önü açılmış olur.

2008 krizi, 1930'dan bu yana hem finansal hem de reel sektörde en büyük sermaye yitimine yol açmıştır. Metropol kapitalist ülkelerde sermaye yitimi aşağıdaki gibi gelişmiştir.

Amerika Birleşik Devletleri

2007'nin yazında Amerika ve Avrupa'daki pek çok lider banka kendilerinin de oluşumunda sorumlu oldukları ipotekli konut kredisine (mortgage) dayalı menkul kıymetlerin çöküşü gerçeği ile karşı karşıya kaldılar. Pek çoğu için sürpriz olan ise, bu 'zehirli' menkul değerlerin toplam varlıklarının önemli bir kısmını oluşturmasıydı. Borç ödeyememe durumu, tüm mali kuruluşlar için bir kredi kurumasına (ufalanmasına) neden oldu, çünkü tüm finansal kuruluşlar hızla nakde yönelirken, faiz oranlarını daha da yükselttiler.

- Temmuz 2007 ve Mart 2008 arasında Wall Street'in yatırım bankaları ve brokerlarının 175 milyar ABD dolarlık sermayesi hızla eridi. ABD'nin beşinci büyük bankası *Bear Stearns* Mart ayında Fed'in 29 milyar ABD dolarlık garantisi ile yok pahasına *JP Morgan* tarafından satın alınarak 'kurtarıldı'. Eylül 2008'de *Lehman Brothers* battı. *Lehman Brothers* aktiflerinin 35 katı oranında borçlanmıştı. 164 yaşındaydı, iki büyük savaştan zayiatsız çıkmıştı, 1930'ların depresyonundan kurtulmuştu, 1984 çöküşü ve kurtarma operasyonuna tanık olmuştu. Ama şimdi şirket bu krize yenik düşmüştü (buna karşılık 'goril' lakaplı CEO'su Dick Fuld, batıştan bir önceki yıl kendisine ücret vb. olarak tam 22 milyon pound ödettirmişti). Batış sonrasında, 25 bin civarındaki çalışan işsiz kaldı. Ayrıca, *Lehman Brothers*'ın Japon yatırımcılara cid-

di miktarda borcunun olduğu biliniyor.[14]

• *Fannie Mae* ve *Freddie Mac* devletleştirildi. Daha önce de vurgulandığı gibi, bu firmalar, ipotekli konut kredisi veren firmaların risklerini, bu kredileri satın alarak devir alıyor ve bir havuzda toplayarak mortgage destekli menkul kıymetler (securities) olarak yeniden satıyorlardı.

• Dünyanın en büyük sigorta şirketi, devasa finansal piyasalardaki riskleri sigortalayan *AIG* kamulaştırıldı. Zira *AIG* ile ilişkisi olamayan tek bir büyük banka dahi yoktu. Eğer bu üç şirket kurtarılmasaydı ABD'deki 9 bin bankanın yarısı batabilirdi.[15]

• 200 milyon müşterisi ve neredeyse İngiltere'nin GSMH'ne yakın bir toplam aktife sahip *Citigroup* 20 milyar ABD dolarlık likidite karşılığında kısmen devletleştirildi ve gruba 306 milyar ABD dolarını bulan toksik kâğıt zararının karşılanacağı sözü verildi ve karşılığında ABD Hükümeti'nce altın hisse alındı.[16]

• Ülkenin en büyük mortgage sağlayıcısı *Washington Mutual* satıldı. *Wachovia* adındaki büyük ticari banka değeri taban yaptıktan sonra bir zamanlar 50 milyar ABD doları değerine sahipken, 1,8 milyar ABD dolarına satıldı.[17]

İngiltere

• *Bradford & Bingley* devletleştirildi, bu kurumun toksik borçları vergi mükelleflerine yüklenirken, varlıkları da –tasarruf hesapları dâhil– *Spanish Bank of Santander*'e satıldı.

Hızla yükselen likidite maliyetleri "büyük mortgage evleri" şeklindeki modeli yerle bir etti. Bu durum İngiltere'de 150 yıldır ilk kez *Northern Rock Bank* gibi bir bankanın krize girmesine, ardından önce İngiltere Hükümeti tarafından bankaya 60 milyar poundluk bir borç ve garanti verilmesine, son olarak da bütün riskin üstlenilerek bankanın kamulaştırılmasına neden oldu.[18]

14 Blackburn, Robin (2008),"The Subprime Crisis", *New Left Review*, 50.

15 "Capitalist Crisis: Marx was Right", *Socialist Alternative*, www.ocialistlternative.org (17.9.2008).

16 "From Global Credit Crunch to Global Recession", a.g.k.

17 "The Great Bank Crisis of 2008", *Leauge for the Fifth International*, 2 Eylül 2008, www.fifthinternational.org.

18 Blackburn, Robin, a.g.e., s. 63

İngiltere Hükümeti, büyük bankaların sermaye yapılarını güçlendirmek için, hisse karşılığında onlara 50 milyar poundluk borç vermeyi tasarladı ve ilk olarak *Royal Bank of Soutland, Lloyds, TSB* ve *HBOS*'a 37 milyar poundluk para enjekte etti. Bu uygulama, çok alışıla gelmiş bir durum olmadığından, hükümet bunun karşılığında yönetimde kontrolü ele geçirmeyi planlamaktadır. Bulvar bankalarının normal kredilendirme koşullarına dönebilmeleri için 110 milyar poundluk yeni bir sermaye desteğine ihtiyaç var (110 milyar pound, GSMH'nin % 8'ine denk düşüyor). Eğer hükümet böyle yüksek bir miktarda sermaye koyarsa, mevcut bankacılık sistemi % 100 devletleştirilmiş olacaktır.[19]

Seçilmiş Diğer Kapitalist Ülkeler

• *Risk Magazine* tarafından yılın en başarılı finans kuruluşlarından birisi seçilen Fransa'nın en büyük ikinci bankası olan *Societe Generale*, 7 milyar ABD dolarından fazla zarara uğradığını açıkladı.[20]

• Hollanda, Lüksemburg ve Belçika *Fortis Bankasını* kamulaştırmak için ortak bir hareket izledi. Alman bankası *Hypo Real Estate* değerinin % 75'ini kaybetti ve bir konsorsiyum tarafından kefalet ile satın alınmak zorunda kaldı. İzlanda bankası *Glitnir* tüm fon kaynaklarını tüketti ve kamulaştırılmak zorunda kaldı.[21]

Problemin büyük kısmı mali kuruluşların merkezlerinin riskli pozisyonlarını saklamak için kayıtdışı bankacılık sistemini bir gölge olarak kullanmalarından kaynaklanmıştır. *Citigroup, Merrill Lynch, HSBC, Barclays Capital* ve *Deutsche Bank* yüksek miktarlarda borçlanmış ve mevduat sahiplerinin parasını da teminatı son derece düşük kesimlere kredi olarak vermişti. Oysa deregülasyonlara kadar bankaların perakende finans faaliyetlerinde bulunmaları yasaktı. Bu durum Şubat-Mart 2007 aylarında pek çok mortgage piyasası oyuncusunu zor duruma düşürdü. Ancak problemin gerçek başlangıcı 2007 yazıydı. İşin ilginç yanı, sorunu ilk dile getiren, Temmuz ayında mali sıkışıklık nedeni ile iki adet varlığa da-

19 "From Global Credit Crunch to Global Recession", a.g.k.
20 Blackburn, Robin, a.g.e., s. 63-64.
21 "The Great Bank Crisis of 2008", a.g.k.

yalı fonunu batmaktan kurtarmaya çalışan *Deutsche Bank* oldu. Ekim'de Amerikan Hazinesi, Wall Street'in en büyük üç bankası olan *Merrill Lynch*, *Morgan Stanley* ve *Bank of Amerika*'yı ortaya çıkan riskli varlıklarının gerçek değerini oluşturmak için 70 milyar ABD dolarlık bir fon kurmaları konusunda destekledi. Ancak buzdağının sadece görünen yüzüyle uğraşıldığı için bu mekanizma da çalışmadı.[22]

• 2007 Yaz aylarında başlayan sermaye eritici rüzgâr, 2008 Eylül'ünde kasırgaya dönüştü.

Wall Street Menkul Kıymetler Borsası birkaç gün içinde 1,3 trilyon ABD doları değer kaybetti (1987'deki çöküşten bu yana en büyük düşüş). S&P 500, NASDAQ, Britanya'da FTSE ve Asya ve Avrupa'daki borsalar ciddi zarara uğradılar. Bu borsalarda kote edilmiş olan banka hisseleri, özellikle de *Royal Bank of Scotland*, *Halifax Bank of Scotland*, *HSBC* ve *Barclays Bank*'ın hisseleri çakıldı. Ayrıca, finans dışı firmaların hisse senetlerinin değeri de aniden düştü.[23]

Tablo 1'de de görüleceği üzere dünya borsalarındaki değer kaybı 2008 yılında % 29,3 ile % 65,5 arasında gerçekleşmiştir.[24]

Böylece krizin ilk sonucu olarak ortaya çıkan sermaye kayıpları ve küçülmeler aynı zamanda krizden çıkış için gerekli sermaye düzeltme mekanizması olarak da işlev görmeye başlamıştır.

Kredi krizinin hiç olmadığı kadar kötüleşmesiyle beraber merkez bankaları global finansal sisteme yüksek miktarlarda sermaye aktarmak için çabaladılar, ancak bu operasyonun da etkisi geçici oldu ve bankalar birbirlerine borç vermek konusunda isteksiz kalmaya devam ettiler. Yüksek riskli, eşik altı kredilerinde (subprime mortgage) ortaya çıkan fiyasko ve kredilerin geri ödenmemesi ile bankaların gittikçe kötüleşen koşulları, ABD'nin ve tüm dünyanın resesyona girmesi sürecini hızlandırdı.

29 Şubat 2008'de yatırım bankalarından üst düzey iki yetkili ve Chicago Üniversitesi'nden ve Princeton Üniversitesi'nden

22 Blackburn, Robin, a.g.e., s. 64.

23 "The Great Bank Crisis of 2008", a.g.k.

24 Sermaye Piyasası Kurulu (SPK), *Uluslararası Ekonomik ve Finansal Göstergeler*, www.spk.gov.tr (4.3.2009).

TABLO 1 *Dünya Borsalarının Eğilimi*

Borsalar	2007/12	2008/12	% Değişim
Amerika			
ABD (New York)	9.740,32	5.757,00	**-40,9**
ABD (Nasdaq)	2.652,28	1.577,03	**-40,5**
Arjantin (Buenos Aires)	121.652,60	62.180,16	**-48,9**
Kolombiya	10.694,18	7.560,68	**-29,3**
Brezilya (BOVESPA)	63.886,00	37.550,00	**-41,2**
Asya–Pasifik			
Hong Kong	33.708,99	17.891,16	**-46,9**
Endenozya	2.745,83	1.355,41	**-50,6**
Hindistan	5.354,70	2.295,75	**-57,1**
Çin (Shanghay)	5.261,56	1.820,81	**-65,4**
Tayland	858,10	449,96	**-47,6**
Japonya (Tokyo)	1.475,68	859,24	**-41,8**
Avrupa-Afrika-Orta Doğu			
Yunanistan (Atina)	5.178,83	1.786,51	**-65,5**
İtalya	28.525,00	14.623,00	**-48,7**
Almanya	478,65	266,33	**-44,4**
İMKB	55.538,13	26.864,07	**-51,6**
İngiltere (Londra)	3.286,67	2.209,29	**-32,8**
Lüksemburg	1.929,39	780,74	**-59,5**
Viyana	1.653,79	644,72	**-61,0**

Kaynak: SPK, *Uluslararası Finansal Göstergeler*, **www.spk.gov.tr**

iki ekonomist, "Kaldıraçlı Zararlar" (Leveraged Losses) adı altında yayınladıkları bir çalışmada ABD'de yüksek riskli (subprime) mortgage piyasasındaki çöküşten kaynaklanan kayıpların dünya çapında 400 milyar ABD dolarını bulabileceğini ve GSMH'de % 1-1,5 arasında bir düşüşe neden olacağını ileri sürdüler.[25]

Amerikan Kongresi ve Devlet Başkanı süratle 150 milyar ABD dolarlık bir kurtarma paketi üzerinde anlaştı ve 11 Mart'ta dünyanın merkez bankaları, hep birlikte uygun koşullarda bankalara 200 milyar ABD doları fon sağladılar.

Eylül 2008'deki kasırganın ardından ABD Hazine sekreteri Hank Poulson 700 milyar ABD dolarlık eşi görülmemiş bir kurtarma paketi açıklayarak ABD bankalarındaki likit olmayan ve

25 Blackburn, Robin, a.g.e, s. 65.

satılamayan borçların satın alınacağı sözünü verdi. Ancak bu öneri paketi ABD Kongresi'nce reddedildi. İngiltere de 400 milyar pound (GSYİH'nin % 33'ü) tutarında bir paket açıkladı. George Bush, Paulson ve bir dizi ABD'li politikacı ve finansçı, Paulson Planı'nın desteklenmemesi durumunda ABD'nin derin, uzun ve "acı verici" bir resesyona gireceği uyarısında bulundular. D.Strauss Kahn (IMF Başkanı), 11 Ekim 2008'de dünya ekonomisinin sistemik bir erimenin (meltdown) eşiğinde olduğunu kabul etti.[26]

Piyasalar bu işareti aldı ve büyük çapta bir hisse satışına başladı. Başta ABD olmak üzere dünya borsalarında ciddi düşüşler başladı. ABD ve Avrupa'daki merkez bankaları bankacılık sistemini ayakta tutabilmek için çok büyük kredi yolları açtılar. Spekülatörler, diğer ülkelerin de ciddi sıkıntı içinde olduklarını anlayana kadar ABD doları çöktü, İngiliz poundu ise 1992'deki krizden bu yana en büyük gün içi düşüşünü yaşadı.

Krizin Emek Üzerine Etkisi

Finansal sistemin kısmen devletleştirilmesi, finansal sektöre trilyon ABD dolarlık nakit pompalanması, bankalar arası rekabete izin verilmemesi ve bankalara operasyonlarını desteklemek için sınırsız güvence verilmesi gibi tedbirler, piyasalara güven aşılayarak kredilendirme işlemlerinin normale döndürülmesini amaçlıyordu. Bu normalleşme henüz sağlanamadığı gibi, reel ekonomide resesyon gelişip derinleşmeye başladı ve tüm dünyaya yayıldı.

Nitekim finansal krizin istihdam üzerindeki ilk etkisi finansal piyasalarda ortaya çıktı ve Eylül 2008'de Londra ve New York'ta 63 bin banka ve diğer finansal kurum çalışanları işten çıkarıldı. 2009'da sadece İngiltere'de 20 bin beyaz yakalı banka çalışanının, işsiz kalacağı ve 500 bin kişinin daha işsizlik sigortası yardımı almak için başvuruda bulunacağı tahmin ediliyor.[27] Türkiye'de ise bir kaç özel bankanın personel çıkarması dışında finansal sektörde yaygın bir işçi çıkarımı görülmezken, ekonominin diğer kesimlerinde resmi olarak 600 bin, kayıt dışı ile birlikte 1,5 milyon kişi

26 "The Great Bank Crisis of 2008", a.g.k.
27 "Capitalist Crisis: Marx was Right", a.g.k.

işsiz kaldı.[28]

İki çeyrek dönem üst üste ekonominin küçülmesi olarak tanımlanan resesyon durumunda; ekonomik durgunluk yaşanır, emtia fiyatları, ücretler, kârlar ve sanayideki kapasite kullanım oranı düşerken; işsizlik artar, stoklar büyür, yoksulluk artar.

İşsizlik sadece tek tek işçiler için bir sorun olmaktan çıkıp, aynı zamanda işçi örgütlenmesi ve işçi hareketinin bütünü için de bir sorun olacaktır. Artan işsizlik ve düşen kârlar işçi-işveren çatışmasını daha da sertleştirecek ve işçilerin mevcut ücret düzeylerini koruyabilmeleri zorlaşırken, yoksullaşmamak için ücret artış talepleri sermayenin çok sert tepkisiyle karşılanacaktır.

Diğer taraftan küresel resesyon, bazı temel gıda maddelerinin fiyatlarında ciddi artışların yaşandığı bir dönemde ortaya çıkmıştır. Böyle bir fiyat yükselişi, tüm dünyada işçilerin ve köylülerin hayatını daha da zorlaştırmaktadır. Öyle ki 2006'dan bu yana ortalama pirinç fiyatları % 217, buğday % 136, darı % 125 ve soya fasulyesi fiyatları % 107 oranında arttı. Bunun sonucunda Bangladeş, Pakistan, Mısır, bazı Batı Afrika ülkeleri, Haiti, Meksika ve Güney Afrika'daki temel gıda maddelerindeki artışa karşı oluşan tepkiler bu ülke hükümetlerinin bu sektörlerde denetim uygulamalarına ve sübvansiyon vermelerine neden oldu.[29] Aynı zamanda hükümetler, ücretleri düşürmek gibi klasik burjuva yöntemlere de başvurdular. Keza, krizden bu yana petrol ve bazı sınaî ürün fiyatlarındaki düşüşler, imalat sanayinin temel bir yavaşlamayla karşı karşıya olduğunu da ortaya koymaktadır. Böylece bir yandan ekonomik durgunluk, diğer yandan temel gıda maddeleri fiyatlarındaki artışlar, emekçilerin hayatlarının önümüzdeki dönemde daha da zorlaşacağını ortaya koymaktadır.

Küresel talep daha da azaldıkça, deflasyonist baskılar ekonomileri daha da vuracaktır. Küresel talebin azalması, petrol fiyatlarını düşürerek petrol üreten ülkelerin gelirlerinde bir azalmaya ve ekonomilerinde durgunluğa neden olacaktır. Dünya kapitalizminin son dönem "altın çocukları" olarak tanımlanan Çin

28 *Hürriyet Gazetesi*, 2 Ocak 2009.

29 "International Perspectives: The Crisis of Globalization", *Leauge for the Fifth International*, 2 Kasım 2008, www.fifthinternational.org.

ve Hindistan'daki büyüme oranları düşmektedir. Nitekim küresel kapitalist sistem içinde bir bütün olarak iktisadi faaliyetlerin düşeceğini başka göstergeler de ortaya koymaktadır. 29 Kasım 2008 tarihinde, ABD'den Çin'e uzun mesafeli gemi navlun fiyatlarını veren The Baltic Exchange Dry Index (BDI), Mayıs 2008'den bu yana hemen hemen % 50 düşmüştür (46'dan 26,5'e).[30] Dünya ticaretinin % 90'ının gemilerle yapılıyor olduğu gerçeği, küresel talepteki keskin düşüşü net bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu düşüş, hem ticaretin finansmanı için sağlanan kredilerin ne denli yetersiz kaldığını, hem de Çin'den gelen hacimli mal sevkiyatındaki düşüşü göstermektedir.

Bu gidişat sürerse -ki öyle gözüküyor- dünya ekonomilerinin büyüme oranlarındaki düşüşe ilişkin tahminler dahi çok iyimser kalacaktır. Çin'in büyüme oranı son aylarda % 11'den % 9'a geriledi. Bu da "decoupling" balonunu patlatırken, Çin'in dünya ekonomisinin lokomotifi olma iddiasını da boşa çıkarmaktadır. Ayrıca, Çin ve Hindistan gibi ülkelerin hem nüfus artışına hem de kentleşme hızına yetişebilmek için yüksek büyüme hızlarına sahip olmaları gerekliliği de unutulmamalıdır. Bu nedenle işgücüne katılan genç nüfus artışını karşılayabilmek için Çin'in yılda en az % 6,5–8 arasında büyümesi gerekiyor. Hindistan büyüme hızını hali hazırda revize etmiş ve bu oranı % 8,5'ten % 7'ye düşürmüştür.[31]

Ekonomik durgunluk sadece ABD ve Uzak Doğu ile sınırlı değildir. Örneğin, metropol kapitalist ülkelerin en çok yoğunlaştığı diğer bir bölge olan Eurozone'da da resesyon yaşanmaktadır. İrlanda, resmi olarak resesyona girdiğini ilan eden ilk ülke olmuştur. Bu ülke 1990–2000 kapitalist canlılık dönemine ilişkin olarak ABD'nin ardından örnek gösterilen ikinci ülkedir. Japonya ise 1990'larda iktisat literatürüne dahi giren bir uzun resesyondan henüz çıkmadan bir yenisine yakalanmış durumdadır. Mevcut krizin ölçeği ve derinliği, krizin emek üzerindeki etkilerinin hem derin hem de uzun süreli olacağına işaret etmektedir.

---

30 *Baltic Exchange Dry Index(BDI) and Freight Rates*, http://www.investmenttools.com/futures/bdi_baltic_dry_index.htm (20.3.2009).

31 "International Perspectives: The Crisis of Globalization", a.g.k.

Krizin Kamu Maliyesi Üzerindeki Etkisi

Uluslararası Para Fonu, Mali İşler Departmanı bünyesinde hazırlanan ve 6 Mart 2009 tarihinde açıklanan bir dizi rapor[32] yaşanmakta olan krizin kamu maliyesi değişkenleri, özellikle de bütçe açığı ve kamu borç stoku üzerinde şu ana kadar görülmemiş büyüklükte ve derinlikte etkiler yaratmasının söz konusu olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu raporlara göre, metropol kapitalist ülkeler çok kapsamlı mali ve finansal teşvik paketleri hazırladılar. Bu destek paketleri ciddi mali yükler getirecektir. Ayrıca, finansal krizin resesyona dönüşmesi nedeniyle otomatik stabilizatörlerin devreye girmesi, finansal ve reel sektör kârlarındaki ciddi düşüşler ve varlık ve emtia fiyatlarının düşmesi yüzünden ortaya çıkan kamu gelirlerindeki azalma, hem kamu borçlarını hem de bütçe açığını devasa bir şekilde artıracaktır. Kamu maliyesi göstergelerindeki bozulmanın II. Paylaşım Savaşı'ndan bu yana gerçekleşen en şiddetli bozulma olduğunun altı çizilmektedir. Özel ve kamu destekli emeklilik planlarının finansal sistem içinde önemli bir yer tuttuğu ülkelerde ise yaşlı nüfusun sosyal güvenliği ile ilgili ciddi uzun vadeli sorunlar yaşanacak, bu da kamu bütçesi üzerinde ciddi baskılara yol açacaktır.

İyimser bir senaryo altında kısa vade için yapılan hesaplamalara göre, 2009 yılında G-20 metropol ülkelerindeki bütçe açığı GSYİH'nin % 8'ine ulaşırken, kamu borç stoku GSYİH'nin % 14,5'i oranında artarak (son 20-30 yılın en hızlı borç stoku artışı) ortalama GSYİH'nin % 93'üne yükselecektir. Borç stokundaki bu artış 1993 resesyonundaki artışın iki katı büyüklüğünde bir artıştır. Bütçe açığındaki bu artışın en az yarısı mali ve finansal teşvik paketlerinden gelirken, borç sokundaki artışın üçte biri finansal teşvik paketinden kaynaklanacaktır. G-20 Yükselen Piyasalar olarak adlandırılan geri kalmış ülkelerde mali dengeler üzerinde krizin etkileri, diğerleri kadar olmasa da önemli sayılabilecek boyutlarda olacaktır. Bu ülkelerin bütçe açıkları, 2009 yılında ortalama GSYİH'lerinin % 3,4'ü oranında, kamu borç stokları ise

32 Bu raporlar *The State of Public Finances: Outlook and Medium-Term Policies After the 2008 Crisis*, 6 Mart 2009 adlı genel rapor içinde yer almaktadır.

GSYİH'lerinin % 2'si oranında artacaktır. Geri kalmış ülkelerdeki mali kötüleşmenin en büyük nedeni, emtia ve varlık fiyatlarındaki düşüşler olacaktır. Her iki ülke grubunda, çöken varlık fiyatları özel ve kamu destekli emeklilik planlarını da etkileyeceğinden, bu durum kamu bütçesi üzerinde potansiyel bir risk oluşturacaktır.[33]

Yine, iyimser bir senaryo altında bu kez orta vadede (2009–2014) IMF mali dengelerde nispi bir iyileşme beklemekte, ama hala göstergelerin kötü olacağından söz etmektedir. Buna göre, krizin bütçe açığı üzerindeki açığı artırıcı etkisi metropol G-20 ülkelerinde, GSYİH'nin yüzdesi cinsinden ortalama olarak 2009 yılında % 8, 2010 yılında % 7 ve 2014 yılında % 4 olacaktır. Krizin kamu borç stoku üzerindeki etkisi ise sırasıyla GSYİH'nin yüzdesi cinsinden 2009'da % 93, 2010'da % 100 ve 2014 yılında % 104 olacaktır. Geri kalmış G-20 ülkelerinde ise bu oranlar bütçe açığı için % 3 ve kamu borç stoğu için % 38 dolayında kalacaktır.[34]

IMF'nin orta vadede daha iyimser olmasının nedeni, 2009 yılı sonlarında ekonomik toparlanmanın başlayacağı beklentisidir. Ancak, raporlarda da kötümser senaryo olarak yer aldığı üzere, eğer resesyon 2010 ve 2011'de de sürerse mali etkiler daha da kötüleşecektir. Örneğin ortalama büyüme hızı bu yıllarda % 1'in altına inerse, bu bütçe açıklarını GSYİH'nin % 1'i oranında ve kamu borç stokunu GSYİH'nin ilave bir % 5,5'i oranında daha artıracaktır. Japonya'da 1991 yılından bu yana süren resesyon deneyiminden yola çıkılarak söylenebilir ki, eğer büyüme oranları 2009-2013 döneminde yılda ortalama % 2 puan gerilerse bu bütçe açığını GSYİH'nin % 2'si kadar ve kamu borç stokunu 2013 itibariyle % 18 puan artıracaktır. Benzer kötüleşmeler daha hafif düzeyde olsa da geri kalmış ülkeler için de söz konusu olacaktır.[35]

Kriz öncesi ve sonrası bütçe birincil dengesine (+ ya da -) ilişkin tahminler de aslında krizin kamu maliyesi üzerindeki ciddi etkilerini göstermektedir. Yine IMF'ye göre, ABD'de kriz öncesinde % -0,8 olan birincil açık (faiz dışı açık) 2009'da % -9,9'a; İngiltere'de % -0,5 olan açık % -5,6'ya, Japonya'da % -1,8 olan açık

33 Kumar, Manmohan ve diğerleri, a.g.e., s. 21-29.
34 A.k., s.21-29.
35 A.k., s. 21-29.

TABLO 2 *Krizin Bütçe Açığı ve Kamu Borcu Üzerine Orta Vadeli Etkileri*

Ülke	2009	2010	2014
G-20 (ort.)	-6,2 (72,5)	-5,3 (76,7)	3,0 (76,3)
G-20 İleri Ülkeler	-7,9 (93,2)	-6,8 (99,8)	3,8 (103,5)
G-20 Geri Ülkeler	-3,2 (37,6)	-2,8 (37,8)	- (32,0)
ABD	-12,0 (81,2)	-8,9 (90,2)	-5,1 (99,5)
İngiltere	-7,2 (61,0)	-8,1 (68,7)	-4,8 (76,2)
Türkiye	-2,3 (40,4)	-2,0 (40,4)	0,3 (29,7)
Japonya	-7,1 (217,0)	-7,2 (225,1)	6,4 (222)
Almanya	-3,3 (76,1)	-4,6 (80,1)	0,1 (77,0)
Fransa	-5,5 (72,3)	-6,3 (77,1)	-2,7 (79,0)

Not: GSYİH'nin %'si ve parantez içi değerler kamu borcunu göstermektedir.
Kaynak: Fouad, Manal, Leigh Daniel, Lusinyan, Lusine, Mauro, Paolo ve Jonas, Jiri (2009), The Risk for Fiscal Solvency and the Appropriate Policy Response, IMF, *The State of Public Finances: Outlook and Medium-Term Policies After the 2008 Crisis*, 6 Mart 2009 içinde, s.25.

% -5,6'ya, Çin'de % -0,4 olan açık % -1,5'e çıkarken, Türkiye'de kriz öncesinde % 6,3 olan faiz dışı fazla % 3,7'ye gerileyecektir.[36]

Ancak, bu senaryolara metropol hükümetlerin finansal piyasalara açık ve gizli olarak verdiği garantiler ve Merkez Bankası desteğiyle üstlendikleri koşullu yükümlülüklerin ilave maliyetleri dahil edilmemiştir. Oysa finansal piyasaların daha da kötüleşmesi durumunda bu koşullu yükümlülükler, belirsizlik ve risklerin daha da artmasına, bu da mali dengelerin daha da kötüleşmesine neden olacaktır. Ayrıca raporlarda ileri sürüldüğü gibi eğer kamulaştırılan varlıkların, normalleşme döneminde geri satışları sırasında değerlerinin en iyi ihtimalle % 55'i oranında kurtarılabileceği öngörüsü de tutmaz ve bu varlıkların kurtarılma oranı daha da düşerse ve özel ve kamu destekli olarak fonlanmış emeklilik planlarının zararları da dahil edilirse kamu maliyesi üzerinde, dolayısıyla da vergi mükellefleri üzerindeki orta ve uzun vadeli yük beklenenden çok daha ağır olacaktır.

Aşağıda detaylı olarak ele alınacağı gibi metropol kapitalist ülkelerde GSYİH'lerinin % 70'lerine kadar varan kurtarma plan ya

36 Fouad, Manal, Leigh Daniel, Lusinyan, Lusine, Mauro, Paolo ve Jonas, Jiri (2009), The Risk for Fiscal Solvency and the Appropriate Policy Response, IMF, *The State of Public Finances: Outlook and Medium-Term Policies After the 2008 Crisis*, 6 Mart 2009 içinde, s.35.

da paketleri kısa vadede piyasalara gereksinim duydukları desteği ve güveni sağlayabilirken, orta ve uzun vadede kamunun mali sağlamlık sorununu gündeme taşıyacak ve bu da piyasalarda kötüleşmeyi tetikleyecektir. Zira orta ve uzun vadede ekonomik düzelme için piyasaların, hükümetin mali sağlamlığına olan güveni bir ön koşuldur.

Şimdi 2008 krizinin kamu maliyesi üzerindeki etkilerine yol açan nedenleri irdeleyelim. Bunları doğrudan etkili faktörler ve dolaylı olarak etkide bulunan faktörler olarak ayrıştırmak mümkündür.

i. Doğrudan Faktörler

Bu faktörler krizden bu yana finansal sektöre çeşitli biçimlerde verileceği açıklanan ve bir kısmı da hali hazırda verilmiş olan desteklerdir. *Tablo 3*'te G-20 ülkelerinde bu doğrudan desteklerin çeşitliliği ve hacmi gösterilmektedir. Bu tür destekler, brüt kamu borcunu başlangıçta arttırır. Bunların mali etkisi kamulaştırılan varlıkların realizasyon değerlerine bağlı olacaktır. Merkez bankalarınca verilen destekler ya da garanti biçimindeki diğer destekler mali değişkenleri hemen etkilemese de orta vadede önemli etkilere sahiptirler.

Görüldüğü gibi krizin patlak vermesinden bu yana temelde metropol kapitalist ülkeler olmak üzere pek çok ülke finansal sektör için çok büyük boyutlara ulaşan destek paketi açıklamış (bazıları finans dışı sektörlere de daha küçük de olsa destek sundu) ve bunun bir kısmını da gerçekleştirmiştir. *Tablo 3*'te ilk beş sütun, bu desteklerin biçimlerini gösterirken son sütun şu ana kadar fiili olarak gerçekleşme oranlarını GSYİH'nın yüzdesi cinsinden ortaya koymaktadır. Bu destekler şöyle gruplandırılabilirler:[37]

- *Sermaye aktarımları*: Sistemik öneme sahip bankalar başta olmak üzere bankaların sermaye yapıları kamuca güçlendirildi. G-20 metropol ülkeleri için bu destek ortalama GSYİH'nın % 2'si civarındadır (ABD'de % 4). Avusturya, İrlanda, Hollanda ise % 3,5–5,25 arasında bir destek sundular. Bu tür destekler mali dengeyi,

37 Kim, Daehaeng, Kumar, Manmohan ve Escolano, Julio (2009), Fiscal Implications of the Crisis: Direct Costs, IMF, *The State of Public Finances: Outlook and Medium-Term Policies After the 2008 Crisis*, 6 Mart 2009 içinde, s.6.

***TABLO 3** G-20 Ülkelerinde Finansal Sektöre Verilmesi Planlanan Destekler ve Ön Finansman İhtiyacı (18 Şubat 2009 itibariyle ve GSYİH'nin %'si cinsinden)*

Ülke	Sermaye Aktarımı	Hazinece Varlık alımı ve Kredi	Hazine Garantili MB Desteği	MB'nca Likidite vb. Sunumu	Garantiler	Toplam	Ön Ödeme[3]
	A	B	C	D[1]	E[2]	A+B+C +D+E	
ABD	4,0	6,0	1,1	31,3	31,3	**73,7**	6,3[4]
Fransa	1,2	1,3	0,0	0,0	16,4	**19,0**	1,5[5]
Almanya	3,7	0,4	0,0	0,0	17,6	**21,7**	3,7
İrlanda	5,3	0,0	0,0	0,0	25,7	**26,3**	5,3
İspanya	0,0	4,6	0,0	0,0	18,3	**22,8**	4,6
İsveç	2,1	5,3	0,0	15,3	47,3	**70,0**	5,8[6]
İngiltere	3,5	13,8	12,9	0,0	17,4	**47,5**	19,8[7]
Çin	0,5	0,0	0,0	0,0	0,0	**0,5**	0,0
Hindistan	0,0	0,0	0,0	5,6	0,0	**5,6**	0,0
Macaristan	1,1	0,0	0,0	4,0	1,1	**6,2**	1,2
Rusya	0,1	0,4	2,9	3,2	0,5	**7,1**	0,6[8]
Türkiye	0,0	0,0	0,0	0,2	0,0	**0,2**	0,0
G-20 ort (PPP)	1,9	3,3	1,0	9,3	12,4	**27,9**	3,3
İleri G-20	2,9	5,2	1,3	13,9	19,7	**43,1**	5,2
Geri G-20	0,2	0,1	0,3	1,6	0,1	**2,3**	0,1

Notlar:

[1] Bu rakamlar sadece krizle beraber müdahaleleri içerir, eski önlemleri içermez.

[2] Mevduat sigortası kuruluşlarınca sunulan mevduat sigortaları hariç.

[3] A, B ve C gibi ön finansman gerektiren kalemlerdir.

[4] Ön finansman / ödeme: 900 milyar ABD doları (% 6,3) (TARP: 700 milyar ABD doları+GSE desteği 200 Milyar ABD doları). Konut garantileri hariç.

[5] Kamu bankalarına verilen 14 milyar euroluk nakit desteği.

[6] 50 milyar SER.

[7] Northern Rock Bank ve Bradford and Bingley kamulaştırması.

[8] 200 milyar ruble.

Kaynak: Kim, Daehaeng, Kumar, Manmohan ve Escolano, Julio (2009), The Outlook for Public Finances in Light of the Crisis, IMF, *The State of Public Finances: Outlook and Medium-Term Policies After the 2008 Crisis*, 6 Mart 2009 içinde, s.7.

piyasa değerinden bir hisse alımı varsa, etkilemezse de kamu brüt borcunu artırır.

• *Hazine'ce varlık alımları ve doğrudan kredilendirme*: Hükümetler ve bazı merkez bankaları (i) ciddi düzeyde doğrudan kredi verdiler ve (ii) finansal kurumların likit olmayan varlıklarını satın aldılar. Bu, İngiltere ve Norveç'te GSYİH'nın % 10'unu aştı, gelişmiş G-20 ülkelerinde ise ortalama % 5,5 oldu.

• *Doğrudan Hazine fonlaması veya Merkez Bankası desteği*: Temelde bu, merkez bankalarının finansal kuruluşlara doğrudan kredi tesis etmesi, varlığa dayalı menkul kıymetlerini, ticari kâğıtlarını ve varlık takaslarını satın almaları biçiminde olmuştur (*Tablo 3,* C ve D sütunları). Bazı Avrupa ülkelerinde, Avrupa Merkez Bankası (ECB) 2007 yazından bu yana ciddi destek sağladı. Başlangıçta röfinans operasyonlarının vadeleri uzatıldı ve Ekim 2008'den bu yana da likit sunumunun toplam miktarında % 70 civarında bir artış sağlandı. Bunu diğer bazı büyük merkez bankaları da yaptı.

• *Finansal sektör borçları için verilen garantiler:* Mevduatlar, interbank kredileri ve bazı durumlarda tahviller için garantiler verildi. Tüm ülkelerde mevduat sigortası limitleri arttırıldı. Özellikle Hollanda, İsveç ve ABD'de de verilen garantiler ciddi boyutlardaydı.

Geri kalmış G-20 ülkelerinde finansal sektöre yapılan destekler çok sınırlı kalmıştır. Bu ülkelerdeki finansal sektör, tersine borçlanma (de-leveraging) ve riskten kaçış yaşamaktadır. Alınan önlemler olarak; banka sermayelerinin güçlendirilmesi (Macaristan, Polonya, Ukrayna), likidite aktarımı (Macaristan, Rusya -bu ülkeler bankalara ve kamu işletmelerine likidite imkânı sağladılar) ve finansal sektöre sağlanan garantiler (Macaristan, Mısır, S. Arabistan, Rusya) göze çarpmaktadır.

Türkiye'de ise 29 Mart 2009 yerel seçimlerinin yapılmasına bir iki hafta kala hükümet tarafından açıklanan 8 maddelik kriz önlem paketinde, 5,5 milyar TL büyüklüğünde şu tedbirlere yer verilmiştir:[38]

38 *Radikal Gazetesi*, 14 Mart 2009.

• Katma Değer Vergisi (KDV) ve Özel Tüketim Vergisi(ÖTV) indirimleri: Net 150 m²'nin üzerindeki yeni konutların satışı sırasında alınan KDV oranı 3 aylığına olmak üzere % 18'den % 8'e inecektir (bu konutlar toplam konutlar içerisinde % 10-15'lik bir paya sahip). Otomobil satışlarında uygulanan ÖTV'nin oranı 3 aylığına (daha sonra açıklandığı üzere) % 10–15 puan arasında değişen oranlarda indirilirken, bazı beyaz eşya ve elektronik ürünlerin satışında yine 3 aylığına olmak üzere ÖTV oranları sıfıra kadar çekilecektir.

• İhracatı teşvik etmeye yönelik olarak Eximbank'ın sermayesi 500 milyar TL arttırımla güçlendirilecektir.

• İç talebi ve tüketimi artırmak için tüketici kredilerinin maliyetini düşürmek amaçlı olarak Kaynak Kullanımı Destekleme Fonu (KKDF) kesintisi 5 puan yani % 33 oranında azaltılacak.

• Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerin (KOBİ) düşük faizli kredi kullanımlarını sağlayabilmek için, KOSGEB'e bütçeden ayrılan ödenek 75 milyon TL arttırılarak toplam ödenek 275 milyon TL'ye çıkarılacaktır.

• Tarım ürünleri ihracatında ihracatta rekabet gücünü artırmaya dönük olarak Destekleme Fiyat İstikrarı Fonu'na (DFİF) ilave 75 milyon TL aktarılacak ve toplam rakam 575 milyon TL'ye çıkarılacaktır.

• Sanayide uygulanmakta olan indirimli elektrik tarifesi, hafta sonu ve resmi tatillerde de uygulanacaktır.

• Ayrıca, yeni yatırımlar için uygulanmak üzere, uygulama esasları daha sonra belirlenecek şekilde kurumlar vergisi oranı % 18 puan azaltılarak % 2'ye kadar çekilecektir.

• Uygulamasına daha önce başlanılan "kısa çalışma ödeneği" (daha sonra açıklandığı üzere) 3 aydan 6 aya çıkarılırken, uygulanacak oran da % 50'ye yükseltilmiştir.

Gelişmiş G-20 ülkelerindeki destek operasyonlarının hacminin çok büyük olduğu açıktır, ancak bu paketlerin zor durumda olan firmaların finansman ihtiyacı üzerindeki anlık etkisi kısıtlıdır. Bu etki, bu ülkeler için ortalama olarak GSYİH'nin % 5,25'i

civarındadır (*Tablo 3*, son sütun). Geri kalmış G-20 ülkeleri için, bu önlemlerin anlık etkisinin ortalama olarak GSYİH'nin % 0,25'inden az olduğu söylenebilir.

Finansal destek operasyonlarının orta vadede net maliyetleri, hükümetler ve merkez bankalarınca devralınan varlıkların alış değerini ne ölçüde muhafaza edeceğine (zararlarından ve garanti zararlarından arındırılarak) bağlı olacaktır. Bu bağlamda varlıkların toparlanma oranı (recovery rate) çok önemli olacaktır. Bu oran, varlıkların satışından elde edilecek gelirin onların kamuca satın alınma fiyatına bölünmesiyle bulunur ve bu oran ülkelere göre, müdahalenin biçimine, varlıkların yönetimi ve satış yöntemlerine ve pek çok makro-ekonomik faktöre göre farklılaşacaktır. Toparlanma (kurtarma) oranı ile kişi başı gelirin yüksekliği arasında doğrusal bir ilişkinin olduğunu ekonometrik çalışmalar ileri sürmektedir. Buna göre gelişmiş ülkelerde bu oran % 55 (ortalama) iken, geri kalmış ülkelerde % 15 civarındadır. Bu oran ayrıca sağlam mali yapı ve denge ile de (kriz patlak verdiğinde) doğrusal bir ilişki içindedir. Keza, varlık fiyatlarının toparlanması, ekonomik ve finansal toparlanmayla birlikte gerçekleştirilebilir. Nitekim 1991 krizinin ardından İsveç ancak 5 yıl sonra % 94'lük toparlanma oranına ulaşırken, 1997 krizinden sonraki 5 yıldan itibaren Japonya varlıklarının % 1'ini toparlayabilmiştir.[39]

Merkez bankalarının finansal piyasalara olan likidite destek maliyetinin gelişmiş G-20 ülkelerinde GSYİH'nin % 1,75'i civarında olacağı tahmin edilmektedir. Çünkü toparlanma oranının bu operasyonlarda % 90 olması beklenmektedir (merkez bankaları şu ana kadar daha kısa vadeli daha sağlam teminatlı likidite aktardı). Merkez bankalarının açık garanti sağlama operasyonlarının yine bu ülkelerdeki maliyetinin GSYİH'nin % 2-6'sı dolayında olacağı tahmin edilmektedir.

Sistemik finansal piyasa çöküşlerini (too big to fail) önlemek için hükümetler, açık garantileri aşacak şekilde gizli garantiler vermeyi de planlamaktadırlar. Bu operasyonun maliyetinin ise gelişmiş G-20 ülkeleri için GSYİH'nin % 15–22'si ve geri kalmış G-20

39 Kim, Daehaeng ve diğerleri, a.g.e., s. 9.

ülkeleri için % 4-9'u olabileceği tahmin edilmektedir.[40]

ii. Dolaylı Faktörler: Resesyonun Etkileri

Finansal krizin ardından ortaya çıkan ve giderek de derinleşen resesyon ve buna karşı uygulanan politika önlemleri üç kanaldan fiskal maliyetler içerecektir. Bunlar, sırasıyla artan oranlı gelir vergisi tarifesi ve işsizlik ödemeleri gibi otomatik istikrar sağlayıcılar; ekonomik durgunluk nedeniyle düşen varlık ve emtia fiyatları, azalan finansal sektör kârları nedeniyle normal döngünün dışında ortaya çıkan zararlar gibi diğer isteğe bağlı olmayan etkiler ve isteğe bağlı (ihtiyari) olarak uygulanan ve kendisini hem vergisel teşvikler hem de kamu harcamalarındaki artışlar şeklinde gösteren maliye politikası önlemleridir.

Bu etkilerin bir kısmı kısa ömürlü, bazıları ise uzun ömürlü hatta kalıcı olacaktır. Örneğin, otomatik stabilizatörlerin döngüsel etkileri ekonominin toparlanmasıyla tersine dönebilecekken, vergi indirimlerinin tersine çevrilmesi zor olacaktır. Keza mal ve varlık fiyatlarındaki normal uzun dönem trendine uygun olarak elde edilen gelirler sürdürülebilirken, kriz öncesinde normalin üstündeki fiyatlarla sağlanan gelirler artık sürdürülemeyecektir.[41]

Şimdi sırasıyla bu etkilerin göreli önemlerini ele alalım. Öncelikle, resesyon derinleştikçe otomatik stabilizatörlerin kamu bütçesi üzerindeki mali etkileri daha hızlı bir şekilde artarak devam edecektir. Gelişmiş G-20 ülkelerindeki hasıla açığındaki (output gap) GSYİH'nin % 1 puanı cinsinden bir kötüleşme, mali açıkta GSYİH'nin % 0,33 puanı cinsinden bir artışa tekabül etmektedir (çünkü, bu ülkelerde otomatik stabilizatörlerin büyüklüğü GSYİH'nin % 33'ü dolayındadır). Bu bağlamda 2009 yılında otomatik stabilizatörlerin mali açığa olan katkısı, gelişmiş G-20 ülkeleri için, hâsıla açığındaki (output gap) değişiklik bağlamında GSYİH'nin % -1,2'si, geri kalmış G-20 ülkeleri için % -0,7'si dolayında olacaktır (İngiltere: % -2, Fransa: % -2, ABD: % -1,5 ve Çin,

40 A.k., s. 9-10.

41 Barnett, Steve; Zakharova, Daria; Horton, Mark; Fedelino, Annalisa; İvanova, Anna ve Sze, Elsa (2009), Fiscal Implications of the Crisis: The Cost of the Recession, IMF, *The State of Public Finances: Outlook and Medium-Term Policies After the 2008 Crisis,* 6 Mart 2009 içinde, s. 12-17.

Hindistan: % -0,5).[42]

İkinci olarak, sadece hasıla açığına bakmak otomatik istikrar sağlayıcılar gibi faktörlerin bütçe dengesi üzerindeki etkilerini değerlendirmek için yeterli değildir. Örneğin, varlık fiyatlarında ortaya çıkacak olan düşüşler hasıla açığı değişikliliğinin ortaya çıkardığından çok daha fazla bir gelir azalmasına, dolayısıyla da vergi geliri azalmasına neden olabilecektir. Bu nedenle diğer isteğe bağlı olmayan etkileri de dikkate almak gerekir. Bu etkiler resesyonla doğrudan ilişkili olarak ortaya çıkan ancak kamu mali dengesini dolaylı olarak bozan etkilerdir. Beş ana etkiden söz edilebilir. Bunlar sırasıyla; varlık fiyatlarındaki düşüşler, konut fiyatlarındaki düşüşler, finansal sektör kârlarındaki azalmalar, emtia fiyatlarındaki düşüşler ve faiz oranları ile döviz kurlarında kriz nedeniyle ortaya çıkan değişikliklerdir.

Bu etkenlerin kamu mali dengesi üzerindeki etkilerine gelince sırasıyla;[43]

Varlık fiyatlarındaki düşüşler, sermaye kazançları vergisi, servet, tüketim vergileri ve bunların ticaretinden elde edilen kârlar üzerinden alınan vergileri azaltacaktır. Hesaplamalara göre varlık fiyatlarındaki % 10'luk bir düşüş, döngüye ayarlı gelirlerde 2009 yılı ve 2010 yılında GSYİH'nin % 0,07–0,08'i oranında bir düşüşe neden olacaktır. Böylece gelişmiş G-20 ülkelerinde 2008-2009 için GSYİH'nin % 0,6'sı oranında bir gelir azalması söz konusu olacaktır.

Reel konut fiyatlarındaki % 10'luk bir düşüş, döngüsel ayarlı gelirlerde GSYİH'nin % 0,27'si oranında bir azalmaya (daha kuvvetli bir regresyon) neden olacaktır. Ancak, konut fiyatlarındaki düşüş (%10), varlık fiyatlarındaki düşüşten (% 50) daha az olduğundan, etki gelişmiş G-20 ve 2009 yılı için GSYİH'nin % 0,1'i dolayında olacaktır.

Pek çok ülkede finansal sektör kârları, kurumlar vergisi matrahının önemli bir kısmını oluşturur. Bazı ülkelerde buna, damga vergisi ve finansal işlemler vergisi de eklenir. Örneğin, ABD ve İngiltere'de, kurumlar vergisinin (2000–2007 için) üçte biri

42 A.k., s. 11.
43 A.k., s. 12-13.

finansal sektörden gelir. Böylece finansal sektör kârlarındaki azalma GSYİH'nin % 0,2'si kadar ilave bir gelir azalmasına neden olacaktır (2008 ve 2009'da % 0,1'er olmak üzere). Tüm G-20 ülkelerinde 2004-2006 döneminde kurumlar vergisi ortalama olarak GSYİH'nin % 3'üne denk düşmektedir. Finansal sektör bu verginin % 25'ini ödemektedir ve finansal sektörün kârları krizle beraber % 50 oranında azalmış durumdadır.

Bazı geri kalmış kapitalist ülkelerde emtia fiyatlarındaki düşüşlerin vergi gelirleri üzerindeki etkisi ciddi düzeydedir. Örneğin, 2009'da geri kalmış G-20 ülkelerinde bu etki ortalama olarak GSYİH'nin % 0,7'si dolayındadır. Ancak, bu etki Rusya'da % -6,4, S. Arabistan'da % -2,6 ve Brezilya'da % -2,8 civarında olacaktır (hesaplamalara göre, emtia fiyatındaki % 10'luk bir düşüş, tüm G-20 ülkelerinin vergi gelirlerini GSYİH'nin % 0,15'i oranında düşürecektir).

Son olarak, düşük riskli ülkelerde, faiz oranlarındaki düşüş, kamu borç servisini azaltabilir. Diğer ülkelerde ise yükselen risk primi ve döviz kurundaki değer kayıpları borç servisini arttıracaktır. Hesaplamalara göre, en azından tüm G-20 ülkelerinde bu her iki yöndeki etki de çok büyük olmayacaktır.

Bir bütün olarak, diğer istem dışı etkilerin boyutları büyük olacaktır: 2009 yılında bu etki, tüm G-20 ülkeleri bütçe dengesinde GSYİH'nin % 1,3'ü civarında bir kötüleşmeye denk düşmektedir. *Tablo 4* bu etkenlerin mali denge üzerindeki paylarını göstermektedir.

Üçüncü olarak, isteğe bağlı (ihtiyari) olarak uygulanan ve kendisini hem vergisel teşvikler hem de kamu harcamalarındaki artışlar şeklinde gösteren maliye politikası önlemleri kamu mali dengesi üzerinde etkiler yaratacaktır. Daha çok mali teşvik paketi olarak da açıklanan bu anti kriz önlemlerinin, ortalama olarak tüm G-20 ülkelerinin GSYİH'lerinin 2008'de % 0,5'i, 2009'da % 1,5'i ve 2010' da % 1'i oranında bir büyüklüğe sahip olacağı hesaplanmaktadır.[44]

Açıklanan mali teşviklerin üçte ikisi kamu harcamaları biçimindedir. Burada vurgu alt yapı yatırım harcamalarındadır. G-20'nin

44 A.k., s. 13.

TABLO 4 *G-20 Ülkeleri: Diğer İstem Dışı Faktörlerin Kamu Mali Dengesi Üzerindeki Etkileri (Bir önceki yıla göre, GSYİH'nin %'si cinsinden)*

	2008			2009		
	Tüm G-20	İleri G-20	Geri G-20	Tüm G-20	İleri G-20	Geri G-20
İstem dışı faktörler	0,2	-0,4	1,0	-1,3	-0,6	-2,4
Varlık fiyatları	-0,2	-0,3	0,0	-0,4	-0,3	-0,5
Konut fiyatları	0,1	0,0	0,3	-0,1	-0,2	0,0
Finansal sektör karları	-0,1	-0,1	-0,2	-0,1	-0,1	-0,2
Faiz ödemeleri	0,1	0,0	0,1	0,0	0,0	0,0
Emtia fiyatları	0,3	0,0	0,7	-0,7	0,0	-1,8

Kaynak: Barnett, Steve, Zakharova, Daria, Horton Mark, Fedelino, Annalisa, İvanova, Anna ve Sze, Elsa (2009), The Outlook for Public Finances in Light of the Crisis, IMF, *The State of Public Finances: Outlook and Medium-Term Policies After the 2008 Crisis*, 6 Mart 2009 içinde s. 13.

15'i (özellikle de büyük ölçüde ulaştırma ağı olmak üzere Kanada, Fransa, Almanya ve G. Kore) alt yapı harcamalarında artış planı açıklamıştır. Bu, ya doğrudan merkezi hükümet harcaması ya da yerel yönetimlere sermaye transferi aracılığıyla gerçekleşecektir.

Bazı ülkeler, ihtiyaç halindeki kesimlere yönelik olmak üzere; işsizlik yardımlarını artırmak gibi (Rusya, İngiltere ve ABD), yoksullara nakit desteği (Güney Kore), çocuklara yardım paketi (Avustralya, Almanya) ve emeklilere yardım gibi (Avustralya, Kanada) destek paketleri açıkladılar.

Diğer bazı G-20 ülkeleri ise KOBİ'lere, stratejik ve hassas sektörlere (örneğin inşaat: Almanya'da enerji etkin bina yapımı ve renovasyonu için), savunma ve tarım (Rusya) destek paketi hazırladılar.

Bazıları ise, eğitim ve sağlığın iyileştirmesi için uzun vadeli destek planları (Çin ve Avustralya) ve çevre dostu teknolojiler için destek planları (Çin, Almanya ve İngiltere) açıkladı.

Diğer taraftan, gelir önlemleri daha çok hane halklarını hedef alan, gelir vergisi ve dolaylı vergilerde indirimler şeklinde açıklanmıştır. Dokuz G-20 ülkesi gelir vergisinde ciddi indirim (Kanada, Fransa, Brezilya, İngiltere, ABD, Endonezya, Almanya ve İspanya)

ve altı ülke dolaylı vergi indirimi açıklamıştır. Ayrıca, büyük ölçüde olmasa da yaygın oranda kurumlar vergisi teşvikleri de açıklanmıştır. Bunlar; oran indirimi (Kanada, Güney Kore ve Rusya), yatırım teşvikleri (Fransa ve Güney Kore) ve daha uygun amortisman ayırma modelleri uygulaması (Almanya, Rusya ve ABD) gibi teşviklerdir.

G-20 ülkelerinde 2008-2010 döneminde sunulacağı ilan edilen isteğe bağlı mali teşviklerin bileşimi şöyledir: Kamu harcamaları açısından, 15 ülke ortalama olarak GSYİH'lerinin % 0,70'ini alt yapı yatırımları olarak, 15 ülke % 0,034'ünü sosyal güvenlik harcamaları olarak, 9 ülke % 0,06'sını konut desteği olarak, 6 ülke % 0,02'sini KOBİ'lere destek olarak, 6 ülke % 0,02'sini stratejik sektörlere destek olarak ve 12 ülke % 0,36'sını diğer destekler olarak harcayacaktır.

Vergi teşvikleri açısından, 12 ülke GSYİH'nin % 0,63'ü kadar gelir vergisi teşvikleri, 6 ülke % 0,33'ü kadar kurumlar vergisi teşvikleri ve 9 ülke % 0,05'i kadar dolaylı vergi teşvikleri kullanacaklardır.[45]

Türkiye'de henüz kapsamlı bir anti-kriz destek paketi açıklanıp uygulamaya konmamış olsa da, krizin etkili olmaya başladığı 2008 sonu ve 2009 başlarından itibaren kamu maliyesi değişkenlerinde ciddi anlamda kötüleşme başladığı görülmektedir. Bütçe açığındaki gelişmelere bakıldığında bu durum çok çarpıcı bir biçimde kendisini göstermektedir. Hükümetin 2009 yılı sonu itibariyle hedeflemiş bulunduğu 10,4 milyar TL'lik bütçe açığı daha Ocak ve Şubat aylarında gerçekleşmiştir. Nakit açığı bağlamında bakıldığında ise bu açığın 14 milyar TL'ye çıktığı görülmektedir. Yani, bir yandan 12 ayda verilmesi hedeflenen bütçe açığına sadece iki ayda ulaşılırken, diğer taraftan % 40 oranında bir sapmayla 4 milyar TL'lik bir nakit harcama bütçe dengesi kalemlerine yansıtılmamıştır. Bu açığın bu denli büyük olmasının nedenlerinden birisi 29 Mart yerel seçimleri nedeniyle artan kamu harcamalarıdır.

Vergi gelirlerindeki gelişmeye bakıldığında, Ocak-Şubat 2009 aylarında 2008 yılının aynı aylarına göre toplam vergi gelirlerinin % 5,8 oranında düştüğü görülür. Vergi gelirlerindeki en

45 A.k., s. 15.

büyük düşüş % 20 ile KDV, % 8,7 ile ÖTV ve % 4,9 ile Kurumlar Vergisinde olmuştur.[46] Bunlara, açıklanan dördüncü önlem paketinde yer alan KDV ve ÖTV indirimlerinin neden olacağı vergi gelir kayıpları, ithalat azalması nedeniyle ithalde alınan KDV'de ortaya çıkacak olan vergi geliri azalması, emeklilere, dar gelirlilere ve KOBİ'lere verilmesi planlanan destekler eklendiğinde bütçe açığının daha da artması kaçınılmaz olacaktır.

46 Maliye Bakanlığı, Muhasebat Genel Müdürlüğü, www.muhasebat.gov.tr (23.3.2009).

III

2008 KÜRESEL KAPİTALİST KRİZİNİN GELİŞİ

§

Kriz Öncesi Canlanma Dönemi (1990–1997 ve 2001–2006)

2008 krizi öncesindeki iki dönem, krizi analiz etmek açısından önemlidir. Bu dönemler sırasıyla ABD'de yaşanmış olan göreli 1990–1997 canlanma (boom) dönemi ve 2001–2006 yılları arasında dünya genelinde yaşanan Büyük Moderasyon dönemidir.

İlk olarak, 1990–1997 döneminde ABD ekonomisi, ılımlı bir büyüme (ortalama % 3,1), düşük enflasyon ve yüksek bir istihdam kapasitesi (düşük işsizlik) altında canlılık yaşamıştır. Bu dönemin belirleyici özelliği, işgücü verimliliğindeki yüksek artışlardı.

Bazı iktisatçılar tarafından "Yeni Ekonomi" olarak da adlandırılan bu dönem 1980 sonrasında uygulanan deregülasyon politikaları ile kurumlar vergisi ve kâr payları ve faizler üzerinden alınan gelir vergisi oranlarının düşürülmesini içeren arz yönlü ekonomi politikalarının doğrudan bir sonucuydu.

Yani, bir yandan gelir ve kurumlar vergisi indirimleri sermayenin getirisini arttırırken, diğer yandan özellikle işgücü piyasasında işçilerin ekonomik ve (örgütsel) haklarını koruyan düzenlemelerden vazgeçilmesi ya da esnetilmesi (sosyal deregülasyon), ücretlerin milli gelir içindeki payının düşmesine, buna karşılık artı-değer sömürüsünün ve kârların artmasına neden olmuştur.

Nitekim 1990 yılı başlarında ABD'de ücretlerin milli gelir içindeki payı % 48 iken 1997'de % 45–46 düzeyine düşmüştür. 2000 yılında tekrar % 48–49'a çıkan bu oran, 2005 yılında 1997'lerin seviyesine gerilemiştir (% 45–46). Aslında reel ücretlerdeki bu gerileme 1970 yılından bu yana yaşanmaktadır. Öyle ki 1972 yılında ücretlerin payı % 53'ün üzerindeydi ve son 35 yıldır bu seviyeye hiçbir zaman gelinememiştir. Benzer bir sonuca saat başı ücret verilerinin kıyaslanması ile ulaşılabilir. 1972 yılında 8,99 ABD doları olan saat başı sanayi ücreti 2006 yılına gelindiğinde 8,44 ABD dolarına kadar gerilemiştir.[1] Yani reel ücretler 1990'lı yıllarda aşağı yukarı sabit kalırken ücretlerin milli gelirden aldığı pay artmamış, hatta 2–3 puan düşmüştür.

Bu dönemin en önemli özelliği, ABD'de patlayan çok uluslu ve ileri teknolojili internet destekli elektronik sektörü bilgi teknolojisi (IT) yatırımlarıdır. Çünkü bu tür yatırımlar işgücü verimliliğini yükselterek, nispi artı değerin arttırılmasına, böylece de kârların arttırılmasına imkân tanımıştır. Güçlü büyüme beklentileri işgücü talebinin artmasına, böylece de istihdamın artarak işsizliğin ciddi bir biçimde azalmasına yardımcı olmuştur. Artan talebe karşılık benzer hızla artan üretim, enflasyonsuz büyümeyi de beraberinde getirmiş, böylece de ABD ekonomisi zaman zaman çeyrek yılda % 5'in üzerinde büyüme oranlarına tanık olurken işsizlik ve enflasyon oranları % 3'ün altında kalmıştır.[2]

ABD ekonomisindeki bu canlanmanın başka nedenleri de vardı. Örneğin, yüksek değerli ABD doları ve küresel üretim fazlaları IT sektörünün en önemli ara malı olan yarı-kondaktör fiyatlarını ciddi olarak düşürmüş, bu da ithalat maliyetlerini düşürerek, enflasyonist baskıyı hafifletmiş ve ücret artışı taleplerini geriletmiştir. Kısaca, özellikle IT sektöründeki hızlı işgücü verimlilik artışları nispi artık değeri arttırmış bu da karları yükselterek sermaye birikiminin hızlanmasına (sermayenin organik bileşimi) neden olmuştur.

---

1 U.S. Executive Office of the President, *Economic Report of the President* (2008), Table B-1 Gross Domestic Product 1959-2007, Table B-29 Sources of Personal Income1959–2007, http://www.gpoaccess.gov/eop/tables08.html.

2 Langdana, Farrokh K. (2002), *Macroeconomic Policy; Demystifying Monetary and Fiscal Policy*, Boston: Kluwer Academic Publishers, s. 226.

Ancak verimlilik artışlarının bütüncül bir verimlilik artışı olmaktan ziyade, IT sektörüne yapılan sermaye derinleştirici yatırımlar olması nedeniyle IT sektörüne yapılan yatırımlar 1990'ların ikinci yarısından itibaren azalmaya başlayınca verimlilikler, dolayısıyla kâr oranları da düşme eğilimine girmeye başlamıştır: 2000 yılının ortalarından itibaren ABD ekonomisi durgunluk eğilimine girerken, 2001 yılında İkiz Kulelere yapılan saldırı, psikolojik etkileriyle, durgunluğu daha da derinleştirmiştir. 2001 yılına gelindiğinde artık resesyon kapıdaydı ve aşırı sermaye birikiminin ve aşırı üretimin neden olduğu ekonomik durgunluk talep yaratıcı önlemlerle aşılmak zorundaydı.

İkinci olarak, finansal kriz öncesindeki yıllar, "Büyük Moderasyon" olarak bilinen kapitalist dünya ekonomisinin güçlü bir performansına tanıklık etti. 2001'in global yavaşlamasını takiben dünya ekonomisi 2004, 2005 ve 2006 yıllarında önemli sayılabilecek gelişmeler yaşadı. Bu dönemde sırasıyla aşağıda özetlenen gelişmeler ortya çıkmıştır:

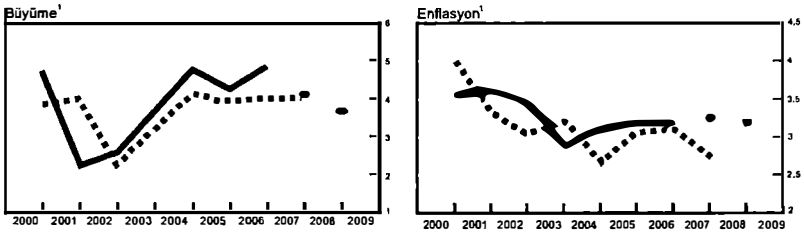
Dünya hasılası büyürken, enflasyon oranları ılımlı bir seyir izledi:

Grafik 1'de de görülebileceği gibi, 2001 yılından başlayarak dünya GSH'si hem gelişmiş kapitalist ülkelerde hem de az gelişmiş kapitalist ülkelerde büyümüştür. 2001 yılı başlarında % 2'nin biraz üzerinde olan büyüme oranı 2006 yılında % 4,8'e kadar çıkmıştır. Aynı dönemde enflasyon oranı % 3,7'den % 3,3'e gerilemiştir. Enflasyon oranındaki bu düşüş özellikle ileri kapitalist ülkelerde daha belirgindir. Bu dönemde, bu ülkelerde ortalama enflasyon oranı % 1–2 aralığında kalmıştır.

Global bir likidite bolluğu yaşandı, faiz oranlarının düşmesi sonucunda iç kredilendirme hacminde ciddi artışlar görüldü:

Grafik 2'de de görülebileceği gibi 1990'lı yıllarda dünya GSH'nin % 100'üne yakın düzeyde var olan likidite, 2006 yılına gelindiğinde % 30–35 dolayında bir artış göstermiştir. Bunda Çin'in para birimi olan yuanın değerini düşük tutarak ihracatını arttırmasının ve böylece döviz rezervlerini bu dönemde altı kat arttırmasının da önemli bir rolü olmuştur. Bu dönemde başta Çin olmak üzere

***GRAFİK 1** Makro-Ekonomik Performans*

Notlar:

[1] Yüzde olarak; kırıklı çizgiler bir önceki yılın sonunda yapılmış ortak tahminleri gösterir; noktalı çizgiler Aralık 2007 itibariyle 2007 ve 2008 yılları tahminlerini göstermektedir. Değişmeler gayrisafi yurtiçi hasıladaki ve tüketici fiyatlarındaki yıllık değişmeleri ve ortak tahminler ülke ortalamalarını göstermektedir.

Kaynak: Borio, Claudio (2008), "The Financial Turmoil of 2007-?: A Preliminary Assessment and Some Policy Considerations", *Bank for International Settlements(BIS) Working Paper*, No.251, Mart, s. 2

yüksek düzeyde döviz rezervlerine sahip bulunan kapitalist ülkeler, başta ABD olmak üzere diğer kapitalist ülkeleri fonlamışlardır.

İç kredi genişlemesinin en hızlı olduğu ülke ABD olurken, bunu AB ve Japonya izlemiştir. Dünyada artan likiditenin kaçınılmaz bir sonucu olarak da faiz oranları hızlı bir biçimde düşmeye başlamıştır. Öyle ki; 2001 yılında % 3,2 dolayında olan uzun vadeli bono faiz oranları 2006 yılında % 1,9'a düşmüştür.

Şirketler düşük faizle aşırı bir biçimde borçlanarak büyüdüler (yüksek kaldıraç), özel sektör borçluluğu arttı:

İç kredi hacminde bol likidite ve düşen faiz oranları sonrasında görülen artış irili ufaklı hemen hemen tüm şirketlerin ve hane halklarının aşırı bir biçimde borçlanmasına ve gerek finansal gerekse de diğer tür yatırımlarını borçlanma ile finanse etmelerine neden oldu. Örneğin ABD'de bu dönemde toplam borçlar iki kat artmıştır. Borçları en hızlı artan kesim sırasıyla finansal sektör, hane halkları, finans dışı sektör ve kamu sektörüdür.

Diğer taraftan, kredilendirmedeki bu hızlı artışa rağmen, şirketlerin bilânçoları ve geri ödeme kapasiteleri ve hane halklarının durumu sıkıntılı görünmüyordu. Çünkü bu dönemde, şirketlerin güçlü gelir akımları ve düşük faiz oranları borç servisi rasyosunu;

***GRAFİK 2** Düşük Faiz ve Bol Likidite*

Notlar:

[1] Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü'ne (OECD) bağlı 16 ülke, ağırlıklı ortalamalar 2000 yılı GSYİH ve Satınalma Gücü Paritesi (PPP) döviz kuru oranları.

[2] Reel politika oranı–doğal oran. Reel oran 4 çeyrek tüketici fiyat endeksine göre uyarlanmış nominal orandır. Doğal oran, 1985–2000 dönemi için ortalama gerçek oran artı(+) potansiyel hâsıladaki 4 çeyrek büyüme eksi (-) bu büyümenin uzun dönem ortalaması olarak tanımlanmıştır.

[3] Yüzde olarak.

[4] 1998'den itibaren, Avustralya, Fransa, İngiltere ve ABD'nin ortalaması, aksi takdirde sadece Avustralya ve İngiltere.

[5] IMF tarafından tahmin edilen dünya GSMH'da büyüme oranı trendi.

[6] GSMH'ye oranı cinsinden 1995=100

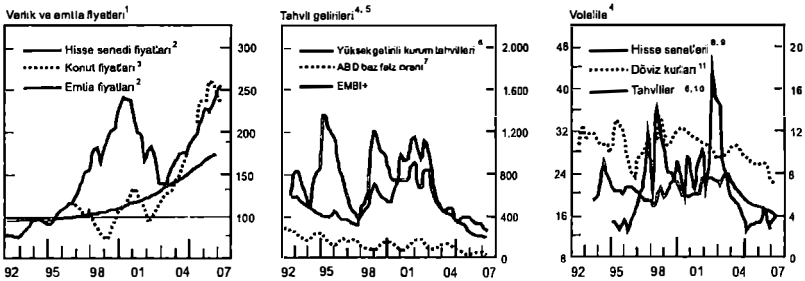
Kaynak: Borio, Claudio (2008), "The Financial Turmoil of 2007-?: A Preliminary Assessment and Some Policy Considerations", *Bank for International Settlements(BIS) Working Paper*, No.251, Mart., s.3.

yüksek düzeydeki varlık fiyatları ise borç kaldıraç oranlarını kontrol altında tutmaya yetiyordu. Gerçekte, bu dönemde bazı sektörlerde çok kuvvetli kaldıraçlı şirket satın almaları (LBO) ve rekapitalizasyon sonucunda borç kaldıraç oranı yükselmiş olsa da, kurumsal sektör bu olağan dışı kârlılık ve rahat likidite pozisyonunun keyfini çıkarmıştır.

Konut fiyatları çok hızlı bir şekilde arttı, emtia ve varlık fiyatları yükseldi:

Büyük moderasyon döneminde, *Grafik 3*'te de görüleceği gibi global düzeyde konut fiyatları hızlı bir şekilde artış göstermiştir. Konut fiyatlarındaki bu yükselme, konutlarının değerini ipotek olarak gösterip yeni kredi alan hane halklarının tüketim harcamalarının da hızlı bir şekilde yükselmesine, böylece de ekonomide canlılığa yol açmıştır. Bu gelişmeler, ABD başta olmak üzere,

***GRAFİK 3** Dönen Varlık (Buoyant Asset) Piyasaları*

Notlar:
İlk grafik varlık ve emtia fiyatlarını: [1] varlık ve emtia fiyatları, [2] düz çizgi hisse senedi fiyatları, kırıklı çizgi konut fiyatları, [3] emtia fiyatları;
İkinci grafik bono, tahvil getirilerini: [4,5] bono getirileri, [6] yüksek getirili kurum kağıtları, ABD baz faiz oranı ve Üçüncü grafik duyarlılık ve riskleri anlatmaktadır.

Kaynak: Borio, Claudio (2008), "The Financial Turmoil of 2007-?: A Preliminary Assessment and Some Policy Considerations", *Bank for International Settlements(BIS) Working Paper*, No.251, Mart, s.3.

Avrupa ülkelerinde, Asya'nın bazı bölgelerinde, Çin'de ve diğer birçok ülkede gözlenmiştir.

Güçlü ekonomik büyüme performansı varlık piyasasında görülen canlanma ile desteklenmiştir. Bu dönemde varlık yelpazesi içinde değişen derecelerde olsa da sabit gelir, kredi, hisse senedi ve döviz piyasaları da dahil duyarlılık ve risk primi istisnai bir biçimde düşük görünmektedir. Varlık fiyatlarının canlılığı, finansal piyasaları da bir bütün olarak canlı kılarken, bu piyasaların kârlılığı da belirgin bir biçimde artmıştır.

KRİZİ ÖTELEME MEKANİZMASI: EŞİK ALTI İPOTEKLİ KONUT KREDİLERİ (2001–2007)

Konut Kredisi Balonunun Oluşumu

Mart 2001'de ABD ekonomisinin durgunluğa girmeye başlaması ve 11 Eylül saldırılarının ekonomiye olan tüketici ve yatırımcı güvenini sarsması finansal bir çöküş yaşanabileceği endişesiyle Fed'in hızla kısa vadeli faiz oranlarını düşürmesine neden olmuştur. Faiz oranları % 6,5 düzeylerinden % 1,75'e kadar indirilmiştir. Faiz indirimleri ile canlanan ekonomi ve dünya ekonomisinde

2003–2006 arasında gerçekleşen yüksek kârlar likidite bolluğunu daha da arttırmıştır.[3]

Bir başka deyimle, resesyon korkusu, 2001–2006 döneminde, Fed'in faiz oranlarını indirmesine neden oldu ve bu durum düşük faizli-kolay borçlanmayı mümkün kıldı. Tüketici kredilerindeki oluşacak patlamanın startı da böylece verilmiş oldu. Yani, ABD kapitalizmi, borçlandırma aracılığıyla; (i) tüketim ve yatırım harcamalarını (özellikle konut ve otomotiv sektöründeki) patlatarak toplam talebi arttıracak, böylece yaklaşan resesyonu öteleyecekti, (ii) reel sektördeki kâr sıkışıklığı aşılacak ve sermaye finansal sektör üzerinden yeniden değerlenecekti, (iii) devasa boyutlu, giderek özerkleşmiş finansal sermayenin aşırı kâr hırsı tatmin edilecekti.

Ekim 2002'den 2005'e kadar Fed faiz oranları negatifti. Yani Fed bankalara negatif faizle borçlanma imkânı vermişti (enflasyon dikkate alınırsa). Böyle bir ucuz para, kolay kredi stratejisiyle sistemi akışkan tutmaya çalışırken Fed yeni bir köpük yarattı. Borsada fiyatlar çökerken, para konut piyasasına yöneldi.

1990'larda yılda % 9,2 oranında artan mortgage kredileri, 2000–2005 döneminde yılda % 16,6 oranında arttı. Konut kredileri öyle hazırdı ki normalde kredi başvurusu reddedilecek olan çalışan kesimler (subprime) bu krediyi rahatça alabiliyorlardı. Tüm bunlar ev fiyatlarını hızla artırdı (2000–2005 döneminde iki kat artış).[4]

Eşik Altı İpotekli Konut Kredileri ve Yeni Türev Araçlar

Düşük gelirli Amerikalıların konut ihtiyacı ABD'de uzun zamandır finansal sistemin iştahını kabartıyordu. Diğer yandan, bu kesimin riskli olduğu da açıktı. Çünkü ellerinde yeterince ön ödeme yapacak birikimleri yoktu, kredilendirme ile ilgili geçmişleri bulunmamaktaydı ya da kötü bir geçmişe sahiptiler, gelir kayıtları yetersizdi ve haklarında yeterince ve doğru bilgi mevcut değildi. Eğer mortgage kredileri bu kesime verilecekse, teminat vb. standartları ve bu kredilerin yapıları farklı olmak zorundaydı ki,

3 The Federal Reserve, *Open Market Operations*, www.federalreserve.gov/fomc/fundsrate.htm.

4 Kliman, Andrew, a.g.e.

öyle de oldu. Konut kredileri alanlar gelirleri ve işleriyle ilgili gerçek dışı beyanlarda bulunurken bankalar bunları görmezden, duymazdan geldiler.

ABD'de bu kesimler için "Subprime" veya "Alt-A" gibi terimler kullanılmaktadır. Bu terimler esasta kötü bir kredi geçmişinden dolayı, ortalama borçludan daha riskli olan borçlular için kullanılır. Eşik altı (subprime) borçlularının tipik olarak, 640'ın altında bir FICO skoru vardır ve bunlar son 12-24 ay içerisinde borç ödemelerinde temerrüde düşmüşlerdir ya da son senelerde iflas etmişlerdir.[5] (*FICO, Fair Isaac&Co tarafından ortaya atılmış bir puanlama sistemidir: En dipte 300 en üstte 850 puanı gösteren bir cetvel. Puan yükseldikçe kredi borcunun geri ödenme ihtimali de yükselmektedir*).

Buradaki önemli gelişme, bu iki grubun hem toplam ipotekli konut kredileri hem de yeni ikrazatlar içindeki payının kriz öncesindeki dört beş yılda çok hızlı büyümesidir. Mevcut eşik altı ve Alt-A kredilerinin birleşik miktarı 2005–2007 yıllarındaki (ilk çeyrek itibariyle) 6 trilyon ABD dolarlık ipotek kredisi piyasasının dörtte birini oluşturmaktaydı. 2000–2007 döneminde acente ipotekleri (*Fannie Mae* ve *Freddie Mac*'ınkiler) sadece % 200 artarken, eşik altı kredileri % 800 arttı. 2005–2006 yılları itibariyle eşik altı ve Alt-A ipotekli kredi ikrazatı neredeyse ipotek pazarının % 30'nu kapsıyordu. 2000 yılından itibaren eşik altı ve Alt-A ipoteklerin pazar payı artarken, acente kredilerinin payı ortalama olarak % 80'den, % 50 (ikrazat) ve % 67'ye (mevcut) geriledi.[6]

Eşik altı ipotek kredisi borçluları risklidir, çünkü ancak konutlarının fiyatları artarsa geri ödeme yapabilirler. Bu nedenle de bu krediler özel olarak tasarlanmışlardır ve özel tasarımlarla menkul kıymetleştirilmiş ve bazı eski ve yeni türev araçlarla hem risk dağıtılmaya çalışılmış, hem de yeni kârlar elde edilmiştir.

5 Gorton, Gary B. (2008), "The Subprime Panic", *NBER Working Paper Series*, No. 14398, s. 2.

6 A.k., s.3.

Eşik altı ipotek kredilerini özellikli kılan şeyler şunlardı:

i. Faiz yapısı:

En yaygın görülen eşik altı ipotek türleri, 2-28 veya 3-27 olarak bilinen melez yapılı ayarlanabilir faiz oranlı ipotekleridir (ARMs). 2-28 ARM ve 3-27 ARM'nin ikisi de genellikle 30 yıl geri ödemelidir. ARM'lerin bu iki türü arasındaki en önemli fark, sabit ve değişebilir faiz vadesidir. 2-28 ARM'deki "2" rakamı ipotekteki faiz oranlarının sabit kaldığı ilk yılları gösterirken, "28" rakamı bu oranların değişebildiği vadeyi temsil eder. Benzer şekilde 3-27 ARM'deki faizler ilk 3 yıl sabit kalırken sonraki 27 yıllık geri ödeme döneminde ise değişebilecektir.

Örneğin, bir 2-28'li ipotek 2006'da çıkarılmış ve o zamanki faiz oranı % 8,64 olsun. İlk dönem geçtikten sonra oranlar "ayarlanır", değişip ve yükselmeye başlar, o ayarlara göre LİBOR + % 6,22 olabilir. İpotek çıkarıldığında LİBOR % 5,4 olabilirdi ve ayarlama sonucu oran artık % 11,62 olacaktır. Oranlar LİBOR oranının değişimiyle yeniden düzenlenmektedir. Oranlar her altı ay ayarların sınırlarına bağlı olarak güncelleştirilmektedir. "Ayarlanmış" faiz oranı önemli ölçüde daha yüksek olur, ama çok ağır olmasına rağmen potansiyel olarak karşılanabilir.[7]

Eşik altı konut ipotek kredilerinin başka bir önemli karakteristiği, peşin ödeme cezalarının boyutu ve yaygınlığıdır. *Fanny Mae*'nin tahminine göre subprime ipoteklerinin % 80'inde peşin ödeme cezaları varken, normal prime ipoteklerinin sadece % 2'sinde bu tür cezalar söz konusuydu.[8] Böyle bir ceza uygulaması konut sahibinin her hangi bir biçimde paraya kavuşması (örneğin miras yoluyla) halinde dahi peşin ödeme yapıp kredi borcunun kapatılmasını caydırmaktaydı.

ii. Röfinansman:

Eşik altı ipotek kredisi hem borçluların hem de borç verenlerin konut fiyatlarında kısa vadede ortaya çıkacak artışlardan karşılıklı faydalanmaları fikrine dayalı olarak kabul görmüştür. Konut fiyatındaki artışa bağlı olarak ipotek kredisi, kısa vadeli başka bir

7 A.k., s.4.

8 Zigas, Barry, Parry, C. ve Weech, Paul (2002), "The Rise of Subprime Lending: Causes, Implications, and Proposals" *Fannie Mae Working Paper.*

ipoteğe dönüşebilmektedir. Böylece evin değerindeki artış, her iki-üç yılda bir röfinansman imkânı sağlamaktadır.

Böylece, eşik altı ipotek kredilerinin sırasıyla; kısa sürede borçluya verilmesi, ilk dönemin sonunda uygulanan kredilendirme oranlarının yüksekliği ve peşin ödeme cezalarının varlığı röfinansman yapılmasını teşvik etmektedir.

Kredi sunucusu için, eşik altı ipotek kredilerini diğer ipotek kredilerinden ayıran röfinansman, çok önemlidir. Borçlular "ayarlama-teaser" döneminde röfinansman için başka bir kreditöre gidebilirse de, çoğunlukla ilk kredi veren kuruluşa bağlı kalırlar. Bu durum, ev fiyatları her arttığında kreditörün röfinansman aracılığıyla daha da kazanması demektir. Bu dönemde kreditörün kârı negatif dahi olabilir. Ama ev fiyatları arttıkça röfinansman imkânı da artacağından toplamda kreditörün kârı artacaktır. Bu kazanç, borçlunun röfinans için ilk kreditörüne bağlı kalması durumunda söz konusu olur.

2000 yılı sonrasında, kriz patlak verene kadar kredilerin % 50-80'i ilk beş yılda röfinanse edildiler. Bu yolla ev sahipleri sistemde kaldı, hatta ikinci evlerini aldılar.[9] Bankalar para sattıkları için, ipotek kredisine dayalı menkul kıymet alıp satanlar bu işlemlerden çok ciddi kârlar elde ettiler.

Yani, bol likidite ve düşük faiz oranları pek çok ev sahibinin yeniden borçlanmasını teşvik etti. Önce teknoloji hisselerinde, ardından gayrimenkul piyasasında oluşan köpük, aslında batmakta olan ekonomiyi perdeleyerek tüketimi büyüttü. Ancak bu büyümenin maliyeti, bireylerin ve şirketlerin büyük miktarda borçlanmaları oldu.

Finans dışı şirketler, özellikle otomotiv sanayi, uzun süre tüketici kredilerini, otomobil satışlarını sürdürebilmenin aracı olarak görüyorlardı; şimdi ev sahiplerinin evlerini bir ATM gibi görmeleri teşvik ediliyordu. Kendilerini zengin hissedenler, malikâne bile yaptırabilecek durumda oldukları yanılsamasına kapılırken, sabit gelirli çoğunluk, magazin dergilerinde ve televizyonlardaki şaşalı yaşama özenmeye devam ettiler. Kışkırtıcı düzeyde düşük konut

9 Bhardwaj, Geetesh ve Sengupta, Rajdeep (2008), "Prepaying Subprime Mortgages" *Federal Reserve Bank of St. Louis Working Paper.*

faiz oranları, milyonlarca yoksulu ev sahibi olabileceklerine inandırdı. Gelirleri sabit kalsa dahi evlerinin değerlerindeki artış nedeniyle servetlerinin arttığına inanıp gelirlerinin çok üstünde borçlanmaya yöneldiler. Bu da konut ve buna dayalı varlık balonunu iyice şişirdi.

2006 yılında sadece toplam birikmiş konut ipotek kredisi tutarı 3 trilyon ABD doları civarındaydı. Bunlara diğer tüketici kredileri de ilave edildiğinde toplam tüketici kredileri trilyonlarca ABD dolarını buluyordu. Bir süre finans kurumları, tüketici borçlarının geri ödeneceği umuduyla perakendecilerle ekip halinde çalışarak her kesime gold ve platinyum kart yağdırıp bankalara ödedikleri % 3-4'lük faiz oranından sağladıkları krediyi kendi müşterilerine yıllık %18-20 oranında kullandırttılar. Bu yüksek faiz getirisi, bankaların kefilsiz borç vermelerine yol açtı.

Bu dönemde işgücü verimliliği artarken, reel işçi ücretleri artmamıştır. Canlanmanın sürdürülebilirliğinde ucuz ithal Çin mallarının biraz etkisi olsa da, esas olarak tüketici kredileriyle pompalanan tüketim belirleyici olmuştur. Fed'e göre, Amerikan ekonomisinde toplam borç oranı 1997 yılında GSYİH'nin % 255,3'ü iken 2007 yılında % 352,6'ya yükselmiştir. Borç artışı, en fazla hane halkı ve finans sektöründe gerçekleşmiştir. Hane halkı borçları 2006-2007 döneminde GSYİH'nin % 66,1'inden % 99,9'una çıkmıştır. Fakat en fazla borç artışı yaşayan sektörler 1997'de borçluluk oranları GSYİH'nin % 63,8 iken 2007 yılında GSYİH'nin %113,8'ine çıkan bankalar ve finans kurumları olmuştur. Eşik altı ipotek kredileriyle sürekli şişirilen varlık balonu borçlardaki büyümeyi körüklemiştir.[10]

Eski Fed Başkanı Alan Greenspan, 1990'ların sonuna kadar bu şişen balonu azaltmak için hiçbir önlem almadığı gibi, Hazine'den Lawrence Summers ve Robert Rubin, bu balonun Amerika'daki tasarruf artışı olarak görülmesi gerektiği konusunda ısrar ettiler. Washington, ABD'nin gücünün terör tarafından azaltılamayacağını gösterebilmeyi umuyordu. Amerikalı tüketicilerinin satın alma gücünü şişirmek, bir ulusal güvenlik önceliği haline geldi. 11 Eylül saldırısından sonra, tüketim artışını sağlayabilmek için

10 Blackburn, Robin, a.g.e., s. 66.

borçlanma, Amerikalılar açısından bir yurtseverlik görevi halini aldı ve bankalar ve düzenleyici kuruluşlar da bu durumu olanaklı kıldı.[11]

iii. Menkul kıymetleştirme:

Eşik altı ipotekli konut kredilerinin tasarlayıcıları olan bankalar, mortgage evleri ya da diğer finansal kuruluşlar için en önemli finansman aracı "menkul kıymetleştirme" idi. Yani bankalar, mortgage sağlayıcılar vs. ipotek kredilerinin değerine bağlı olarak kıymetli kâğıtlar (mortgage senedi-bonosu, banka tahvili vb.) çıkarıp bunları yaygın bir biçimde finansal piyasalarda sattılar. Böylece de mevcut köpük değerden yeni köpük değerler yaratıldı.

Tablo 5, kreditörlerin finansman aracı olarak menkul kıymetleştirmeye ne kadar güvendiklerini göstermektedir. Buradaki önemli husus, eşik altı ipotek kredilerinin menkul kıymetleştirme oranının yüksekliğidir.

2005 ve 2006 yıllarında toplam mortgage (eşik altı + normal) tutarı yaklaşık olarak 1,2 trilyon ABD doları iken bu tutarın % 20'si eşik altı niteliğindeydi ve bunun da % 80'i menkul kıymet haline getirilmişti. Oysa eşik altı ipotek kredilerinin menkul kıymetleştirme oranı 2001 yılında % 50 idi. Yani finansal sektör giderek eşik altı ipotekli konut kredileri ağırlıklı olmak üzere ipotek kredilerini menkul kıymet haline getirmiştir.

Bunun temel nedeni, ipoteklerin bir kaç yıl içinde röfinanse edilmesinin, menkul kıymetleştirme işlemi için gerekli olan nakit parayı sağlayabilme imkânı yaratmasıydı. Yani, röfinansmanla birlikte nakit girişi hızlandıkça menkul kıymetleştirme de hızlanıyordu. Bu süreç tabiî ki böyle bir menkul kıymetleştirmeyi diğer türlerden ayırıyor ve riski kalıcı kılıyordu. Yani ipotekli konut kredisi menkul kıymetleştirmesi röfinansmana, o da ev fiyatlarının yükselmesine bağlıydı.

iv. Risklerin transferi:

Mortgage bazlı finansal araçlar (CDO-CDS) yaratılması

Bundan sonraki aşama menkul kıymet (örneğin mortgage senedi ya da bonosu/tahvili) haline getirilen bu ipotek kredilerinin

11 Blackburn, Robin, a.g.e., s. 66.

TABLO 5 İpotekler ve Eşik Altı İpotek Menkul Kıymetleştirmesi

Yıl	Toplam İpotek (milyar ABD doları)	Eşik altı ipoteğin toplam içindeki payı (ABD doları ve % olarak)		Eşik altı ipotek kredisine dayalı olarak çıkarılan menkul kıymetler (milyar ABD doları)	Eşik altı menkul kıymetleştirme oranı (%)
2001	2.215	190	8,6%	95	50,4
2002	2.885	231	8,0%	121	52,7
2003	3.945	335	8,5%	202	60,5
2004	2.920	540	18,5%	401	74,3
2005	3.120	625	20,0%	507	81,2
2006	2.980	600	20,1%	483	80,5

Kaynak: Inside Mortgage Finance, The 2007 Mortgage Market Statistical Annual, Key Data (2006), Joint Economic Committee(October 2007)' den aktaran Gorton, Gary B.(2008), "The Subprime Panic", *NBER Working Paper Series*, No. 14398, Ekim, s. 6.

riskinin finansal sistem içerisinde yeni araçlar yaratarak dağıtılmasıydı. Teminatlı Borç Yükümlülükleri (CDO) ve Kredi Riski Swapları (CDS) ile ilk kredinin ve ona bağlı yaratılmış riskli kağıtların riski, yurt içi ve yurt dışında başkalarına transfer edilmiştir.

Bu bağlamda, kriz öncesi dönemde, finansal sistemde yeni finansal araçlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Ayrıca mevcut kredi risk transfer araçlarında önemli artışlar gözlenmiştir. Öyle ki bu araçlar bağımsız bir varlık sınıfı olarak, riskin transferini, takasını (hedging) ve varlık ticaretini mümkün kılmıştır. Bu yeni araçların tipik örnekleri CDS'ler ve Yapılandırılmış Kredi Ürünleri'ydi. Özellikle bu ikinci grup ürünler aracılığıyla kredi portföyü, bireysel yatırımcıların ihtiyaçlarını daha iyi karşılayabilmesi amacıyla şekillendirilip yeniden paketlenebilmektedir. Bu kategori özellikle de CDO'ları içeriyordu. Bu CDO'lar hem geleneksel menkul kıymetler, krediler ve aktife dayalı menkul kıymetler gibi nakit araçlara, hem de CDS ve CDO'ların kendileri gibi türev araçlara dayalı olarak çıkarılmaktaydı.

Bu ürünlerin genişlemesi, bir yandan "Yarat–Paketle-Dağıt" olarak tanımlanan finansal aracılık ticari modelinin güçlendirilmesine

yardım ederken, diğer yandan bu model tarafından daha da güçlendirilmiştir. Bu transferde yoğun bir şekilde yatırım fonları, hedge fonlar ve sigorta şirketleri rol aldı. Giderek artan bir şekilde, yaratılan krediyi elde tutmak yerine, kredi kuruluşları bu kredileri yeniden paketledikten sonra finansal piyasalarda sattılar.[12] Diğer taraftan Mishkin'in vurguladığı gibi, bu model (originate-to-distribute) başta literatürde "vekâlet problemi" olarak da adlandırılan ciddi sorunlara yol açtı.[13] Bu da köpüğü büyütürken, riskin kontrolden tamamen çıkmasına neden oldu.

Daha önce de belirtildiği gibi, sözü edilen bu Kredi Riski Swaplarının 2008 yılının ilk yarısındaki toplam tutarı 55 trilyon ABD dolarıdır. 2007 yılı sonunda bu rakam 62 triyon ABD dolarıydı. Diğer risk transfer araçları olan faiz oranı türevleri 465 trilyon ABD dolarına (geçen yıla göre % 22 artış), özel sektör hisse/ tahvil türevleri 12 trilyon ABD dolarına ulaşmıştır[14] *(Grafik 4*'te 2004–2007 döneminde CDS ve CDO biçimindeki kredi risk transfer araçlarındaki büyüme patlaması görülmektedir).

Özetle, ABD'de hem yoksul hem de azınlık konumundaki riskli gruplara yönelik olarak çıkarılan eşik altı ipotekli konut kredileri, bir yandan gelişen resesyona karşı talebi canlandırma politikasının, diğer yandan da finansal sistemin aç gözlü kâr yaratma hırsının sonucudur. Bu tür borçlular gerçekten daha risklidir, çünkü geri ödeme yapabilmeleri konutlarının fiyatları arttıkça mümkündür. Bu nedenle de bu krediler özel olarak tasarlanmışlardır ve özel tasarımlarla menkul kıymetleştirilmiş ve bazı eski ve yeni türev araçlarla hem risk dağıtılmaya çalışılmış hem de yeni kârlar elde edilmiştir.

Menkul kıymetleştirilmiş eşik altı kredi tranşları (grup) sıklıkla ve çoğunlukla CDO'lar içinde satılmıştır. CDO tranşları ise çoğunlukla piyasa değerlerinden olmak üzere bilanço dışı izlenen finansal araçlar ve para piyasası ortak fonları tarafından satın alınmıştır.

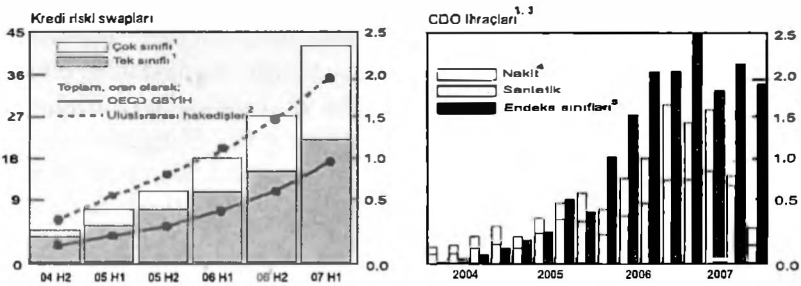
İlave bir eşik altı riski türev araçlarla yaratılmıştır. Bu bilânço dışı finansal araçlar, türev araçlar, menkul kıymetleştirme ve ayrıca

12 Frankel, Allen (2006), "Prime or not so prime? An Exploration of US Housing Finance in the new century", *BIS Quarterly Review*, Mart, s. 67-68.

13 Mishkin (2008)' den aktaran Gorton, Gary B., a.g.e., s. 28.

14 International Swaps and Derivatives Association Inc (ISDA), a.g.e.

GRAFİK 4 *Kredi Risk Transfer Araçlarının Göz Alıcı Gelişimi*

Notlar:

[1] ABD doları-trilyon.

[2] BIS'in rapor ettiği bankalar, sınır ötesi, yerli yabancı döviz hak edişi.

[3] Yıllık.

[4] Sadece nakit ve hibrid yapıları içeren ve fiyatlama tarihince belirlenen nakit tranch büyüklükleri toplamı. Nakit CDO'larından farklı yapılandırılmış finans ürünlerini temelde içeren hibrid portföyleri dahil değildir.

[5] Credit Flux Data'ya göre, dizin ticaret hacminin yaklaşık % 80'ini karşılamaktadır.

Kaynak: IMF, Credit Flux Data; ISDA, Ulusal Veriler'denaktaran Borio, Claudio (2008), "The Financial Turmoil of 2007-?: A Preliminary Assessment and Some Policy Considerations", *Bank for International Settlements(BIS) Working Paper*, No.251, Mart., s.4

piyasadaki repo sisteminin büyümesi şeklindeki ilişkiler yumağı ayrıca 'kayıt dışı/gölge bankacılık sistemi'ni de yaratmış, deyim yerindeyse tezgâh altı satışlar egemen olmuştur.[15]

ABD'deki konut fiyatları beklendiği gibi yükselmeyince, finansal sistemde yer alan yatırımcıların ve diğer tarafların çoğunluğu, riskin yerini ve büyüklüğünü belirlemede ihtiyaç duydukları bu menkul kıymetler, türev araçlar ve bilânço dışı yatırım araçlarına ulaşamamışlardır. Bu nedenle oluşmuş bir bilgi eksikliğiyle karşılaşan mali aracılar, birbirleriyle anlaşma yapmayı reddedip, nakdi elde tutmaya yönelince panik başlamış ve sistem çökmüştür.[16]

15 Tett, Gillian ve Davies, Paul, "Out of Shadows: How Banking's System Broke Down", *Financial Times*, 17 Aralık 2007.

16 Eşik altı mortgage piyasası ürünleri CDO ve CDS'ler ve diğer türev araçlar Marx'ın 1857'de ortaya çıkan Avrupa krizini yorumlarken kullandığı "paranın acaip biçimleri" nin günümüzdeki örnekleridir. Marx, Karl, *Kapital*, Cilt 3, Bölüm 27: Sermayenin uluslararasılaşması için gerekli olan kredi genişlemesi, dolandırıcılığı ve spekülasyonu teşvik etmiştir. Spekülasyonun nedeni, alım-satımın ayrışması ve kredili ödeme zamanı-

CDO: TEMİNATLI BORÇ YÜKÜMLÜLÜKLERİ

2008 finansal krizini tetikleyen araçların başında gelen CDO'lar; devlet tahvilleri, özel sektör tahvilleri, banka kredileri, yapılandırılmış menkul kıymetler ve diğer borçlanma araçlarından oluşan bir portföye (varlık havuzuna) dayanarak ihraç edilen varlığa dayalı bir menkul kıymet türüdür. CDO'lar varlık havuzunda bulunan borç türlerine göre farklı kategoriler altında sınıflandırılabilmektedir: Teminatlı Kredi Yükümlülükleri (CLO), Teminatlı Tahvil Yükümlülükleri (CBO) ve Teminatlı Mortgage Yükümlülükleri (CMO).

CDO'lar uygulamada görüldüğü kadarıyla arbitraja dayalı ve bilânçoya dayalı olmak üzere iki türde çıkarılır. Arbitraja dayalı CDO'lar ise; nakit akışına ve piyasa değerine bağlı olanlar olmak üzere ikiye ayrılır. Nakit akışına bağlı CDO söz konusu olduğunda, CDO'nun ödemeleri varlık havuzunda bulunan borçlanma araçlarının faiz veya diğer ödemeleri ile karşılanmakta, varlık havuzu aktif olarak yönetilmemektedir. Diğer taraftan piyasa değerine bağlı CDO'larda, varlık havuzundaki borçlanma araçları piyasa değeri ile değerlenmektedir. Varlık havuzu aktif olarak yönetilmekte ve CDO'nun değeri varlıkların değerindeki değişimlere göre belirlenmektedir. Bilânçoya dayalı CDO türü ise, finansal kuruluşların bilânçosunda yer alan kredilerin menkul kıymetleştirme yoluyla satılmasını içerir.[17] CDO'ların işleyiş mekanizması aşağıdaki gibidir:[18]

- Finansal kuruluşlar, ellerindeki tahvil, kredi, yapılandırılmış menkul kıymetler vb. borçlanma araçlarını bilânço dışına çıkararak özel amaçlı bir fona devrederler.
- Özel amaçlı fon tarafından, bu varlıkların teminatı altında farklı risk düzeyleri içeren farklı sınıflarda CDO'lar ihraç edilir.
- CDO'ların ihraç geliri özel amaçlı fon vasıtası ile borçlanma araçları sahibi finansal kuruluşa aktarılır.
- CDO'nun türüne göre teminat varlıklardan elde edilen faiz ve

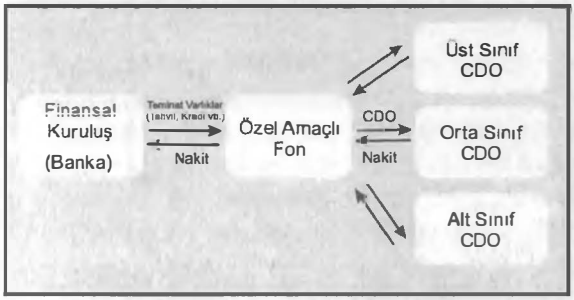
---

nın artmasıdır ve ticaret ve spekülasyon bazı hallerde öyle bir işbirliği içindedir ki, hangi noktada ticaretin bitip, spekülasyonun başladığını belirlemek imkansızlaşır."

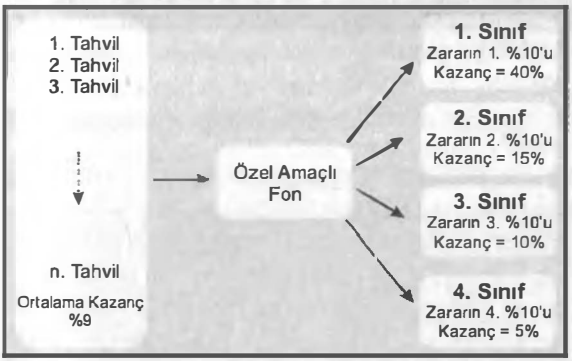
17 Gorton, Gary B., a.g.e., s. 12-19.

18 A.k., s. 12-19.

ŞEKİL 1 CDO'nun İşleyiş Mekanizması

ŞEKİL 2 CDO Sınıfları

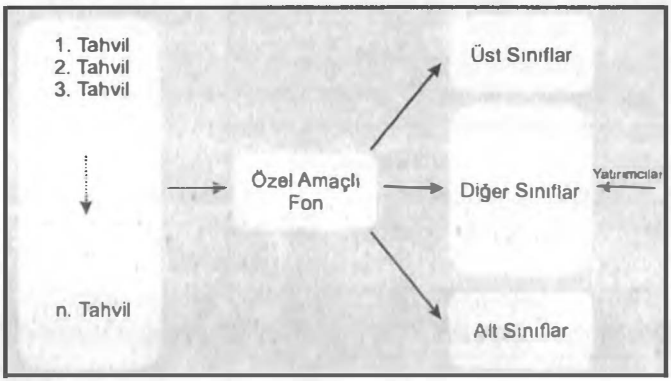
diğer gelirler veya alım-satım kazançları yatırımcılara aktarılır.

- Bu işlemlerin sonucunda finansal kuruluş daha fazla kredi vermek için yeni kaynak elde etmiş olur.

CDO'LARIN KRİZDEKİ ROLÜ

Özellikle hedge fonlar (serbest fonlar), eşik altı konut kredilerinin teminatı altında çıkarılan CDO'lara büyük oranda yatırım yapmışlardır. Böylece CDO'lar mortgage piyasasının en yüksek risk düzeyine sahip eşik altı kredilerinin riskini üstlenmiş ve menkul kıymetleştirme mekanizması ile bu riski hedge fonlara aktarmıştır. CDO'lar son dönemde ABD'de yaşanan konut balonunun oluşmasında önemli rol üstlenmiştir. Hedge fonların yoğun CDO kullanımı konut piyasasında yaşanan sorunların bütün finans sistemini sar-

Şekil 3 *Tek Sınıflı CDO*

masına yol açmıştır.[19]

CDO SINIFLARI (TRANCHE)

CDO'lar yatırımcılara kendi risk ve getiri değerlendirmelerine göre farklı sınıflardaki araçlara yatırım yapma imkânı sunar. Daha yüksek getiri elde etmeyi amaçlayan yatırımcılar daha yüksek bir risk seviyesine sahip, teminat olarak gösterilen varlık havuzundaki borçlanma araçlarına ilişkin ödememe ve temerrüt riskini üstlenen CDO'ya yatırım yaparlar. CDO'lar için bu risk düzeyleri farklı sınıflarda (tranche) CDO'lar düzenlenerek oluşturulmaktadır. Her bir sınıfın risk düzeyi artıkça, yani geri ödememe riskini üstlenme oranı artıkça, bu sınıfın getiri oranı da artmaktadır.

Konut Kredisi Balonunun Patlaması

İpotekli konut kredilerine dayalı köpük, ancak röfinansmanla, bu da konut fiyatlarındaki artışın devam etmesiyle sürdürülebilirdi. Diğer yandan, konut fiyatlarında o dönemde görülen bu yükselme, üretimden sağlanan değer artışlarının çok üzerindeydi (sadece üretimden sağlanan değer akımı kredi geri ödemelerini uzun vadede garantileyebilir). Bu durum, konut köpüğünün tam olarak nedenidir. Aktifin fiyatındaki bir artış ya da kredideki bir artış kendi içinde aşırı değildir; sadece değer akışıyla ilişkilendirildiğinde

19 Blackburn, Robin, a.g.e., s. 94-98.

aşırıdır. Üretimde yaratılan yeni değer, tüm gelirlerin (konut sahiplerinin ücretleri, maaşları ve diğer gelirleri) nihai olarak son kaynağıdır, dolayısıyla da ipotekli kredi geri ödemelerinin son tahlilde yapılabilmesini olanaklı kılan tek şeydir.

Bu dönemde sürpriz olan, köpüğün oluştuğu dönemde konut fiyatlarının yükselişindeki bu yapaylığın fark edilmemesidir. Ancak bu durum tüm köpükler için geçerlidir. Bu halde konut fiyatlarının yükseleceğinin varsayılması doğaldı, zira en azından Büyük Depresyondan bu yana konut fiyatları ulusal düzeyde düşmemişti. Konut fiyatları yükselmeyi sürdürebilseydi, ipotekli konut kredisi geri ödemelerinde zora düşen konut sahipleri konutlarının artan değerleri karşılığında gerekli fon kadar borçlanabilirdi ve kriz ortaya çıkmayabilirdi. Fakat Case Schiller Endeksi'ne göre, 2007 Haziran ayına kadar yükseliş gösteren endeks (dolayısıyla da yılda % 7,5 civarında artış gösteren konut fiyatları) Ağustos ve Eylül aylarında sabitlenmiş ve bu aylardan itibaren de Endeksin değeri düşmeye başlamıştır. Öyle ki, 2006 yılının üçüncü çeyreğine göre 2007 yılının üçüncü çeyreğinde Endeks, 1988 yılından bu yana en hızlı düşüşe (% 4,5) tanık olmuştur. Buna uygun olarak da konut fiyatları 20 metropoliten kentte % 4,9 düşmüştür. Tapma, Miami gibi kentlerde bu oran % 11-12'lere ulaşmıştır. Ekim 2007 yılında ise ABD genelinde konut fiyatlarındaki düşüş bir önceki yıla göre % 6,7 olmuştur.[20] Konut fiyatları, Ocak ayında bir önceki tavan yapmış yıla göre % 12,5 oranında düşmüştü. Analistler sonuçta konut fiyatlarının 2008 yılı sonu itibariyle % 20-% 30 düşeceğini tahmin etmektedirler".[21]

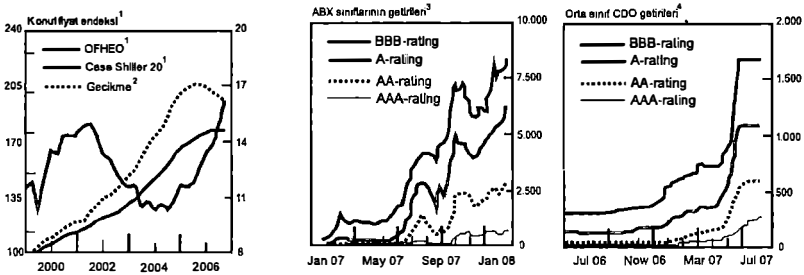
Konut fiyatları ve buna bağlı olarak da türev ürün sunumundaki gelişmeler *Grafik 5*'te gösterilmektedir.

İngiltere'de konut fiyatlarındaki düşüşün sonucunda, konutların el değiştirme oranı 2008'in ikinci çeyreğinde % 17 oranında artmıştır. Yeni mortgage kredilerinde hızlı bir düşüş röfinansman imkânını da azalttığından, konut alım ve satımı tarihsel olarak dip noktaya gerilemiştir. Mortgage Sunucuları Konseyi, 2009 yılsonu

20 Leventis, Andrew (2007) "A Note on the Differences between the OFHEO and S&P/Case-Shiller House Prices Indexes" *Office of Federal Housing Enterprise Oversight Working Paper*'dan aktaran Gorton, Gary B., a.g.e., s. 20.

21 Kliman, Andrew, a.g.e.

***GRAFİK 5** Stres Altındaki Amerikan Eşik Altı İpotek Kredisi Piyasası*

Notlar:

[1] Ev fiyatları göstergeleri Q1 = 2000 = 100.

[2] Toplam eşik altı kredilerinin yüzdesi cinsinden temerrütler, dönemsel olarak ayarlanmış.

[3] JP Morgan Chase ev hisseleri.

[4] CDO sınıflarının getirileri).

Kaynak: Datastram; JP Morgan Case, Loan Performance' den aktaran Borio, Claudio (2008), "The Financial Turmoil of 2007-?: A Preliminary Assessment and Some Policy Considerations", *Bank for International Settlements(BIS) Working Paper*, No.251, Mart, s.5

itibariyle, sermayenin eksiye düşme durumundan 2 milyon insanın etkileneceğini öngörmektedir. Yani ipotekli konut kredisi ile konut alanların konutlarının gelecekteki değerleri şu ana kadar kredi geri ödemesi olarak ödediklerinden daha düşük, ya da geri ödemeleri evlerinin değerlerinden daha yüksek olacaktır.[22]

Bu durum aslında, Reagan ve Thatcher'in "ev-alma demokrasisi" hareketi olarak adlandırılan oyununun da son sahnesi olmuştur. Bu oyun konutların özelleştirilmesi ve sosyal konutlaşmanın bilinçli kısıtlanması şeklinde oynanmış ve konut edinme hayalleri, emlak spekülasyonları ve TV reklamları ile sağlam bir şekilde geliştirilmiştir.

Konut fiyatlarının düşmesine neden olan temel faktör, ABD dolarının diğer sağlam paralar karşısında düşüşünü ve giderek artmakta olan enflasyonu önlemek amacıyla faiz oranlarının yükseltilmesidir. Öyle ki, 2004'te % 2,25 olan faiz oranları, 2006 Aralık ayında % 5,25 oldu. 2001 yılında ise bu oran sadece % 1,75 idi.[23]

22 Brenner, Richard, "Trillion Dollar Failure", *Workers Power*, 3 Kasım 2008, www.workerspower.com, (24.3.2009).

23 The Federal Reserve, a.g.k.

Bu da kredi kurumasını tetikleyen faktör olmuştur. Çünkü eşik altı ipotekli konut kredisi alanlar 2006'nın son çeyreği ve 2007'nin başında geri ödeme zorlukları ile yüz yüze kaldılar.

Daha önce de vurgulandığı gibi en yaygın eşik altı ipotek türleri, 30 yıl vadeli ve ilk 2 ya da 3 yılı sabit, kalan yıllar değişken faizli 2–28 veya 3–27 olarak bilinen melez yapılı ipoteklerdir. Böylece faiz oranları LİBOR'un değişimiyle yeniden düzenlenmektedir. Oranlar her altı ayda bir güncelleştirilmektedir. "Ayarlanmış" faiz oranı da önemli ölçüde daha yüksek olur.[24] Nitekim faiz oranları 2004 yılından itibaren giderek yükselmeye başlayınca konut sahipleri ilk 2–3 yıldan itibaren kredi faizlerini geri ödemede zorlandılar ve sonuçta fiilen ödeyemez duruma düştüler. Bu durum bankaların konutlara el koyması ve piyasada bunları satarak nakde çevirme gayretiyle sonuçlandı ve konut fiyatları aniden düşmeye başladı. Konut fiyatları da düşünce borçlular yeniden borçlanamadılar. Yani sistemin temel araçlarından birisi olan röfinansman yapılamadı.

2006-2007'de, önce konut sahipleri, sonra Temmuz 2007'den itibaren bu konutların değeri üzerinden menkul kıymet yaratıp satanlar, ticaretini yapanlar, riskini sigortalayanlar, yani tüm finansal sektör çöktü (*Lehman Brothers* ve *Bear Stearns*'ın çöküşleri). Riskin nerede olduğu tam olarak bilinmediğinden finansal aracılar işlem yapmayı durdurdular. Borçlanma fiziki olarak olanaksız hale gelirken, mevcut borçlanma maliyetleri de aniden yükseldi ve finansal sistem kilitlendi.

Konut piyasası köpüğünün yok olmasının yanı sıra, ipotekli konut kredisi destekli menkul kıymetler ve güvenli yatırımlar olarak bilinen ve fiyatları ipotekli konut kredisi ödeme akımıyla belirlenen diğer yatırımlar önemli ölçüde değer kaybetti. Wall Street'in tahminleri ve bazı akademisyenlere göre ipotek kredisi ve bu kredi destekli menkul kıymetlerin zararı 400 milyar ABD dolarını bulmuştur ve bu da GSYİH'de % 1 ila 1,5'i arasında bir düşüşe neden olacaktır.[25]

24 Gorton, Gary B., a.g.e., s. 4.

25 Greenlaw, David, Hatzius, Jan, Kashyap, Anil K. ve Hyun, Song Shin (2008) "Leveraged Losses: Lessons from the Mortgage Market Meltdown", *US Monetary Policy Forum'da Sunulan Tebliğ*, 29 Şubat 2008.

Özetlemek gerekirse, finansal çöküş bazı aşamalardan geçti. Bunlar; eşik altı piyasada düşen konut fiyatları ve artan geri ödeme zorlukları nedeniyle oluşan kredi riskinin yeniden fiyatlandırılması şeklindeki ilk aşama; borç kaldıraçlı satın almaların yarattığı borçluluk sıkıntısı, yapılandırılmış ürünlerin (CDO) değer kaybı ve sıkıntıdaki hedge fonların zarar ettiği haberlerinin piyasaları daha da paniğe sürüklemesi aşaması; finansal yatırım araçları piyasasının ve likit fonlamasının daralması aşaması; interbank piyasasındaki ve bazı kredi kurumlarındaki ciddi sıkıntılar aşaması ve reel ekonomi ile ilgili kötümser bekleyişlerin varlık değerlerini daha da düşürmesinin yarattığı endişelerin giderek arttığı aşama.

1929 Büyük Depresyonu'ndan bu yana ortaya çıkan en büyük kriz olarak nitelendirilen ve yaygın bir devlet müdahalesi gerektiren 2008 finansal krizinin görünürdeki tek nedeni kuşkusuz konut sektörünün krizi değildir. Diğer bir faktör, ipotekli konut kredisi geri ödemelerinden sağlanan nakdin çeşitli zamanlarda çeşitli türev araçlara bağlanmasıdır. Bu durum ipotekli konut kredilerinin hangi menkul kıymetlere bağlandığının bilinmesini imkânsızlaştırmaktadır. Diğer yandan bu, menkul kıymetlerin gerçek değerini, bu kredilerin geri ödenip ödenemeyeceğini belirler. Dolayısıyla bu menkul kıymetlerin alıcıları bunları satanların gerçekte onlara ne önerdiğini bilmemektedir: Masadaki on çeşit yemeğin biri zehirliyse, masaya oturduğunuzda riskiniz sadece onda birdir, ama bile bile kim bu riski alabilir?

Kimse bu kötü borçlardan sistemde ne kadar olduğunu, bunların kimlerin portföyünde bulunduğunu ve hatta bu kâğıtların finansal değerinin ne olduğunu hala tam olarak bilmemektedir. 2007 Haziran ve Temmuzunda bu kâğıtları satın almış olan bazı ABD'li yatırım fonları büyük çapta zararlar etmeye başladılar. Rating kuruluşları bu tür borçların değerini düşürmeye zorlandı ve kısa sürede bu kredilerin (borçların) değeri eskiye göre oldukça düştü.

Bu durum zincirleme reaksiyona neden oldu. Pek çok banka, hedge fonu ve diğer yatırım grupları, bu CDO'lardan ve benzer türde yüksek riskli kredilere dayalı finansal ürünlerden kitle halinde

satın alabilmek için düşük faiz oranlarından ciddi bir biçimde borçlanmışlardı. Hedefleri çabuk ve yüksek oranda kâr elde etmek ve borçlarını geri ödemekti. Ama şimdi faiz oranları yükseliyordu. Satın aldıkları kâğıtların değeri düşüp, daha düşükten derecelendirilirken kendilerinin ödediği faiz ödemeleri yükseliyordu. Böylece birbirine zıt iki trend arasında kalınca fonların çoğu yükümlülüklerini yerine getirebilmek için ellerindeki kağıtları, hisse senetlerini, bonoları her şeyi piyasada elden çıkarmaya zorlandılar. Bu da kâğıtların/aktiflerin değerlerini düşürdü.

Bu gelişmeler haklı olarak, I. Fisher tarafından 1929-1933 döneminde ortaya atılan borç deflasyonu endişesini gündeme taşımıştır. Aslında borç deflasyonu olgusu sadece 1929-1933 krizi sırasında değil 1990'lı yıllarda Japonya'daki resesyon döneminde de yaşanmıştır. Fisher'in 1933'te yazdığı gibi borcun yol açtığı deflasyon, bizzat borç üzerinde etkili olur. Ödenmemiş her bir ABD doları daha büyük bir ABD dolarına dönüşür ve eğer başlangıçtaki borçluluk düzeyi çok yüksek ise, borcun likit hale getirilmesi, ödenmesi fiyat düşüşlerine yetişemez. Başka türlü ifade edersek, borçlular borcunu ödemek için varlıklarını sattıkça fiyatlar düşer ve fiyatlar düştükçe geriye kalan borçlar, borç alındığı andakinden daha değerli durumdaki ABD doları ile ödenmek durumundadırlar. Bu da daha fazla ödeme güçlüğüne, fiyatların daha da düşmesine böylece de deflasyonist bir sarmala yol açacaktır.[26]

Bazılarına göre bu durum bir "Minsky Anı"dır[27] ve Hyman Minsky (1919-1996) tarafından 1982 yılında ortaya atılmış Finansal İstikrarsızlık Hipotezi olarak da bilinen bir tez tarafından ele alınmıştır. Bu bir çeşit kontrolden çıkmış borç deflasyonu halidir. Kapitalizmde uzun süren bir canlılık döneminin ardından ekonomideki finansal yapılar hızla istikrarsız yapılar olan hedging, spekülasyon ve Ponzi Finansmanı'na dönüşmektedir. Canlılık dö-

26 Fisher, Irving (1933) "The Debt-Deflation Theory of Great Depressions" *Econometrica*, 4, Ekim.

27 Örneğin F. Moseley, "Sonuç olarak, mevcut krizin Marxçı bir krizden ziyade Minskyci bir kriz olduğunu söylemeliyim. Krizin temel nedeni üretimdeki artı-değerin yetersizliği değil, konut fiyatlarının ömür boyu yükseleceği gibi yanlış bir varsayıma dayalı olarak çok yüksek kârlar peşinde koşan finansal kapitalistlerin aşırı risk almasıdır" tespiti yapar. Bkz: Moseley, Fred "The Long Trends of Profits", Workers' Liberty, 19 Mart 2008, www.workersliberty.org.

nemlerinde yatırımcılar risk alırlar. Canlılık dönemi ne denli uzarsa alınan risk de o denli artar. Bu durum, borçlanma yoluyla sahip oldukları varlıkların nakit getirisi bu varlıkları satın alabilmek için aldıkları kredi borçlarını ödemeye yeterli olmadığı noktaya kadar sürer. Bu anda spekülatif varlıkların zarar ettiğini gören kreditör kuruluşlar kredilerinin derhal geri ödenmesini isterler. Bu da paniğe yol açar ve borçlarını kapatmak için varlıklarını satışa çıkaran yatırımcıların varlıkları bir anda değer kaybeder. Satışlar zorlandıkça, piyasalar kilitlenir ve nakde hücüm başlar. Artık Minsky anı başlamıştır.

Minsky şu soruyu sorar: "Büyük Depresyon tekrar ortaya çıkabilir mi?" Minsky için ana konu finansal erimenin, sıkıntıdaki bir reel ekonomiyi Büyük Depresyon'da olduğu gibi yok edip edemeyeceğidir. Onlarca yıl boyunca istikrarsız finansal sistem devasa büyümüştür, ancak hükümetlerin son borç verici gücü de (kapasitesi de) büyümüştür. Minsky'e göre finansal istikrarsızlığa yol açan süreç desantralize kapitalist ekonominin kaçınılamayacak bir parçasıdır -örneğin kapitalizm genetik olarak defoludur- fakat finansal istikrarsızlık büyük depresyona yol açmak zorunda değildir.[28] Yani, satır aralarında söylenen şey, eğer finansal bir içe patlama ve artan istikrarsızlık hükümetin buna kararlı ve hızlı yanıt verebilme kapasitesini aşarsa depresyon tekrarlanabilir. Foster ve Magdoff'a göre, teorik olarak kapitalist devlet, özellikle de dünya parasına hâkim olan ABD böyle bir tehlikeli krizi aşma gücüne sahiptir.[29]

Tekrar krizin gelişine dönersek, Ağustos 2007 ile birlikte, ipotekli konut kredisine dayanılarak çıkarılan menkul kıymetlerin satılması zorlaştı, bu kağıtlar kolayca elden çıkarılabilir gibi değildi. Yani, herkes elindeki bu yüksek riskli kâğıtları satmak istedi, ama kimse bunları kabul edilebilir bir fiyattan satın almak istemedi. Pek çoğu borçlarını uzatabilmek için düşük faizli kredi almak zorundaydı, ama kimse borç vermek istemedi. Bu sıkıntılı durum diğer varlıklara ve piyasalara hızla yayılınca borsa hızla yere çakıldı. Fonlar kuruyunca milyar ABD dolarlık şirket devirleri dondu-

28 Minsky, Hyman (1982), *Can "It" Happen Again?*, New York: M. E. Sharpe.
29 Foster, J. Bellamy, a.g.e.

ruldu. Büyük bankalar borçlarını başkalarına geçirmeye çalıştılar ama alıcı bulamadılar ve bazı örneklerde olduğu gibi milyarlarca ABD dolarlık zararlar etmeye başlayan yatırım fonlarını canlandırabilmek için gözden çıkarmak zorunda kaldılar.

Son 30 yıldır finansal sermayenin hızla büyümesi ve aynı hızda küreselleşmesi olgusu ve ABD'de çıkarılan bu zehirli kâğıtların % 60'ının diğer kapitalist metropollere ve dünya piyasalarına satılmış olması, finansal krizin tüm dünyaya yayılmasına neden oldu. Öyle ki, ABD'nin en büyük konut kredisi veren firmalarından olan *American Home Mortgage* iflasını ilan ettiği sırada, Fransız bankası *BNP Paribas* kredi piyasasının koşullarının artık olmadığını söyleyerek 2 milyar euro değerindeki üç fonunu dondurmak zorunda kalırken, Alman *Sachsen LB Bank* kapanmaya ramak kaldı. Yani, Amerika'dan Avrupa'ya, Avrupa'dan Çin'e kadar eşik altı ipotekli konut kredilerine bulaşmış pek çok banka büyük zarar etti.[30]

Yatırımcılar riskten kaçıp daha yüksek kalitede ve daha güvenilir para tutma şekillerine yönelince krediler kurudu. Örneğin yatırımcılar paralarını bu dolaşımdan çekip bankalarda tutmaya karar verdiler. Bu da hisse senetlerinin ve karmaşık türev araçların nakde dönüştürülmesini hızlandırdı. Sonuçta balon patladı ve kredi kuruması başladı. Piyasalar düştü, bankalar her yerde felç oldu.

Şubat 2008'de bir yıldan fazladır değer kaybeden fiyatlarla birlikte, Amerika'da evlerinin değeri eksiye düşen ev sahibi sayısı 8,8 milyona fırladı (toplamın % 10'u). Konutlar iyi bir teminat olarak görüldüğünden, toplam ipotekli ev kredisi (mortgage) borcu 11 trilyon ABD dolarını buldu. Bunun 10 trilyon ABD dolarının biraz üstündeki kısmı eşik altı ya da şüpheli kredilerden (Alt A) oluşuyor. İlave olarak, ABD'de kredi kartı borçları 1 trilyon ABD dolarının biraz altındayken, otomobil kredileri 700 milyar ABD doları civarındaydı.[31]

2008 Nisan'ında IMF, toplam zararın 945 milyar ABD doları düzeyinde olduğunu tahmin ediyordu: "Küresel bankaların potansiyel zararlarının 440-510 milyar ABD doları, kalan miktarın ise, si-

30 "Credit Crunch and Capitalist Crisis", *Leauge for the Fifth International*, Eylül 2007, www.fifthinternational.org.

31 Blackburn, Robin, a.g.e., s. 71.

gorta şirketleri, emeklilik fonları, yatırım fonları, hedge fonları ve diğer kuruluşlarca yüklenilmesi beklenmektedir. Ayrıca bu fonlar, özellikle sigorta ve yatırım fonları, aynı zamanda büyük oranda bu bankaların hissedarları, böylece bu sebeple dolaylı olarak da ağır zarara uğrayacaklardır".[32]

Ağustos 2008'den itibaren yaşananlar IMF'nin öngörülerinin ne kadar iyimser kaldığını ortaya koymuştur. Çünkü metropol kapitalist ülkelerde tüketici kredilerinde geri ödeme sorunu başladı. Tahvil sigortacıları piyasada inişe geçti, gayrimenkul piyasasında ciddi bir erime oluştu, bankalar iflas etmeye başladılar. Borçlanılarak satın alınan şirketlerin çöküşü başladı, şirket borçlarının geri ödenmesinde dalgalanmalar oluştu (şirketin düşük kârlılığı ve yüksek borçlu olması), kayıt dışı finansal sistemde çöküşler başladı, hisse senetlerinin değerleri düştü, hedge fonlar ciddi sıkıntıya girmeye başladı ve ciddi bir kredi kuruması başladı. Tüm bunların sonucunda zarar–daralma–yok pahasına satış biçiminde bir fasit daire oluştu.

Buraya kadar anlatılanlardan çıkan ilk sonuç, bugünkü krizin su yüzüne vurmuş olan ya da yüzeydeki iki kaynağının olduğudur. Bunlar; konut fiyatlarındaki düşüş ve konut fiyatları üzerinden çıkarılan ve türev piyasaları aracılığıyla, denetime tabi olmadan satılan toksik ya da zehirli olarak nitelendirilen riskli kâğıtların tüm sisteme dağılmasıdır.

Özellikle ikinci faktör krizin tetiklenmesinde önemli bir aktör olarak ortaya çıkmaktadır. Yani, 2008'de kapitalist sistemin krizini tetikleyen şey sadece borç yığılması değil, menkul kıymetleşmiş borç yığılmasıdır: İpotekli konut kredisi (mortgage) ödemelerinden sağlanan nakit, menkul kıymetleştirilerek çeşitli türev araçlara bağlanmış, ancak bu nakdin hangi menkul kıymetlerde ve/veya araçlarda bağlı olduğunu bilmek imkânsızlaşmıştır.

Özetle, eşik altı ipotek kredileri balonu resesyona karşı talebi canlandırarak, krizi öteleme politikasının ve aç gözlü finansal sermayenin kâr yaratma hırsının bir sonucudur.

Bu durum, finansal sermayenin ve finansal sistemin son

32 IMF, *Global Financial Stability Report: Containing Systemic Risks and Restoring Financial Soundness*, Nisan 2008, Washington DC, s.12.

dönemlerdeki devasa gelişimini, genişleyen ve giderek özerkleşen rolünü ve paranın sistem içinde geçirdiği evrimi ve kapitalist sistem içindeki rolünü incelememiz gerekliliğini ortaya koymaktadır.

IV

2008 KÜRESEL KAPİTALİST KRİZİNİN ÖZGÜL KARAKTERİSTİĞİ: NEO-LİBERALİZM VE HIZLANAN FİNANSALLAŞMA

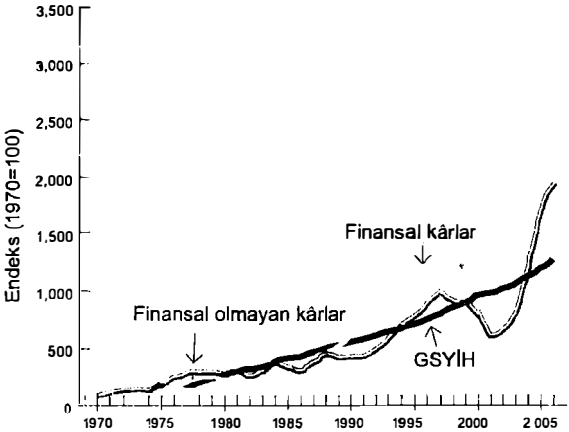
§

2008 krizini bankacılık sektörü ya da finans sermayesindeki gelişmeler açısından değerlendirmek gereklidir. Çünkü son 20-30 yıldır bu sektördeki gelişmeleri anlamadan bu krize sağlıklı yorumlar getirmek mümkün değildir.

Bu bağlamda, bugünkü krizi diğerlerinden farklı kılan bir etken, finansal sermayenin hızlı yükselişidir. Çeyrek yüzyılı aşan bir zamandır uygulanmakta olan neo-liberal finansal politikalar (deregülasyonlar ve liberalizasyon) para ve kredi piyasalarını çok büyük çapta ve kontrolsüz bir biçimde büyütmüş ve bu gelişim finansal istikrarsızlığa yol açmıştır. Giderek büyüyen finansal sermayenin istikrarsızlığı ise, doğal olarak krizin finans dışı, reel sektörü çok daha ağır vurmasına yol açmıştır.

Finansal sermayenin bu gelişiminin bir karakteristiği, son 20-30 yılda bankaların tasarruf ve mevduatla ilgili geleneksel rollerinin azalması ve giderek tüketici kredilerine yönelmesidir. Çünkü geleneksel finansal roller giderek artan bir şekilde emeklilik ve yatırım fonları tarafından üstleniliyor, bankaların geleneksel kurumsal finansmandan elde ettiği kazançlar azalıyordu (1997-2007 yılları arasında, finansal sektörde, mevduat bankalarının

***GRAFİK 6** Finansal Kârların Gelişimi*

Kaynak : Foster, J. Bellamy ve Magdoff, Fred (2008), "Financial Implosion and Stagnation Back To The Real Economy", *Monthly Review*, 60 (7), Aralık.

ellerindeki varlıklarının toplam varlıklar içindeki payı % 56,3'ten % 23,7'ye gerilerken, emeklilik ve yatırım fonlarının varlıklarının payı % 21'den % 37,8'e yükseldi).[1]

Bu durum aslında kapitalizmin son 20-30 yılında giderek artan finansallaşmasının bir göstergesidir. Küresel düzeyde uygulattırılan neo-liberal politikalarla finansal sistem giderek büyümüş ve reel birikimden (değer ve artı değerin üretim ve dolaşımından) giderek bağımsızlaşmıştır.

Grafik 6 dikkatle izlendiğinde, özellikle 1990'lı yılların başından itibaren ABD'de finansal kârların nasıl hem normal GSYİH büyümesinin hem de finans dışı kârların üstünde bir gelişim içinde olduğu görülecektir. *Deutsche Bank* Krediler Bölümü sorumlusu Jim Reid'e göre, son 10 yılda finansal sektör 1,2 trilyon ABD dolarlık aşırı bir kâr elde etmiştir.[2]

Bu grafikte finansal kârlar, finans dışı kârlar ve GSYİH'nin gelişimi kıyaslamalı olarak gösterilmektedir. 1970'lerden 1990'lara kadar finansal ve finans dışı kârlar GSYİH ile aynı oranlarda bir artış göstermiştir. Ancak özellikle 1990'ların sonlarından itibaren,

1 Blackburn, Robin, a.g.e., s. 67

2 Reid, Jim, "A Trillion-Dollar Mean Reversion?", *Deutsche Bank*, 15 Haziran 2008.

finansal sektör kârları hem GSYİH büyümesinden hem de finans dışı sektör kârlarından farklılaşacak bir şekilde hızla artmaya başlamıştır. GSYİH'nin daha ziyade durağan seyrettiği bir dönemde finansal kârların bu şekilde bir gelişim göstermesi finansallaşmayı ortaya koymaktadır.

Giderek finansallaşan bir ekonomide rol alan bu finansal kurumlar giderek daha fazla borçlanmaya yöneldiler ve sahip oldukları 1 ABD doları karşılığında 30 ya da daha fazla ABD dolarlık risklere girdiler ve işler iyi yürüdüğü sürece de çok yüksek kârlar elde ettiler. Diğer yandan finansın büyümesi sadece ABD'ye özgü bir gelişim değildi, küresel bir olguydu ve küresel kapitalist dünyadaki çelişkileri artırıyordu.[3]

Bankaların tüketici kredilerine yönelmesinin, teknolojik yenilikler, kurumsal ve politik transformasyon (finansal sektörün deregülasyonu ve liberalizasyonu) gibi çeşitli nedenleri vardı. Ayrıca, büyük sermaye gruplarının ve büyük işletmelerin yatırım finansmanı için kredi kullanma anlamında bankalara daha az bağımlı hale gelmeleri özellikle bankaların tek tek bireylerin, çalışanların ve nüfusun daha büyük bir kesiminin şahsi gelirlerine yönelmesine neden olmuştur.

Bazı yazarlara göre, bu gelişim kapitalizmin yeni bir uç vermesidir. Görüşleri ciddi tartışmalara yol açan bu yazarlara göre, bu gelişimin adı doğrudan sömürüdür (kârın üretim sürecinden değil, doğrudan bireysel gelirden türetilmesi). Finansal kuruluşlar giderek artan bir şekilde ev kredisi, tüketici kredisi gibi adlar altında bireyler üzerinden kâr elde etmektedirler. Yani, ücret, maaş gibi parasal gelirler, giderek borç verilebilir para sermayeye dönüşüyor, bankalar ve diğer finansal kuruluşlar üretim sürecinde ortaya çıkan kârlardan aldıkları paya ilaveten, yeni kârlar yaratıyorlar. Bu süreç bu tür kârlarla beslenen yeni güç merkezleri ve yeni etki merkezleri biçiminde yeni bir tür kapitalist sınıf katmanı yaratıyor.[4]

Fed'e göre, ABD'de toplam borçluluk düzeyinde, bireysel

3 Foster, J. Bellamy, a.g.e.

4 Bu konuda bkz: Lapavitsas, Costas, "A New Sort of Financial Crisis", *Workers' Liberty*, 14 Nisan 2008, www. workersliberty.org.

gelirlerden yapılan borç ödemelerinin payı 1983'de % 15-16'dan 2007 Haziran'ında % 19,3'e çıkmıştır. Yani ortalama bireysel gelirin beşte biri borç servisinde kullanılmaktadır (ABD'nde finansal kârlar, toplam kârların üçte biri düzeyindedir). İngiltere'de de benzer bir durum söz konusudur.[5]

Finansal kuruluşların kâr kaynaklarından birisi de 'aracılık' hizmetlerinden elde ettiği gelirlerdir. Bunlar borç alıp verme işlemlerinin dışında, bu işlemlere aracılık yapmaktan sağlanan gelirlerdir. Aracılık faaliyetleri, kapitalizmin başlangıcından bu yana mevcuttur, ancak son dönemde hem çeşitlenmiş hem de hacmi devasa bir biçimde artmıştır.

Finansallaşmanın bölüşümde yarattığı etkilere dikkat çeken bu yazarlara göre, sınaî işletmelerin kârlarından bankalarca faiz biçiminde alınan paylar (artı değerin sanayi ve finans sermayesi arasındaki bölüşümü) toplamda hala belirleyici bir öneme sahip olsa da, bu önem nispi olarak azalmış ve ücretler, diğer bireysel gelirler ve profesyonel hizmet gelirleri gibi gelirlerden alınan ücret ve faizler giderek artan bir şekilde bankalar için önemli hale gelmiştir.

Bunlar yapısal değişikliklere işaret etmektedir. Bunun sonucunda finansal sistemde ve ekonominin bütününde istikrarsızlıklar daha büyük oranda ve hızda ortaya çıkmıştır. Yani, bankalar ve diğer finansal kuruluşlar, gelir kaynaklarıyla ilgili bu dönüşümü gerçekleştirirken, sıradan insanlar ve ekonomi üzerinde büyük çaplı ve kalıcı istikrarsızlıklar yarattılar.[6]

Bu perspektiften, 2008 finansal krizi, finans sermayesinin yukarıda açıklanan bu dönüşüm biçimiyle yakından ilgilidir. Bilgisayar ve iletişim teknolojisindeki gelişmeler bu dönüşümü gerçekleştirmede finansal sermayeye yardımcı oldu. Böylece bankalar ve diğer finans kurumları, daha önce etkin bir şekilde yapamadıkları, milyonlarca tüketiciyi kredilendirirken gerek duydukları çok ayrıntılı bireysel veriyi işlediler, yoğun hesaplama teknikleri ve istatistik yöntemleri kullanarak riskleri değerlendirdiler. Kredilendirme artık elin uzanabileceği mesafedeydi ve tüketiciler, bankaların tek düze bir şekilde işleme tabi tutabilecekleri

5 A.k.
6 A.k.

standart birimlere dönmüşlerdi.

ABD'de kriz öncesindeki, konut kredisi köpüğünün oluştuğu yıllarda ipotekli konut kredisi almak için banka müdürünü görmek yerine, internetten indirilen başvuru formunda yer alan biriki kutucuğu işaretlemek yeterliydi. Bankalar internet üzerinden yapılan kredi başvurularına bakarak kredilendirmeye karar veriyorlardı. Böyle bir gelişim bilginin denetlenmesi imkânını ortadan kaldırdığı gibi, bankaların kredi müşterileriyle kurdukları şahsi iletişimi kaybetmelerine neden olmuştur. Bunun ise ne denli bir risk yaratacağı açıktır.[7]

Daha da ötesi, bankalar ve finansal kuruluşlar kârlarını sadece borç vermekten değil, sundukları profesyonel hizmetler karşılığında aldıkları ücretlerden (management fees) sağlamayı hedeflediklerinde, ipotekli konut kredilerini yeni menkul kıymetlerde paketleyip finansal piyasalarda sattılar. Böylece bankalarca 20–30 yıllığına ödeme planına bağlanan ipotekli konut kredileri, birbirine geçirilmek üzere kompozit paketler haline getirildi. Bankalar orijinal ipotekli konut kredisi üzerinden kompozit ve türev türden borçlar yarattılar.

İpotekli konut kredilerinin menkul kıymetleştirilmesinin (securitization) sistemin bir parçası olduğunu vurgulamıştık. Bu sürece yakından bakarak ortaya çıkan değişikliği görmek faydalıdır. Geçmişte, ipotekli konut kredileri banka müdürünün alıcıyla görüşmesi ve ona ilişkin raporu üzerine verilirdi. Bankanın, potansiyel müşterisinin düzenli ödeme gücünün olup olmadığıyla ilgili araştırması önemliydi, aksi takdirde banka para kaybederdi. Krizden hemen önce durum böyle değildi. Kredi talep eden kişi, internet üzerinden ilgili kutuları işaretliyor, eğer yeterli bulunuyorsa banka parayı veriyor ve bir sonraki hafta bu krediyi yeni bir menkul kıymet paketi yapıp satıyordu. Bu andan itibaren borç geri ödemelerinin nasıl yapıldığı ya da yapılamadığı bankanın sorunu olmaktan çıkıyordu.[8]

Bu noktada bu yeni menkul değeri kredibilite açısından değerlendirmeye yetkili olan rating kuruluşları, (örneğin *S&P* yada

7 A.k.
8 A.k.

Ritch) önemli bir konumda olacaktır. Ancak bu kuruluşlar da kredi borçlusundan kopuk bir konumdadırlar. Bunlara yeni menkul kıymeti yaratan banka tarafından hizmetlerinin karşılığında ödeme yapıldığından, bankalarla bir menfaat birliği içinde hareket etmişler ve gerek kredilerin gerekse de bunlara bağlı olarak türetilen yeni finansal araçların risklerini görmezden gelmişlerdir. Benzer bir "üç maymun durumu" menkul kıymetleştirilen kredileri çeşitli aşamalarda sigortalayan dev sigorta şirketleri için söz konusu olmuştur. İlk borçlanıcının çok uzağında bir yerlerde konumlanan *AIG* gibi sigorta şirketleri de tıpkı rating kuruluşları gibi riskleri görmezden gelmiştir.

Yani, bu mekanizmaya dahil olmuş işletmelerden hiçbirisi ipotek kredisini ilk alan şahsın uzun dönem güvenirliği ile ilgili bir değerlendirme ile ilgili bir endişe taşımamaktadır. Her bir aracı kuruluş komisyonunu almaya ya da menkul kıymetleri alıp-satmaya ve bu türde yeni işler yaratmaya devam etmeye güdülenmiştir. Daha işin ilk başında sistemde "ucuz para" varsa –ki merkez bankasının faiz oranlarını düşürmesiyle– bu güdü harekete geçer. Bu kez mekanizma, hem bankalar hem de diğerleri için kâr sağlamanın güvenilir bir yolu haline gelir.

Diğer taraftan, ilk ipotekli konut kredilerinin ne denli problemli olduğuna bağlı olarak, risk birikir ve artık kimse bu risklerin nerede toplandığını bilemez. Nitekim bu krediler, düzenli geri ödeme yapmaktan yoksun düşük gelirlilere verildi ve faiz oranları yükseldiğinde bu kesimler ödemeleri yapamadılar ve bunun sonucunda bankalar ve diğer finansal kuruluşlar değeri olmayan kâğıtlarla baş başa kaldılar. *Bear Stearns* gibi bir kuruluşun Mart'ta iki fonunun çöküşünün son tahlilde nedeni budur.

Krizi ortaya çıkaran problemlerin kaynağı, sadece ABD'deki bütçe ve cari açık gibi açıklara ya da Fed'in 'kolay' para politikasına bağlanamaz. Aynı zamanda bu problemler kurumsal bir dizi teşvikle, kurumsal karmaşa ve aşırı büyümüş bir finansal aracılık sistemi içindeki acente problemleriyle bağlantılıdır. Örneğin, ipotekli konut kredilerinin beşte birini oluşturan eşik altı kredileri, 2001 yılında 160 milyar ABD doları iken 2006 yılında 600 milyar ABD dolarına yükseldi. Bu yükselmeden sorumlu satış görevlileri,

TABLO 6 *ABD İç Borçları ve GSYİH (trilyon ABD Doları)*

			Sektörler İtibariyle Borçlar			
	GSYİH	**Toplam Borç**	**Hahehalkı**	**Finans Sektörü Şirketleri**	**Finans Dışı Şirketler**	**Kamu (Yerel, merkezi ve federal)**
1970	1,0	1,5	0,5	0,1	0,5	0,4
1980	2,7	4,5	1,4	0,6	1,5	1,1
1990	5,8	13,5	3,6	2,6	3,7	3,5
2000	9,8	26,3	7,0	8,1	6,6	4,6
2007	13,8	47,7	13,8	16,0	10,6	7,3

Kaynak: Federal Reserve, Table L.1 Credit Market Debt Outstanding, *Flow of Funds Accounts of the United States*, ve Table B-1, Gross domestic product, 1959-2007, *Economic Report of the President, 2008*'den aktaran Foster J. Bellamy ve Magdoff, Fred, (2008), "Financial Implosion and Stagnation Back to The Real Economy", *Monthly Review*, 60 (7), Aralık

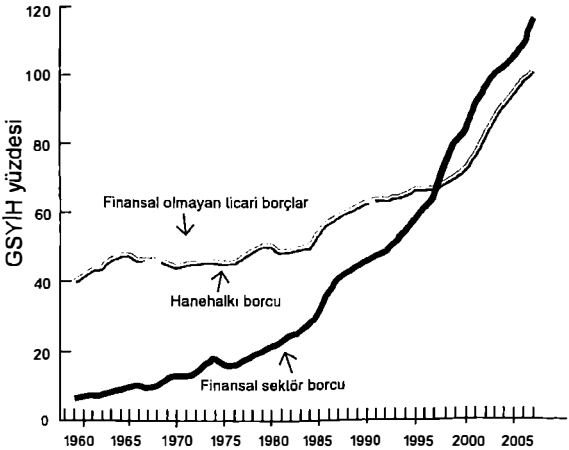
her yeni borçlanmada yüksek miktarda komisyon elde etti ve bunlara avans ödemeleri yapıldı. Ancak, komisyonun kalan kısmının, yıllarca sürecek olan kredi geri ödemelerinin yapıldığı sırada avans ödemesiyle orantılı olarak yapılacağı açıklandı. Bu nedenle de brokerlar, geliri, işi ve aktif değeri olmayan yüz binlerce anlaşmayı gönül rahatlığı içinde imzaladılar.[9]

Diğer yandan, ipotekli konut kredisi kullanan düşük gelirli insanlar için yapılan düzenlemeler açıkça yetersizdi. Sigorta şartı yoktu ve Amerika'daki yoksullaşmanın artmakta olduğu gerçeği göz ardı ediliyordu. Aynı zamanda bu kesimlere borçlanma bir sihirli bir değnek gibi sunuluyordu. Öyle ki yüksek riskli bu eşik altı (subprime) borçlular, onları daha kötü koşullara sürükleyecek olan başlangıçtaki düşük faiz oranları ile yapılan sözleşmelerle adeta baştan çıkarıldılar.

Giderek özerkleşen ve hızla büyüyen finansal sistem ve finans sermayesi içinde böyle bir özel ipotekli konut kredisi uygulaması yatırım bankalarınca devasa bir şekilde büyütüldü. 'Paketle ve Pazarlaya dayalı iş modeli'ni esas alan yatırım bankaları mortgage borçlarını satın aldı ve onları tekrar sattı: 'Borcu al, paket yap ve yeniden sat'. Wall Street Journal'ın bir raporunda açıklandığı

9 Blackburn, Robin, a.g.e., s. 72.

***Grafik 7** ABD'de İç Borçların Gelişimi*

Kaynak: Federal Reserve, Table L.1 Credit Market Debt Outstanding, *Flow of Funds Accounts of the United States*, ve Table 8-1, Gross domestic product, 1959-2007, *Economic Report of the President, 2008*'den aktaran Foster J. Bellamy ve Magdoff, Fred, (2008), "Financial Implosion and Stagnation Back to The Real Economy", *Monthly Review*, 60 (7), Aralık

gibi: Peşin ödenen komisyonlar ve ücretler Wall Street'te tam oturmuştur. Milyar ABD dolarlık şirket birleşmeleri sözleşmeleri imzalandığında, yatırım bankalarına ödeme yapılır. Yeni karmaşık menkul kıymetler yaratan firmalara en yüksek ödeme yapılır. Derecelendirme kuruluşları, yeni tahvillerin riskini değerlendirirken en üst düzeyde ücret alırlar. Resmi tamamlamak için ilave edersek; böyle ücretler sadece yatırım bankalarındaki varlığa dayalı menkul kıymetleri oluşturup satanlarca elde edilmemektedir. Bir yatırım bankası murahhas azası, işverenine 8 milyar ABD dolarının üzerinde bir varlık kazandırdığında, bankanın kendi üst düzey risk değerlendirme yöneticisinin bir önceki yıl CDO'lardaki kendi payının karşılığı olarak 21 milyon ABD doları prim aldığını açıklamıştır.[10]

Finansal sektörün devasa büyümesi ve giderek özerkleşmesini sağlayan önemli bir faktör, 1990'lar ve 2000'lerdeki deregülasyon uygulamaları olmuştur. Çünkü bu neo-liberal politikalar ve

10 Blackburn, Robin, a.g.e., s. 73-74.

uygulamalar pek çok finansal kuruluşun normalde yapamayacağı bankacılık işlemlerini yapabilmesine, borç alıp verme kurallarının gevşetilmesine olanak sağlamıştır. Diğer kesimler pek çok düzenlemeye tabi tutulurken, bankalar ve diğer finansal kuruluşlar kendi yarattıkları 'yapılandırılmış yatırım araçları'nın (SIV) ticaretinden büyük kârlar elde etmişlerdir. Diğer taraftan krizin patlamasıyla birlikte, bu yapılandırılmış finansal ürünlerin neden olduğu zararları asla kontrol edemeyeceklerini de acı bir şekilde öğrenmişlerdir. Çünkü sıradan varlıkların değeri hiçbir zaman sıfırın altına düşmezken, bu tür ürünlerin değeri eksiye düşebilmektedir.

Deregülasyon uygulamalarıyla teşvik edilmiş olan finans sermayesinin büyümesini hızlandıran faktör, finansal sektörün aşırı bir biçimde borçlanmasıdır. Yukarıda sözü edilen çeşitlendirilmiş operasyonlarını finanse edebilmek için bankalar, bu menkul kıymetlerden çok daha fazla kazanma ümidiyle daha da borçlandılar. Ayrıca bankalar, kredilerini bir paket haline getirip diğer yatırımcılara satarak risklerini transfer etme yöntemi olarak bilinen 'paketle ve pazarlamaya dayalı iş modeli' ile kaygısızca borçlanmalarını çok daha yüksek düzeylere çıkartılar. *Tablo 6* ve *Grafik 7* Amerikan ekonomisinin borçluluk durumunu ve özellikle de 1990'lardan itibaren bunun seyrini ortaya koymaktadır. Borçluluk düzeyi en hızlı ve en fazla artan kesimin finansal sektör olduğu görülmektedir. Öyle ki 1990 yılında finansal sermayenin toplam borcu 2,6 trilyon ABD doları iken (GSYİH'nin % 45'i) bu miktar 2007 yılında 16 trilyon ABD dolarına fırlamıştır (GSYİH'nin % 116'sı). Yani son 17 yıl içinde finansal sektörün borcu altı kattan fazla artmıştır.

2001–2006 döneminde uygulanan düşük faiz oranları, ABD'deki bankaların daha fazla borçlanmalarına izin veren, işlerini ve işlem hacimlerini genişletmelerini sağlayan bir etkendi. Bankalar, hedge fonlara, girişim sermayesi hisselerinin ele geçirilmesi operasyonlarına finansör oldular, ipotekli borç senetlerine bağlı finansal araçlar (mortgage'a dayalı menkul kıymetler) pazarladılar, tahvil sigortası düzenlediler, kendi yapılandırılmış yatırım araçlarına kredi sağladılar ve kanal görevi gördüler.

Bir başka anlatımla, finansal krizin ana ekseninde finansal aracılar yer almaktadır. Özellikle düşük ve kısa vadeli faiz oranları

bankaları bilânçolarını büyütme yönünde teşvik etmiş ve ayrıca pozitif eğimli getiri eğrileri ve risk primleri arasındaki fark ve finansal piyasalarda görülen düşük oynaklık finansal aracıların bilânçolarını büyütmesine imkân vermiştir.[11]

Daha önce de vurgulandığı gibi, bu dönemde finans sermayesinin kârlılığı, belirgin bir biçimde finans dışı sermayeninkinin üzerindeydi. Nitekim büyük bankaların 2006 yılında elde ettiği kârlar ile finans dışı sermayenin uzun dönemde elde ettiği kârlar karşılaştırıldığında; finans dışı kârlar yaklaşık % 7 dolayında kalırken, ABD, Almanya, Fransa ve İtalyan bankalarının aynı yıl % 12 oranında kâr elde ettikleri belirlenmiştir (İngiltere'deki bankalarınınki % 20 civarındadır). Finans sermayesinin bu yüksek getirisi; borçlanma, kaldıraç, örtülü sermaye ve risk almanın ne denli yaygın olduğunun da bir göstergesidir.[12]

Kısaca, 2008 krizinin başrol oyuncuları olan bankalar, ağır bir şekilde yabancı kaynağa (borca) bağlıydılar. Bu durum sistem içinde herkesin birbirine borçlu olmasına yol açmıştır. Bankalar, genellikle yatırım bankaları ve hedge fonlar gibi kuruluşlardan sağlanan ilave borçlanmalarla sermayelerinin 30 katına ulaşan varlıklar aldılar. Böylece bir sıkıntı durumunda nakde çevirebilecekleri aktiflerinin toplamı, mevcut bekleyen borçlarının çok çok altına düşmüştü.

Neler olup bittiğini bilmeyen birisi için bu süreci anlayabilmek zordur. Çünkü bu işlemlerin pek çoğu sadece bankaların resmi olmayan hesaplarında (bilânço dışı hesaplarında), kayıt dışı bankacılık sisteminde yer alıyordu. Hatta bu gelişmeler hem iktisatçılar hem de düzenleyiciler ve siyasetçiler için de kolay anlaşılabilir nitelikte değildir. Piyasalarda işlem gören söz konusu menkul kıymetlerin, bilanço dışı finansal araçların (ve onların yükümlülüklerinin) veya türev araçların hiçbiri, iktisatçıların normalde tanıdık olduğu ve odaklandığı piyasa araçlarına, karşı karşıya kalınan bankacılık sistemi de bankacılık derslerinde öğretilenlere hiç

11 Adrian, Tobias ve Shin, Hyun Song (2008), "Liquidity, Monetary Policy, and Financial Cycles", *Current Issues in Economics and Finance*, 14 (1), Ocak/Şubat; Adrian, Tobias ve Shin, Hyun Song (2008), "Financial Intermediaries, Financial Stability, and Monetary Policy", *Federal Reserve Bank of New York Staff Reports*, No.346, Eylül.

12 Blackburn, Robin, a.g.e., s. 69.

benzememektedir.

Kriz öncesinde ortaya çıkan balon ekonomisinin ve finans sektörünün, regülatör kuruluşların denetimden uzak kaldığını, bu şekilde regülasyondan kurtulan bankaların, tüketici borçlarını alınıp satılabilen finansal varlıklara çevirip, bunları diğer bankalara veya fonlara sattıklarını, özel olarak da, ipotekli konut kredilerinin, CDO adı verilen, teminata bağlanmış yükümlülükler denebilecek bir şekle sokularak finansal piyasalarda satıldığını belirtmiştik.

Bu noktada finansal türev araçların, kapitalizmin gelişiminde yeni bir aşama olduğunu vurgulayalım. Bu aşama özellikle de paranın fonksiyonlarının genişlemesiyle ilgilidir. Eğer finansal sistem, sadece büyük bir finansal büyüme hikâyesi olsaydı, sonuçları bu denli büyük olmazdı. Kredi köpüğünün patlamasıyla kayıp ve zararlar olacaktı, ama sistemik bir meydan okuma söz konusu olmayacaktı.

Son 20 yıldır finans sermayesi alanındaki esas çarpıcı değişiklik, kredi sisteminin büyümesinden ziyade paranın giderek finansal türev araçlar ve menkul değerler biçimini almasıdır. Bir başka deyimle, para bir anlamda metalaşmış risk alanına doğru kaymıştır. Bu bağlamda paranın modern kapitalizm içindeki rolünü anlama konusundaki düşüncelerimizi geliştirmeye ihtiyacımız var. Örneğin, daha önce de vurgulandığı gibi, 2008 finansal krizinde problemin kaynağında borç yığılmasından ziyade menkul kıymetleşmiş borç yığılması ya da kredi bulunuyor. Bu tesadüf değil, çok önemli bir durumdur. Çünkü para ve finansı anlayabilmemiz için sadece kredilerin aşırı artması, spekülasyon ya da sıcak para kavramlarına değil, türev araçlara ve menkul kıymetlere de odaklanmalıyız.

Deregülasyon öncesi dönemde, kapitalist devletler parasal sistemin istikrarını denetlerlerdi. Bugünü geleceğe bağlar, faiz oranlarını, döviz kurlarını ve zirai ürün fiyatlarını denetlerlerdi. Devletler bu alanlardan çekilince, insanlar ve finansal piyasalar çok sayıda risk ve belirsizlikle karşı karşıya kaldılar. Devlet çekilince yerine piyasalar geldi. Şimdi, bugünü geleceğe bağlayan piyasadır ve bu rekabetçi ve oldukça tartışılabilir bir yolla yapılmaktadır ki bunun sonucunda istikrarlı fiyatlar ortaya çıkması mümkün

değildir.

İşte bu noktada neo-liberal deregülasyon uygulamalarıyla ortaya çıkan devlet garantisi boşluğunu doldurabilmek için piyasaya bir dizi yeni ürün sürülmüştür. Vadeli işlemler piyasası ürünleri olarak bilinen forward, future, option ve swap sözleşmeleri gibi ürünler devletin daha önce yaptıklarına karşı piyasaların sunduğu alternatif araçlardır. Bunlar, faiz oranları ve döviz kurları ile ilgili finansal risklere (finansal satış riski dahil: kredi türevleri gibi) karşı sigortalamak amacıyla geliştirilmişlerdir. Daha ötesi, bu finansal araçlar, faiz ve dövizden gelebilecek zarara karşı teminat olarak ele aldığımızda, paraya benzer bir işleve sahiptirler. Daha kesin bir ifadeyle bu araçlar, sermaye ile para arasındaki farkı giderek bulanık hale getirirler.[13]

Benzer bir durum krizin tetikçisi olan ipotekli konut kredileri için de söz konusudur. Deregülasyon öncesinde kapitalist devlet, konut kredi uygulamasına nezaret ederdi. Artık bunu yapmıyor. Tersine, konut kredisi riskini piyasanın üstlendiği, bir eşik altı (subprime) ve menkul kıymetleştirilmiş kredi ile karşı karşıyayız. Krediler son derece likit hale gelmiş, piyasalarda metalaşmış ve para benzeri bir rol oynamaya başlamıştır.

Paranın değişim, değer biriktirme ve muhasebe gibi fonksiyonları ile başladığımızda, bugün yaşadığımız krizde olduğu gibi finansal istikrarsızlık, paranın bu fonksiyonelliğine bir tehdit oluşturmaktadır. Böylece de bir çeşit kriz oluşur. Bunun sonucunda da paranın fonksiyonelliğinin restore edilebilmesi için daha iyi bir düzenlemeye (regülasyona) ihtiyaç olduğu argümanı gündeme gelir.[14]

13 Bryan, Dick, "The Inventiveness of Capital", *Workers' Liberty*, 13 Haziran 2008, www.workersliberty.org.

14 A.k.

V

ANTİ-KRİZ DEVLET MÜDAHALELERİNİN ÇÖZÜMLEMESİ

§

Şu ana kadar krize karşı açıklanan ve/veya hayata geçirilen politikaları iki ana başlıkta değerlendirmek mümkündür: Müdahalelerin etkinliği ya da arzu edilen sonuçları yaratıp yaratamayacağı ve müdahalelerin adilliği, yani özellikle çalışan sınıflar açısından ortaya çıkaracağı sonuçlar.

MÜDAHALELERİN ETKİNLİĞİ

Sermaye çevreleri ve onların sözcüleri durumundaki ulusal ve uluslar arası örgütler, 2008 kriziyle ilgili değerlendirme yaparken kapitalist üretim tarzının kendi iç çelişkilerinden kaynaklanan kriz mekanizmalarını sorgulamamaktadırlar. Tam tersine, krizin nedeninin kapitalizmin bizatihi kendisi olduğu gerçeğini bilinçli bir şekilde gizlemeye, böylece de anti-kapitalist bir muhalefeti engellemeye çalışmaktadırlar.

Örneğin uluslararası banka uyuşmazlıklarının çözümü amaçlı olarak kurulan BIS (Bank for International Settlement) adına yapılan bir çalışmada, son kriz bir 'çalkantı' olarak nitelenmektedir. Bu çalkantıya neden olan şey ise, eşik altı piyasasını merkez üssü olarak kullanan finansal sermayenin, aşırı bir şekilde yaygınlaştırılmış, uzatılmış, agresif riskler almasıdır. Yani bu kriz, ekonominin iyi dönemlerinde ortaya çıkan finansal istikrarsızlıkların

birikip yığılmasının ciddi makro-ekonomik sonuçlara yol açtığı bir ilk/temel örnektir.[1]

Kapitalist sistemin kendi iç işleyişinden tamamen kopuk bir şekilde krizi ele alan böyle bir yaklaşım, krizi insanların ya da firmaların aşırı risk almaya dönük bireysel ya da kurumsal hatalarına bağlamaktadır. Bu bağlamda da Banka, bankacılık hizmetlerinin üç alanında kuvvetlendirme yapılmasını önermektedir: Muhasebe-kayıt düzeni, şeffaf beyan zorunluluğu ve risk yönetimi; sağduyulu bir regülasyon ve para politikası.[2]

Yıllarca serbest piyasa ekonomisinin ve 'bırakınız yapsınlar'ın savunuculuğunu yapan ABD eski başkanı Bush ve ideologları, eski savunduklarına ters bir biçimde, ama bir yandan da ustaca bir şekilde, kapitalist üretim tarzının sorumluluğunu göz ardı ederek, faturayı neo-liberal uygulamalara çıkarmış ve aniden piyasanın mükemmel olmadığını, zenginlik dağıtmadığını, kaderimizin ve refahımızın bu kaotik ve çılgın karmaşaya bırakılamayacağını, kendi enstrümanlarına bırakılırsa piyasanın öç alıp milyonları fakirleştireceğini kabul etmek durumunda kalmış ve piyasalara acilen ve derinden devlet müdahalesinde bulunulmasının kaçınılmaz olduğunu savunmaya başlamışlardır.

Reinhard ve Rogoff (IMF eski başkan yardımcısı) Nisan 2008'de yaptıkları bir çalışmada, kapitalizmin son 800 yıldır (!) dönem dönem finansal istikrarsızlığa düştüğünü, ancak dışarıdan bir müdahaleye gerek duymaksızın normale döndüğünü, bu anlamda da 2008 istikrarsızlığının yeni bir şey olmadığını vurgulayarak sorunu bir dış borç ödeme zorluğuna (default) indirgeyerek kapitalizmi aklama çabası içine girmişlerdir. Onlara göre bu çalkantılar, az gelişmiş ülkelerin, gelişmekte olan ülkeler ligine çıkarken yaşamak durumunda kaldığı dönüşümsel sorunların bir sonucudur ve bu 800 yıldan bu yana evrensel olarak devam etmektedir; krizin kapitalist üretim tarzı ile ya da son dönem küreselleşmeyle doğrudan bir ilgisi yoktur. Bu bağlamda sırasıyla, uluslararası sermaye hareketleri arttıkça, enflasyon arttıkça, dış borç-iç borç stoku

1 Borio, Claudio (2008), "The Financial Turmoil of 2007-?: A Preliminary Assessment and Some Policy Considerations", *Bank for International Settlements(BIS) Working Paper*, No.251, Mart.

2 A.k., s. 15-17.

arttıkça, emtia fiyatları düştükçe, döviz kuru dalgalanmaları arttıkça ve bankacılık sektörü sıkıntıya girdikçe ülkeler finansal krize girmektedirler. Bu tespitlere bağlı olarak da krizde olan ülkelere, AB gibi kurumsal çipalara bağlı kalmayı, cari fazla vermeyi ve ulusal tasarrufları artırmayı önermektedirler.[3] Oysa bunlar krizin sadece semptomlarıdır.

Bir yılı aşkın bir süredir kapitalist metropollerde uygulanan anti-kriz politikalarına yakından baktığımızda şunları sıralamak mümkündür:

- Finans sektörüne 3 trilyon ABD dolarının üzerinde likidite aktarıldı (bail-outs).
- Baz faiz oranları hızla düşürüldü.
- Mevduatlara ve bankaların kendi aralarındaki borçlanmalara sınırsız devlet teminatı getirildi.
- Kısmi banka vb. devletleştirmeleri yapıldı (buy-outs).
- Özel sektörde finans ve finans dışı şirket devirleri ve ele geçirmeleri teşvik edildi.
- Vergi oranlarında indirimler, vergi iadeleri ve işsizlik yardımı ödemeleri planlandı.
- Büyük çaplı doğrudan kamusal yatırımlar biçiminde kamu harcamaları planlanıyor.
- G-20, en az 1 yıl süreyle tarifelerin ve ticari kısıtlamaların artırılmamasını önerdi.
- Nisan 2009'da yapılan G-20 Londra zirvesinde başta IMF'nin gücünü ve etkisini artırıcı olmak üzere bir dizi karar alındı (bkz. Bölüm VIII: Sorularla Kriz) ve IMF krizde olan ülkelerle Stand by görüşmeleri başlattı.

Burada bir parantez açıp, finansal kriz ile resesyon arasındaki ilişkiye kısaca değinmekte yarar olacaktır. Bu iki kavram birbiriyle bağlantılı iki ekonomik krizi anlatır. Bunlar içinde finansal kriz potansiyel olarak daha önemlidir. Çünkü resesyon, tipik olarak,

3 Reinhart, Carmen M. ve Rogoff, Kenneth (2008), "This Time is Different: A Panoramic View of Eight Centuries of Financial Crises", *NBER Working Paper*, No.13882, Mart.

ekonominin bir sonraki yukarı çıkışı, canlanması için zemin oluştururken, finansal kriz ekonomiyi çökertebilir. Finansal kriz ile birlikte kapitalizmin istikrarı ve varlığı tehlikeye girer. Finansal kriz iki motifle ortaya çıkar: Açgözlülük ve korku. Son dönemlerde finansal piyasalarda korku başat durumdadır. Potansiyel yatırımcılar ve sistemde borç para verenler piyasaya yatırdıkları paranın kendilerine geri dönüp dönmeyeceğinden endişe duymaktadırlar. Onların geleceğe ilişkin güvenleri sarsıldıkça, finansal piyasaların normal fonksiyonları işlememekte ve bu durum döngüsel bir resesyonu çok daha ciddi bir hale dönüştürme tehdidini taşımaktadır. Diğer taraftan, ilerde detaylı bir biçimde ele alınacağı üzere, finansal kriz, kapitalizmin krizinin bir semptomudur.

Kısacası, kapitalist metropollerdeki hükümetler hem finansal sektördeki korku ve güvensizliği ortadan kaldırabilmek hem de krizin reel üretim sektörüne ve böylece de ekonominin bütününe yayılmasını önleyebilmek için şu ana kadar her türlü para, maliye politikaları ve doğrudan müdahale politikalarını kullanmışlardır.

Öncelikle şu ana kadar uygulanan para politikalarının etkinliğinden başlayalım.

Para politikaları

Kriz patlak verdiğinden bu yana, literatürde gevşek para politikaları olarak nitelenen para politikaları uygulanmaktadır. Yani para arzı artırılmakta, faiz oranları düşürülmektedir.

Krizle beraber gevşek para politikalarının uygulanma mantığı açıktır: Kriz çıktığında ve krediler kuruduğunda, ekonomideki toplam para miktarı daralma eğilimine girer. Bu nakde yönelmeyi artırır ve fiyatları daha da düşürür: Düşen fiyatlar krizi daha da derinleştirir. Firmaların ve tüketicilerin borcu artar. Yatırımlar durdurulur, tüketim harcamaları frenlenir ve resesyon daha da derinleşir. Baz faiz oranları düşürülerek ve bankalara nakit aktarılarak para arzının artırılması, böylece de bankaların normal kredi verme işlevine döndürülmesi amaçlanır.

Bernanke, kredi kurumasını, kredi aracılık maliyetindeki (cost of credit intermediation, CCI) artışlar cinsinden açıklamaktadır. Buna göre kredi aracılık maliyeti, tarama (screening), izleme

(monitoring) ve muhasebe maliyetlerine ek olarak geri dönmeyen kredilerden beklenen zararların toplamı ile ifade edilen bir büyüklüktür. İflaslar artmaya başlayıp, teminatların değeri düştüğünde ve beraberinde zararlar arttığında bankalar bu duruma iki şekilde tepki vermektedirler: Kredi faiz oranını arttırmak ve normal zamanda kredi verebilecekleri müşterilerine kredi vermemek.[4]

Resesyon ortamında, bankaların yüksek kaldıraç oranına sahip olması deflasyonu daha da derinleştiren bir faktördür. Çünkü hane halkı gelirlerinde krizle birlikte ortaya çıkan azalma bir yandan reel borçların miktarında artışa neden olurken, aynı zamanda borç-gelir rasyosunu yükseltmekte ve beraberinde borç servis maliyeti-gelir rasyosu büyümektedir. Bu nedenle deflasyon tehlikesinden ekonomiyi kurtarabilmek için para politikası, gevşek bir para politikası olmak zorundadır. Böylece para arzındaki artış fiyatların artmasına neden olacaktır. Bu noktada destekleyici para ve maliye politikası bileşimi, deflasyonist baskıların olumsuz etkilerini engellemek için oldukça önemli olmaktadır.

Bu bağlamda, çok kısa vadede merkez bankalarının toplam talebi canlandırmak için izleyebilecekleri seçeneklere yoğunlaşması mantıklıdır. Özellikle faiz oranlarının sıfıra yaklaştığı durumda merkez bankalarının elinde çok fazla seçenek de mevcut değildir. 2008 krizinden bu yana ağırlıklı olarak uygulamaya konulan bu seçeneklerden bazıları şunlardır:[5]

- Özel şirketlerin çıkardığı tahvil ve bonoların getirileri ile hazine bonoları ve tahvillerinin getirileri arasındaki farklılıklar (spread) çok büyük ve piyasada çok büyük miktarda özel bono ve tahvili olduğundan, merkez bankaları güveni temin etmek adına riskli finansal kağıtları teminat olarak kabul etmek durumunda kalmışlardır.

- Merkez bankaları uzun vadeli faiz oranlarını düşük tutabilmek için piyasadan orta ve uzun vadeli hazine tahvillerini satın alarak bilançolarını büyüttüler. Bir başka deyişle, merkez bankası bilânçosu büyüklüğü ve bileşeni ile finansal piyasaların ve

4 Bernanke, Ben S.; a.g.e.

5 Decressin, Jörg ve Laxton, Douglas (2009), "Gauging Risks for Deflation" *IMF Staff Position Notes*, SPN/09/01, 28 Ocak, s. 19-20.

ekonominin ve faiz oranlarının etkilenmesi yoluyla miktarsal gevşemeye (quantitative easing) başvurdular.[6]

Fed miktarsal gevşemeden farklı olarak, kredi gevşemesi (credit easing) olarak adlandırılan bir politika uygulamıştır. İki politikanın ortak noktası her ikisinin de merkez bankasının bilânçosunu büyütmesidir. Tam miktarsal gevşeme politikasında banka bilânçosunun pasif tarafındaki banka rezervlerinin miktarına odaklanılmaktadır. Böylece, merkez bankasının bilânçosunun aktifinde yer alan kredilerin ve menkul kıymetlerin kompozisyonu ile doğal bir etkileşim söz konusudur. Buna karşılık kredi gevşemesi, Fed'in elinde tutmuş olduğu kredilerin ve menkul kıymetlerin bileşimi ve bunun bileşiminin hane halkının ve şirketlerin ellerinde tutmuş oldukları aktiflerin, bu kesimlerin kredi koşullarını etkilemesi işlevini görmektedir.[7]

- Merkez bankaları ve hükümetler doğrudan şirket tahvillerini ve dolaylı yoldan hane halklarının elindeki ipotekli-menkul kıymetleri satın aldılar.[8]

Nitekim Bush'un "ABD ekonomisinin temelleri sağlamdır" şeklinde nakaratı terk ederek "eğer para rahatlatılmazsa sistem çöker!" uyarısı ve Hazine Bakanı Paulson'ın bankaların toksik borçlarının devralınmasıyla bankacılık sistemini istikrara kavuşturmayı, bankalar için yeni kredi yolları açmayı böylece de reel ekonomideki büyük çöküşü önlemeyi amaçlayan 700 milyar ABD dolarlık planı ve buna destek veren Obama'nın "şu an harekete geçmeliyiz, dün gibi bir gün daha yaşayamayız" şeklindeki tespiti boşuna değildir.[9]

Bankalara 3 trilyon ABD dolarından fazla nakit verilmesine rağmen, Amerika ve İngiltere hükümetleri kredi piyasalarının ki-

---

6 Reinhart,Vincent (2009), "Some Comments on Quantitative Easing (Q.E.)" "Japan's Policy Response to Its Financial Crisis: Parallels with the United States Today" *IMF Semineri'nde Sunulan Tebliğ*, 19 Mart, http://www.imf.org/external/np/seminars/eng//2009/jpn/pdf/reinhart.pdf.

7 Bernanke, Ben S. (2009), "The Crisis and the Policy Response", *Stamp Lecture*, London School of Economics, London, England, 13 Ocak, s. 5

8 Decressin, Jörg, a.g.e., s. 19-20.

9 "The Great Bank Crisis of 2008", *Leauge for the Fifth International*, 2 Ekim 2008,, www.fifthinternational.org.

lidini açmakta başarılı olamadılar. Bankalar sistemi normale döndürecek krediyi vermiyorlar, verdikleri kredileri geri çağırıyorlar. Çünkü, bankalar da ticari kuruluşlardır, geri ödeme yapamayacak birey ya da kurumlara kredi vermezler. Kendileri yüksek borçludur ve yeni kredi vermeden önce tersine bir kaldıraca (kredilerini geri çağırma) ihtiyaç duyarlar.

Finansal kriz başlangıçta para ya da nakit yetersizliği olarak anlaşıldı ve finansal piyasalara daha fazla para akıtarak ve faiz oranlarının düşürülmesiyle bunun çözülebileceğine inanıldı. Piyasada ABD dolarından bol bir şey yok, ama sorun bu parayı ellerinde tutanların, bunu geriye ödeme gücü olmayanlara vermek istememeleridir. Bu nedenle bu krizi, nakit krizinden ziyade, borç geri ödeme gücü krizi olarak tanımlamak daha doğru olur: Borçlanan kurumların kendi aktiflerinin değeri düşerken, borçlarının değerinin artması durumu.[10]

Sorun, ABD ve İngiltere hükümetlerinin krizi finansa içkin bir şeymiş gibi görmelerinden kaynaklanmaktadır. Amaçları ekonominin 2001-2003 aşağı dönüşü sırasında yaptıkları gibi reel ekonomiyi teşvik etmek ve sisteme daha fazla kredi pompalamak için bankaların kredilendirme işlevlerine geri dönmelerini sağlamaktır. Kısacası tüm politika kusurludur.

Nitekim İngiltere'de bankalar, sistemi akışkan hale getirecek kadar krediyi piyasaya sunmuyorlar. Ekim 2008'deki yeni mortgage sayısı, bir yıl öncesine göre % 52 düştü ve 21.548'e geriledi. Birikimli mortgage kredisi miktarı ise bir yıl öncesine göre % 39 gerileyerek 12 milyar poundda kaldı (röfinansman vs. dahil). Tüketicilere ve finans dışı sektörlere verilen krediler, Eylül 2008'de en düşük düzeye indi. Bu kredilerin çoğunluğu nakit çevrimleri için verilmektedir. Eğer işletmelerin bankalarca geri çevrilmesi sürerse, sağlıklı işletmelerin dahi batması kaçınılmaz hale gelecektir.[11]

İleri kapitalist ülkelerde uygulanmakta olan baz faiz oranları en dipte, neredeyse sıfıra düşmüş durumdadır. Ancak bu oranların sıfırın altına düşmesi mümkün olamayacağından faiz sila-

10 Foster, J. Bellamy, a.g.e.

11 "From Global Credit Crunch to Global Recession", a.g.k.

hının da kredi bollaşmasını sağlamakta ya da kredi kurumasını önlemekte yetersiz kaldığı ileri sürülebilir. Kaldı ki yıllar öncesinde Keynes'in ortaya koyduğu gibi likidite tuzağı söz konusu olduğunda faiz oranlarındaki düşüş canlanmayı sağlayamaz. Tam tersine tehdit oluşturur. Faiz oranlarını düşürme biçimindeki bildik parasal araç etkisini yitirir, çünkü faiz oranları sıfırın altına inmez. Bu durumda ekonomide nakde yönelme eğilimini ya da Hazine bonoları gibi nakit varlıklara yönelme eğilimini şiddetli bir şekilde artırır. Yani, Keynes'e göre likidite tuzağı bölgesinde para basma, kredilendirme ve harcamayı canlandırmaz, aksine para tutmayı özendirir. 1990'lı yıllardan bu yana sıfıra yakın faiz oranı uygulayan Japonya'nın hala resesyondan çıkamaması bunun kanıtıdır. Kaldı ki baz faiz oranları düşse dahi, ticari faiz oranları yüksek kalabilir (mevcut durum). Yani, çok ciddi krizlerde faiz oranları işe yaramaz.

Nitekim Fed, kredi akışını düzene sokabilmek için ne kadar çabalasa da piyasa aktörleri güvenli nakit limanlarına yöneldiler. Kısmen hazine kâğıdı alımı biçimindeki nakde yöneliş, hazine bonosu faizlerini % 1'e kadar düşürdü, bu da daha derin bir likidite tuzağı bölgesine girilmesine yol açtı.[12]

Teorik olarak, hükümetler para basma yetkisine sahip organlar olarak gevşek bir para politikasını hayata geçirebilseler de aşağıdaki ilave sorunlarla karşı karşıyadırlar:

- Sistemi kurtarmak için şu ana kadar aktarılandan çok daha fazla nakit aktarılması gerekli olabilir.
- Hükümetler, Meksika ve bazı Latin Amerika ülkelerinin 1980'ler başında yaşadıkları gibi, dış borçlarını ödeyemez duruma düşebilirler. İzlanda örneğinde olduğu gibi bankalarını iflastan kurtarmaya çalışırken hükümetin kendisi uluslararası düzeyde iflasa sürüklenebilir.
- Euro bölgesindeki bazı önemli hükümetler para basamazlar. Avrupa Merkez Bankası tüm Avrupa ülkelerinin kontrolü dışındadır ve para arzını bu banka kontrol etmektedir.
- Kredi krizi alınan tedbirlerle atlatılsa dahi onun üretim ve ticaret

12 Foster, J. Bellamy,, a.g.e.

üzerindeki (reel ekonomi) olumsuz etkileri devam etmektedir.

Sisteme para pompalayarak kredi piyasalarını yeniden güdülemek ve kredilendirmeyi tekrar rayına oturtmak fikri, sadece bankalardan kaynaklanan engellerle değil, başka engellerle de karşılaşır. Yani para pompalaması başarılı olsa dahi aşağıdaki gibi başka sorunlar ortaya çıkar.

İlk olarak, kredi ya da merkez bankasının para basması şeklinde sistemde dolaşan paranın miktarındaki bir artış orta vadede enflasyon yaratacaktır. Aynı mal miktarını daha fazla paranın kovalaması bu malların fiyatının yükselmesine ve paranın değerinin düşmesine neden olacaktır. 2001-2003 resesyonundan kaçınabilmek için ABD ve İngiliz hükümetleri ucuz kredi aracılığıyla dolaşımdaki paranın dramatik bir şekilde artmasına izin vermişlerdir. Bu dönemde Asya, özellikle de Çin ucuz emeğinin sömürülmesiyle sağlanan ucuz malların yarattığı deflasyonist etkiyle enflasyonist baskılar dengelenebilmiştir. 2007'nin başlarından bu yana Çin'in kapitalist gelişiminin kendi enflasyonist baskısını yaratmasıyla bu dengeleyici etki azalmıştır. IMF'nin enflasyonun giderek artacağı yönündeki uyarıları böyle bir öngörüden kaynaklanmaktadır. Nitekim 2007 yazı ile 2008 Nisan'ı arasında dünya gıda fiyatları % 40 artmıştır.[13]

Enflasyon ulusal paraların değerinin düşmesine ve dar gelirlilerin alım gücünü azaltarak bir yandan resesyonun derinleşmesine, diğer yandan yoksullaşmanın artmasına yol açacağı gibi, kapitalistler için de ciddi bir sorun oluşturacaktır, çünkü bu kesimin de paralarının değeri düşecektir.

İkinci olarak, sisteme büyük boyutlarda para pompalanması ve ucuz kredi politikası daha fazla kurgusal sermaye yaratılmasını teşvik edecek ve bu durum konut ve gayrimenkul piyasalarında spekülatif bir yükseliş yaratırken, daha önce yaşanılan sorunlar tekrar ortaya çıkacaktır. Kurgusal sermayenin genişlemesiyle ortaya çıkan değerin üretim sektöründe realize edilebilmesi kısa dönemde mümkün gözükmemektedir. Brown ve Obama'nın, bankaları büyük ölçekli kredileri reaktifleştirmeleri konusunda zorlamaları en azından şimdilik nafile çabalar gibi durmaktadır.

13 "From Global Credit Crunch to Global Recession", a.g.k.

Kısacası ekonomiye para pompalanması, doğabilecek iflasları önleyerek sermayenin kısmen yok oluşunu önleyebilir. Kısa dönemli talep artışı, tüketimi artırarak durgunluğu hafifletebilir, ancak bu durum kurgusal sermayeyi teşvik edebilir. Diğer yandan, ekonomiye para pompalamak, krizin asıl nedeni olan aşırı birikmiş sermayeyi yok etmek ya da devalüe etmek gibi bir işleve sahip değildir. Tersine aşırı birikimi daha da artırır, sorunları gelecek için biriktirir, bir sonraki krize zemin hazırlar.

Maliye politikaları

Ucuz ve bol kredi politikaları, ileri kapitalist ülke hükümetlerinin şu an uyguladıkları stratejinin sadece bir kısmıdır. Ayrıca, daha önce de detaylı olarak ele alındığı gibi mali teşvik planları da söz konusudur. Bunlar içinde inşaat, altyapı sektörlerine dönük kamu harcamaları, mevcut sosyal refah harcama düzeylerinin korunması, vergi iadeleri, işsizlik yardımları ve vergi indirimleri göze çarpmaktadır. Bütün bunlar kamu borçlanmasıyla karşılanacaktır.

İngiltere'de, krizin ardından A. Darling 20 milyar poundluk bir teşvik paketi açıkladı. KDV oranlarında % 2-5'lik bir indirim ve okul, hastane, yol yapımı ve sosyal konut alanında 3 milyar poundluk yeni kamusal yatırım harcamasının planlandığı ilan edildi. ABD (Obama) 500-700 milyar ABD doları, Çin 586 milyar ABD doları, AB 200 Milyar ABD doları tutarında detayları açıklanmayan mali teşvik planları açıkladılar.[14] Bu mali planların hepsinin amacı aynıdır: Toplam talebi artırarak durgunluktan çıkmak ve ekonomiyi canlandırmak. Bu harcamaların uluslararası para piyasalarından sağlanacak nakitle karşılanması düşünülüyor.

Ancak kamusal harcamalar ve vergisel teşvikler biçiminde yürütülmesi planlan maliye politikalarının uygulamada pek çok açmazla karşılaşması söz konusudur.

İlk olarak, vergi iadeleri, işsizlik yardımları vb. doğrudan ödemeler çok ciddi krizlerde işe yaramayabilir. Çünkü bu ödemelerin, tüketim harcamalarına dönmesinden ziyade borçluluk düzeyi iyice artmış olan halkın bu birikmiş borçlarını kapatmada kullanılması yüksek bir ihtimaldir.

---

14 A.k.

Sosyal refah harcamaları ise geçmişte Vietnam işgali ve Irak işgali sırasında olduğu gibi olası bir Afganistan ve/veya Pakistan müdahalesine kurban edilebilecektir.

İkinci olarak, kaynak ayırma bağlamında, maliye ve para politikaları arasında bir çatışma söz konusudur. Hükümetler, bankalara trilyonlarca ABD dolarlık likidite aktarırken kaçınılmaz olarak kamusal sosyal refah ve yatırım harcamalarından fedakârlık yapacaklardır.

Üçüncü olarak, maliye politikalarının zamanlama ya da gecikme sorunu mevcuttur. Öyle ki büyük bir kamusal yatırım projesinin sadece projelendirme süresi en az altı ay alacaktır ve böyle bir projeden beklenen ve talebi canlandırıcı sonuçların ortaya çıkması en az 18-24 aylık bir zaman alacaktır.[15] Yani anti-kriz kamusal alt yapı harcamaları yürütülürken, ekonomi yukarıya doğru çıkış halinde olabilir, kriz daha da kötüleşebilir.

Dördüncü olarak, ABD bugün dünyanın en borçlu ülkesi konumundadır. Parayı kimden ve nasıl borçlanacaktır? ABD dolarının dünya piyasalarında değer kaybetmesi ABD Hazine Bonoları'na uluslararası piyasalardan yeterince talep gelmesini önleyecek, bu da borçlanmayı zorlaştıracaktır. Petrol ihracatçısı Arap ülkeleri ve Uzak Doğu'nun Ulusal Varlık Fonları'nın toplamının 3 trilyon ABD doları civarında olduğu tahmin edilmektedir. Bu gruplar, hali hazırda fonlarının bir kısmını *Citigroup*, *Merrill Lynch* vs. için kullandılar. Devletlerce kontrol edilen bu fonlar, hem böyle bir operasyon için yeterli olmayacak, hem de bu fonların politik sonuçları olacaktır. Çin'in ise kendi işçi sınıfının sömürüsünden biriktirdiği döviz rezervlerini kapitalist metropolleri kurtarmak için ne ölçüde kullanacağı tartışmalıdır.

Beşincisi, elinde kullanılabilir toplam fon olarak maksimum 250–300 milyar ABD dolarına sahip bulunan IMF'nin bu büyük krizden etkilenen herkesi kurtarmaya yetecek parası mevcut değildir (IMF'nin sermayesinin yeniden yapılandırılmasıyla ilgili olarak bkz: Bölüm VIII: Sorularla kriz). Ayrıca, IMF, az gelişmiş kapitalist ülkelere yapacağı yardım karşılığında onları krize karşı bu

15 Tanzi, Vito (1991), *Public Finance in Developing Countries*, Aldershot (UK): Edward Elgar Pub., s. 9-19; 73-82.

derece kırılgan hale getiren neo-liberal ilaçtan biraz daha içmelerini talep etmektedir. Anti-enflasyonist politikalar, refah harcamalarında ciddi kısıntılar ve finans sektörünün istikrarı için reformları içeren IMF'nin geniş halk yığınlarının tepkisini artırması, bu tür politikalarının uygulanabilirliği ihtimalini azaltmaktadır.[16]

Altıncısı, derinleşerek süren kriz sermaye gruplarını, kapitalistleri iş birliğine zorlasa da 1929 Büyük Depresyonu sonrasındaki gibi yeni bir Bretton Woods yapılanmasından söz etmek için çok erkendir. Kapitalistler arası çelişkilerin derinleşmesi ve kendi aralarındaki kavganın giderek büyümesi de ihtimal dahilindedir. Hali hazırda büyük sermaye küçükleri yutmakta, banka ve şirket devirleri yoğunlaşmakta, faiz indirimleri devlet içi ve devletlerarası mücadeleyi kızıştırmaktadır. Üretimde küreselleşmeye rağmen ülkeler arası çelişkiler artabilir ve her ülke krizin en kötü kısımlarını birbirlerine yıkmak durumunda kalırsa bu gelişmeler devletlerarası düşmanlığı körükleyebilir.

Avrupa'da ise her ülkenin krizle ilgili pozisyonu çok farklıdır. Bunu belirleyen etmenler, finansın, konut piyasasının ve otomotiv sektörünün göreli ağırlığı ve bu sektörlerin dünya piyasalarındaki göreli paylarının büyüklüğüdür. AB ülkeleri federal bir bütçeye yanaşmadıklarından kendi aralarında gerçek bir işbirliğinin hayata geçirilebilmesi zor gözükmektedir. Latin Amerika ve Asya ülkelerinin tıpkı 1930 sonrasındaki gibi ithal ikameci politikalarla iç pazara ya da bölgesel pazarlara yönelmeleri mümkündür.[17]

Bu gelişmeler, her ülkede emek-sermaye çatışmasını derinleştirme potansiyeli taşımaktadır. Alınan önlemler emeğin payını artırma yönünde değil, tam tersine sermayenin kârlılığını restore edebilmesi için fırsatlar içermektedir. Bütçeler temelde sermayeye yapılacak aktarımlardan oluşurken, sosyal bütçelere son verilecek gibi gözükmektedir. Önümüzdeki dönemde politik gidişat, milliyetçi-korumacı yükselişle sosyal mücadeleler arasındaki yarışla belirlenecek gibi gözükmektedir.

Bu noktada krizin patlak vermesiyle ortaya atılan bir sorunun

16 Boratav, Korkut, "Tehlikeler ve Fırsatlar", *SOL*, 26 Ekim 2008, www.sol.org.tr.

17 Husson, Michel, "The Crisis of Neo-liberal Capitalism", *Workers' Liberty*, 4 Ocak 2009, www.workersliberty.org.

yanıtını arayalım: Neo-liberalizmin iflasından sonra Keynesyen politikalar kapitalizmin krizini çözebilir mi? Ya da 1929 krizinden kapitalizmi çıkaran Keynesyen devletçi politikalar bugünkü krizden çıkışta işe yarar mı? Bu sorunun yanıtı aynı zamanda sosyal demokrasinin çözüm olup olmayacağı konusuna da ışık tutacağı için önemlidir.

Yaşanan panik ile ilgili olarak bugün büyük bir *deja vu* yaşandığı kesin olsa da temel olarak aşağıda açıklanan üç nedenden dolayı 1929 Büyük Depresyonu bugünkü krize örnek alınamaz ve New Deal stratejisi çözüm açısından şablon ya da model olamaz.

İlk olarak, bugünkü ABD ekonomisi 40 yıl öncekinden çok farklıdır. Bugünkü ekonomi, dışarıdaki imalatçılarla (out-sourcing) inşa edilen, ABD dolarının egemenliği, ödeme güçlükleri, finansal sermayenin giderek artan baskınlığı, future, option, swap gibi finansal araçlarla güçlendirilmiş bir yeni tasarım ekonomidir. Böyle bir yeniden yapılandırma Reagan ile başlatılmış ve imalat sanayinin payı 1980'de % 21'den, 2005 yılında % 12'ye gerilerken, finansal sektör aynı yıllarda % 15'ten, % 21'e yükselmiştir. 1930 yılında kriz nedeniyle fabrikalar kapansa da makineler yeniden ve hemen çalıştırılabilecek durumdaydı. Bugünkü gibi makineler değerlerinin çok altında bir bedelle Çin'e ihale edilmemişti. Diğer taraftan, bugünkü kapitalizm, yeteneklerini Wall Street'in öldürücü virüsünü emsalsiz bir hızla dünyadaki tüm finans merkezlerine geçirerek ispat etmiştir. 1930 krizinin tam bir küresel kriz haline gelmesi üç yıl almış iken, 2008 krizinin küreselleşmesi sadece üç hafta sürmüş, işsizlik görülmemiş bir hızla tırmanmıştır.[18]

İkinci olarak, 1930'lu yıllarda Roosvelt'in büyük bir avantajı vardı: Dünyanın en verimli fabrikalarındaki sanayi işçilerinin dönemsel direnişlerinden güç bulan devlet müdahaleciliği ve makro düzeyde toplam talep yönetimi. Bugün ise ne iktidar ne de muhalefetin neo-liberal politikalardan farklı bir entelektüel yaklaşımları mevcuttur. Obama'nın ekonomi danışmanları dahi son 10 yılın iktisat politikalarının belirleyicisi iki Hazine Sekreteri'ne esin kay-

18 Davis, Mike, "Can Obama See the Grand Canyon?", Engelhart, Tom, Tomgram: Mike Davis, Casino Capitalism, Obama, and Us, "Homepage", 23 Aralık 2008, www.tomdispatch.com.

nağı olan *Goldman Sachs*'ın yaklaşımından daha öteye geçemiyor.

1929 krizinden çıkışta en etkili politika olan New Deal (Sosyal Sözleşme), sanıldığı gibi Beyaz Saray'ın iyi niyeti ya da düşünden doğmamıştır. Tam tersine, özellikle 1935 sonrasında uygulanan 2. New Deal (sosyal sözleşme) çok boyutlu bir programdı ve Amerikan tarihindeki en büyük işçi sınıfı hareketine karşı geliştirilmiş bir yanıttı. Bu Amerikan emek hareketinin politik arenayı ciddi olarak etkilediği ve Marksizmin, Amerikan entelektüel yaşamı üzerinde olağanüstü etkilere sahip bulunduğu bir dönemde ortaya çıkmış bir yanıttı.

Oysa bugünkü Amerikan emek hareketinin böyle bir gücü mevcut değildir. Farklılık ideolojik olmaktan ziyade yapısaldır. Bugünün Wall-Mart'laştırılmış hizmet ekonomisinde yer alan işgücü 1930'ların dev sanayi kompleksi ve onun hazır ve nazır eylemliliğinden farklı olarak çok dağınık bir haldedir ve eylem için mobilize edilmesi güçtür. Dolayısıyla da New Deal Politikalarının uygulanmasını zorlayacak bir emek hareketinden söz etmek çok iyimser bir yaklaşım olacaktır.[19]

Üçüncü olarak, New Deal şablonuyla ilgili en önemli sorun, askeri Keynesyenizm'in artık geçerli olmamasıdır. İkinci Dünya Savaşı sırasında Fransa'nın düşüşü ve İngiltere'nin düşüşün eşiğine gelmesi, Amerika'nın yeniden silahlanması için Kongre desteğini alabilmesini sağlamıştır. 1940'ta savaş üretimi başladığında bu durum, 1930'ların dibe vurdurduğu işsiz güçsüz emekçilerin yeniden işe alınmasında çok önemli bir çözüm oluşturmuştur. Böylece Amerika dünyada güç kazanırken, tam istihdamın sağlanması, birkaç kuşak Amerikan işçi sınıfının sadakatini de beraberinde getirmiştir.

Bugün ise durum tamamen farklıdır. Devasa bir bütçeye sahip Pentagon artık istihdam yaratamamaktadır, çünkü silah üretiminin çok önemli kısmını yurtdışında yaptırmaktadır. Keza yüksek ücrete dayalı istihdam ve devlet müdahalesi arasındaki ideolojik bağlantı, tamamen yok olmasa da, 1940'lardakinden çok daha zayıf bir durumdadır.

Hem iktidar hem de muhalefetin ordunun daha da büyütülmesi,

19 A.k.

denizaltı savaş gücünün genişletilmesi, kıtalararası füze savunması ve Afganistan'daki savaşın yoğunlaştırılması ve böylece de askeri-sanayi kompleksin büyütülmesi konusunda anlaşmaya varmış olmasına rağmen bunlardan hiç biri işsizlik sorununu çözemeyecektir. Diğer yandan, böyle bir çöküşün tam ortasındayken, çok büyük bir askeri bütçe, Obama'nın sağlık, alternatif enerji ve eğitim konuları için önerdiği zaruri reformların hayata geçirilmesini önleyecektir. Tıpkı Lydon Johnson döneminde hayata geçirilen ve gerçek bir New Deal programı olan Yoksullukla Savaş (war on powerty) programının Vietnam'daki katliam için feda edilmesi gibi, Obama'nın ilk yıllarında da sağlık programı hafifletilecek, temiz enerji "temiz kömür"e indirgenecektir. Irak'tan çekilme sözü veren Obama, en iyi ihtimalle Irak'tan çekilirken Afganistan ve Pakistan'daki çatışmayı hızlandıracaktır. Yani, bir savaştan çekilip, yenilerine yönelecektir.[20]

Şu ana kadar anlatılanlardan çıkarılabilecek ilk sonuç, alınan tedbirler ve uygulanan devlet müdahalelerini içeren politikaların resesyonu geciktirebileceği, biçimini değiştirebileceği ama resesyonu önleyemeyeceğidir. Çünkü, bugünkü resesyon kapitalist üretim tarzının aşırı sermaye birikiminin krizidir. Çok fazla sermaye, az sayıda kârlı yatırım fırsatını kovalamaktadır.

Para pompalamak, aşırı birikmiş sermayeyi yok etmek ya da devalüe etmek gibi bir işleve sahip değildir. Tersine aşırı birikimi daha da artırır, sorunları gelecek için biriktirir. Bir sonraki krize zemin hazırlar. Toparlama için, aşırı sermaye birikimi değer yitimine uğrayarak yok edilmelidir. Bugün bu gerçekleşmektedir.

MÜDAHALELERİN ADİLLİĞİ

Anti-kriz politikalarına getirilen eleştirilerin başında, bu önlemlerin adil olmaması ve kârın özelleştirilmesi devam ederken zararın sosyalleştirilmesi gelmektedir. ABD'de Hazine Sekreteri Paulson'un Eylül 2008'de sisteme aktarmak için 700 milyar ABD dolarlık bir talepte bulunması, ciddi ekonomik problemlerin varlığının kabul edilmesi ve buna karşı feryat edilmesi anlamında bir dönüm noktası olup, yıllardan bu yana ilk kez politik iktisadı

20 A.k.

tekrara gündeme taşımıştır. En önemli soru, finansal krizin ve derin ekonomik durgunluğun bedelini kimin ödeyeceğiydi ve kapitalist sistemin buna yanıtı her zamanki gibi oldu: Maliyet, en alttakiler tarafından ve orantısız bir şekilde karşılanacaktır. Aslında kârların özelleştirilmesi ve zararın sosyalleştirilmesi biçimindeki bilinen oyun sonsuz kereler oynanmıştı, bir kez daha oynanacaktı. İnsanlara krizin tüm faturalarını ödemeleri için kemerlerini sıkmaları çağrısı yapıldı. 700 milyar ABD dolarlık planın ve sonraki müdahalelerin anlamı buydu.

Öncelikle, dünyayı yöneten dev finans kuruluşlarının ve sanayi ve ticaret tekellerinin kısmi ya da tamamen devletleştirilmesinin, aslında kapitalizmi kurtarmayı hedefleyen sahte kamulaştırmalar olduğunun altını çizmek gereklidir. Şu ana kadar yapılan devletleştirmeler kısmidir, geçicidir ve herhangi bir koşula bağlı değildir. Devletleştirmelerle, zor durumdaki bankaların kârlılığının yeniden tesis edilmesi ve bu bağlamda yeniden yapılandırılması için bankaların sermaye yapılarının güçlendirilmesi hedeflenmektedir. Nitekim gerçek bir yeniden biçimlendirme hedeflenseydi, halkın parası hükümetler eliyle bankalara aktarılırken, bankaların işlevlerinin daha sıkı kurallara bağlanması sağlanabilirdi. Normale dönüldüğünde kamulaştırılmış olan bu şirketlerin tekrar özelleştirileceğinin garantisi metropol kapitalist ülkelerin hükümetlerince sıklıkla dillendirilmektedir. Regülasyon ve vergi cennetlerinin denetlenmesi ihtiyacının konuşulması sadece dikkatleri dağıtmak içindir. Daha önce de vurgulandığı gibi, bugün bankalara pompalanan paranın sonucunda büyük bir ihtimalle yeni bir köpük oluşacaktır.

Yapılan devletleştirmelerin sosyalizmle de hiç bir ilgisinin olmadığı açıktır. Bu, kapitalizmin fonksiyonlarını sürdürebilmesi için gerekli koşulların oluşturulması anlamında kapitalistler için yapılan bir devletçi kapitalist toplum mühendisliği örneğidir.

Diğer taraftan, devletleştirmeler finansal sermayenin özelleştirilmesinin en uygun olmadığını itiraf etmek anlamına da gelmektedir. Kriz patlayana kadar, özel finansın optimalliği neoliberalizmin en önemli ideolojik dayanağıydı. Şimdi bu ideolojik dayanak çökmüş durumdadır. Ancak böyle bir itiraf yeni bir rejime

geçmek anlamına gelmiyor. Şu ana kadarki rejim, ücretlerin payının azaltılması ve diğer yandan tüketici kredileriyle tüketimin canlı tutulması esasına dayanıyordu. Ancak bugün bu yollar sıkıntılı: Piyasaları tüketici borçlarını artırarak canlı tutabilmek artık mümkün değil. Resesyon artık klasik bir aşırı üretim krizi haline gelmiştir. Sermayedar için artı değeri realize etmek zorlaşmaktadır. Az gelişmiş ülkelerin ürettiği artı değer de azalacağından ABD'nin açık finansman yoluyla fonlama yapması zorlaşacaktır.[21]

Ayrıca, krizin patlak vermesinden bu yana alınan önlemler kâr–ücret dağılımını adil hale getirmeyi hedefleyen önlemler değildir. Oysa tüketimin canlandırılarak aşırı üretimin giderilmesini amaçlayan Keynesyen-Fordist bir model için böyle bir yeniden bölüşüm şarttır. Diğer yandan, bütün bu önlemler son yıllarda Çin dahil, tüm kapitalist ülkelerdeki gelir dağılımı adaletsizliğinin sorgulanmasına neden olmuştur.

Dünya merkez bankalarının resesyondan çıkabilmek ve ekonomiyi canlandırabilmek için faiz oranlarını düşürmesi sonucunda ortaya çıkabilecek enflasyonist baskıya direnmek için işverenler işçi ücretlerini düşüreceklerdir. Nitekim, hali hazırda İngiltere gibi bazı metropol kapitalist ülkelerde kamu kesimindeki ücretler dondurulmuştur.

Kısaca, kurtarma operasyonunun faturası krizin çıkışında hiçbir rolü olmayan çalışan sınıflara, emekçilere çıkarılmaktadır. Çünkü bu kesimler krizle beraber konutlarını, işlerini ve geleceklerini kaybettiler, daha da kaybedeceklerdir. Zira orta düzeyde ücret elde eden işçiler dahi mortgage geri ödemelerinin giderek daha maliyetli olmasından ötürü sıkıntıya girecek, borsaların çökmesiyle de özel emeklilik fonlarının ciddi değerler kaybetmesiyle özel emeklilik rüyaları bitecektir. Ayrıca bir yandan derinleşen durgunluk ve diğer yandan artan temel gıda fiyatlarıyla daha da yoksullaşacaklar, IMF'nin acı ilacından daha fazla içmek durumunda kalacaklardır. Küresel resesyon derinleşip, tansiyon daha da arttığında, kapitalistler krizlerin yol açtığı sermayenin değer yitimi maliyetini hangi ülkenin ya da bölgenin üstleneceği konusunda birbiriyle kavga edeceklerdir. Bu tür olası savaş tehditleri

21 Husson, Michel, a.g.k.

altında, çalışan sınıflar üzerlerindeki anti-demokratik baskılar artacaktır.

Giderek artan iflaslar ve yükselmeye başlayan politik muhalefet kapitalist tarihsel sürecin devamlılığında temel bir kırılmaya neden olabilir. İlerici güçler bu krize nasıl yaklaşmalıdır? Her şeyden önce karşı karşıya olduğumuz bu ciddi iktisadi problemlerin doğal bir afet olmadığı bilinmelidir. Bu sorunların sistemden kaynaklanan nedenleri vardır. Ekonominin tepesinde yer alanların krizin çıkmasından çok mutlu olmamalarına rağmen, bunlar sistemin ana fayda sağlayıcılarıdır ve toplumun geri kalan kısmının pahasına kendilerini zenginleştirmektedirler. Bu nedenle, şimdi toplumun omuzlarına yıkmaya çalıştıkları yükü onlar taşımalıdırlar. Faturayı kimin ödeyeceği önemlidir. Keza, hem ekonomiye hem de en alttakilere yardımcı olmanın en iyi yolu, en alttakilerin ihtiyaçlarıyla doğrudan ilgilenmekten geçmektedir. Vergi mükelleflerinin cebinden çıkacak bir kurtarma söz konusu olmamalıdır.[22] Ayrıca, bu yalnızca temel bir adalet duygusundan değil, aynı zamanda yönetenlerin sistemleri bu gün işleri kötüleştiren nedenleri yaratmaktadır.

22 Foster, J. Bellamy, a.g.e.

VI

2008 KRİZİNİN TÜRKİYE ÜZERİNE ETKİLERİ

§

Her ne kadar Türkiye'deki sermaye çevreleri krizin ne denli ciddi olduğu uyarısında bulunsalar da, Başbakan R.T. Erdoğan başta olmak üzere hükümet sözcüleri önce krizden Türkiye ekonomisinin etkilenmeyeceğini, krizin sadece teğet geçtiğini, sonrasında da krizin Türkiye'yi abartıldığı kadar etkilemeyeceğini, zira 2001 krizinden sonra bankacılık sektöründe alınan tedbirlerle bu sektörün güçlendirildiğini söylemeyi tercih ettiler, dolayısıyla da asıl olarak bir finans krizi olan 2008 krizinin Türkiye'yi ağır bir şekilde etkilemeyeceğini savundular.

Bu açıklamalardaki önemli bir yanlışlık, krizin Türkiye'ye finansal sektör üzerinden gelip gelmeyeceği ile ilgiliydi. Zira Türkiye'de kriz analizi yapan hiç kimse krizin Türkiye'yi doğrudan bankacılık sektörü ya da sözü edilen toksik kâğıtlar üzerinden vuracağını ileri sürmedi. Tam tersine bu krizin Türkiye'yi doğrudan reel sektör üzerinden vuracağı konusunda adeta bir söz birliği söz konusuydu.

Diğer yandan, Mart 2009'da yayınlanan bir IMF araştırması aslında Türkiye'dekiler de dahil olmak üzere dünyada hiçbir bankanın güvende olmadığını ortaya koymaktadır.[1] Bu rapora göre,

1 Maechler, M.Andrea ve Ong, Lainli (2009), "Foreign Banks in the CESE Countries: In for a Penny, in for a Pound?", *IMF Working Paper*, WP/ 09 / 54, Mart, s. 12-23.

2008 krizi, kredi döngüsünün tersine döndüğünde ve kredi kuruması yaşandığında dünyanın en güçlü bankalarının dahi buna dayanamadığını açığa çıkarmıştır. Aralarında Türkiye'nin de bulunduğu CESE ülkelerindeki (Merkezi Avrupa ve Doğu Avrupa Ülkeleri) bankacılık sistemi, eşik altı krediler ve egzotik kredi ürünlerinin doğrudan etkilerinden (bünyelerinde yok denecek kadar az bulundurduklarından) sıyrılabilse de, uluslararası finansal sistemle yoğun entegrasyonu ve bankaların Avrupalı ve diğer metropol ülke bankalarınca ele geçirilmesi gibi nedenlerle ciddi risk altındadır. Bölgeye kredi veren bazı Batılı bankaların toplam kredileri içinde, bu bölgedeki toplam 13 ülkenin aldığı kredilerin payları % 2 ila % 77 arasında değişmektedir (İngiltere % 2, ABD ve Fransa % 4, Almanya % 5, Belçika % 9, İsveç % 12, İtalya % 18, Avusturya % 49, Yunanistan % 77). 2007 sonu itibariyle, kreditör bankaların bölgedeki alacaklarının % 10'u Türkiye'deki bankacılık sistemi üzerinde olup, bu oran GSYİH'nın % 21'ine denk düşmektedir.

Burada asıl önemli olan nokta, bu kredilerin sektörel dağılımıdır. Mart 2005 ile Aralık 2007 arasında yabancı bankaların Türkiye'den alacakları içinde kamu sektörünün payı sırasıyla % 31'den % 20'ye gerilemiştir. İlk dönemde özel sektör borcunun (% 69), % 31'i Türkiye'deki bankalara ait iken, ikinci dönemde bu pay % 21'e gerilemiştir. Banka dışı özel sektörün borcu ise ilk dönem % 38'den ikinci dönemde % 59'a çıkmıştır. Görüldüğü gibi, finansal krizden doğrudan etkilenmiş Batılı bankaların Türkiye'deki alacaklarının üçte biri doğrudan bankacılık sisteminden, kalan üçte ikisi ise reel sektörden oluşmaktadır. Ancak reel sektörün bu kredileri alırken bankacılık sisteminin teminatlarını kullanması aslında reel sektör kadar Türkiye'deki bankaların da risk altında olduğunu ortaya koymaktadır. Yine rapora göre kreditör bankaların özellikle Baltık ülkelerinde kredilerini geri çağırmaya başlaması tehlikeyi büyütmektedir.[2]

Üzerinde uzlaşılan bir diğer konu da krizin Türkiye'yi henüz vurmaya başladığı, asıl etkilerin 2009 yılından itibaren görüleceğiydi. Nitekim özellikle, tekstil, otomotiv ve inşaat gibi hem iç

2 A.k., s. 20-32.

hem de dış piyasa için lokomotif öneme sahip sektörlerden gelen haberler hiç iç açıcı değildir. Aşağıda detaylandırılacağı gibi başta bu sektörler olmak üzere, Türkiye ekonomisi kriz tarafından vurulmaktadır ve bu etkiler giderek daha da ağırlaşmaktadır. Ama öncelikle Türkiye'de daha önce ortaya çıkan krizlere kısaca bir bakmakta yararlı olacaktır.

Türkiye'de son 40 yılda ortaya çıkan iktisadi krizlerin siyasal sonuçlarına bakıldığında; 1970 krizinin 12 Mart Muhtırası'yla, 1980 krizinin 12 Eylül Askeri Darbesi ile ve 2000–2001 krizinin AKP İktidarının işbaşına gelmesiyle sonuçlandığı görülür. Bundan önceki 2001 krizinden, iktisadi olarak IMF uzlaşısı, sıcak para, ucuz ihracat, bol likidite (olumlu dış konjonktür) ile çıkılmıştır. Ancak bugün bu imkânların tersine döndüğü açıktır. Çünkü 2001 krizi, sadece Türkiye ile sınırlı, yani lokal bir krizken, 2008 krizi küresel nitelikte ve çok daha ciddi boyutlarda bir krizdir. Yani, yangın kapitalist dünyanın her yerine yayılmış durumdadır.

Niceliksel değişikliklerin niteliksel değişikliklere dönüştüğü tarihi bir dönemden geçiyoruz. 1929'den bu yana en büyük kriz olan 2008 krizi, yeni bir gelişim aşamasının önünü açtı. ABD hegemonyası altında; üretim ticaret ve finansın hızlı uluslararasılaşmasıyla nitelenen küresel kapitalizm son zamanlarda öyle sismik şoklar yaşadı ki bazı yorumcular bunu "finansal Armageddon, yani kıyamet günü öncesindeki şeytanla iyiler arasındaki son savaş" olarak tanımlıyorlar.[3] Küresel krizin kötü etkilerini birbirine yıkmaya çalışan metropol kapitalist güçler arasındaki kavga da kızışacak gibi gözüküyor. Sermaye temerküzünün yolu da açılıyor; daha kuvvetli tekeller, resesyondan çıkabilme gücüne sahip bulunmayan küçük sermayeyi yutuyorlar, daha da yutacaklar. Yani önümüzde emperyalistler arası çelişkileri ve ana sınıf mücadelesini keskinleştirecek bir politik istikrarsızlık dönemi yatıyor. Buradan emperyalist bir savaş ve otoriter diktacı rejimler de, özgür bir dünya da çıkabilir.

Küresel kapitalizme bağımlı, son derece kırılgan bir az gelişmiş kapitalist ekonomi olarak Türkiye ekonomisinin yumuşak karnı sırasıyla; göreli olarak yüksek cari işlemler açığı, özel sektörün

3 "International Perspectives: The Crisis of Globalization", a.g.k.

yüksek düzeydeki dış borcu, yüksek düzeydeki işsizlik ve eksik istihdamdır.

İlk olarak, Türkiye'de göreli olarak yüksek bir cari açık düzeyi mevcuttur ve bu açık (döviz açığı) son 6 yıldır yaklaşık 100 kat artmıştır. 2002 yılında 0,6 milyar ABD doları olan cari açık, 2007 yılında 38,2 milyar ABD dolarına erişmiştir. Krizin ortaya çıkışının ardından ithalatta ortaya çıkan daralmaya paralel olarak cari işlemler açığı da daralsa da, 2008 yılı sonunda açık 41,4 milyar ABD doları olarak gerçekleşmiştir.

Cari açığın en önemli nedeni ise dış ticaret açığıdır (ithalat–ihracat). Öyle ki dış ticaret açığı; 2006 Ocak-Aralık döneminde 54 milyar ABD doları (bir önceki döneme göre % 24,8 artış), 2007 Ocak-Aralık döneminde: 62,8 milyar ABD doları (% 16,2 artış); 2008 Ocak- Aralık döneminde: 69,8 milyar ABD doları (% 11,2 artış-ithalat: 201,8 milyar ABD doları ve ihracat: 132,0 milyar ABD doları) olmuştur.[4]

Dünya ekonomisinin derin bir resesyonda olması, Türkiye'nin hali hazırda zorda olan ihracatını daha da zora sokacağından ihracat azalacaktır. Çünkü krizin patlak verdiği ABD, dünyanın en büyük ekonomisine sahiptir, dünyanın en büyük ithalatçısı ve Euro Bölgesinden sonra dünyanın ikinci en büyük ihracatçısıdır. Keza dünyanın en büyük finansal piyasalarına sahip bir ülke olarak ABD, deyim yerindeyse, hapşırdığında dünya nezle olmaktadır. Dolayısıyla, ABD'nin dünya üretimini sürükleme rolündeki bir gerileme, hem Avrupa'nın hem de Çin gibi Asya'nın büyük ihracatçı ekonomilerini zora sokmaktadır. Bu ülkelerin Türkiye'nin temel ticari ortakları olması Türkiye'yi de etkilemektedir.

Nitekim, Türkiye darbeyi daha ziyade resesyondaki Avrupa üzerinden yemektedir. Çünkü Türkiye, ihracatının % 60'ını Avrupa'ya yapmaktadır. Bu düzen özellikle 2001'den sonra kurulmuş ve Türkiye'ye Avrupa'nın Çin'i rolü verilmiştir: Ucuz kurla, ucuz emeğe dayalı üretim yapan Uzak Doğu'dan hammadde, yarı mamul ithalatı ve bununla üretilmiş mamul malların Avrupa'ya ihracatı stratejisi. Ancak bu strateji Türkiye'ye gerçek anlamda bir

4 TCMB (2009) "TCMB Elektronik Veri Dağıtım Sistemi, Ödemeler Dengesi Ayrıntılı Sunum", 27 Şubat, www.tcmb.gov.tr.

ekonomik artık bırakmamış ve son dönemde yaşanan büyüme fakirleştirici bir büyüme olmuştur. Bu model de 2007 yılından bu yana zora girmeye başlamıştır. Nitekim ihracat 2009 Şubat ayında 2008 Şubat ayına göre % 35 azalma göstermiştir. Ocak ayında bu azalma % 28 ve Aralık 2008'de % 25 idi. İhracat düşüşü Şubat ayı verilerine göre sanayinin tümünde % 38'i aşarken bu düşüş, ihracatın lokomotif sektörü olan otomotiv ve yan sanayinde % 55'i bulmuştur.[5] Ayrıca, dünya'daki resesyonun, gelecek turist sayısında bir azalmaya neden olacağından, turizm gelirlerini de azaltması söz konusudur.

Cari açık doğrudan yabancı sermaye girişi, sıcak para girişi, dış borçlanma ve merkez bankasındaki döviz rezervleri aracılığıyla finanse edilebilir. İlk olarak, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına (DYSY) bakıldığında özellikle 2007 yılından bu yana bu tür sermaye girişlerinde ciddi bir gerileme olduğu görülmektedir. Öyle ki, 2006 yılında 20,1 milyar ABD doları dolayında olan DYSY (bir önceki yıla göre % 101,2'lik artış), 2007 yılında 22,0 milyar ABD doları (% 10,1 artış) olarak gerçekleşmiştir. 2008 yılında 17,7 milyar ABD dolarlık bir DYSY gerçekleşmiştir. Bu 2007 yılına göre % 19,5'lik bir azalma anlamına gelmektedir.[6]

İkinci olarak, 2002 yılından bu yana Türkiye ekonomisindeki büyümenin ardındaki en önemli finansman biçimi olan, sıcak para olarak da adlandırılan, kısa vadeli fon niteliğindeki, yabancı yatırımcıların hisse senedi, Devlet İç Borçlanma Senetleri (DİBS) ve mevduattaki yatırımlarının tutarı ciddi bir şekilde gerilemiştir. Öyle ki 2007 yılında 107 milyar ABD dolarını bulan sıcak para, krizin şiddetlenmeye başladığı Ağustos 2008–Ocak 2009 döneminde % 45 oranında ve 40,6 milyar ABD doları azalarak, 48,9 milyar ABD dolarına gerilemiştir. Sıcak para azalışında yabancıların güven kaybı nedeniyle portföylerini boşaltmaları, portföydeki hisse senedi, DİBS gibi varlıkların değerlerindeki aşınma etkili olmuştur.[7] Küresel olarak ise Dünya Bankası hem doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının hem de kısa vadeli kredilerin küre-

5 Türkiye İhracatçılar Meclisi (TİM), *Radikal*, 3 Mart 2009.

6 TCMB, "Ödemeler Dengesi Yıllık Analitik Sunum" (1975-2007) ve "Ödemeler Dengesi Aylık Analitik Sunum" (2007-2008 Ocak-Aralık)'den derlemiştir, www.tcmb.gov.tr.

7 *Referans Gazetesi*, 13 Şubat 2009.

***Tablo 7** Cari İşlemler Dengesi ve Finansman Yolları (milyar ABD doları)*

	2006	2007	2008 (Ocak-Eylül)
Cari İşlemler Dengesi	-31,9	-37,7	-35,4
DYS (net)	19,1	20,1	10,1
Portföy Yatırımları (net)	7,4	0,7	0,2
Yurtdışı Yerleşiklerin Mevduatı	4,6	-3,3	4,2
Diğer	-2,9	-1,0	-0,9
Kalan (Dış Borçla Finanse Edilen)	3,7	21,2	21,8

Kaynak: TCMB, *Ödemeler Dengesi Raporu*, 2008-III, s.20, www.tcmb.gov.tr

sel olarak kurumakta olduğunu açıklamıştır. Buna göre, az gelişmiş ülkelere olan özel yabancı sermaye akımları 2007 yılında 1 trilyon ABD doları iken, bu 2009 yılında 530 milyar ABD doları düzeyinde kalacaktır. Bu durum, Türkiye'nin her iki tür sermaye girişi açısından da ciddi sorunlar yaşayacağını göstermektedir.[8]

Üçüncü olarak, cari açığın giderek dış borçlanma yoluyla finanse edildiği görülmektedir. *Tablo 7*'de 2006-2008 dönemindeki cari işlemler dengesi ve bunun finansman yollarının bir özeti sunulmaktadır. Buna göre 2006 yılında cari açığın sadece % 12'si dış borçla karşılanırken, 2007 yılında bu oran % 56'ya ve 2008 yılı Eylül ayı itibariyle % 62'ye yükselmiştir.[9]

Dış borçların yaklaşık üçte ikisinin özel sektöre ait olması dikkat çekicidir. Bu rakam 2008 yılı sonu itibariyle 196 milyar ABD dolarını aşmıştır. Sadece Koç Grubu'nun döviz pozisyonu açığı 2008 yılı 12 aylık mali tablolar itibariyle 3,3 milyar ABD doları civarındadır.[10] 2002 yılında sadece 43 milyar ABD doları olan özel sektör dış borcu, 2006 yılında 118,5 milyar ABD dolarına, 2007 yılında 158,2 milyar ABD dolarına ve 2008 yılının üçüncü çeyreğinde ise 196,2 milyar ABD dolarına fırlamıştır. Özel sektör dış borcu son 5,5 yılda % 350 oranında artış göstermiştir.[11] Bu, önü-

8 Dünya Bankası, a.g.k.

9 TCMB (2008), *Ödemeler Dengesi Raporu*, 2008-III, www.tcmb.gov.tr, s. 20

10 İMKB (2008), "Koç Holding A.Ş. 31.12.2008 Mali Tabloları", ***Mali Tablolar***, www.imkb.gov.tr.

11 Hazine Müsteşarlığı (2008), *Türkiye Brüt Dış Borç Stoku ve Servis İstatistikleri*, 2001-2008/Q3, www.hazine.gov.tr.

TABLO 8 Alt Sektörlere Göre Sanayi Üretimdeki Değişim, Aralık 2008 (%)

İmalat Sanayi	-19,9
Madencilik	-2,0
Elektrik, Gaz ve Su	-5,3
Toplam Sanayi	-17,6

Kaynak: TUİK (2008), *Sanayi Üretim İstatistikleri*, Aralık, www.tuik.gov.tr

müzdeki dönemde, Türkiye'nin özellikle de özel sektör borçlarından kaynaklanan bir dış borç geri ödemesi krizi yaşanabileceğinin bir işaretidir. Büyük sermaye gruplarının IMF ile yeni bir stand by anlaşması yapması bağlamında hükümeti zorlamaları da bu tehlikenin ne denli yakın olduğunu ortaya koymaktadır.

Şimdi, krizin Türkiye'de temel ekonomik göstergeler üzerindeki etkilerini ele alalım.

İlk olarak, krizle birlikte iktisadi büyüme hız kesmiş, hatta durma noktasına gelmiştir. Öyle ki, 2006 yılında % 6,9 olan büyüme hızı, 2007'de % 4,6'ya (2002–2007 ikinci çeyrek büyüme ortalaması -22 çeyrek dönem- ortalama % 7,1 olarak gerçekleşirken),[12] 2008 yılının ikinci çeyreğinde % 2,8'e, üçüncü çeyreğinde % 1,2'ye ve son çeyreğinde % -6,2'ye düşmüştür (2007 yılının son çeyreğinde büyümenin % 4,2 olduğu dikkate alındığında dönemsel karşılaştırma itibariyle ekonomideki küçülmenin ne denli ciddi olduğu ortaya çıkmaktadır). 2008 yılı son çeyreğinde küçülme asıl olarak özel yatırım ve tüketim harcamalarındaki azalmadan (% -7,6) kaynaklanmıştır. Yerel seçim harcamaları nedeniyle kamusal yatırım ve tüketim harcamalarındaki artış (% 1,6) bunu az da olsa telafi ederek küçülme % 2 civarında kalmıştır. 2008 yılı 12 aylık veriler itibariyle toplam GSYİH büyümesi % 1'de kalmıştır.[13]

Krizle birlikte kapanan işyeri sayısı hızla artarken, yeni açılan işyeri sayısında önceki yıllara göre ciddi bir gerileme görülmektedir. Örneğin, 2008 yılında kapanan işyeri sayısı 37.000'i aşmıştır. 2007 yılında kapanan işyeri sayısının 23.595 olduğu dikkate alın-

12 TÜİK, *Gayri Safi Yurtiçi Hasıla Haber Bültenleri*'nden derlenmiştir, www.tuik.gov.tr (31.3.2009).

13 TÜİK, *Gayri Safi Yurtiçi Hasıla Haber Bültenleri*'nden derlenmiştir, www.tuik.gov.tr (31.3.2009).

dığında 2007'den 2008'e kapanan işyeri sayısında % 58,3 oranında bir artış olduğu görülmektedir. Diğer taraftan, yeni açılan işyeri sayısına bakıldığında, 2007 yılında bu sayı 48.673 iken 2008 yılında 46.401 olmuştur. Bu % -4,7'lik bir gerileme demektir.[14]

Paralel bir biçimde Sanayi Üretim Endeksi 2008 yılının son 7 ayında (Eylül ayı hariç) gerilemektedir. Öyle ki, 2008 Haziran ayında endeks % -1,8, Temmuz ayında % -0,3, Ağustos ayında % -8,4, Ekim ayında % -2,7, Kasım ayında %-0,5 ve Aralık ayında % -14,9 oranında düşüş göstermiştir.[15]

Bu, sanayide çarkların durmaya başladığı anlamına gelmektedir. *Tablo 8*, alt sektörlere göre 2008 sonu itibariyle sanayi üretimi düşüşlerini göstermektedir.

Aynı şekilde, kapasite kullanım oranları da düşmektedir. 2006 Aralık ayında % 81,7 olan kapasite kullanım oranı, 2007 Aralık ayında % 81,2'ye ve 2008 Aralık ayında ise % 64,7'ye gerilemiştir. İlk defa % 16'nın üzerinde bir kayıp ile kapasite kullanım oranları son 17 yılın en hızlı düşüşünü yaşamaktadır. 1994, 2001 krizleri ve 1999 depreminde dahi kapasite kullanım oranlarında böyle bir düşüş yaşanmamıştır. 2008 Eylül ayı hariç olmak üzere son sekiz aydır üst üste gerileme söz konusudur (2008 Haziran:-0,1, Temmuz:-2,3, Ağustos:-3,8, Ekim:-3,1, Kasım:-3,8 Aralık:-8,2 ve 2009 Ocak:-0,9).[16] TÜİK verilerine göre, 2009 Ocak ayında, işyerlerindeki kapasite kullanım oranlarının düşmesinde iç pazarda talep yetersizliği % 44,3 ve dış pazarda talep yetersizliği ise % 19 oranında etkili olmuştur.[17]

Büyüme oranındaki, sanayi üretim endeksindeki, kapasite kullanım oranındaki düşüş ve kapanan işyeri sayısındaki artışlar işsizlik oranının da artmasına neden olmuştur. TÜİK verilerine göre işsizlik oranı, 2006 Kasım ayında % 9,6, 2007 Kasım ayında % 10,1ve 2008 Kasım ayında % 12,3 ve 2008 Aralıkta % 13,6

14 TÜİK (2008), "Kurulan ve Kapanan Şirketler Aralık 2008", Haber Bülteni, 13, www.tuik.gov.tr (23 Ocak 2009).

15 TÜİK (2008), *Sanayi Üretim Endeksi Aylık Değişim Oranları* (2005-2008), www.tuik.gov.tr.

16 TÜİK, *İmalat Sanayiinde Eğilimler Ocak 2009 ve Aralık 2007*'den derlenmiştir, www.tuik.gov.tr.

17 TÜİK (2009), *Tam Kapasite İle Çalışmama Nedenlerine İlişkin Kalitatif Bilgiler (İş Yeri Sayısı Ağırlıklı)*, Ocak, www.tuik.gov.tr.

TABLO 9 Otomotiv Sektöründe Yaşanan Daralma, Aralık 2008 (%)

	AB (27) ve EFTA	Türkiye
Otomobil	-17,8	-58,1
Ticari	-24,0	-58,1
Hafif Ticari	-26,0	-58,6
Ağır Ticari	-12,5	-54,6

Kaynak: OSD (2009), *Haber Bülteni*, Ocak, www.osd.org.tr

olmuştur.[18] Diğer yandan, gerçek işsizlik oranı açıklananın çok üzerindedir. Çünkü resmi işsizlik rakamlarında; iş bulma kurumlarına başvurmayanlar, iş aramaktan vazgeçenler, mevsimlik çalışanlar ve yarı-zamanlı çalışanlar yer almamaktadır.

Ekonomik durgunluğun başka göstergeleri de söz konusudur. Örneğin krizden bu yana protestolu çek-senet tutarında çok ciddi bir artış söz konusudur. Nitekim 2003 Ocak–Aralık döneminde 0,9 milyar TL, 2004 Ocak–Aralık döneminde 1,7 milyar TL, 2005 Ocak–Aralık döneminde 2,8 milyar TL, 2006 Ocak–Aralık döneminde 4,1 milyar TL, 2007 Ocak–Aralık döneminde 5,7 milyar TL ve 2008 Ocak–Aralık döneminde 6,8 milyar TL tutarında çek ve senet protesto edilmiştir. Bu, 2008 yılında bir önceki yıla göre % 19,3 dolayında bir artış anlamına gelmektedir.[19]

Diğer iki gösterge, üretici ve tüketici güven endeksleridir. Kapitalist ekonomilerin iki temel aktörleri olan üretici ve tüketicilerin geleceğe ilişkin olarak güvenlerini ya da kötümserliklerini kısmen de olsa yansıtan bu endekslere bakıldığında 2007 yılından bu yana belirgin bir kötüleşmenin olduğu ortaya çıkmaktadır. Nitekim, TCMB-TÜİK Tüketici Güven Endeksi 2007 Ocak ayında 91,8 iken, 2008 Ocak ayında 92,1 ve 2009 Ocak ayında 71,6'ya gerilemiştir. Benzer bir şekilde, TCMB Reel Kesim Güven Endeksi 2007 Ocak ayında 111,3 iken 2008 Ocak ayında 104,2'ye ve 2009 Ocak ayında yarı yarıya düşerek 59,4'e gerilemiştir.[20]

18 TÜİK, *Hanehalkı İşgücü Araştırması 2007 Kasım ve 2008 Kasım Sonuçları*, www.tuik.gov.tr.

19 TCMB (2008), *Protestolu Senetlerin Sayısı ve Tutarı (2001-2008)*, www.tcmb.gov.tr.

20 TCMB, Güven Anketi Reel Kesim ve Tüketici Güven Endeksi, *Elektronik Veri Dağıtım Sistemi* verilerden derlenmiştir, www.tcmb.gov.tr.

Tablo 10 *Türkiye'nin Toplam Dış Borç Stoku (Milyar ABD Doları)*

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008/3Ç
Dış Borç Stoku	129,5	144,1	160,9	169,1	205,7	247,4	289,3
Kamu Sektörü	64,5	70,8	75,7	70,4	71,6	73,5	78,7
TCMB	22,0	24,4	21,4	15,4	15,7	15,8	14,3
Özel Sektör	43,0	48,9	63,8	82,3	118,5	158,2	196,2
TCMB Brüt Döviz Rezervleri	26,7	33,7	36,0	50,5	60,8	71,2	76,6

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı, *Türkiye Brüt Dış Borç Stoku Profil Tablosu*, www.hazine.gov.tr ve TCMB, Merkez Bankası Rezervleri, *Elektronik Veri Dağıtım Sistemi*, www.tcmb.gov.tr

Türkiye ekonomisinin lokomotifi durumundaki sektörlerdeki gelişmelere bakıldığında, krizin etkileri da daha net bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Örneğin, TÜİK verilerine göre, inşaat sektöründe hali hazırda ciddi düzeyde durgunluk söz konusudur. 2008 yılının ilk altı ayında, bir önceki yılın ilk altı ayına göre belediyeler tarafından Yapı Ruhsatı verilen yapıların yüzölçümünde % 13,6, bina sayısında % 9,8 ve daire sayısında % 9,3 oranında düşüş yaşanmıştır.[21] Büyük inşaat firmalarının yurt dışında aldıkları müteahhitlik işlerinin hala devam ediyor olması, inşaat sektöründeki durgunluğu bir ölçüde perdelemektedir. Ancak bu işlerin tamamlanmasıyla birlikte sıkıntının ne denli büyük olduğu da ortaya çıkacaktır.

Benzer bir şekilde, otomotiv sektöründe ciddi durgunluk yaşanmaktadır. Ocak 2009'da geçen yılın aynı ayına göre; otomobil üretimi % 61,2; ticari araç % 71 ve traktör üretimi % 55 oranında gerilemiştir. Bu durum satışlara da yansımış ve Ocak 2009'da, geçen yılın aynı ayına göre sırasıyla; otomobil satışları % 29,1 ve hafif ticari araç satışları ise % 50,2 oranında gerilemiştir.[22] *Tablo 9*'dan da görüleceği gibi, Türkiye'de 2008 yılı Aralık ayında otomotiv pazarında yaşanan daralma Avrupa pazarlarındakinden çok daha ciddi olmuştur.

İhracat açısından ele alındığında, 2008 yılında Türkiye'nin

21 TCMB, İnşaat İstatistikleri-Yapı Ruhsatına Göre, *Elektronik Veri Dağıtım Sistemi*, www.tcmb.gov.tr.

22 OSD (2009), *Haber Bülteni*, Ocak, www.osd.org.tr.

toplam ihracatının % 19,4'ünün taşıt araçları ve yan sanayi ihracatından oluştuğu görülür.[23] Otomotiv ihracatının artış hızı ilk kez 2008 yılında negatif olmuştur. Türkiye'de toplanan vergilerin üçte birinin otomotivle ve otomotiv yan sanayi ile ilgili olduğu (KDV, ÖTV, MTV, Gelir ve Kurumlar Vergisi) hesaba katıldığında bunun vergi gelirlerine ne denli olumsuz yansıyacağı da açıktır.

Başta IMF olmak üzere, pek çok kuruluş ve hakim iktisat anlayışının savunucuları tarafından makro-ekonomik performans göstergesi olarak alınan diğer bir gösterge, menkul kıymetler borsasındaki gelişmelerdir. Bu bağlamda Türkiye'deki Ulusal 100 Endeks değerine bakıldığında İMKB son 52 ayın en düşük düzeyini görmüştür. Öyle ki, 30 Kasım 2007 tarihinde İMKB Ulusal 100 Endeksi 54.214 iken, 31 Aralık 2007 tarihinde bu 55.538 olmuş, ancak krizle beraber (21 Kasım 2008 tarihinde) bu değer 21.966'ya kadar düşmüş ve 31 Aralık 2008 itibariyle 26.865 olmuştur.[24] Bu dönemde yabancıların İMKB'deki payı da gerileme göstermiş ve 2 Ocak 2008 tarihinde % 72,3 olan bu pay sırasıyla 11 Ağustos 2008'de % 70,7'ye ve 13 Şubat 2009'da % 66,4'e gerilemiştir.[25]

ABD doları son 28 ayın en yüksek seviyesine çıkmış ve TL, 2008 yılı başına göre % 44 değer kaybetmiştir: 31 Aralık 2007 tarihinde 1 ABD dolarının TL karşılığı 1,16 TL iken, 21 Kasım 2008 tarihinde bu 1,68 TL, 31 Ocak 2009'da 1,67 TL ve 6 Mart 2009'da 1,79 TL olmuştur.[26] Bu durum kişi başı geliri 11.053 ABD dolarından, 8.097 ABD dolarına düşürmüştür.[27]

Toplam brüt kamu borç stoku, 2002 yılında 256,9 milyar ABD doları iken (iç borç: 154,9 milyar ABD doları ve dış borç: 102,0 milyar ABD doları); 2008 yılının üçüncü çeyreğinde 380,0 milyar ABD dolarına çıkmıştır (iç borç: 287,7 milyar ABD doları ve dış borç: 92,3 milyar ABD doları).[28]

23 TİM (2008), *Aralık Ayı İhracat Rakamları* 2008, www.tim.org.tr.

24 İMKB, *Hisse Senedi Piyasası Bültenleri*, www.imkb.gov.tr.

25 MKK, "Yerli-Yabancı Saklama Bakiyeleri Raporu", www.mkk.com.tr.

26 TCMB, Kurlar-Döviz Kurları, *Elektronik Veri Dağıtım Sistemi*, www.tcmb.gov.tr.

27 TÜİK tarafından açıklanan *Gayri Safi Yurtiçi Hasıla III. Dönem 2008 Haber Bülteni*'de yer alan son dört çeyrek dönemin hasıla rakamları toplamı ile 30.09.2008 ve 28.02.2009 TCMB döviz alış kurları kullanılarak hesaplanmıştır.

28 Hazine Müsteşarlığı, *Kamu Net Borç Stoku*, www.hazine.gov.tr.

Tablo 10'da Türkiye'nin toplam dış borç stokundaki son 6 yıllık gelişme gösterilmektedir.

Diğer yandan tüketici kredileri ve kredi kartı borcu toplamındaki artışlar, ekonomideki borçluluğun sadece kurumsal sektörle sınırlı kalmadığını ve artan işsizlik ve yoksullukla beraber kredi kartı borcundaki artışın emek geliri elde edenler için ilave riskler taşıdığını ortaya koymaktadır. Öyle ki, 4 Mayıs 2001 tarihinde 5,8 milyar TL olan bu borçlar, 30 Ocak 2009 tarihi itibariyle 114,2 milyar TL'ye fırlamıştır.[29]

Kriz, etkisini bankalarca işletmelere ve bireylere açılan tüketici kredilerine uygulanan standartlar incelendiğinde de net bir şekilde göstermektedir. Merkez Bankası'nın banka kredileri eğilim anketine göre 2008 yılı Aralık ayı itibariyle; önceki üç ayda işletmelere verilen kredilerde sıkılaştırma bildiren bankalarının oranı % 47'den % 80'e çıkmıştır. Benzer şekilde, konut kredilerinde % 76, taşıt kredilerinde % 90 ve diğer bireysel kredilerde % 100'lük bir sıkılaştırma bildirilmiştir.[30]

İktisadi durgunluğun en belirgin etkilerinden birisi de kamu gelirleri, özellikle de vergi gelirleri tahsilâtlarındaki azalma şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda, Türkiye'de son bir yıl içerisinde hem vergi gelirlerinde hem de sosyal sigorta ve Bağ-Kur primleri tahsilâtlarında bir azalma olduğu görülmektedir. Kamu gelirlerinin en az % 85'ini karşılayan vergi gelirlerine baktığımızda, toplam vergi tahsilâtının 2008 Ocak ayı itibarıyla 14,2 milyar TL'den 13,8 milyar TL'ye düştüğü (% -2,4 azalma); Katma Değer Vergisi tahsilâtının 4,2 milyar TL'den, 3,4 milyar TL'ye (% -18,0 azalma) ve Özel Tüketim Vergisi tahsilâtının aynı dönemde 3,4 milyar TL'den 3,2 milyar TL'ye (% -5,3 azalma) düştüğü ortaya çıkmaktadır.[31] Dolaylı vergilerden kaynaklanan bu vergi azalması, üretimde ve tüketimde kriz nedeniyle ortaya çıkan daralmayı göstermektedir. Aynı dönemde ÜFE'nin yıllık olarak yüzde % 7,9,

29 TCMB, Mevduat Bankaları Tüketici Kredileri, Taksitli Ticari Krediler ve Kredi Kartları, *Elektronik Veri Dağıtım Sistemi*, www.tcmb.gov.tr.

30 TCMB, Mevduat Bankaları Tüketici Kredileri, Taksitli Ticari Krediler ve Kredi Kartları, *Elektronik Veri Dağıtım Sistemi*, www.tcmb.gov.tr.

31 Maliye Bakanlığı (2009), *2009 Yılı Ocak Ayı Bütçe Gerçekleşmeleri Raporu*, www.mb.gov.tr.

TÜFE'nin ise yüzde 9,5 olduğu dikkate alındığında, KDV ve ÖTV gelirlerindeki gerilemenin reel olarak daha yüksek olduğu ileri sürülebilir.[32] Vergi gelirlerindeki bu azalmaya karşın, Mart 2009 yerel seçimleri nedeniyle uygulanan seçim ekonomisinin kamu harcamalarını hızla artırması yıllardır uygulanan mali disiplinin de rafa kaldırıldığının bir göstergesidir.

Ekonomideki bu olumsuz gelişmelere rağmen, 2009 Bütçesi sanki kriz yokmuş gibi hazırlanmıştır. Öyle ki, bütçede ortalama ABD doları kuru: 1,41 TL olarak belirlenirken, özelleştirme gelirlerindeki artışın % 42, vergi gelirlerindeki artışın % 16 ve iktisadi büyüme oranının % 4 olması beklenmektedir.[33] Oysa resesyona girmekte olan Türkiye ekonomisinde kamu gelirleri azalırken, daha önce de vurgulandığı gibi Mart 2009 yerel seçimleri kamu harcamalarını ciddi biçimde artırmış ve 2009 yılı bütçe açığı olarak tahmin edilen 10,4 milyar TL'lik açık, daha 2009 yılının Ocak ve Şubat aylarında gerçekleşmiştir. Nitekim IMF ile yapılan stand by görüşmeleri, 2009 yılından itibaren, ücret ve maaş artışlarının sınırlandırılacağını, yeni vergilerin gelebileceğini ve sosyal harcamaların daha da kısılacağını ortaya koymaktadır (bu çerçevede de Hükümet, yerel seçimler sonrasında bütçe rakamlarını revize etmek durumunda kalmıştır).

32 TUİK, *Tüketici Fiyatları Endeksi ve Değişim Oranı ve Üretici Fiyatları Endeksi ve Değişim Oranı*, www.tuik.gov.tr.

33 Maliye Bakanlığı, *2009 Yılı Bütçe Gerekçesi*, www.maliye.gov.tr.

VII

2008 KRİZİNİN ELEŞTİREL BİR ÇÖZÜMLEMESİ VE KAPİTALİZMİN GELECEĞİ

§

Finansal kriz olarak adlandırılan olgunun, aslında bir semptom olduğunu belirtmiştik. Belirleyici olan kapitalizmin kendi çelişkileridir. Çünkü kapitalizm mal ve hizmetlerin üretimi ve bölüşümüne kalıcı ve yok edici çatışmalar dokuyan bir ekonomik sistemdir. Kapitalist ekonominin işleyişi için işveren ve işçilerin işbirliğine ihtiyaç vardır, ancak bu iki sınıfın menfaatleri öyle çatışma halindedir ki, ekonomi krizlere sürüklenir. Bugün olan da budur. Kapitalizm sadece işçi-sermayedar çatışmasına yol açmaz, aynı zamanda sermayedarlar (işverenler) arasında da sınırı, sonu olmayan mücadelelere yol açar ki bu iktisat yazınında rekabet olarak adlandırılır. Rekabet de çatışmalara ve krizlere neden olur. Rekabetin nedeni daha fazla kâr elde edebilmektir ve daha fazla kâr da kapitalist üretimin temel güdüsüdür. Yani, kapitalist üretim tarzında üretim, insan ihtiyaçlarını karşılamaktan ziyade, kâr için yapılmaktadır. Bu nedenle, eğer kârlı değilse insanların ihtiyaçlarını karşılamak için üretim yapılmazken (kanser, AIDS araştırmaları, sanatsal faaliyetler vb.),[1] insanların gerçekte ihtiyacı olmayan, ancak kârlı olan pek çok şey üretilir (silah, kozmetik, mücevher gibi).

1 Stiglitz, Joseph A. a.g.e., s. 76

Diğer yandan, kapitalist üretimin rekabetçi yapısı, üretimde anarşiye neden olur. Genişletilmiş yeniden üretim olarak pazara çıkıldığında, böyle bir üretim anarşisine bu kez de pazar anarşisi eklenir. Bu üretim ve pazarlama süreci sürekli genişlemek durumundadır, zira artı değeri realize etmek ve böylece de kârı ve sonrasında yeni yatırımları gerçekleştirmek gereklidir. Çünkü artı değer kârın, kâr da genişletilmiş kapitalist üretimi sürdürmek için gerekli olan yeni yatırımların, dolayısıyla da sermaye birikiminin temel kaynağıdır. Diğer yandan, bu gelişme sermaye yoğunluğunun artmasına ya da başka bir deyimle sermayenin organik bileşiminin yükselmesine neden olur ki bu da üretim–tüketim dengesini bozar ve bir aşırı üretim ya da eksik tüketim durumu ortaya çıkar.[2] Bu aşağıda açıklanacak olan kısa ve uzun döngülerle (boom-bust) tekrarlanır, kriz çıkar.

Bunu biraz açalım: Kapitalizmin normal gelişimi ve büyümesi ekonomiyi sosyalleştirmiştir. Kapitalizm bunu kapitalist sınıfın çıkarları için ve onun denetiminde yapmıştır. Normal gelişim sürecinde, sermaye önce ulusal, sonra küresel düzeyde olmak üzere büyük şirket ve kurumlarda yoğunlaşmıştır. Hem sanayi hem de finansta özel mülkiyet altında yoğunlaşmış ve çalıştırdıkları için ya da toplum için en iyi olanı değil de, sermaye sahiplerinin kârlılığına hizmet eden sosyal ve sınıfsal sömürünün dev bir motoru gibi hizmet sunmuştur.

Bunun yansıra, kapitalizm kendi içinde bir fay hattı oluşturmuştur. Bu fay hattı ya da kırılma, toplumsal üretim (sosyalleşmiş üretim) ile özel mülkiyet (bireysel ya da kurumsal) arasındaki çelişki ya da zıtlıktır.

Kapitalizm öncesinde, toprak, zirai aletler, atölye ve diğer aletler gibi işgücünün kullandığı araçlar tek bir çalışanın kullanımına uyarlanmış bireysel araçlardı. Kural olarak bu araçlar üreticinin kendisine aitti. Kırsal bölgelerde bunlar, küçük köylü (özgür

2 Marx, Karl (1863), Theories of Surples Value, *Capital*, Cilt 4, Economic Works of Karl Marx 1861-1864, www.marxists.org; Marx, Karl (1857-1861), *Grundrisse* (Outlines of the Critique of Political Economy), Economic Works of Karl Marx 1857-1861, www.marxists.org; Taylor, Kit Sims, Human Society and the Global Economy (1996), *The Instability of Capitalism*, Chapter 11: Capitalism's Crises and Critics.

ya da bağımlı köylü) ve şehirlerde el aletleri ile çalışan işçilerdi.[3] Yani, kapitalizm öncesi toplum biçimlerinde tekil emeğin egemenliği söz konusuydu.

Sosyalleşmiş üretim, hem eski üretim yöntemlerinde, hem de bu üretimde vücut bulan insan ilişkilerinde devrim yarattı. Sanayi devrimiyle; yün eğiren çıkrık yünü kumaşa çeviren makineye, kol gücü motor gücüne, tek kişilik üretim yerleri, içinde binlerce işçinin işbirliği içinde çalıştığı fabrikalara dönüştü. Fabrikanın çıktıları, artık çok sayıda işçinin ortak ürünüydü ve nihai biçime dönüşmeden önce çok sayıda elden geçmeliydi. Yani artık tekil bir emekten değil, sosyal bir emekten (ücretli emek) söz etmek gerekiyordu.

Kapitalizm öncesinde ücretli emek istisnaiydi, tamamlayıcıydı ve geçiciydi. Zaman zaman emeğini dışarıya kiralayan tarım işçileri, üzerinde yaşamlarını sürdürebilecekleri küçük de olsa bir toprağa sahiptiler. Bugünün kalfaları, yarının kendi işinin sahibi nitelikli ustalara dönüşüyordu. Üretim sosyalleşir sosyalleşmez tüm bunlar değişti ve üretim araçları kapitalistlerin ellerinde birikti. O ana kadar istisnai ve geçici olan ücretli emek tüm üretimin kuralları ve temeli oldu. Belli bir zaman için olan ücretli emek, tüm yaşamda ücretli emeğe dönüştü. Kapitalistlerin özel mülkiyetinde temerküz eden üretim araçları ile emeğinden başka hiçbir şeye sahip olmayan üreticiler arasında tam anlamıyla bir ayrışma söz konusuydu.[4] İşte tam bu noktada kapitalizmin temel çelişkisi ya da anomalisi oluşmuştur. Bu sosyalleşmiş üretim yeni bir üretim biçimiydi. Diğer taraftan tek kişilik üretim dönemine özgü ürüne el koyma biçimleri devam etti ve sosyalleşmiş üretim ürünlerine de uygulandı.

Yani, kapitalizm altında sosyalleşmiş üretim araçları ve ürünleri, bireylerin özel mülkiyetlerinde kalmaya devam etti. Artık sosyal emek tarafından yaratılan ürünlere bu ürünleri üretenlerce değil, kapitalistlerce el konuluyordu. Önceden herkes kendi ürününün sahibiyken ve kendi ürününü üretirken, kendi ürününü

3 Engels, Frederick (1880), *Socialism: Utopian and Scientific*, Marx/Engels Selected Works, Cilt 3, SSCB: Progress Publishers, s. 95-151, 1970, Marx/Engels Internet Archive, www.marxists.org.

4 A.k.

pazara getirirken ya da feodal egemenlere kendi ürününü vergi olarak ödemede kullanırken şimdi araçsallaşmış emeğin sahipleri, yeni sosyal emeğin organizatörleri başkalarının emeklerinin ürünlerine el koyuyorlardı. Marksist felsefenin önemli ideologlarından F. Engels bu durumu şöyle özetleyerek: "Sosyalleşmiş üretim ile özelleşmiş kapitalist el koyma arasındaki bu uyumsuzluk ya da bu çelişki yeni üretim tarzına kapitalistçe niteliğini veren şeydir ve kapitalist toplumun tüm sosyal antagonizmalarının mikrobu bu çelişkide yuvalanır", kapitalist toplumdaki emek- sermaye çatışmasının temellerini ortaya koymuştur.[5]

Sosyalleşmiş üretim ile kapitalist el koyma arasındaki yukarıda sözü edilen bu çelişki, zıtlık, kendisini iki şekilde; (i) işçilerle kapitalistler arasındaki antagonizma/uzlaşmaz çelişki ve (ii) kapitalistler arasındaki yıkıcı rekabet (üretim anarşisi) olarak ortaya çıkarır.

İlk olarak, bir üretim tarzı olarak kapitalizm ortaya çıktığında, kapitalistler, işçilerin işgücünü kiraladılar, onları, kendilerinin sunduğu ekipmanlarla hammaddeyi ürüne dönüştürmek için çalıştıdılar ve üretim sırasında ürettikleri hasılaya el koydular. İşçilerin ürettiği şeylerin değeri, kendilerine ücret olarak ödenen miktar ve hammaddenin değerinin çok üstündeydi, zira üretilen şey kiralanmış işçilerin yeni ve ilave emeğinde vücut buluyordu. Sermaye, işin başında toplumu dev adımlarla ilerletti, geliştirdi, ama insanoğlunun yarattığı modern topluma da ömür boyu uyumsuz kaldı.

Engels bu durumu şöyle açıklamaktadır: "Mal üretimine dayalı tüm toplumların şu özelliği var: Üretenler, kendi sosyal ilişkileri konusundaki kontrollerini yitiriyorlar, öyle ki kimse kendi ürettiğinin ne kadarının pazara geldiği ya da ne kadar talep edileceğini bilmiyor...".[6]

19. yüzyılın sonlarında üretim araçlarının büyük çapta gelişimi ve temerküzü gerçekleşti. Hemen her ülkede bütün sanayiler tek ya da birkaç sermaye şirketinin kontrolüne girdi. Emek–sermaye çelişkisinin işçilerle kapitalistler arasındaki uzlaşmaz çelişkinin

5 A.k.
6 A.k.

kaynağı olduğunu ileri süren Marksist düşünceye göre bir yandan emekten daha fazla artı değer yaratma biçimindeki sömürü, diğer yandan bu sömürüye karşı direnç, sosyal sınıflar arasındaki çatışmanın özünü oluşturur ve bu çatışma bazen durgunlaşıp gizlense de, nihayetinde açık bir sınıf savaşına dönüşür Bu iki sınıfın çıkarlarının çatışması ekonomiyi krizlere sürükler.

İkinci olarak, sosyalleşmiş üretim ile kapitalist el koyma arasındaki zıtlık kendisini yıkıcı rekabet ya da üretim anarşisi biçiminde gösterir. Kapitalist üretimin insan ihtiyaçlarını karşılamaktan ziyade kâr için yapılması, kapitalistler arasında sınırı, sonu olmayan bir rekabete ve üretim ve pazar anarşisine yol açar. Yıkıcı rekabet de periyodik bir şekilde çatışmalara ve krizlere neden olur. Üretim-tüketim dengesi bozulur ve tüketim göreli olarak azalır. Satış olmayınca kâr realize edilmez, kâr oranları uzun dönemli olarak düşme eğilimine girer, yeni yatırımlar yapılmaz. F. Engels, kapitalist rekabet serbestîsinin çok zıt bir yönde sonuç verdiğinin altını çizerek, tekeller ve kapitalist toplumun plansız üretiminin bir gün kapitalist toplumun bağrında yetişmekte olan sosyalist toplumun plana dayalı üretimine teslim olacağını ileri sürmüştür.[7]

Emek-sermaye çatışması perspektifinden kapitalist krizler ve bugünkü kriz şöyle açıklanabilir:

Kapitalist üretim tarzının bağrında sosyalleşmiş üretim ile ürüne kapitalist bireysel özel mülkiyetçi el koyma arasındaki çelişki gibi temel bir çelişkiyi barındırdığını ve bunun da kendisini emek-sermaye çatışması ve üretim anarşisi şeklinde ortaya koyduğunu ve böylece üretim-tüketim dengesinin bozulmasıyla kapitalizmin sürekli yükseliş-çöküş (boom-bust) döngüleri biçiminde krizlere maruz kaldığını vurgulamıştık. Marx, kapitalizmin yükseliş–çöküş döngülerine bilimsel olarak yaklaşan ilk araştırmacıdır. O'na göre yükseliş-çöküş döngüsü kapitalist üretim tarzının olmazsa olmazıdır. Birikim sürecinin dışındaki faktörler olan savaşlar, doğal afetler ve sosyal huzursuzluklar da kapitalizmde krize neden olabilirler, ancak kendisinden önceki üretim tarzlarının aksine kapitalist bir toplumda bu faktörler krizin asıl nedenleri olmaktan ziyade krizler sonucunda orta çıkan şeylerdir. Marx,

7 A.k.

yükseliş-çöküş döngüsünün, kapitalist üretimin toplumsal kullanım için değil, özel kârlar için yapıldığı gerçeğiyle ilişkili olduğunu ortaya koymuştur.

150-200 yıllık modern kapitalizm altında, genel olarak üç tür yükseliş-çöküş döngüsü belirlenmiştir. Bunlardan ilki ortalama 7-10 yılda bir ortaya çıkan kısa dönemli döngülerdir (1974/1975, 1980/1982 ve 2001/2002 krizleri). Kısa dönemli döngüler daha ziyade ulusal ya da bölgesel karakterleri, ülke ya da bölgenin küresel kapitalizmin içindeki pozisyonu, bütünleşikliği gibi belirgin özellikleri ağır basan kriz döngüleridir ve bunları uzun dönemli ve küresel nitelikteki kriz döngülerinden ayırmak gerekir.

İkincisi, küresel düzeyde ortaya çıkan, uzun dönemli ve literatürde Kondratieff Döngüleri adı da verilen kriz döngüleridir. Bunlar ortalama 50-60 yılda bir oluşurlar. Döngü, Kondratieff'e göre (1892-1938) dört aşamalıdır: İlkbahar (canlanma), yaz (durgunluk), sonbahar (plato) ve kış (depresyon).[8] Genel olarak döngü 25-30 yıl canlılık, 25-30 yıl durgunluk ve krizle tamamlanır. Bu bağlamda, bugünkü uzun vadeli küresel döngünün 1945 yılında başladığı ve 1970-1973'te tersine dönüp, o günden bu yana normalden uzun süren bir iniş süreci yaşadığı ileri sürülebilir. Normalden uzun sürmesinin bir nedeni, bu krizin ömrünü uzatacak müdahalelerin yapılmasıdır. Bunlar çöküşü geciktirmiş, ama daha da derinleştirmiştir.

Üçüncü olarak, emperyalist hegemonyanın coğrafi olarak değişmesi sonucunda oluşan çok daha uzun süreli döngülerden söz edilebilir. 1970'li yıllarda "Bağımlılık Teorileri" adı altında geliştirilen ve özünde çok uzun dönemli kriz döngülerinin de teorik temellerini oluşturan emperyalizm kuramları, emperyalizmi, "kapitalizmin en yüksek aşaması" şeklinde tarif edip, temelde sermaye temerküzü ile tekellerin ve finans kapitalin yükselişine bağlayan ve az gelişmiş ülkelere sermaye ihracının bir aracı olarak tanımlayan Hilferding, Bukharin, Rosa Luxemburg ve Lenin tarafından geliştirilen Marksist Emperyalizm Teorisi'nden etkilenmişlerdir,[9] Bu

8 Kondratieff, Nikolai D. (1926), *Long Waves in Economic Life*, "The Kondratieff Theory", www.kwaves.com (26.2.2009).

9 Lenin, Vladimir Ilyich (1974), *Imperialism: The Highest Stage of Capitalism*. New York: International Publishers, s. 20; 63.

bağlamda, kapitalizmin eşitsiz gelişimi nosyonundan hareketle, bunun neden olduğu uluslararası rekabet, emperyalizmin, sadece ulus devletler arasında değil, aynı zamanda merkez ve çevre ülkeler arasında da çıkar çatışması biçiminde algılanmasına dönüşmüştür (Baran, Sweezy, Frank, Amin, Furtado ve Sunkel). Böylece artık hegemonik ilişkiler, sermaye birikim sürecindeki önemlerine göre bölgesel olarak ve merkez, yarı-çevre ve çevre ülkeler bağlamında şekillenir. Böyle bir hiyerarşik sıralamada bir ülke ya da bölgenin hegemon olması söz konusudur. Öyle ki, kapitalist birikimin hegemonik merkezi 18. yüzyıldan itibaren Büyük Britanya'ya kaymıştır. 1870'ten bu yana ise ABD, İngiliz hegemonik gücüne rakip olmuş ve 1945'ten bu yana ise rakipsiz bir konuma gelmiştir. Hegemonik güç durumu rakiplerine göre daha fazla üretkenlikle ve teknolojik dinamizmle karakterize edilir. Düşüş yıllarında üretim merkezleri nispi olarak diğer bölgelere kaymaya başlar ve hegemon ülke ekonomisinde finansallaşma eğilimi artar, yatırımlar spekülatif faaliyetlere yönelir. Bu gidişat genelde bütün hegemonik devletlerde görülmüştür. Nitekim 1970'lerden beri ABD ekonomisinde finansallaşma hızlanmıştır.

Giderek finansallaşan kapitalist rejimde, ekonomi esas olarak varlık köpükleriyle ya da varlık kalanlarıyla ayakta durur.[10] Kapitalizmin küresel olarak finansallaşmasının gelişimindeki liderlik rolü; hem böyle köpükler yaratma gücü hem de 1980'lerden itibaren dünya efektif talebi için katalizör konumuna gelmesi ve ABD dolarının rezerv para olması nedeniyle, ABD'ye aitti. Ancak böyle bir finansallaşmış büyüme tarzı, sürdürülebilir nitelikte hızlı bir ekonomik büyüme yaratamazdı ve finansallaşma periyodik olarak patlayan, durgunluğu da giderek su yüzüne çıkaran daha büyük köpüklere neden olmuştur.

Yukarıdakilere ilave olarak kapitalizmi krizlere sürükleyen bir başka olgudan da söz edilebilir. Kapitalizm, sınırsız bir üretim ve yeniden üretime dayanır. Ancak bunun da sınırları mevcuttur. Çünkü sırasıyla doğal kaynaklar giderek tükenmektedir. Çevre

10 Bellofiore, Riccardo ve Halevi, Joseph (2009) "A Minsky Moment?: The Subprime Crisis and the New Capitalism", Gnos, C. ve Rochon, L. P., *Credit, Money and Macroeconomic Policy: A Post-Keynesian Approach*, Cheltenham: Edward Elgar içinde.

tahrip edilmekte, bu da insanlığın varlığını sürdürmesini giderek zorlaştırmaktadır. İşçi sınıfının yoksullaştırılmasına karşı sınıf mücadelesi artmaktadır. Yani kârları artırabilmede emeğin sömürülmesinin de fiziki sınırları söz konusudur. İnsanların çalıştırabilecekleri maksimum saat düzeyi bellidir. Kapitalizm, küreselleşme ile birlikte, üretim yerlerini Güney Kore gibi emeğin göreli olarak daha ucuz olduğu bölgelere kaydırarak bu sorunu çözmeye çalışmış, ama iki-üç kuşaktan sonra bu ülkede de daha iyi ücret ve daha iyi çalışma koşulları için verilen mücadelelerde bir yükselme görülmüştür.[11] Sınıf mücadelesinin yükselmesi üretim kaydırmalarına da fiziki sınırlar koymaktadır.

Şu ana kadar anlatılanlar bağlamında, 2008 krizini yorumlarsak; bugünkü krizin farklı derecelerde de olsa yukarıda anlatılan dört kriz faktörünün sonuçlarını içinde taşıdığını ileri sürebiliriz. Bu anlamda da bugünkü kriz çok ciddi bir kriz niteliğindedir. Şöyle ki; 1870-1970 dönemini içeren 100 yıllık dönemde ABD ekonomisi zaman zaman kısa dönemli aşağı doğru gidişler yaşamış olsa da genelde canlılığını korumuş ve verimlilik artışları ve reel ücret artışları yaşamıştır. Bu ekonomik realite, Amerikan rüyası, tüketim ve Amerikan işçi sınıfının pasifizmi üzerine temelleniyordu (kent dışında bahçeli bir ev ve otomobil).

1980'li yıllarda başlayan sürece damgasını vuran olgu ise emperyalist küreselleşme olmuştur. Emperyalist dönemde üretici güçlerin gelişiminin başta ABD olmak üzere kapitalist ülkelerde aşırı sermaye birikimine yol açması sonucu küreselleşme ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkan aşırı sermaye birikimi finansal sektöre yönelmiş ve küreselleşme ile birlikte emperyalist ülkeler dünyanın farklı pazarlarını ve bölgelerini kullanarak güçlü bir emek sömürüsü gerçekleştirebilme imkanı elde etmişlerdir. Bu ancak, II. Paylaşım Savaşı sonrasının en güçlü ve Sovyetler Birliği'nin çözülmesinin ardından tek güçlü emperyalist devleti olan ABD hegemonyası altında gerçekleşebilirdi.[12]

Küreselleşme aşağıdaki özellikleriyle yaklaşık 20 yıl gibi

11 Durmuş, Mustafa (1988), *İhracata Yönelik Sanayileşme ve Güney Kore Modeli*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Maliye Anabilim Dalı, s. 247-248.

12 *Leauge for the Fifth International*, www.fifthinternational.org.

uzunca bir dönem olarak kapitalizmin inişe geçmesini yavaşlatan bir aşama olarak tarihe geçmiştir:[13]

- Finansal deregülasyon (1986 Big Bang) ve onunla birlikte gelip her yıl büyümesini sürdüren kredi ve spekülasyonun artan önemi. Bu, özellikle, türev araçlar gibi finansal araçlarla gerçekleşmiştir.
- Eski sosyalist ülkelerin yeni pazarlar olarak uluslararası ticarete, sermaye ve kredi piyasalarına açılması.
- Üretken güçlerin uluslararasılaşması. Buna, sanayilerin ucuz emek sahibi ülkelere kaydırılması ve Çin'de yeni bir sınai temelin gelişimi dahildir.
- Petrol üreten ülkelerin ve Çin'in ticaret fazlalarının geriye dönüşü aracılığıyla özellikle ABD'de ucuz kredinin varlığının sürdürülmesi.
- Emperyalist ve sömürge, yarı-sömürge ülkelerdeki kamu iktisadi teşebbüslerinin, kamu kolaylıklarının ve sosyal hizmetlerin topyekün özelleştirilmesi.
- Emperyalist ülkelerdeki neo-liberal ideoloji ve neo-liberal iktisat politikalarının egemen kılınması ve IMF ve Dünya Bankası gibi örgütler aracılığıyla bu politikaların ve ideolojinin yarı-sömürge dünyaya dayatılması.
- Dünya Ticaret Örgütü'nün önerileri doğrultusunda yarı-sömürge ülkelerde, emperyalist ihracatçıların lehine tarifelerin kaldırılması ve bu ülkelerin serbest ticarete zorlanması.
- ABD'nin ve kısmen de AB'nin denetiminde olmak üzere uluslararası finansal kuruluşların gücü ve rolünün arttırılması.

Diğer yandan, küreselleşme, nispeten daha uzun bir istikrar dönemi yaratarak, krizi ertelese de sermaye birikiminin içsel çelişkilerini de derinleştirerek yeniden üretmiştir. Yeni üretim için yerli yatırımlardaki bu durgunluk, finansal büyüme, spekülasyon ve gayri menkul balonu ile dengelenmiş olsa da, bu kokteyl, 2008 krizinde kapitalizmin çelişkilerini açığa çıkarmıştır. Ayrıca, küreselleşmeyle birlikte metropol G-7 ülkeleri, Rusya ve Çin ekonomileri güçlenerek hegemonik gücün paylaşımında söz sahibi olmak

13 "International Perspectives: The Crisis of Globalization", a.g.k.

istediklerini ortaya koymuşlardır.[14]

'Tekelci Kapitalizm' adlı eserlerinde iktisadi durağanlığın tekelci kapitalist ekonominin normal hali olduğunu ileri süren Baran ve Sweezy, 1950 ve 1960'larda gelişmiş kapitalist ülkelerdeki ekonomik canlılığın özel nedenlerinin sırasıyla; II. Dünya Savaşı süresince tüketici tasarruflarının artarak birikmesi, ABD'de ortaya çıkan otomobilleştirmenin ikinci büyük dalgası (cam, çelik, kauçuk sanayilerinin gelişimi, otobanların inşası ve çevre kentlerle ağların kurulması), savaşla yıkılan Avrupa ve Japon ekonomilerinin yeniden inşası, soğuk savaş rekabeti ve Asya'da iki bölgesel savaş, satış tekniklerindeki yeni buluşlar, Finans sektörünün (Fire: finans, sigorta, gayrimenkul) hızlı gelişimi ve son olarak ABD dolarının hegemonik para olarak yükselişi olduğunu ileri sürerler. Bu faktörlerden gelen böyle bir fevkalade destek ortadan kalkınca ekonomi durağanlığa girmeye başlamış, büyüme hızı düşüp, işsizlik artmıştır. Keza, 1979 başından bu yana Japonya, Asya Kaplanları ve bazı Avrupa ekonomileri, Amerikan hegemonyasına meydan okumaya başladılar. Bu ülkeler teknolojik ve sınaî yapılanmada önemli düzeylere eriştiler ve ABD sabit sermaye yatırımları giderek kârlılığını yitirmeye başladı. Bu durum Amerikan sermayesinin diğer bölgelere kaymasına ya da spekülatif alanlara yönelmesine neden oldu. 1970'li yıllardan itibaren ekonomiyi sürükleyen şey borç patlaması (düşen reel ücretler karşılığında, artan kredilendirme yoluyla artırılan yığınsal tüketim), finansal spekülasyon ve askeri harcamalar oldu. Mamafih bu faktörler de ekonomide durgunluk eğilimlerinin tekrarlanmasını önlemeye yetmedi ve so-

14 Küreselleşme ve emperyalist hegemonya liderliği ve paylaşımı ile ilgili olarak Marxist ve Neo-Marxist literatürde yaşanmakta olan tartışmalar için bkz: Liodakis, George (2005), "The New Stage of Capitalist Development and the Prospect of Globalization" *Science & Society*, 69 (3), Haziran 2005, s. 341-366; Harris, Jerry (2005), "To Be or Not To Be : The Nation-Centric World Order Under Globalization" *Science & Society*, 69 (3), Haziran 2005, s. 329-340; Robinson, William. I. (2005), "Global Capitalism: The New Transnationalizm and the Folly of Conventional Thinking" *Science & Society*, 69 (3), Haziran 2005, s. 316-328; Minqı, Li (2005), "The Rise of Chine and Demise of the Capitalist World Economy: Exploring Historical Possibilities in the 21st Century" *Science & Society*, 69 (3), Haziran 2005, s. 420-448; Went, Robert (2003), "Globalisation in the Perspective of Imperialism," *Science & Society*, 66 (4), Kış 2002-2003, s. 473-497; Hardt, Michael and Negri, Antonio (2000), *Empire*, Cambridge, Massachusettes: Harvard University Pres.

run giderek kötüleşti.[15]

1930'lardan günümüze ABD ekonomisinin büyüme oranları incelendiğinde 1970'lerden itibaren ABD ekonomisinin nasıl bir durgunluk içine girdiği görülmektedir. Buna göre; ABD ekonomisi 1930'larda %1,3; 1940'larda % 5,9; 1950'lerde %4,1; 1960'larda % 4,4; 1970'lerde % 3,3; 1980'lerde %3,1; 1990'larda % 3,1 ve 2000-2007 döneminde %2,6 büyümüştür.[16] 1930'lar, Büyük Depresyonu yansıtırken, 1940'lardaki ekonomik büyüme II. Dünya Savaşının etkilerini ortaya koymaktadır. 1950-60'lı yıllar yukarıda açıklanan özel faktörlerin yarattığı etkiyle sağlanan canlılığı (barış dönemi ekonomisi) ortaya koysa da, 1970'lerdeki düşüş bu faktörlerin ne denli geçici olduğunu ortaya koyar. 1990'lı yıllarda korunan sabitlenmiş büyüme hızı, özellikle bilgi teknolojisindeki (IT) gelişmeler ve bu sektördeki yatırım artışlarının işgücü verimliliğini artırmasıyla arz yönlü geçici bir büyüme olarak kendisini ortaya koymaktadır.[17] Geçici faktörlerin ortadan kaybolması, 1970'lerden itibaren büyümenin yavaşlamasına neden olmuş, sonraki yıllarda ABD ekonomisi inişe geçmiştir.

Bu dönem aynı zamanda reel ücretlerin ciddi biçimde baskılandığı dönemdir ve günümüze kadar devam etmiştir. Bu dönem, özellikle de 1980'li yıllarda sermayenin işçi sınıfına karşı açtığı savaşın hızlandırıldığı yıllardır. Sermayedarlar, yurt dışındaki ucuz emeğin kullanımı, kadınların işgücüne katılımı, düşük ücretli göçmen işçilerin ülkeye getirilmesi gibi yöntemlerle uzun dönemde kendi işçilerinin reel ücretlerini dondurmayı, böylece artı-değeri artırmayı başardılar. 1990'larda ise belirgin bir şekilde artan işgücü verimliliği nispi artı değeri ve kârları artırmıştır.

Bunun sonucunda bir yandan işçilerin reel ücretleri sabit kalıp şirket kârları nispi olarak artarken, diğer yandan, sabit kalan işçi ücretleri, işçilerin kendi emekleriyle ürettiklerini almaya yeterli olmamıştır. Üretim-tüketim dengesi bozulmuştur. ABD'de ücretlerin GSMH içindeki payı da gerilemiştir. Buna göre 1970 yılında GSMH'nin içindeki payları % 53,5 olan ücretliler, 1995 yılında

15 Foster, J. Bellamy, a.g.e.
16 A.k.
17 Langdana, Farrokh K., a.g.e., s. 226-228; 238-239.

sadece % 45,5'lik bir pay elde edebilmişlerdir. Yani 25 yıl içinde ücretlilerin milli gelirden aldıkları pay, yaklaşık 9 puan gerilemiştir. 1995–2000 arasında bir miktar yükselen ücretlilerin payı (% 49,8), 2005 yılında tekrar % 45'e düşmüştür. Saat başı ücret cinsinden ise sanayi kesiminde 1972 yılında saat başı 9 ABD doları olan ücretler 2006 yılında 8 ABD dolarına gerilemiştir.[18]

Bu dönem aynı zamanda, gelirin sermaye sahipleri lehine hızla yeniden bölüştürüldüğü yıllardır. 1950–1970 döneminde en alttaki % 90'lık gruptaki gelir sahiplerinin elde ettiği her 1 ABD dolarlık gelir karşılığında, en tepedeki % 1'lik grup yaklaşık 162 ABD dolarlık gelir sağlarken, 1990–2002 döneminde en alttakilerin sağladığı 1 ABD dolarlık gelire karşılık bugün sayıları 14 bin hane halkını bulan % 1'lik grup, 18 bin ABD doları gelir elde etmiştir. 2001 yılında ABD'de en tepedeki % 1 servet zengini olanlar en alttaki % 80'in elde ettiği zenginliğin iki katından fazla zenginliğe sahiptirler. Eğer ev sahipliği biçimindeki zenginliği dışarıda tutar ve sadece finansal servetten söz edersek, bu oran dört katın üstüne çıkmaktadır. 1983–2001 döneminde en tepedeki % 1'lik nüfus, milli gelirdeki artışın % 28'ini, net servetteki toplam kazanç artışının % 33'ünü ve finansal servet artışının %52'sini elde etmiştir.[19]

Böylece 1970'lerden itibaren üretim-tüketim dengesinde, tüketim eksikliği ya da üretim fazlalığı biçiminde ortaya çıkan dengesizlik ekonominin resesyona girmesine neden olmuştur. Fakat bu yıllarda ABD kapitalizmi kapıdaki resesyonu erteleyecek bir yol buldu: Borçlandırma. İşverenler işçi ücretlerini baskıladıklarından, giderek elde biriken üretimlerini işçilere satmanın yolunu onlara borç para vermede buldular. Şirketler ise patlayan bu kârlarını, konut, otomobil kredileri ve sağlanan ödeme kolaylıkları ile artan kredi kartı borçlarına dayalı olarak çıkarılan yeni menkul kıymetlere yatırdılar. 2000'li yıllarda ise durgunluk, temel olarak finansal sistem ve eşik altı ipotek kredileri aracılığıyla ötelendi.

Kıymetli kâğıtların sahipleri, bu yolla, işçilerin aldıkları krediler için aylık olarak yaptıkları geri ödemelerin bir kısmına el koydular. Gerçekte, işçilerin ücretlerini düşük tutarak elde ettikleri

18 Foster, J. Bellamy, a.g.e.
19 A.k.

ekstra kârları, bu kârların bir kısmını işçilere borç vererek elde ettikleri ciddi faizlerle katladılar. Yani, sermaye hem kâr, hem de faiz geliri sağladı.

1970'lerden itibaren krizin borçlandırma yoluyla ertelenmesi, şu an yaşamakta olduğumuz kriz için bir ön hazırlıktı. 1980'ler ve 1990'lardaki tüketici kredilerindeki patlama ve 2000'den bu yana özellikle de Reagan ve Bush yönetiminin deregüle finans dünyası, kâr maksimizasyonu amaçlı ve yolsuzlukla bezenen bu günkü gelişmeleri provoke etti (borsa köpüğü ve gayrimenkul köpüğü). Milyonlarca Amerikalı sürdürülemez bir borç yükü altına girdi. 2006'ya gelindiğinde subprime (eşik altı) adı verilen en zor durumdaki, en riskli borçlular artık ödemelerini yapamaz duruma geldiler.

Sermayedarlar arasındaki rekabet de bu krize katkı sağlamıştır. Bir yandan, bankalar arasında tüketici kredileri pastasından pay alabilmek için yoğun bir rekabet başlarken, diğer yandan bankalar tüketicilere sundukları kredileri fonlayabilmek için sağlam temeli olmayan yeni finansal araçları (CDS, CDO) yarattılar ve finansal sistemden büyük çapta borçlanmaya başladılar. Yani, finansal kuruluşların kontrolsüz bir rekabetle içine girdikleri kâr kavgası ve bunun sonucunda aşırı oranda risk almaları krizi derinleştirdi.[20] Keza, ABD'li kreditörler dünya nakit havuzundan kaynak sağlamak için bu menkul kıymetleri tüm dünyaya satınca bütün dünya fokurdayan bir kazanın içine çekilmiş oldu.

ABD kapitalizmi, ücretlerini artık artırmadığı işçilerin satın alma gücünü, bu oldukça pahalı kredilerle yükseltti. *Fitch*, *Moody's* ve *S&P* gibi rating şirketleri bu menkul kıymetlerin risklilik durumunu doğru değerlendirmediler ve yüksek kâr için aşırı risk alan bu kurumları görmezden geldiler. Çünkü bu şirketler, borca dayalı menkul kıymetleri satabilmek için yüksek ratinge ihtiyaç duyan bu işletmelerden iş alabilmek için rekabet halindeydiler. Dünyadaki özel ve kamusal kreditörler ise ABD kaynaklı bu borca dayalı menkul kıymetleri satın alabilmek için birbirleriyle yarış içindeydiler, zira bunlar, hem neredeyse sıfır riskli olarak rating edilmişlerdi, hem de yüksek faiz getirisi sağlıyorlardı.

20 Borio, Claudio, a.g.e, s. 10-11.

Sonuç olarak, emek-sermaye çatışması şeklindeki kapitalizmin temel çelişkisi ve kapitalistler arasındaki rekabet bugünkü finansal krizin temel nedenidir. Buna rağmen, ne Fed ne de ABD Hazine'since önerilen ve zor durumdaki finans kurumlarına parasal destek vermeyi (bail-out) içeren planlar bu sabit tutulan reel ücret ve artan kâr dengesizliğine ya da sermayedarlar arasındaki rekabet konularına değinmemektedir. ABD hükümeti ve diğer gelişmiş kapitalist ülkelerin hükümetleri *Fannie Mae*, *Freddie Mac* ve *AIG* gibi kuruluşları satın aldılar ya da para desteği verdiler, ama ne organizasyonlarına ne de aralarındaki yıkıcı rekabete el koyabildiler. Tersine, kredilendirme sürecinin önündeki engelleri ortadan kaldıracağı ve böylece ekonomiyi krizden çıkaracağı düşüncesiyle büyük kreditörlere devasa kamusal kredi, likidite aktararak krizden çıkmayı hedeflemektedirler. Bu programların başarı şansı çok az gibi gözükmektedir. Çünkü kapitalist ekonominin özgül sorunlarına hiç değinmemektedirler.

Çözüm Üzerine

Emek ekseninden yaklaşıldığında, kapitalizmin krizlerinden çıkışın kısa ve uzun erimli olmak üzere iki program hattına sahip olduğu görülebilir. Bunlardan ilki, bizatihi kendisi kriz üreten bir sistem olarak kapitalizmin sorgulanması ve daha insancıl, eşitlikçi ve özgürlükçü bir toplumsal formasyon üzerinde düşünülmesidir. Kaldı ki insanlık tarihi, sosyalizm deneyimi gibi uygarlık projelerine sahiptir. İkincisi ise kapitalist sistem içinde, uzun erimli çözüme eklemlenmiş, anti kriz emek programının kısa erimde hayata geçirilmeye çalışılmasıdır.

"Kapitalizmin yaşadığı önceki krizler de dahil olmak üzere bugünkü krizin iki net mesajı var: Krizler, kapitalist üretim tarzından kaynaklanmaktadır ve krizlerden kurtulabilmek bu üretim tarzını kapitalizmin ötesine taşıyabilmekle mümkündür. Örneğin, eğer işçiler kendi fabrikalarının yöneticileri olurlarsa, emek-sermaye (işçi-işveren) çatışması ortadan kalkar. Eğer devlet, kamulaştırılmış işletmelerin üretim kararlarını koordine ederse, üretim anarşisi ortadan kalkar. Rekabet, işletmeler arasında dayanışmaya ve işletme performanslarının geliştirilmesine dönüşür. Dev finansal

kuruluşlar kamulaştırılır ve bu kuruluşlarda işçi ve işverenlerin aynı kişiler olduğu ve bu işletmeler arasında koordinasyonun temel, rekabetin ise tali olduğu yeni yapılar oluşturulabilir".[21]

Yani, uzun erimde, belli bir büyüklüğün üzerindeki işletmeler kamulaştırılmalı ve bu kuruluşların yönetim ve denetimleri çalışanlarına bırakılmalıdır. Kamusallaştırılmış işletmeler demokratik-dayanışmacı bir planlama altında üretim yapmalı ve işletmeler arasındaki rekabet kardeşçe bir yarışmayı amaçlamalıdır.

Kapitalist üretim tarzını değiştirmek mümkündür. Çünkü bugün, kapitalizm gelişimini tamamlamış, sınırlarına ulaşmış, üretici güçler, onları kullanan kapitalist üretim tarzının önüne geçmiştir. Üretici güçlerle üretim ilişkileri arasındaki bu çatışma, sadece insanlığın düşüncesinde var olan bir çatışma değil, bizim dışımızda, bizden bağımsız, nesnel olarak var olan bir çatışmadır. Krizlere neden olan böyle bir çelişki ancak kapitalizm ötesi yeni bir üretim tarzına geçmekle çözülebilir.

Daha insancıl, eşitlikçi, gerçek anlamda özgürlükçü ve sömürüsüz bir toplumu, çöken reel sosyalizmle özdeşleştirerek başarısız ilan etme gayreti 2008 kriziyle beraber dayanaksız kalırken, aynı zamanda son dönemde baş tacı edilen "tarihin sonu" kuramlarını da çürütmüştür. Tam tersine, maddi yaşam koşullarını dikkate alarak kendini güncelleyen Marksist Ekonomi Kuramı ve diyalektik ve tarihsel maddeci metodoloji, yalnızca güncel ya da gelecekteki gelişmelerin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olmakla kalmamakta, aynı zamanda çalışan sınıflar için siyasal öncülük yapmakta ve kapitalizm ötesi (sosyalist) bir toplumun güvenilir bir tasarımına yardımcı olabilecek sağlam bir kuramsal çerçeve sunmaktadır.

Bu bağlamda, 21. yüzyıl sosyalizminin özgül kuramsal temelleri şu üç ilkeye dayandırılabilir: İlk olarak, üretimi yönetmek ve insana dayalı maddi yaşamı düzenleme sorumluluğu sadece insanın kendisine verilmelidir. İkinci olarak, daha fazla bir iktisadi zorlamaya gitmeden insan emeğinin meta olmaktan çıkarılması gereklidir ve son olarak toplumsal-maddi yaşamın kullanım değeri

21 Wolf, Rick (2008) "Capitalist Crisis, Marx's Shadow", *Monthly Review*, 26 Eylül, www.monthlyreview.org/mrzine/about.html.

boyutunu zenginleştirecek ciddi bir çalışma hayata geçirilmelidir.[22]

Kısa erimde ise, aynı üretim tarzı içinde kalırken, aşağıdaki gibi tartışmaya açık önerilerde bulunulabilir:

- Neo-liberalizmin olmazsa olmazı piyasaların serbestliği yeniden tartışılmalı ve bu bağlamda yapılacak devlet düzenlemeleri ile ilgili yeni fikirler üretilmelidir. Örneğin, finansal kuruluşlar tutmaları gereken asgari öz sermayenin miktarı ve oranlarıyla ilgili olarak ciddi bir biçimde denetlenmelidirler. Şu anda finansal sermaye ile ilgili düzenlemelerin hepsi Basel 1 ve Basel 2 kriterlerinde mevcuttur. Finansal kuruluşlar bu düzenlemeleri bypass etme ve bunları kendi lehlerine kullanma konusunda son derece başarılılar. Şu anda, finansal kuruluşların hemen hepsi onları daha güvenli kıldığı varsayılan Basel 2 koşullarını karşılıyorlar, ancak aynı zamanda bu kuruluşların büyük bir çoğunluğu çok ciddi riskler altındalar.[23]

- Finansal kurumların nereye ve nasıl kredi verdiklerinin ve yaptıkları diğer işlemlerin regüle edilmesi, denetlenmesi ve vergilendirilmesi gerekir. Finansal kuruluşların, devamlı bir biçimde tekrar tekrar ücret almak için parayı çevirmelerine, yani istedikleri gibi para ticareti yapmalarına izin verilmemelidir.

- Çalışanların gelirlerinden oluşan para, menkul kıymetleştirilmemeli ya da finansal sistemin diğer spekülatif uygulamalarına konu edilmemelidir. Emeklilik, konut edinme, sağlık hizmetleri ve temel tüketim malları finansal sermayenin kârlarına kaynak oluşturmamalıdır. İnsanlara emeklilik hakkını güvenilir ve denetlenebilir yollarla verebilmenin kamusal mekanizmalarının olması gerekir. Keza, konut sorununun finansal sistem aracılığıyla çözümünü gerekli kılan bir neden yoktur. Çünkü konut sorunu finansal sistemin alanına sokulduğunda, bireysel gelirler sabit kalırken, konut fiyatları çok hızlı yükselir. Bu sapmanın nedeni finansal sistemin konut sektörünü pençesine almasıdır. ABD'de patlak veren eşik altı mortgage krizi bunun en somut örneğidir. Konutu finansal sistemden ayırırken, iyi kalite sosyal konutların üretimi

22 Westra, Richard (2002), "Marxian Economic Theory and an Ontology of Socialism: A Japanese Intervention", *Capital & Class*, 78, s. 66.

23 Lapavitsas, Costas, a.g.k.

ve dağıtımı talep edilmelidir. Kullanılmayan boş durumdaki konutlara el konulmalı, bunlar yenilenmeli, sosyal amaçlı kullanım için dönüştürülmeli ve ihtiyacı olan dar gelirlilere ucuz kiralarla sunulmalıdır.

• Piyasaların egemenliğini savunanlar, büyük ölçekli üretim ve ticaretin yapıldığı bir ekonomide sosyal düzenlemelerin kaçınılmaz olduğunu vurguluyorlar. Onlar sosyal düzenlemeleri sadece kendi çıkarlarına hizmet ettikleri sürece savunuyorlar. İşler düzene girdiğinde tekrar piyasa egemenliğine başvuracaklardır. Sosyal regülasyonların onları bir dönem engelleyenlerin çıkarlarına hizmet etmesi için kullanılmasına izin verilmemelidir.

• Şirketlerin defterleri, hesapları halka açık hale getirilerek, en küçüğünden en büyüğüne tüm şirketler denetlenmelidir.

• Kamulaştırmalar ve ekonominin kontrolü finansal şirketlerin kurtarılması için değil, emekçilerin çıkarları için yapılmalıdır. Kâr özelleştirilirken, zararın sosyalleştirilmesine izin verilmemelidir.[24]

• Bankacılık sistemi devlet kontrolünde olmak üzere birleştirilmeli, bankalar, özel emeklilik fonları ve diğer tüm finansal sistem kamulaştırılmalıdır.

• Daha önce özelleştirilen firmalar kamuya devredilmeli, taşeronluk sistemi ve yap-işlet devret modellerine son verilmelidir. Kamusal hizmetleri canlandıracak ve taşeronlara verilen işleri tekrar kamuya döndürecek bir program, kısmen de olsa ihtiyaç duyulan istihdam artışı sağlayabilir, işsizliğin azaltılmasına katkıda bulunabilir.

• Herkese iş ve yaşanılabilir bir asgari ücret sağlanmalı, işsizlik ödeneği artırılıp, ödeme süresi uzatılmalıdır. Ücretleri azaltmadan çalışma saatleri azaltılmalı, bu boşluklar işsizlerle doldurulmalı, daha fazla istihdam yaratmak amacıyla kamusal hizmetler genişletilmelidir.

• İşçi çıkarmalarına son verilmeli, çıkarılan işçilerin işlerine geri dönmeleri sağlanmalıdır.

---

24 "Privatising gains and socialising losses? Socialise the gains!", *Workers' Liberty*, 12 Eylül 2008, www.workersliberty.org.

• Askeri harcamalar kısılmalı, bu harcamalar halkın hizmetine dönük sosyal harcamalara ve istihdam yaratan daha faydalı hizmetlerin sunumuna yönlendirilmelidir.

• Sermaye ve faiz gelirleri ve servet, vergilemede ödeme gücü ilkesine göre ve vergi kaçakçılığı ve vergiden kaçınmaya izin vermeyecek düzenlemelerle vergilendirilmeli ve elde edilen bu gelirler kamu bütçesi aracılığıyla çalışan ve işsiz kesimleri, yoksulları, düşük gelirli grupları hedefleyen doğrudan ya da dolaylı transferlerde kullanılmalıdır. KDV, ÖTV ve alt gelir gruplarının gelir vergisi oranları azaltılarak çalışan sınıfların üzerindeki vergi yükü hafifletilmelidir. Şu anda üzerindeki gelir vergisi yükü bile % 50 civarında olan asgari ücret vergiden muaf tutulmalı ve insanca yaşanabilecek bir düzeye yükseltilmelidir.

• Kamusal bir sağlık sistemi yeniden inşa edilip geliştirilmelidir. Eğitim bir hak olarak kamu hizmeti kapsamında tutulup, eğitim bileşenlerinin demokratik katılımı ile yönetilmelidir.

• Doğal gaz, elektrik, su ve iletişim hizmetleri sadece kamuca sunulmalı, bu alandaki özel şirketler kamulaştırılmalı ve halkın bu hizmetler için ödediği faturalar düşürülmelidir.

• Toplu ulaşım kamusal mülkiyete bırakılmalı, kısa mesafeli yolcu ulaştırması ücretsiz yapılmalı, ulaştırma ücretleri asgari düzeyde tutulmalıdır.

• Çevre dostu bir ekonomi için kamusal toplu ulaşım sistemlerine geçilmeli, yenilenebilir, çevre dostu enerji yatırımlarına hız verilmeli ve enerji verimliliği sağlanmalıdır.

• Sendika ve emek karşıtı yasalar kaldırılmalı, demokratik hak ve özgürlükler alanı genişletilmelidir.

• Kapitalizmin krizlerden çıkış için başvurduğu yöntemlerden olan ve yeni bir paylaşım savaşı anlamına gelen emperyalist savaşlara karşı çıkılmalıdır.

VIII

AŞIRI ÜRETİM KRİZİ: KÜRESEL OTOMOTİV SANAYİNİN GENERAL MOTORS ÖRNEĞİ ÜZERİNDEN ANALİZİ

§

Son krizin ardından ABD otomotiv sektöründe, özellikle de sektörün üç büyüklerinden *General Motors (GM)* ile ilgili olarak ortaya çıkan gelişmeler, bu krizin sadece reel üretim üzerinde önemli etkileri olmadığını, aynı zamanda reel üretimden kaynaklanan çok ciddi nedenleri olduğunu ortaya koydu. *GM*'nin iflas başvurusunda bulunması ve ABD devletinin vakit geçirmeksizin bu dünya devini kurtarabilmek için milyarlarca ABD dolarlık bir müdahale planı açıklaması, hem krizin sermaye birikiminin sorunları ile bağlantısı, hem finans sermayesi-sanayi sermayesi ilişkisi, hem de kapitalist ülkeler arasındaki çelişkileri derinleştirmesi açılarından kriz tartışmalarını tüm dünyada yeniden alevlendirdi. Türkiye'de ise, krize karşı motorlu taşıtlar üzerinden alınan özel tüketim vergisi oranlarının geçici olarak indirilmesi, sektörün uluslararası kapitalizm ile bağlantıları açısından yeniden sorgulanmasını ve krize neden olan, çevreyi tahrip eden sektöre karşı alternatif çözümlerin, proje ve programların tartışılmasını gerekli kılmaktadır.

DETROİT ÜÇLÜSÜ'NÜN KRİZİ VE GENERAL MOTORS'UN İFLASI

Temmuz 2009 başında, ABD İflas Mahkemesi, toplamda 173,4 milyar ABD doları borcu bulunan General Motors firmasının[1],

1 Motors Liquidation Company Income and Balance Sheets 31.12.2006-31.3.2009.

Haziran 2009'da yapmış olduğu iflas başvurusunu kabul ederek, firmaya yapılacak olan kamusal finansman desteğini uygun bulduğunu açıkladı. Böylece *GM* batmaktan kurtarıldı.

General Motors, 1931 yılından bu yana dünyanın en büyük otomotiv firmasıdır. 31 Mart 2009 tarihi itibariyle 82,3 milyar ABD dolarlık varlık değeri ile ABD'nin tarihi boyunca en büyük sınaî tekeli ve şu ana kadar iflas eden en büyük dördüncü şirketidir. Firma, 2005–2008 dönemi için toplamda 82 milyar ABD doları civarında zarar etti. 2007 yılı zararı 38,7 milyar ABD doları ve 2008 yılı zararı ise 30,9 milyar ABD dolarıdır. Firmanın satışları yıllardır azalmaktaydı, öyle ki sadece 2008 yılında otomobil satışları % 41 oranında düşmüştü ve şirket hisseleri Haziran 2009'da piyasadan çekildiğinde, çok büyük değer kaybına uğramıştı. [2]

Aslında *GM*, ABD'de iflasla karşı karşıya kalan ilk otomotiv şirketi değil. GM'den önce, 30 Nisan 2009 tarihinde, ABD'nin üç büyük otomotiv devinden diğeri, Chrysler LLC iflas durumu nedeniyle ABD Kongresi'ne başvuruda bulunmuştu. Chrysler 51,4 milyar ABD dolarlık varlıkları ile ikinci en büyük sınaî tekel ve kurtarma talebinde bulunan en büyük yedinci şirket konumundaydı.[3]

İflas Mahkemesinin kararına göre, yeni bir GM kurulacak ve bu yeni şirkete Hazine toplamda 60 milyar ABD dolarlık bir fon sağlayacaktır. ABD Hazinesi sunduğu fonun 50 milyar ABD doları karşılığında yeni *GM*'den % 60 hisseye, yetkili sendika konumundaki Birleşik Otomobil İşçileri Sendikası UAW % 17,5 hisseye, Kanada Hükümeti % 12 hisseye ve *GM*' nin bono ve tahvillerini elinde bulunduran diğer kesimler toplamda % 10 oranında hisseye sahip olacaklar. *USA Today* gazetesinin haberine göre, Obama Hükümeti bu hisseyi elinde uzun süre tutmak niyetinde olmayıp, en kısa sürede tekrar özel sektöre satmak istemektedir. [4]

Daha önce de, 2008 yılında, büyük hissesi *Chrysler* firmasının

2 PWC, Global Automotive Perspectives 2008; Motors Liquidation Company Income and Balance Sheets 31.12.2006 – 31.3.2009; EDGAR, www.sec.gov, (2.7.2009); Bayan, "Ang, General Motors and Chrysler go bankrupt", www.philipinerevolution.net, (7.6.2009).

3 Chrysler "Stand alone" Business Plan Balance Sheet, Chrysler LLC, 2009; GM, Ford and Chrysler's bailout plans, Time-CNN, www.time.com (3.12.2008).

4 www.usatoday.com, 2.7.2009; Justin Hyde, Billions approved to finance GM bailout, Detroit Free Pres., http://thecarmarket.co (25.6.2009).

finansal kolu Cerberus Capital Management'e ait olan *GM*'nin finans bölümü GMAC, Fed'in kararıyla, kurtarma fonunun sermaye yeterliliği için gerekli olan kriterlerini yerine getirememesine rağmen, banka olarak faaliyet gösterme izni almıştı. Böylece GMAC, 700 milyar ABD dolarlık kurtarma fonunun kredilerinden yararlanabilecek, örneğin *GM* tarafından üretilen otoları satın almak isteyenlere kredi verebilecektir.

Chrysler ise, daha önce Obama Hükümeti ile benzer bir anlaşmaya gitmişti. Anlaşma öncesinde şirketin satışları % 53 oranında düşmüş ve büyük bankalarla ödeme takvimine bağlanmış 6,9 milyar ABD dolarlık borcuna ilave olarak (2009 yılında toplam net borcu 16,9 milyar ABD doları), 2008 yılında 8 milyar ABD dolarlık bir açığı söz konusuydu.[5] ABD Hükümeti ilk verdiği 4 milyar ABD dolarlık borcun üzerine vereceği 8 milyar ABD dolarlık kredi karşılığında şirket varlıklarının % 8'ine, Kanada Hükümeti de sağlayacağı 2,7 milyar ABD dolarlık fon karşılığında şirketin % 2'sine sahip olacak. *Chrysler*'in % 20'si İtalyan Fiat SpA Grubu'na satılacak ve Fiat, eğer ABD Hükümeti'nin sağladığı fonları geri ödeyebilirse, şirketin % 51'ine sahip olacaktır.

Hem *GM* hem de *Chrysler* anlaşması bu iki şirkette istihdam edilen işçiler için ciddi kayıp anlamına gelmektedir. Çünkü bu anlaşmalarla, işten çıkartılmayan işçilerin ücret ve diğer sosyal hakları % 50 oranında azaltılacaktır. Örneğin *Chrysler* Şirketinin 10,6 milyar ABD dolarlık borcunun yarısı işçilerin sağlık ve emeklilik fonlarından karşılanacak, kalan ise 15 yılda ödenecektir. Bunun karşılığında UAW yeni *Chrysler*'in hisselerinin % 55'ine sahip olacaktır. Ancak gerçek kontrol ABD Hükümetinin elinde olduğundan, bunun gerçekte bir anlamı olmayacaktır. Geçtiğimiz iki yılda şirket 37.000 işçisini çıkarttı, bu yıl 3.000 daha çıkartacak ve ara tedarikçiler ve satış temsilcileri ile yapılan anlaşmalar birer birer feshedildiğinden ilerde 10.000'lerce kişi daha işsiz kalacaktır.[6]

Diğer taraftan, *GM*'nin hisse senetlerini ya da tahvillerini ellerinde tutanların ciddi bir kayba uğradıkları çok açıktır. Çünkü

5 Chrysler "Stand alone" Business Plan Balance Sheet, Chrysler LLC, 2009; GM, Ford and Chrysler's bailout plans, Time-CNN, www.time.com, (3.12.2008).

6 Bayan, Ang, a.g.k.

geçen yıl bu hisse ve tahvillerinin değeri 12 milyar ABD doları iken, iflas sırasında neredeyse sıfırlanmıştır. Şirketten aldıkları tahviller karşılığında 27 milyar ABD doları ödeyen bu kesimler, yeni *GM*'de sadece % 10'luk bir hisseye sahip olabilecekler. Hazinenin, toplamda ödeyeceği 60 milyar ABD dolarının 50 milyar ABD doları karşılığında % 60'lık bir hisseye sahip olmasına karşılık, tahvil sahiplerinin 27 milyar ABD dolar için sadece % 10'luk bir paya sahip olabilmesi eleştirilmektedir.[7]

İlgili mahkemenin kararına göre, artık işçi emeklileri, *GM* ile müzakere masasına oturamayacaktır. Keza, şirketin bundan böyle emeklilerle ilgili sağlık ve özel emeklilik-hayat sigortası fonlarına yaptığı, yılda yaklaşık 7 milyar ABD dolarını bulan katkı çok sınırlandırılabilecek, hatta tümden ortadan kaldırılabilecektir. Yani sayıları 122.000'i bulan maaşlı emekliler bundan böyle sağlık harcamalarının büyük bir kısmını kendileri karşılayacaklar. [8]

Yani, UAW'nin bu anlaşma çerçevesinde elde edeceği % 17,5 hisseye karşılık, *GM*'nin sağlık fonuna ödeyeceği ve toplamı 20 milyar ABD dolarını aşan borcunun 11 milyar ABD doları silinecektir. Bir yoruma göre, *GM* işçileri, elde edecekleri hisse karşılığında 20 milyar ABD dolarlık emeklilik ve sağlık fonu birikimlerinden vazgeçmek durumunda bırakıldılar ve en büyük fedakârlığı da onlar yaptılar. Her yıl sağlık ve diğer sosyal hakları 1,3 milyar ABD doları civarında azaltırken, ücretleri de dondurulacaktır. Bu yılsonuna kadar 30.000-60.000 civarında işçi işsiz kalırken (diğer ülkelerde işten çıkartılacak 26.000 *GM* işçisine ilave olarak), dünya çapında otomobil satıcı acentesi konumundaki 2.400 şirketin kapanmasıyla ilave 100.000 kişi daha işsiz kalacaktır.[9]

Tüm bu gelişmeler ne anlama gelmektedir? Obama Yönetimi kapitalist devletin tüm gücünü kullanarak, neo-liberalizm ile birebir uyumlu bir çözümü dayatmaya çalışmıştır. Sanayi, daha rekabetçi, daha fazla karlı, daha düşük maliyetli ve zayıf ya da hiç bir etkinliği olmayan sendikaların varlığı üzerinden şekillendirilmeliydi. Finans kesimi, kendi önceliklerini dayatmakta baskın bir role

7 Hirschey, Mark, "GM plan really a UAW bailout", www.2.ljworld.com, (13.6.2009).

8 www.usatoday.com, (2.7.2009); Justin Hyde, Billions approved to finance GM bailout, Detroit Free Pres. (25.6.2009).

9 Bayan, Ang, a.g.k.

sahip olmayı sürdürecekti. Kısa dönemli karlılığa yönelik talepler ile uzun dönemli yatırımların ve maliyetli yeni teknolojilerin gündemden çıkarılması, çevre sorunları pahasına gerçekleştirilecekti. Obama Yönetimi, kapitalist sınıfın geniş kapsamlı çıkarları adına, hisse sahiplerini, yüksek oranda iskonto edilmiş getirileri kabul etmeye zorluyordu. İflas tehdidini kullanarak işçileri, işten çıkartmaları, düşük ücret, sosyal hak ve emeklilik hakkı ve daha kötü çalışma şartlarını kabule zorluyordu. *GM* yönetim kurulu başkanının işten çıkartılması ise, finansal sektörün aç gözlü CEO'larını kovmak suretiyle bazı Amerikalıların kızgınlığını gidermek için hamamın namusunun kurtarılması operasyonuydu. İşçileri asgari refah düzeylerinden ve emekliliklerinden büyük fedakârlıklar yapmaya zorlayan Obama Yönetimi, aynı zamanda hem hisse sahiplerine hem de UAW'ye karşı aynı biçimde sert davranarak adaletli davranıyormuş görüntüsü vermeye çalışıyordu.[10]

General Motors için birçok şey eskisi gibi olmayacaktır. *General Motors*'un adı artık Motors Liquidation Company ve yeni sahipleri kâğıt üzerinde Hükümet, Sendika ve vergi mükellefleri. Keza, Oldmobile, Saturn ve Pontiac gibi bir dönemin efsane modelleri artık üretilmeyecek. Yine, bu kurtarmayla, 1950'lerden başlayan ve ABD kapitalizminin yükselme dönemini anlatan "*baseball, hot dog, apple pie ve Chevrolet*" dönemi sona ermektedir. Bu dönemde, özellikle bir şeye *cadillac* yakıştırması yapıldığında bu onun en iyi olduğu anlamına geliyordu. Benzer bir durum diğer ABD'li otomotiv devi *Chrysler*'in bir kısmının İtalyan Fiat SpA'ya satılmasında da ortaya çıkmıştır. Dünya otomotiv piyasalarında düşük kalite ve ucuzluğun sembolü durumunda olan Fiat ("fix it again Tony" olarak da biliniyor) *Chrysler*'i satın alarak batmaktan kurtarmıştır.[11]

Dünyadaki en büyük motorlu taşıtlar üretimini gerçekleştiren ve tekelci kapitalizmin temel örneğini oluşturan ABD otomotiv sanayi ve başta *GM* olmak üzere, ABD ve dünya devleri *Chrysler* ve *Ford* firmaları batmanın eşiğine nasıl geldiler?

2008 krizin patlak vermesinden önce, *Usa Today* gazetesi,

10 Rosenfeld, Herman (2009), The North American Auto Induztry in Crisis, *Monthly Review*, Haziran.

11 Vavra, Bob, "GM bankruptcy: The end of a new beginning", www.plantengineering.com, (1.6.2009).

Chrysler ile UAW arasında imzalanan bir toplu iş sözleşmesinin, bir hafta önce *GM* ile imzalanan sözleşmenin aynısı olduğunu belirterek aşağıdaki kararların alındığını açıklamıştı:

- *Chrysler'e* ait ABD'li bir işçinin ortalama brüt maliyetinin saat başına 76 ABD doları, *GM*'de çalışan bir işçinin 73 ABD doları, buna karşılık bir Toyota işçisinin saatlik ücretinin 48 ABD doları olmasından hareketle, 45.000 işçi adına yapılan anlaşma ile saat başı 28 ABD doları olan çıplak işçi ücretleri düşürülecek.
- 21 fabrikanın 14'ünde artık yeni ürünler üretilmeyecek.
- İşe yeni başlayanların çıplak ücretleri saat başına 14 ABD doları olarak belirlenecek, (özellikle doğrudan üretim hattında çalışmayanların).
- Üretim hattı dışındaki işçiler haricinde, dışarıdan işçi kullanılmayacak, (out-sourcing), böylece 8.000 işçinin işi korunacak.
- Şirketin emeklilik fonuna yapmayı taahhüt ettiği 18 milyar ABD dolarlık ödeme, 10,3 milyar ABD doları olarak gerçekleştirilecek ve bu ödeme işçi sağlık fonu VEBA tarafından 2010 yılından itibaren yapılacak (*Washington Post* gazetesinin 27.4.2009 tarihli haberine göre, şirket daha sonra bu miktarın da sadece yarısını ödeme konusunda UAW ile anlaştı).[12]

Time-CNN'in 3 Aralık 2008 tarihli bir araştırmasına göre, 2008 yılı sonu itibariyle otomobil satışları 1950'lerden bu yana en düşük düzeye gerileyerek fiilen çöktü. Bu düşüş Kasım 2008 itibariyle % 35 civarındaydı; satışlardaki düşüş *Ford*'da % 30, *GM*'de % 41, *Chrysler*'de % 42, *Nissan*'da % 44, *Toyota*'da % 35 ve Honda'da % 35 düzeylerinde oldu. 2010 yılına kadar da satışlarda bir toparlanma beklenmemektedir. Bunun sonucunda Şirketlerin CEO'ları maaşlarını düşürmek durumunda kaldılar. *Chrysler*'in CEO'su Nardelli 21 milyon ABD doları olan yıllık ücretini 1 ABD dolarına düşüreceğini açıkladı. Diğer bir şirket CEO'su şirket uçağını artık kullanmayacağını, *GM*'in üst düzey yöneticileri nakit kazanımlarından % 50 oranında feragat edeceklerini, *Ford* ve *GM* ise şirket uçaklarını satacaklarını belirttiler. [13]

12 Krisher, Tom, "Chrysler union local leaders OK contract", www.usatoday, (15.10.2007).

13 Szczesny, Joseph R., "Auto sales plummet, worsening crisis", Time-CNN, www.time.com, (3.07.2009).

Bu gelişmelerin ardından, Bush Yönetiminin kendilerine verdiği 17,4 milyar ABD dolarlık borç ile bugüne kadar ayakta kalmış olan *GM* ve *Chrysler*, Hazine yardımı taleplerini artırarak tekrarladılar. Öyle ki, bu süreçte *Chrysler*, Kanadalı işçi sendikası CAW, ücret ve diğer kazanımlarda saat başına 16 ABD dolarlık bir indirime gitmezse, Kanada Hükümetinden istedikleri 2,3 milyar ABD dolarlık kredi verilmezse ve Ottowa Vergi İdaresindeki vergi uyuşmazlığı lehlerine çözülmezse Kanada'dan çekileceği tehdidinde bulundu.[14]

ABD'deki otomotiv krizi, *GM*, *Ford* ve *Chrysler*'in 2 Aralık 2008 tarihinde ABD Kongresine yaptıkları kurtarma başvurusuyla resmiyet kazanmıştır. Gerçekte, yıllardır aşırı kapasite yatırımı ve aşırı üretim ve kar oranlarında düşüş sorunları yaşamakta olan sektör karşı karşıya kaldığı zarara daha fazla dayanamadı ve *GM*, Aralık 2008 için 4 milyar ABD doları + Ocak 2009 için 4 milyar ABD doları ve takiben 2 milyar ABD doları olmak üzere acilen 2009'un ilk çeyreğinde kullanılmak üzere 10 milyar ABD doları; *Chrysler*, Aralık 2008 için 7 milyar ABD doları köprü kredisi ve *Ford* 9 milyar ABD doları tutarında stand by kredisi talebinde bulundular.[15]

Yardım taleplerinin karşılığında, yeniden yapılandırmaya dönük olarak; *GM* üretimini % 42 oranında kısarak işçi sayısını 167.000'den 97.000'e indireceğini, *Chrysler* 2008 sonuna kadar 32.000 işçi çıkartacağını ve *Ford* 17 fabrikasını kapatarak 57.000 işçi çıkartacağını açıkladı. Eğer devlet yardımı sağlanamazsa *GM*, tamamen çökeceğini, *Chrysler* toplam 55.000 işçisinden 53.000'inin işine son vereceğini (7,2 milyar ABD dolarlık bir ücret geliri kaybı), 3.300 satıcısının ve 140.000 adet bayi çalışanın işini kaybedeceğini ileri sürdü. Göreli olarak daha az zorda olan *Ford* ise arz edenler ağının % 80'inin diğer oto üreticileriyle de iş ilişkisi içinde bulunmasından dolayı diğerlerinin çöküşünün kendilerini de ciddi olarak etkileyeceğini açıkladı.[16]

---

14 Carthy, Sharon S., "Bailout plan may be stricter than GM", Chrysler expected, *Usa Today*, (3.7.2009).

15 Szczesny, Joseph R., "Auto sales plummet, worsening crisis", Time-CNN, www.time.com, (03.07.2009).

16 Cruz, Gilbert, "GM, Ford and Chrysler's bailout plans", Time-CNN, www.time.com, (3.12.2008).

Bu üç dev otomotiv tekelinin Amerikan Kongresine yaptıkları başvuru sırasında sundukları raporlar, bu şirketlerin o ana kadar ne denli büyük bir aşırı kapasite yatırımı yaptıklarını ortaya koymaktadır.

Örneğin *Chrysler*, 2007 yılından beri yılda 1,2 milyon araç birimlik bir atıl kapasite/aşırı kapasite yatırımı sorunuyla karşı karşıya olduklarını (bu toplam kapasitenin % 30'udur) kabul ederek, o yıldan bu yana kapasite azaltmasına gittiklerini, bu bağlamda 12 üretim vardiyasının kaldırıldığını ve 2008 sonu itibariyle ise 5.000'i beyaz yakalı olmak üzere toplam 32.000 işçi çıkartmayı planladıklarını açıkladı.[17].

2005–2008 döneminde toplamda 28,5 milyar ABD doları zarar açıklayan ve 154,2 milyar ABD doları borcu bulunan *Ford Motor*'da[18] benzer tespitlerde bulunarak, mevcut talebe göre karlı bir üretim örgütlenmesini mümkün kılacak bir yeniden yapılandırmaya gideceklerini, müşterilerin istedikleri ve değer verdikleri yeni ürünleri geliştireceklerini, gelecek yedi yılda ileri teknoloji ve yakıt etkinliğini geliştirici ürünlerin geliştirilmesi için 14 milyar ABD dolarlık ar-ge yatırımı harcaması yapacaklarını, işçi sendikası UAW şirketin işgücü maliyetlerini kısmaya yönelik önerilerine destek vermeyi taahhüt ettiğinden, *Ford* işçileri ile diğer azgelişmiş ülkelerdeki fabrika işçileri arasındaki maliyet farklarının kapatılacağını, 2008 yılında iki, 2009–2010 döneminde dört adet olmak üzere toplamda altı fabrikanın kapatılacağını ve daha küçük, daha sade/yalın araçlara doğru üretim yapısını değiştireceklerini açıkladı.[19]

Araç portföyünü, yakıt-etkin küçük araçlara yöneltmeyi planlayan *GM* de dünya pazarlarındaki aşırı rekabete ve aşırı kapasite yatırımlarına (atıl kapasite) atıfta bulunarak, ileri derecede gelişmiş teknolojilere daha yoğun yatırım yapacaklarını, marka sayısında azaltmaya gideceklerini, 2012'ye kadar işgücü maliyetlerini rekabetçi bir hale getireceklerini, işgücü verimliliğini artırırken,

17 Chrysler's full report, Gilbert Cruz, GM, Ford and Chrysler's bailout plans, Time-CNN, içinde www.time.com (3.12.2008).

18 EDGAR, www.sec.gov, (22.7.2009).

19 Ford's full report, Gilbert Cruz, "GM, Ford and Chrysler's bailout plans", Time-CNN, içinde www.time.com, (3.12.2008).

çalışan işçilerin sayısını azaltacaklarını ve toplam satışlarının yılda 12,5–13 milyon araç düzeyinde olacağını açıkladılar.[20]

Bu raporlar, hem bu dev tekellerin nasıl geçmişte piyasanın kaldırabileceğinin çok üstünde üretim yapılmasına yol açacak şekilde aşırı sermaye yatırımlarına gittiklerini, atıl kapasite yarattıklarını, böylece de kar oranlarının giderek düşmesine neden olarak nasıl krize sürüklendiklerini ortaya koymuş, hem de şirketlerin milyarlarca ABD dolarlık yeni teknoloji ve ar-ge yatırım harcaması yapmayı taahhüt ederek, geçmişten ders almadıklarını ve bu krizden çıksalar dahi orta vadede nasıl tekrar aşırı kapasite yatırımı ve aşırı üretim sorunları yaşayacaklarını da ortaya koymaktadır.

Küresel Otomotiv Sektörü: Ölçek, Üretim, Kapasite ve Satışlar

(i) Ölçek:

Boyutları göz önüne alındığında, küresel otomotiv sektörü, dünyanın en büyük altıncı. ekonomisi büyüklüğündedir. Dünyada yılda 60–70 milyon binek otosu, van, kamyon ve otobüs üretilmektedir. Sektör, kapitalist-emperyalist ekonomilerin kilit sektörü ve tekelci kapitalizmin en tipik özelliklerine sahip bir sanayi konumundadır. 1995–2005 döneminde sektör % 30 oranında büyürken, 39 ülkeden derlenen verilere göre sektörde, doğrudan yaklaşık 9 milyon ve demir, çelik, alüminyum, cam, plastik, halı, tekstil, bilgisayar çipleri, hizmetler vs. sektörlerindeki yan bağlantılarından ötürü, dolaylı olarak 50–60 milyon kişi istihdam edilmektedir.[21]

Otomotiv sektöründeki dev tekeller 2007 yılı itibariyle yaklaşık 2 trilyon ABD dolarlık bir satış gerçekleştirirken (dünya gayri safi hâsılasının % 3-4'ü), şu ana kadar 84 milyar ABD dolarlık sermaye ve teknoloji geliştirici ar-ge yatırımı yaptılar. Devletler ise, dünya çapında sektörde yaratılan hâsıladan vergi gelirleri olarak,

20 GM's full report, "Gilbert Cruz, GM, Ford and Chrysler's bailout plans", Time-CNN, içinde www.time.com, (3.12.2008).

21 www.globalinsight.com; OICA, The International Organization of Motor Vehicle Manufacturers www.oica.net, (23.6.2009).

Tablo 11 *Bölgelere Göre Otomotiv Üretimi (2007 Üretimi ve Montaj dâhildir)*

Avrupa	Amerika	Asya-Okyanusya	Afrika	Toplam
22,8 milyon	**19,2 milyon**	**30,7 milyon**	**545 bin**	**72,266 milyon**
AB 27:19,7	ABD: 10,8 milyon	Japonya: 11,6 milyon	G. Afrika: 535 bin	
AB 15:16,7	Kanada: 2,6 milyon	Çin: 8,9 milyon		
Almanya: 6,2	Meksika: 2,1 milyon	Hindistan: 2,3 milyon		
Fransa: 3,0	Brezilya: 3,0 milyon	G. Kore: 4,0 milyon		
İspanya: 2,9	Arjantin: 0,5 milyon	Tayland: 1,3 milyon		
İngiltere: 1,8		İran: 997 bin		
Türkiye: 1,1		Malezya: 442 bin		
		Endonezya: 413 bin		
		Tayvan: 283 bin		

Kaynak: OICA, The International Organization of Motor Vehicle Manufacturers, (23.6.2009) www.oica.net

yılda 400 milyar ABD dolarının üstünde bir gelir sağladılar[22].

Tablo 11'de ise 2007 yılı itibariyle bölgelere göre motorlu taşıt üretimi gösterilmektedir. Buna göre, üretilen toplam 72.266.000 aracın büyüklük sırasına göre, % 42'si (30,7 milyon adet) Asya ve Okyanusya'da, % 31'i (22,8 milyon adet) Avrupa'da, % 26'sı (19,2 milyon adet) Amerika kıtasında üretilmektedir.

Tek tek ülkelere bakıldığında ise Japonya 11,6 milyon adet (% 16), ABD 10,8 milyon adet (%15), Çin 8,9 milyon adet (% 12), Almanya 6,2 milyon adet (% 9), G. Kore 4 milyon adet (% 6), Fransa ve Brezilya 3'er milyon adet (% 4), Kanada, İspanya, İngiltere, Hindistan ve Meksika yaklaşık 2'şer milyon adet (% 3) ve İngiltere, Tayland ve Türkiye yaklaşık 1'er milyon adet (% 2) üretimde bulunmaktadırlar.

Ancak, 2008 yılında gelen krizle beraber otomotiv üretimi dünya çapında 70.526.000 milyona gerilemiştir. Örneğin, Avrupa'da

22 OICA, www.oica.net, (23.6.2009).

***TABLO 12** 2007 Yılında Markalara Göre Motorlu Taşıt Üretimi*

Sıra	Grup	Toplam Üretim	Binek Otosu	Hafif Ticari	Ağır Ticari	Ağır Otobüs
1	GM	9,4 milyon	6,3 milyon	3 milyon	33 bin	1.681
2	Toyota	8,5 milyon	7,2 milyon	1,1 milyon	139 bin	85 bin
3	Volkswagen	6,3 milyon	6 milyon	256 bin	40 bin	7.500
4	Ford	6,3 milyon	3,6 milyon	43 bin	96 bin	0
5	Honda	3,9 milyon	3,9 milyon	43 bin	0	0
6	PSA	3,8 milyon	3 milyon	433 bin	0	0
7	Nissan	3,4 milyon	2,7 milyon	642 bin	131 bin	7.400
8	FIAT	2,7 milyon	2 milyon	537 bin	128 bin	24 bin
9	Renault	2,7 milyon	2,3 milyon	393 bin	0	0
10	Hyundai	2,6 milyon	2, milyon	67 bin	159 bin	99 bin

Kaynak: OICA, The International Organization of Motor Vehicle Manufacturers, (23.6.2009) www.oica.net

üretim 1 milyon adet civarında düşerek, sayı 21,8 milyon adede, Amerika Kıtasındaki üretim 2,5 milyon adedin üzerinde azalarak 16,9 milyon adede gerilerken, Asya-Okyanusya'da 500.000 adet artış göstererek 31,3 milyon adede yükselmiştir (tamamına yakın kısmı Çin'deki artıştır). Bu anlamda 2008 yılında tek başına Fransa'da üretim 450.000 adet, ABD'de 2 milyon adet azalmıştır.[23] Tablo 12 ve 13'te 2007 yılında belli başlı markalara göre motorlu taşıt üretimi ve bunların bölgesel dağılımı gösterilmektedir.

Tablo'dan da görüleceği gibi, son kriz patlak verene kadar dünyada en fazla üretim kapasitesine yılda 9,4 milyon adet araç ile ABD'li *GM* sahiptir. Bunu, 8,5 milyon adetle Japon *Toyota*, 6,3'er milyon adetle Alman *Volkswagen* ve Amerikan *Ford* ve beşinci sırada da 3,9 milyon adetle Japon *Honda* izlemektedir.

Ancak krizle beraber, hem toplam üretim düşerken, hem de yukarıdaki sıralama değişmiştir. 2008 verilerine göre, *Toyota* 9,3 milyon adet araç ile birincisi sıraya yükselirken, *GM* 9,4 milyon adetten

23 OICA, www.oica.net, (7.7.2009).

TABLO 13 *Otomobil Markalarının Üretim Coğrafyası Dağılımı (2008)*

Kendi Ülkesi	Amerika Kıtası	Asya	Avrupa Birliği	D. Avrupa	Avustralya
1. General Motors					
%28 (2,4 milyon)	%50 (4,2 milyon)	%27 (2,2 milyon)	%20 (1,6 milyon)	Rusya: %1	%1
	ABD: %28	Çin: %12	Almanya: %7		
		G. Kore: %10			
2. Toyota					
%53 (4,9 milyon)	%17 (1,6 milyon)	%72 (6,6 milyon)	%6 (560 bin)	Türkiye: %1	%2
	ABD: %12	Japonya: %53			
		Çin: %6			
		Tayland: %6			
3. Volkswagen					
%36 (2,3 milyon)	%19 (1,2 milyon)	Çin: %14 (872 bin)	%64 (4,1 milyon)		G. Afrika %1
	Brezilya + Meksika: %19		Almanya: %36		
4. Ford					
%30 (1,6 milyon)	%49 (2,6 milyon)	%6 (306 bin)	%40 (2,1 milyon)	Türkiye: %5 (269 bin)	%1
	ABD: %35	Çin: %5	Almanya: %15		
5. Honda					
%32 (1,3 milyon)	%40 (1,6 milyon)	%53 (2,1 milyon)	İngiltere: %6 (230 bin)	Türkiye: %1 (50 bin)	
	ABD: %25	Japonya %32			
		Çin: %12			

Kaynak: OICA, The International Organization of Motor Vehicle Manufacturers, (7.7.2009) www.oica.net

8,3 milyon adede düşerek ikinci sıraya gerilemiştir. *Volkswagen* 6,4 milyon araç ile üçüncü sıradaki, *Ford* 5,4 milyon adet araca gerilemesine karşın dördüncü sıradaki yerini ve *Honda* 3,9 milyon adet araçla beşinci sıradaki yerini korumuşlardır.[24]

24 OICA, www.oica.net, (7.7.2009).

Tablo 13'te ise ilk beşte yer alan otomotiv tekellerinin üretimlerinin coğrafi olarak dağılımı 2008 yılı itibariyle gösterilmektedir.

Buna göre *GM* üretiminin % 50'sini Amerika kıtasında (% 28'ini ABD'de), % 27'sini Asya'da (Çin % 12 ile en büyük paya sahip) ve % 20'sini Avrupa'da yapmaktadır. *Toyota,* üretiminin % 72'sini Asya'da (6,6 milyon-bunun % 53'ünü Japonya'da), % 17'sini Amerika kıtasında (ABD % 12 ile Japonya'dan sonra Toyota'nın en büyük üreticisidir), % 6'sını Avrupa'da yapmaktadır.

Wolkswagen ise üretiminin % 64'ünü Avrupa'da (4,1 milyon adet-toplamdaki % 36'sını Almanya'da), % 20'sini Amerika kıtasında (% 12 ile Brezilya en büyük paya sahip), kalan % 14'ünü Çin'de yapmaktadır. *Ford,* üretiminin % 49'u Amerika kıtasında (% 30'u ABD'de), % 40'ı Avrupa'da (Almanya % 15 ile birinci sırada), % 5'ini Türkiye'de ve % 5'ini Çin'de yapmaktadır.

Beşinci sırada yer alan *Honda* ise araçların % 53'ünü Asya'da (% 32'sini Japonya'da), % 40'ını Amerika kıtasında (ABD' de % 25), % 12'sini Çin'de, % 6'sını İngiltere'de ve % 1'ini Türkiye'de ürettirmektedir. İlk sıradaki beş büyük otomotiv firmasının üretimlerinin % 5 ile % 14 arasında değişen paylarla Çin'de yapılıyor olması, ucuz emek-aşırı üretim döngüsünün de dinamiklerinden birisini oluşturmaktadır.

(ii) Kapasite kullanım oranları: Yarıya düştü...

Kapasite kullanım oranı, bir işletmenin ya da bütün olarak bir ekonominin yerleşik üretim kapasitesinin ne kadarını fiilen kullandığını anlatır. Yani, yerleşik sermaye donanımı altında üretilen fiili hâsıla ile eğer kapasite tam kullanılmış olsaydı üretilebilecek potansiyel hâsıla arasındaki ilişkiyi anlatır.

Piyasa talebi arttığında, kapasite kullanımı da artar. Talep düştüğünde, kullanım azalır. Atıl kapasite ise, hasıla büyümesine izin veren yeterli bir talebin mevcut olmadığı durumu anlatır. Kapasite kullanım oranı, üstü kapalı olarak üretim faktörlerinin ne kadar etkin kullanılıp kullanılmadığını da gösterir. Metropol kapitalist ülkelerde aşırı sermaye birikimi ve aşırı kapasite yatırımlarının bir sonucu olarak pek çok sanayi kronik bir atıl kapasite sorunu yaşanmaktadır.

***Tablo 14** ABD'de Kapasite Kullanım Oranları (%, Çeyrek Dönemler: 2008/2009)*

Sektör	Kapasite Kullanım Oranları			Haftalık Fiilen Çalışılan Saat		
	2008/1Ç	2008/4Ç	2009/1Ç	2008/1Ç	2008/4Ç	2009/1Ç
Tüm İmalat	59	72	59	64	64	58
Otomotiv	35	69	35	75	44	42
Demir Çelik	44	51	44	132	103	82

Kaynak: Quarterly Survey of Plant Capacity Utilization, 2008/2009, www.census.gov, (7.7.2009)

2008 yılından itibaren, krizin etkisiyle ABD'de kapasite kullanım oranlarında ve üretimde ciddi düzeyde düşüşler olmuştur. Bu durum Tablo 14 ve 15'ten görülebilmektedir.

Buna göre, 2008 yılının ilk çeyreğinde % 82 olan otomotiv sektörü kapasite kullanım oranı bu yılın son çeyreğinde % 69'a ve ardından 2009 yılının ilk çeyreğinde % 35'e düşmüştür. Buna bağlı olarak ortalama bir fabrikada çalışılan saatler haftada 75 saatten 42 saate kadar gerilemiştir.

Fed'in verilerinde ise 1972 yılından bugüne hem ortalama, hem de en düşük ve en yüksek kapasite kullanım oranlarına yer verilmektedir.

Bu verilere göre, 2008 krizine kadar dünyanın en büyük otomotiv üreticisi konumundaki ABD'de kapasite kullanım oranı 2008 yılı Aralık ayında % 44,5'ten, Mayıs 2009'da % 30.2'ye (aynı dönemde genel imalat sektöründe oran % 65'tir) gerilemiştir. Oysa sektör 1972-2008 döneminde ortalama % 79,6 kapasite kullanım oranında çalışmış, hatta 1988-89 tarihlerinde % 94,8'e kadar bu oran yükselmiştir. Bu, sektörün kapasite kullanım oranlarının yarı yarıya düştüğünü ve ne denli derin bir sorun yaşadığını göstermektedir. Benzer bir durum % 36,3'lük kapasite kullanım oranıyla

***Tablo 15** Kapasite Kullanım Oranları (%)*

Sektör	Payı (%)	1972-2008 (Ortalama)	1982 (En düşük)	1988-89 (En Yüksek)	Aralık 2008	Ocak 2009	Mayıs 2009
T. İmalat	80	79,6	68,6	85,4	69,0	67,1	65,0
Otomotiv	2,3	77,1	39,7	94,8	44,5	25,6	30,2
Demir Çelik	1,4	81,9	38,0	97,6	39,7	35,9	36,3

Kaynak: Fed, Statistical Release, Capacity Utilization, 2009, www.federalreserve.gov/release/h15data.htm

demir çelik sanayi için de söz konusudur.

Aşırı kapasite yatırımları (atıl kapasite) arttı...

Kapasite kullanım oranları ile kriz bağlantısı kurulurken üzerinde durulan en önemli kavram olan atıl kapasite, bir firmanın tasarlandığından daha düşük ölçüde hâsıla ürettiği durumun adıdır. Ya da, firmanın cari talebi karşılayabileceğinin üstünde bir sermaye yatırımı yapması demektir. Bu, genelde piyasa talebinin, firmanın potansiyel olarak piyasaya arz edebileceğinin altında olduğu bir durumdur.

Aşırı kapasite yatırımları ya da atıl kapasite durumu kapitalist sistemin kaçınılmaz bir şekilde ürettiği bir fasit döngüdür ve fiyat deflasyonuna, kar oranlarının azalmasına ve ekonomik krizlere neden olur. Nitekim Price Waters Coopers firmasınca hazırlanan bir raporda küresel otomotiv sektöründeki krizin çıkışı sektördeki aşırı kapasite yatırımlarının büyüklüğüne ve tekeller arasında giderek keskinleşen rekabete bağlanmaktadır.

> "Küreselleşmenin beraberinde gelen şirket birleşmeleri, konsolidasyonlar ve rasyonalizasyonların ise işe yaramadığı krizle beraber net bir şekilde ortaya çıkmıştır. Öyle ki, 1999-2008 döneminde sektörde 398,9 milyar ABD doları büyüklüğünde bir şirket birleşmesi ya da devri gerçekleştirilmiştir. Sadece 2007 yılında bu tutar 57,1 milyar ve 2008'de 31,6 milyar ABD dolarıdır: AUTOFACTS'e göre, bugün hafif araçtaki atıl kapasite 20 milyon araç civarındadır ve bu yaklaşık 80 montaj fabrikası ve sadece % 76 kapasite kullanım oranı demektir. Önümüzdeki 8 yıl içinde pazarın 10 milyon araçlık bir büyüme sağlayacağı beklentisi olsa dahi tüm sanayinin karlılık eşiği olan % 85 kapasite kullanım oranına yaklaşabilmesi çok mümkün görünmemektedir. Piyasaların birbirine bağımlılığı, karmaşıklığı, hassasiyet ve riskin kaynaklarını da hızla artırmakta ve en iyimser bir bakışla dahi bu hiper rekabetin içinde olduğu sektörün geleceğini belirsiz kılmaktadır."[25]

Aşırı kapasite yatırımı ya da atıl kapasite sorunu yeni bir sorun değildir. 1990'ların sonuna kadar uluslararası otomobil sanayi, yılda ortalama 70 milyon aracın üzerinde bir üretim kapasitesine sahip olmuştur. Mamafih bu 10 yılda, yıllık fiili üretim sadece

25 PWC, "Drive Value", *Automotive M&A Insights 2008*; PwCAutomotiveInstitute, *2009 Automotive Review Report*, 2009, s. 6, www.pwc.com/auto.

41,4 milyon araç oldu ki, bu % 29 civarında bir atıl kapasite anlamına geliyordu.[26]

Yalın üretimin önemini vurgulayan bir çalışmaya göre, otomotivdeki talep yetersizliğinin nedeni, rekabetçi olmayan yığınsal üretim kapasitesinin fazlalığı, buna karşılık rekabetçi yalın üretimin (lean production) yetersizliğidir. *GM* yığınsal aşırı kapasite yatırımlı üretimin tipik örneğidir.[27]

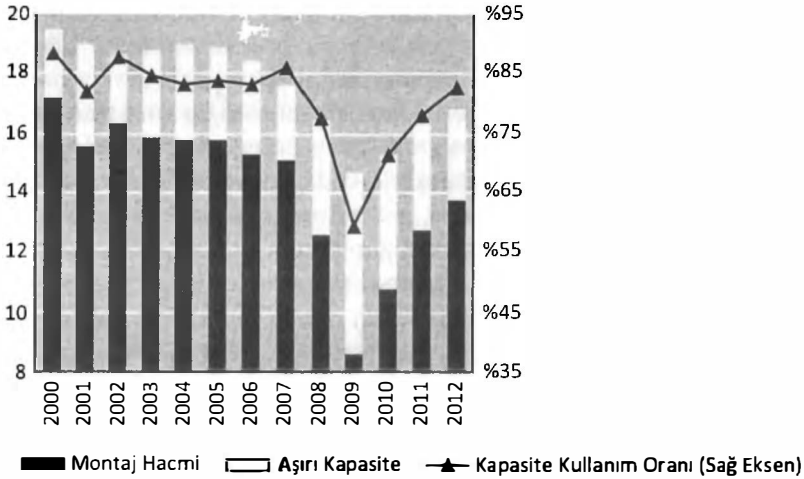
Otomotiv üretiminin % 26'sının gerçekleştirildiği Kuzey Amerika'da, geçtiğimiz 10 yılda, ithal ikameci kapasitedeki büyük çapta artışla patlayan otomobil talebi, üreticileri aşırı kapasite yatırımları yapmaya yönlendirmiştir. Şimdi bu firmalar çok düşük fiili kapasite kullanım oranlarıyla karşı karşıya kaldılar. Hesaplamalara göre 2000–2008 döneminde K. Amerika oto imalatçıları yılda ortalama 3 milyon adet atıl kapasiteye sahiptiler ve rakam 2009 yılında ikiye katlanarak 6 milyon adede çıkacaktır. Tabii ki bu devasa aşırı kapasite yatırımları, vardiyaların iptal edilmesine, Detroit'teki bazı fabrikaların kapanmasına, ürün genişletme planlarının ertelenmesine, büyük ölçekli fabrika yatırımlarının iptal edilmesine ve kitlesel işçi çıkarımlarına neden olmuştur.[28]

Grafik 8'den de görüleceği gibi, 2009 yılı, K.Amerika'da atıl kapasite sorunu ve kapasite kullanım oranlarının en kötüleştiği yıldır ve 2012 yılından önce bu sektörde karlılık sınırı olan % 80 kapasite kullanım oranlarına ulaşabilmek mümkün görünmemektedir. Ayrıca 2012 yılında dahi atıl kapasite oranı % 35'ler civarında olacaktır ki, bu da kar oranlarının toparlanmasını engelleyecektir.

Her yıl 8-9 milyon otomobil üreten dünyanın en büyük üçüncü otomotiv üretim merkezi olan Çin için de atıl kapasite sorunu mevcuttur. Çin Hükümeti'nin resmi bir yetkilisi, Sanayi Departmanı Komisyon Direktörü Chen'e göre, bugün Çin'de yıllık 8 milyon araç üreten sektörde bu sayı, 2010 yılında 10,2 milyon araca çıkacak, hatta önlem alınmazsa 20 milyon araca dahi çıkabilecektir. Sektörün yılda % 10 oranında büyüyor olması önümüzdeki 5

26 PwCAutomotiveInstitute, a.g.k., s. 7.
27 Womacki, James, *The Machine that changed the World MIT*, s.199.
28 PwCAutomotiveInstitute, a.g.k., s.7.

GRAFİK 8 *Kuzey Amerika'da Otomotiv Sektöründe Kapasiteler*

Kaynak: Automotive Institute, 2009 Automotive Review Report, 2009, s. 7.

yıl içinde Çin ekonomisini büyük çapta bir aşırı üretim sorunu ile karşı karşıya bırakacaktır.[29]

Çin'de aşırı kapasite yatırımların temel aktörü çok uluslu sermayedir. 1980 ve1990'larda çok uluslu şirketler Çin'i yatırımlarını sonsuz olarak emebilecek ve karlı getiriler sağlayabilecek bir pazar olarak gördüler. Mamafih, Çin'in ticaret ve yatırımlar üzerindeki kısıtlayıcı kuralları, çok uluslu şirketlerin üretim sürecinin çok büyük bir kısmını ülkede gerçekleştirmeye zorladı. Analistler çok uluslu şirketlerin böyle üretim faaliyetlerini "aşırı içselleştirme" olarak nitelendirmektedirler. Çin'in kurallarına göre oynayarak, bu şirketler aşırı kapasite yatırımı yaptılar ve öyle bir üretim temeli inşa ettiler ki, Çin'den daha fazla ve hatta dünyanın geri kalan kısmının tüketebileceğinden daha fazla ürettiler.

Milenyum ile birlikte, sınırsız piyasaları sömürme rüyası bitti. Yabancı şirketler sayıları milyonları bulan yeni zengin Çinli müşterilere satış yapmaktan ziyade, onun bitmez tükenmez ucuz emek deposundan yararlanmak suretiyle onu küresel piyasalar için bir

29 People's Daily Online, Auto industry facing grave overproduction in next five years, 15.11.2005, http://english.peopledaily.com.cn, (7.7.2009).

üretim merkezi yapmak için gittiler (örneğin Phillips bu firmalardan birisidir. Bu şirket Çin'de 23 fabrikaya sahiptir ve her yıl 5 milyar dolar değerinde mal üretir ama bunun üçte ikisini diğer ülkelere satmaktadır).[30]

Çin'de aşırı yatırım kapasitesini teşvik eden diğer bir faktör temel sanayilere yatırım yapan yerel yönetimler olmuştur. Her ne kadar yerel üretim, genelde daha iyi planlanıp yürütülebilir olarak tanımlansa da, bir bütün olarak bu üretimler dikkate alındığında yerel yönetimler arasında anarşik bir rekabet ortaya çıkar ki, bu da atıl üretim kapasitesi ve alt yapının yeterince koordine edilememesine neden olur.

Sonuç olarak, Çin'de, çelik, otomobil, çimento, alüminyum ve gayrimenkul gibi temel sektörlerde aşırı kapasite yatırımları (atıl kapasite) 1990'ların ortalarından bu yana patlamıştır. Öyle ki Çin'in sanayi firmalarının % 75'i atıl kapasiteyle çalışmaktadır ve hali hazırda aşırı yatırımla karşı karşıya olan firmalardaki toplam sabit sermaye yatırımları Çin'in 2005'deki GSYİH büyümesinin % 40-50'sinden sorumludur. Çin Devlet Kalkınma ve Reform Komisyonu'nun projeksiyonuna göre, 2010 yılına doğru otomotiv sanayi, piyasanın emebileceğinin iki katı oranında üretim yapacaktır. Resmi rakamlara bakıldığında, tüm bunların karlılık üzerindeki etkilerinin büyüklüğünü görülebilir. Hung'a göre 2005 yılının yıllık kar artış hızları yarı yarıya düştü ve zarardaki girişimlerin toplam açıkları % 58 oranında arttı.[31]

Çin'in yeni sol entelektüelleri ve politika analistlerine göre, Çin Hükümeti, atıl kapasite sorununu, gelir ve serveti yeniden dağıtıp halkın satın alma gücünü artırarak yumuşatabilir. Buna rağmen, Çinli otoriteler, dünya piyasalarını, kendi ucuz emeklerini sömürerek domino etmeyi sürdürdüler. Çin'in 1,3 milyarlı nüfusunun 700 milyonu kırda yaşamakta ve bazı tahminlere göre yılda sadece 285 ABD doları kazanmaktadır. Bu kırsaldaki yedek sanayi ordusu hem yerli hem de yabancı imalatçıların ücretleri baskılayıp düşürmesine yardımcı olmaktadır.

30 Bello, Walden, China and crisis of overproduction, 31.10.2006, www.globalpolitician.com, (23.6.2009).

31 A.k.

Aşırı üretim: Arttı...

Aşırı üretim, piyasaya arz edilen ürüne olan talebin üzerinde bir üretimin var olduğu durumdur. Bu, fiyatların düşmesine ve stokların artmasına neden olur. Yani, aşırı üretim satılamayan mal stoklarının birikmesi, tüketime nazaran üretimdeki aşırılık demektir.

Ekonomik krizlere neden olan aşırı üretim kapitalizme özgü bir durumdur. Çünkü kapitalizm öncesi toplumlarda aşırı üretim bir refah, zenginlik artışı göstergesidir. Kapitalist toplumda ise üretimin kar için yapılması nedeniyle, aşırı üretim sonucunda bazı malların satılamaması, dolayısıyla da karın realize edilememesi olumsuz bir durumdur. Zorunlu olarak, ürün fazlalığı karın oluşumunu sekteye uğratır.

Aşırı üretim, kapitalist işletmeleri stoklarını temizleme bağlamında üretimlerini kısmaya yöneltir. Üretimdeki bir azalma istihdamı azaltır, bu da tüketimde azalmaya neden olur. Aşırı üretim, üretimin tüketimden fazla olma halini anlattığından, tüketimdeki azalma, sorunu daha da ağırlaştırır. Böylece sorun sürekli kendini besleyen bir kısır döngüye dönüşür. Bu döngüde aşırı stok, işletmenin üretimi kısmasına, böylece istihdamı azaltmasına neden olur ki bu da stoklara olabilecek talebin azalmasına yol açar. Fiyatlar genel seviyesindeki düşüş anlamına gelen deflasyon, üretimin kısılmasına neden olur, çünkü kar azalır.

Bu bağlamda, küresel otomotiv sektörünün içinde bulunduğu kriz aslında bir sürpriz değildir. Yaşanan finansal kriz ve kredi kuruması krizi tetiklese de aslında otomotiv sektörü uzunca bir zamandır aşırı sermaye birikiminden ve aşırı üretimden kaynaklanan bir kriz içindeydi (örneğin, *GM* 2007 yılında hali hazırda krizdeydi ve *GM* o yıl 38 milyar ABD doları zarar açıklamıştı. Yani, *GM* ve *Chrysler*'in durumu otomotiv sektöründeki onlarca yıldır var olan aşırı üretim krizinin bir sonucudur).

Aşırı üretimin kısmi olarak aşıldığı noktalarda bile atıl kapasite krizi onun yerine geçmiştir. Bu sadece, kapitalizmin üretim kapasitesinin büyük bir kısmını aylak bırakarak işleyebilmektedir. Bunun en güzel örneği küresel otomotiv sanayisidir. Bu sanayinin devleri dünyanın her yerinde fabrikalar kurdular ve piyasa

için rekabet halindeler. Yılda 80 milyon araçlık bir kapasite kurmalarına rağmen, yılda ancak 60 milyon araç satabilmektedirler. Yani üretim kapasitelerinin ancak % 75'ini kullanabiliyorlar. Bu da sermaye yoğun üretim hatlarının getirisini ciddi bir şekilde azaltmaktadır.[32]

(iii) Satışlar: % 40-45 azaldı:

Dünya otomotiv piyasası, üretim kapasitesindeki artış kadar hızlı büyüyememiştir. 2009 yılı ortaları itibariyle, dünyadaki oto satışları son 34 yılın en düşük düzeyinde gerçekleşmiştir. 2008 yılında ise toplam satışlar % 11'e yakın oranda düşmüştür. Bu, beklenen 45,7 milyon adet araç satışından 3,5 milyon adet eksik satış anlamına gelmektedir. Örneğin, ABD'de otomobil satışları 2009'da son 30 yılın dibini görmüş, pek çok fabrika kapanmış, üretim durmuştur.[33]

Daha da önemlisi, küresel otomotiv sanayi, yapısal atıl kapasite ve giderek sertleşen rekabet sorunları nedeniyle yıkıcı bir küresel fiyat savaşına doğru gitmektedir. Kuzey Amerika'daki tüketicilerin verdiği desteğin geçen yılki tutarının 45 milyar ABD dolarına ulaştığı hesaplanırken, Avrupalı firmaların fiyat savaşı aynı derecede sertleşmektedir. Çin gibi hızlı büyüyen bir ülke dahi bu fiyat düşüşlerinden etkilenmiş ve orada da rekabet yoğunlaşmıştır[34].

Küresel olarak ve keskin bir şekilde düşen satışlardan en çok etkilenen şirketler kuşkusuz Detroit Üçlüsü olmuştur. İşin gerçeği bu şirketlerin satışlarındaki düşüş 2008 yılıyla da sınırlı da değildir. Araştırmalar, 2000-2001 yıllarında da otomobil satışlarında bu kriz sonrasındaki kadar keskin olmasa da ciddi düşüşler yaşandığını ortaya koymaktadır. Nitekim;

> "1999'da üç büyük firma 16,9 milyon adet araç satarken, bu 2000 yılında 17,4 milyon adede çıktı. Ancak 2000 yılının son aylarında satışlar birden düştü. Öyle ki, Aralık 2000'de GM'in satışları % 18, Ford'unkiler % 14 ve Chrysler'inkiler % 15 oranında azaldı. Yapılan indirimlere ve teşvik paketlerine rağmen satışlar gerileddi ve muhtemelen 2001 yılında toplam satılan araç adedi 16-16,5

32 Bond, Patrick, "What is crisis of overproduction", www.marxmail.org, (10.7.2009).
33 Bayan, Ang, a.g.k.
34 PwCAutomotiveInstitute, a.g.k., s.7.

***Tablo 16** 2008 Yılında ABD Otomobil Pazarında Yaşanan Daralma*

Amerikalı Üreticiler	
Chrysler	%30
General Motors	%23
Ford	%21
Okyanus Ötesi Üreticiler	
Toyota	%17
Nissan	%11
Honda	%8

Kaynak: Newman, Rick, "Car Sales: What a dismal 2008 means for 2009", *U.S. News*, www.usnews.com, 05.01.2009, (7.7.2009)

milyon araçta kalacak. Öyle ki, 2001 yılı için Chrysler, üretimde % 26, GM % 21 ve Ford % 17 kısıntıya gitmeye karar verdiler."[35]

Yukarıda da ifade edildiği gibi, Time-CNN'in 3 Aralık 2008 tarihli bir araştırmasına göre, 2008 yılı sonu itibariyle otomobil satışları 1950'lerden bu yana en düşük düzeye gerileyerek fiilen çökmüştür. Kasım 2008'de satışlar ortalama % 35 düştü.[36]

Bir başka araştırmaya göre, ABD'de 2006 yılında 17 milyon, 2007 yılında ise 16 milyon olan satılan araç miktarı, 2008 yılında 13,1 milyona gerilemiştir. 2008 yılına ilişkin önceki tahminlerde 14 milyonluk bir satış miktarı piyasa açısından felaket olarak nitelendirilirken, ulaşılan 13 milyon rakamı bir önceki yıla göre %18,7'lik bir daralmanın yaşandığını ortaya koymaktadır. Dahası, ortalama otomobil satış fiyatının 2008 yılı için 28.000 ABD doları olduğu dikkate alındığında söz konusu daralma sektör için 81,5 milyar ABD dolarlık bir kayıp anlamına gelmektedir.[37]

Daralmadan en fazla etkilenen yer, Amerikanın en büyük üç otomobil üreticisinin bulunduğu Detroit olurken, okyanus ötesi üreticilerin durumları da pek parlak gözükmemektedir. Tablo 16'da başlıca otomobil üreticilerinin 2008 yılında yaşadıkları daralma oranları yer almaktadır.

35 Roberts, Larry, "Mass layoffs hit US auto industry", 16.1.2001, www.wsws.org, (7.7.2009).

36 Szczesny, Joseph R., "Auto sales plummet, worsening crisis", Time-CNN, 3.12.2008, www.time.com (3.7.2009)

37 Parker, Steve, "Car Sales, 2008; Even worse the thought", *The Huffington Post*, www.huffingtonpost.com, (13.11.2009)

Tablo-17 *2009 Yılı Haziran Ayında ABD Otomobil Pazarında Yaşanan Daralma*

Amerikalı Üreticiler	
Chrysler	%42
General Motors	%34
Ford	%11
Okyanus Ötesi Üreticiler	
Toyota	%32
Honda	%30
Nissan	%23
Mercedes	%23
BMW	%21
VW	%18
Hyundai	%18

Kaynak: Parker, Steve, "Car Sales, 2008; Even worse the thought", *The Huffington Post*, www.huffingtonpost.com, (13.11.2009)

2008 yılında ABD'deki turizm talebinin sadece % 5 daralmış olması, otomotiv sektörü açısından durumun ne kadar kaygı verici boyutlarda olduğunu göstermektedir.

Batı Avrupa pazarı açısından da 2008 yılı pek iç açıcı gözükmemektedir. 2008 krizi patlamadan önce Batı Avrupa'daki araç satışları 14-15 milyon adede yaklaşmıştı. Bu düzey aslında son 10 yıldır tutturulmuş bir düzeydi. Ancak, kredi kuruması ile birleşen ekonomik krizin etkileri ve işsiz kalma korkusu tüketici güvenini keskin bir şekilde düşürdü ve bölgede araç satışları birden düştü. Nitekim Kasım 2008'e gelindiğinde yıllık satışlar 11,2 milyon adet düzeyine gerilemişti. Bu piyasada 2009 yılı için satışların en iyimser bir tahminle 12-12,5 milyon adet araç dolayında olması beklenmektedir.[38]

ABD piyasasındaki 2009 yılına araç satış tahminleri ise daha da kaygı verici boyutlardadır. 2009 yılı bütününde araç satış miktarının 11,4 milyon adet olması beklenirken, oransal olarak araç satış miktarının, 2006 yılına kıyasla % 30 azalacağı tahmin edilmektedir. Yılbaşında yapılan bu tahminlerin gerçeği ne kadar iyi yansıttığı, haziran ayında gerçekleşen satış miktarı düşüşü ile

38 PwCAutomotiveInstitute, a.g.k., s. 8.

gösterilebilir.[39]

2009'un ilk çeyreğinde sektörde % 52'lik bir küçülme söz konusudur. Obama Yönetimi'nin agresif mali ve finansal politikalarına rağmen % 8-9'lara varan işsizlik oranı sektörün canlanmasının önünde büyük engel oluşturmaktadır. Ayrıca aşağıda sıralanan faktörlerin 2009 yılı araç satışlarının daha da olumsuza gidebileceğini göstermektedir:

- Konut piyasasındaki çöküş birçok Amerikalının servetini eritmiştir.
- Söz konusu olumsuz koşullar tüketici güvenini aşındırarak tüketim harcamalarının kısılmasına neden olmuştur.
- İşsizlik korkusu ile burun buruna gelen insanlar, tüketim planlarını erteleddiler ve durumdan otomobil piyasası da oldukça etkilendi.
- 2009 yılının başında otomobil piyasasında bir kıpırdanma olmuş olsa da bunun asıl sebebi, ortalama 3000 ABD dolarını bulan teşvik ve indirimlerdir. Ancak stoklar tüketilince, azalan üretim ölçeği talebi karşılamaya yetmeyecektir.
- Piyasadaki kredi imkânları sınırlıdır. Bu yüzden insanlar otomobil almak isteseler bile kredi bulmakta zorlanmaktadırlar.
- Piyasadaki yavaşlama oto galerilerinin daha şimdiden iflas etmesine yol açarken, bu durumun 2009 yılında daha da ağırlaşması beklenmektedir.
- İthal markaların pazardaki paylarının artması beklenmektedir. Şu ana kadar hemen her markanın satışları düştüyse de ithal arabalardaki düşüş hızı daha yavaştır. Ayrıca Japon ve Alman firmalarının finansal açıdan daha kuvvetli olmaları, bunların müşterilerine yeni satış seçenekleri sunabilmesine imkân tanımaktadır.[40]

ABD, Japonya ile birlikte küresel otomotiv üretiminin üç büyüğünden birisi olan Çin'de otomobil satışları 2009'un Haziran ayında, geçen yılın aynı ayına göre % 48 artmış durumdadır. Bu artışla Çin, dünya otomobil piyasasının en tepesine yükselmiştir. Söz

39 Newman, Rick, "Car Sales: What a dismal 2008 means for 2009", *U.S. News*, 05.01.2009, (7.7.2009).

40 A.k.

konusu bu artış hem analistleri, hem resmi yetkilileri hem de oto üreticilerini şaşırtmıştır. Öyle ki, *Volkswagen* ve *GM* bu talep artışını karşılamak için üretimlerini artırma kararı aldılar.

Bu artışın temel nedeni, Ocak ayında alınan kararla yürürlüğe giren vergi teşvikleri ile kırsal alanda gerçekleştirilen satışlara verilen sübvansiyonlardır. Ayrıca bu ülkedeki kredi imkânları da oldukça olumlu bir seyir izlemektedir. İlk altı aydaki borçlanma miktarı, geçen yılın aynı dönemine göre % 201 artmıştır. Her ne kadar bu borçlanma yalnızca otomobil piyasasına yönelik olarak yapılmadı ise de piyasadaki likidite durumu bu sektörü de çok olumlu etkilemiştir. Keza, tüketici güveninin kuvvetli oluşu da bir başka etkili faktördür. Hükümet politikaları, Amerika'yı vuran krizin Çin'i etkilemediği propagandasını içeriyor ki, bu da tüketici güvenini artıran en önemli etken olmuştur. Sonuç olarak Çin'de 2009 yılı için yapılan 5,8 milyonluk araç satışı hedefi, 7 milyon araca çıkartılırken, bu rakamın daha da artabileceği belirtilmektedir. Çin'in bu kuvvetli durumu, birçok batılı araba üreticisine umut aşılamaktadır.[41]

Ancak, daha önce de vurgulandığı gibi, Çin otomotiv sanayi ciddi bir aşırı kapasite yatırımı ve aşırı üretim sorunuyla karşı karşıyadır. Küresel kapitalist krizle birlikte bu yapısal sorunların artık bir kapitalist ülke konumunda olan Çin'i de etkilemesi yakın gelecekte kuvvetle muhtemeldir.

Çin'de küresel otomotiv krizinin etkilerinin daha derin olması iki nedenden dolayı beklenebilir. Birincisi, ABD'nin krizi ve dolayısıyla da dünyanın krizi, tahmin edilenin ötesinde çok ciddi bir krizdir. Çin ekonomisinin kaderi de çok ciddi bir biçimde bu durumdaki bir ABD ekonomisinin geleceğine bağımlıdır. Bu sadece Çin'in ABD ekonomisine olan bağımlılığından kaynaklanmamaktadır. Dünyanın geri kalanı da, özellikle de Avrupa ekonomisi, ABD ekonomisine bağımlı durumdadır. Avrupa, Çin'in en büyük ihracat pazarı konumundadır. ABD krizi Avrupa'yı da önemli ölçüde etkilediğinden, Avrupa pazarı Çin için ciddi biçimde daralacaktır. Kriz tahmin edilenin üzerinde bir büyüklüğe sahip olduğundan,

41 Waldmeir, Pati, "China car sales surge in June", *Financial Times*, www.ft.com, (9.9.2009).

Çin'deki gelişmeler beklenenden daha kötü olacaktır.

İkinci olarak, uluslararası kuruluşlar Çin'in son yıllardaki muhteşem büyüme potansiyeline dikkat çekerlerken, bu gelişmelerin ardındaki köpüklerin rolünü görmezden geldiler. Çin, ihracatları ve özellikle de ABD ile olan ticaretindeki giderek artan fazlalarıyla büyümüştür. Bu fazla yüzünden Çin Hükümeti, parasının değerini düşük tutmuş ve imalat sanayini rekabetçi kılmıştır. Spesifik olarak da Çin ulusal parasını büyük çapta basmak suretiyle ABD dolarına dayalı varlıklardan önemli miktarda satın almıştır. Ancak tüm bunların sonucunda ciddi büyüklükte bir para Çin ekonomisine enjekte edilmiş, bu da krediyi uzun vadede daha da kolaylaştırmıştır. Diğer yandan işletmeler ve yerel yönetimler çok büyük ölçeği bulan yatırımlarını bu kolay kredilerle gerçekleştirdiler. Bu da ciddi bir aşırı üretim kapasitesi sorununu beraberinde getirdi. Keza ucuz krediyi, toprak, konut ve diğer türden finansal varlıkları almada kullandılar. Bu da varlık fiyatlarında bir köpüğün oluşmasına neden oldu. Bu köpük de tıpkı ABD'de olduğu gibi kısmen daha fazla borçlanma ve daha fazla tüketimin önünü açtı.

Çin köpüğü patladıkça aşırı kapasitenin derinliği kendisini daha net hissettirecek ve dünyanın geri kalanında olduğu gibi, tüketim malları talebi bundan ciddi olarak etkilenecek ve finansal bir kriz doğacaktır. Yani ufuktaki bir Çin krizi daha ciddidir ve bu kriz mevcut küresel krizi daha da derinleştirecektir. [42]

(iv) İşsizlik: Toplu işten çıkartmalar arttı...

Aşırı kapasite yatırımı, aşırı üretim, keskinleşen rekabet ve hızla düşen satışların sonucunda kapanan fabrikalar, iflas eden işletmeler, sektöre hammadde ve ara malı sağlayan tedarikçilerin zora girmesi gibi gelişmelerin son durağı kuşkusuz finansal krizle birlikte daha da derinleşen işsizlik olmuştur. 2000 yılından bu yana, otomotiv sanayinin yarattığı hâsılanın, GSMH'nin ülke genelinde % 4'üne ve Ohio, Michigan ve Indiana gibi bölge ekonomilerinde ise % 25'e denk düştüğü ABD'de, otomotiv sektöründe ciddi düzeyde işten çıkartmalar, erken emeklilikler ya da çalışma saatlerinin azaltılması gibi istihdam kayıpları yaşanmaktadır. Bu yılın

42 Brenner, Richard., "The Economy in a World of Trouble", www.workersliberty.org, 28.4.2009, (7.7.2009).

başlarında *GM*, *Ford* ve *Chrysler* on binlerce işçi çıkartılacağını ve altı adet fabrikanın kapanabileceğini duyurdular. Sadece Aralık 2000'de 85.231 işçi çıkartıldı ki bu 1993'de gerçekleştirilen tensikatlardan bu yana yapılan en büyük tensikattı.

Nitekim 2001 yılı için *Chrysler*, üretimde % 26, *GM* % 21 ve *Ford* % 17 kısıntıya gitmeye karar verince 16 fabrika üretim dışı kalırken, 100.000 işçi çıkartıldı. *Chrysler* 5 fabrikayı (30.000 işçi), *Ford* 16 fabrikayı (33.000 işçi) ve *GM* 12 fabrikayı (25.600 işçi) kapatmaya karar verdiler. Bütün bunlar 2001 yılının Ocak ayında gerçekleşti. *GM* de bundan etkilenmiş ve şirketin 103 yıllık old mobile biriminin faaliyetlerini ve Buick markası altındaki üretimini durdurmuştur. Aynı zamanda K.Amerika'daki fabrikalarda çalışan çoğu beyaz yakalı 14.000 işçiyi, Michigan'daki motor fabrikasını kapatarak 900 işçiyi ve İngiltere Luton'daki fabrikayı kapatarak 2.000 işçiyi çıkartma kararı almıştır. Şirket Avrupa'daki üretim kapasitesini % 15 oranında azaltmayı planladığını açıklamıştır.[43].

Bir yoruma göre, 2000 yılından bu yana ABD'deki otomobil sanayi, işgücünün % 43'üne yol vermiştir (560.000 işçi). 2007 ve 2008 yıllarında sektörde 37.000 işçi işten çıkartıldı, ara tedarikçiler ve satış temsilcileri ile yapılan anlaşmalar birer birer feshedildi ve ilerde on binlerce kişi daha işsiz kalacaktır. 2009 yılı sonuna kadar 30.000 ila 60.000 arasında işçi daha kapının önüne konulacak. 2010 yılında toplam 51 fabrikanın yarısının kapanması ve böylece 200.000 işçinin daha işsiz kalması bekleniyor. Keza diğer ülkelerdeki 26.000 işçi aynı kaderi paylaşırken dünya çapında otomobil satıcısı 2.400 şirketin kapanmasıyla ilave 100.000 kişi daha işsiz kalacaktır.[44]

Otomotiv sektöründe dünya çapında işten çıkarmalara bakıldığında, tablonun daha da vahim olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü 2008'de *Peugeot Citroen* 3.000 işçi çıkarttı, 11.000 işçi daha yolda ve şirketin zararı 343 milyon ABD dolarına ulaşmış durumdadır. *GM* dünya çapında 47.000 işçi çıkartılacağını açıkladı ve şirketin hisse senetleri son 60 yılın en düşük değerini gördü. *Nissan*

43 Roberts, Larry, "Mass layoffs hit US auto industry", 16.1.2001, www.wsws.org, (7.7.2009)

44 Bayan,Ang, a.g.k.

önümüzdeki bir yıl içinde 20.000, *BMW* 8.000, *Chrysler*, *Toyota* ve *Ford* 3.000'er civarında işçi çıkartmayı planlamaktadırlar. *Fiat* firması ise hükümete tedbir alınmazsa 60.000 işçi çıkartmak zorunda kalacaklarını beyan etti.[45]

Küreselleşmenin otomotiv sektörünün krizini daha da derinleştirdiğine vurgu yapan OICA'ya göre küresel otomotiv sektörü çok ciddi bir krizin içinde ve şu anda piyasa tarihindeki en büyük zorluğu yaşamaktadır. Bu kriz sonlandığında 17 milyon araç kaybedilmiş olacak ve küresel reel GSYİH, 1930'dan bu yana ilk kez düşecektir. Otomotiv ana parça tedarikçileri, ham madde ve enerji fiyatlarındaki artışlarla pekişen kar marjı baskılarından ve artan fiyatlardan dolayı sıkıntı içindeler. Firmalar, alacaklarının vadelerini uzatmak zorunda kalırken, finansman zorlaştı; %40-60 kapasitelerle çalışıyorlar, araç üretim programları daraltıldı, iptal edildi ya da ertelendi. Girdi maliyetlerindeki artış ise henüz yansıtılmamıştır. Toparlanma uzak gibi gözüküyor ve toparlanma olana kadar pek çok firma batabilir.[46]

Küresel Otomotiv Sanayi Krizinin Ekonomi Politiği

Otomotiv sektörünün içinde bulunduğu durum kapitalist üretim tarzının yol açtığı kaçınılmaz bir kriz durumudur.

Öncelikle, otomotiv sanayinin tekelci kapitalizmin tipik bir örneği olduğu vurgulanmalıdır. Detaylı olarak analiz edildiği üzere, bugün itibariyle, ABD, Japonya, Almanya ve Fransa'dan birkaç büyük şirket dünya otomotiv üretimi ve pazarını kendi aralarında paylaşmışlardır. *General Motors*, *Ford Motor* ile birlikte Sahra Çölünün altında kalan ülkelerin GSYİH'larının üstünde bir hâsılaya sahiptir. Sadece Çin, Hindistan, İtalya gibi bazı ülkelerin bağımsız üretimleri söz konusudur. Krizin ardından bu dört emperyalist kapitalist ülkenin üreticileri arasındaki rekabet ise giderek kızışmaktadır. ABD'li otomotiv devleri güç kaybettiğinden, hükümet

45 League for the Fifth International, "The crisis in the global car industry: Imperialism, monopoly and resistance", 30.4.2009, www.fifthinternational.org, (7.7.2009).

46 OICA, www.oica.net, (7.7.2009).

GM örneğinde olduğu gibi tekelleri yaşatabilmek amacıyla milyarlarca dolarlık destek vermektedir. Başta Alman burjuvazisi olmak üzere diğer Avrupa ülkeleri hükümetleri ise *GM*'ye verilen bu desteğe, kendi tekellerini korumak adına karşı çıkmaktadırlar.

İkinci olarak, *GM*, *Ford*, *Chrysler*, *Toyota*, *Honda*, *Volkswagen* ve *Fiat* gibi otomotiv devleri dünyadaki en güçlü emperyalist sermayenin özünü oluşturmaktadır. Ayrıca bu sektör II. Dünya Savaşı sonrası kapitalizminin gözde sistemleri olan Fordizm ve Toyotaizmin de uygulama alanıdır. Böylece, krizle beraber sadece finansal sektör değil, emperyalizmin temelinde yer alan sınaî üretimin temel sektörlerinin geleceği de tehlikeye girmiştir. Kriz, finans kapitalin bu temel bölümlerinin de sorgulanmasına neden olmuştur.

Bu bağlamda, küresel otomotiv sanayi krizinin, tekelci kapitalizmin krizi olduğunun altının çizilmesi gerekir. Kriz, işten çıkartmalar, erken emeklilikler, fabrika kapanmaları, çalışma saatlerinin azaltılması biçimlerinde sektörü çok ciddi bir biçimde vurmuştur. *GM* ve *Chrysler* gibi dünyanın en büyük çokuluslu tekellerinin iflas sürecine girerek devletleştirmeler şeklinde kurtarılmaları, kapitalist devletlerin son çare kurtarıcı olma özelliğini bir kez daha gözler önüne sererken, özellikle emekçi sınıflar açısından ciddi sonuçlar ve maliyetler doğuracak gibi gözükmektedir.

Diğer yandan burjuva hükümetler, reformist partiler ve işçi sendikalarının liderleri bu gelişmelerin nedeni olarak dünya finansal krizini ve çöken finansal piyasaları göstermektedirler. Eğer finansal piyasalar krizde olmasaydı, otomotiv sektörünün krize girmeyeceğini ileri sürmektedirler. Buna karşılık Detroit Üçlüsü olarak da bilinen *GM*, *Chrysler* ve *Ford*'un milyarlarca ABD dolarlık zarar ederek batışın eşiğine gelmeleri aşağıdaki faktörlerle açıklanabilir.

İlk olarak, diğer sektörlerde olduğu gibi otomotiv sektöründe de işçilerin emeklilik ve sosyal sigortalarının kamusal değil, özel emeklilik ve sağlık sigortaları aracılığıyla sağlanması sadece finansal değil, özellikle Japon rakiplerle rekabet anlamında çok ciddi sorunlara neden olmuştur. Çünkü ABD sosyal güvenlik ağının zayıflığı, buna karşılık özelleştirilmiş, işveren temelli

sağlık sigortası sistemi, yabancı üreticilere ciddi avantajlar sağlamıştır. Çünkü bu rakipler genç bir işgücüne sahipti ve çok düşük katkı maliyetleri ile çalışıyorlardı. Örneğin, *GM*'de, 1 çalışan 5 emekli ve bunların bakmakla yükümlü olduklarına katkı verirken, *Toyota*'nın ABD'deki fabrikalarının tümünden emekli olmuş sadece 300 emeklisi vardı[47].

Detroit tekellerinin son yıllardaki teknolojik ilerlemeler sayesinde işçilerinin verimliliğini ciddi oranda artırması ve yeni üretim teknikleri uygulamaları, emekliye katkı verecek anlamında aktif çalışanların sayısını düşürmüştür (artık 1 faal işçi daha fazla emekliye bakmaktadır). Bu sektörde, son 25 yılda verimlilikler iki kat artarken, çalışan sayısı % 25 azaltılmıştır. 1970'lerin sonlarında Detroit'te saat başı çalışan işçi sayısı 750.000 dolayındayken, bu sayı 2008 yılında 250.000'e kadar düştü.[48] Böylece, işçilerin özel emeklilik ve emeklilerin sağlık ödemelerini karşılamak imkânsız hale geldi. En gelişmiş kapitalist ekonomilerde dahi, pazarın yılda %2-3 büyüme hızını aşması çok zor gözükmektedir. Bu nedenle de artan işgücü verimliliği daha fazla istihdam kaybına yol açacaktır.

İkinci olarak, ABD otomotiv tekellerinin ABD pazarının bir kısmını diğer yabancı tekellere kaptırmaları ve satışlarının düşmesinin bir nedeni de yabancı araçların daha kaliteli ve daha hesaplı olduğu yönünde gelişen genel kanıdır. Bu bağlamda satın alma kalıplarındaki değişimi belirleyen iki faktör, petrol fiyatlarındaki artışlar ve Detroit Üçlüsünün ürettiği adeta petrol içen jeepler-di. Detroit firmalarının satışlarındaki artışları açıklayan şey jeep satışlarıydı. Firmalar tam bir rasyonel kapitalist gibi davranıyor ve piyasada kendilerine en çok kar getirecek piyasa segmentinde uzmanlaşıyorlardı.[49] Buna karşılık yabancı markalar bir yandan jeep üretimine yönelirken piyasanın tüm segmentlerine yönelik üretim yapıyorlardı ve uzmanlıkları daha çok küçük, ancak

47 La Botz, Dan, "What's to be done about the Auto Industry?", *MRzine*, 18 Ekim, 2008.

48 Gindin, Sam, "Saving the Detroit Three, Finishing Off the UAW, Learning from the Auto Crisis,", *The Bullet*, 24 Aralık, 2008.

49 Jean-Claude Vessilier, "Cars, the End of the Cycle," *International Viewpoint*, Mart 2009.

yüksek mil yapan efektif araçlardı.

Son olarak, daha önce de açıklandığı gibi, Kuzey Amerika ve dünya oto pazarında aşırı kapasite söz konusudur. Otomotiv sektörü, çalışan sınıfların satın alma gücünün kısıtlarına, böylece de satışların tamamıyla realize olamaması gerçeğine rağmen, kâr maksimizasyonu peşinde koşan sermayenin, tüketebileceğinden çok fazla mal üreterek rekabetçi baskıyı nasıl artırıp keskinleştirdiğinin en güzel örneğini teşkil etmektedir. *Economist*'te yer alan bir haberde, bir danışmanlık firması olan CSM'nin açıklamasına göre, dünyada yılda 94 milyon araç üretim kapasitesi mevcuttur. Bu sayı, fiilen tüketilen miktarın 34 milyon adet üzerinde bir sayıdır.[50]

Kuzey Amerika'nın zenginliğine rağmen burada bile üretim kapasitesi ile piyasanın büyüklüğü arasında büyük dengesizlikler söz konusudur. Mevcut kriz ortamında durum daha da vahim bir hal almıştır. İthalat dâhil 2008'deki satışlar 13 milyon adedin biraz üzerindedir. Bu 2007'deki satışın % 18 daha azı anlamına gelmektedir. Piyasanın en yüksek tüketim noktası olan 16 milyon araç satışına 2013'ten önce ulaşılması beklenmemektedir. Bir başka analize göre, fabrika kapanmalarına rağmen, 2009'da kapasite 16,9 milyon adet, gerçekleşen üretim miktarı 9,5 adet milyon olacak ve kapasite kullanım oranı %56'lar düzeyinde kalacaktır.[51]

Gerçekte, küresel otomotiv sektörünün krizi beklenen, hatta geciktirilmiş bir krizdir. 2008'de patlayan finansal kriz ve kredi kuruması krizi tetiklemiş olsa da, aslında otomotiv sektörü uzunca bir zamandır aşırı üretimden kaynaklanan bir kar oranları azalması krizi içindeydi. Örneğin, daha önce de vurgulandığı gibi, *GM*'in kriz öncesi 2007 yılı zararı 38,7 milyar ABD dolarıydı. Yıllardır, ürettiğine göre satışları düşüyordu ve sadece 2008 yılında bu satışlar % 40 civarında azalmıştı. Biraz daha iyi durumda olsa da *Chrysler* firmasının satışları 2008 yılında % 50 dolayında düşmüştü.

Aşırı üretim sorunu sadece ABD ile sınırlı değildir. Resmi

50 "The Big Chill: The Car Industry", *The Economist*, 17 Ocak, 2009.

51 Denning, Liam, "Heard on the Street: Detroit is Facing a New Normality," *Wall Street Journal*, 12 Ocak, 2009.

verilere göre, dünya otomotiv sektöründe 20 milyon araçlık bir atıl kapasite, yani aşırı sermaye yatırımı mevcuttur. Bu dünya çapında % 40'lık bir atıl kapasite demektir. Dünyadaki her dört otomobilden birinin üretildiği Kuzey Amerika'da son 10 yılda, dev tekeller daha fazla kar için ve sert rekabet nedeniyle, aşırı kapasite yatırımları yapmaya yöneldiler. Bu, Marx'ın öngördüğü gibi, kullandıkları işgücüne göre sabit sermaye oranının-sermayenin organik bileşiminin (c/v) artmasına ve beraberinde de kar oranlarının azalmasına neden oldu. Şimdi bu firmalar % 30'lar gibi çok düşük fiili kapasite kullanım oranlarıyla karşı karşıya kaldılar. Hesaplamalara göre 2000-2008 döneminde K. Amerika oto üreticileri yılda ortalama 3 milyon adet atıl kapasiteye sahiptiler ve rakam 2009 yılında ikiye katlanarak 6 milyon adede çıkacaktır. Tabii ki bu büyük çaptaki aşırı kapasite yatırımları, vardiyaların iptal edilmesine, Detroit'teki bazı fabrikaların kapanmasına, ürün genişletme planlarının ertelenmesine ve büyük ölçekli fabrika yatırımlarının iptal edilmesine, kitlesel işçi çıkarımlarına neden olmuştur.[52]

Aşırı sermaye birikimi - aşırı sermaye yatırımları ve aşırı üretim krize nasıl yol açar?

Kapitalizm altında, servet kendisini sermaye birikimi şeklinde büyütür. Çünkü sermaye, amaçları soysal ihtiyaçları karşılamak için üretim yapmak yerine, değişim, kar ve böylece sermayenin kendi kendini büyütmesi amacıyla meta üretmek olan kapitalistler tarafından kullanılır. Kapitalistlerin temelde, üretimin kullanım değeri yerine değişim değerini sürekli bir biçimde artırmak güdüsüyle hareket etmeleri ciddi çatışmalara neden olur. Belki de sermaye birikim sürecinde ortaya çıkan en ciddi çelişki sermaye/emek oranındaki artış eğilimidir. Marx tarafından sermayenin organik bileşiminin artması olarak nitelendirilen bu durum işçi başına daha fazla sermaye kullanılması demektir ve sermayenin yoğunlaşıp merkezileşmesiyle gerçekleşirken, teknolojik değişmeler ve kapitalistler arasındaki rekabetle bu eğilim tetiklenir.[53]

52 PwCAutomotiveInstitute, a.g.k.

53 Marx, Karl, Capital, Cilt III., Bölüm III: The Law of the Tendency of the Rate of Profit to Fall, Bölüm: 13: The Law As Such, www.marxist.org/archive/marx/works,

Yani, kapitalistlerin, kalite ve fiyat riskleri nedenleriyle hiçbir zaman teknolojik olarak sanayi normlarının gerisinde kalmak istememeleri, kapitalist işletmelerde düzenli olarak, emek tasarrufu sağlayan makineler gibi en yeni teknolojilerin istihdamına, dolayısıyla da aşırı kapasite yatırımlarına yönelmeye yol açar.

Böylece artan otomasyon baskısı kar oranlarının düşme eğilimine girmesine yol açar. Çünkü kar fiilen ve sadece üretim sırasında emek tarafından yaratılan artı-değer ile ilişkilendirilebilir. Neden işçiye yarattığı değerin tamamı değil de, sadece bir kısmı ödenir ve kalanı kapitaliste gider? Kapitalistler diğer girdileri, özellikle de makine üreten makineleri birbirlerinden değerlerinin altında bir bedelle satın almak biçiminde, yani değişim sırasında kandırma ya da aldatma yoluyla transfer edemediklerinden, karın kaynağı sadece ve sadece işçilerin üretim sırasında yarattıkları artı-değerdir.

Bir başka deyimle sınıfsal olarak kapitalistlerin kapitalistleri sömürmeleri söz konusu değildir. Sömürü sadece değer yaratan işçiler üzerinden oluşabilir. Burada temel çelişki ortaya çıkar: Otomasyon ile birlikte işgücü ya da emek, giderek azalır. Bu da emek üzerinden yaratılan artı-değerin ya da gerçekleştirilen sömürünün ve kar fırsatının azalması demektir. Karın kapitalistler arasındaki rekabete neden olduğu gerçeği göz önüne alındığında bu durum kısır bir döngüye neden olur. İşçiler bir bütün olarak ürettiklerini satın alamaz, tüketemez bir konuma gelirler. Bu durum da kapitalistlerin maliyetlerini azaltmaya yönelmelerine neden olur. Firmanın karı sadece ve sadece otomasyonun geçici olarak sağlamış olduğu verimlilik artışlarıyla dengelenebilir. Çünkü her bir üretim dalında rekabetçi gücünü korumak isteyen kapitalistler en yeni teknolojilere yönelmek zorunda kalırlar. Bu gelişme ise üretim kapasitesinin, tüketici piyasalarının fiilen emebileceğinin çok üstüne çıkmasına yol açar (atıl kapasite).[54]

Kuşkusuz bu sürece karşı olan ya da bu süreci yavaşlatan eğilimler de söz konusudur. Örneğin sermayenin kendisini çevirme hızındaki artış, otomasyonun iş sürecini hızlandırması ve kredi

(20.7.2009).

54 Bond, Patrick, "What is crisis of overproduction", www.marxmail.org.(10.7.2009).

sisteminin genişlemesi gibi. Ancak bütün bu karşı eğilimler, belirleyici durumdaki dinamikleri sürekli olarak engelleyemez. Ayrıca tüketicilerin borçlandırılmasının da bir üst sınırı vardır (bkz. Kriz Sözlüğü).

Böylece, kapitalist sistemde, giderek ağırlaşan sorun, aşırı birikim olarak adlandırılan bu sorundur. Aşırı birikim, basitçe aşırı sermaye yatırımlarının yapıldığı, bu nedenle de malların piyasalara yeterince karlı bir biçimde/fiyatta ulaştırılamadığı, sermayenin sektörel darboğazlar ya da spekülatif mahreçlerde, çıkış noktalarında takılıp kaldığı, yeni üretken yatırımlara döndürülemediği bir durumu anlatır. Aşırı birikimin diğer belirtileri, atıl durumdaki fabrikalar ve ekipmanlar, makineler, çok büyük çaplı stoklar, anormal düzeylerdeki işsizlik ve finansal piyasalardaki aşırı büyümedir.

Daha önce de vurgulandığı gibi, aşırı üretimin kısmi olarak aşıldığı noktalarda bile aşırı kapasite krizi onun yerine geçmiştir. Bu sadece, kapitalizmin üretim kapasitesinin büyük bir kısmını aylak bırakarak işleyebilmektedir. Avrupa otomobil pazarında 1999 yılında % 40'lık bir aşırı kapasite vardı. Bu dünya otomobil endüstrisini silip süpüren şirket birleşmesi çılgınlığının birincil nedeni olmuştur. Bazı fabrikaların kapanıp bazı firmaların batacağının tam bilincinde olarak dünya otomobil üreticileri pazar kapmak için ölümüne savaşmaktadırlar. Kapitalistlerin 1990'larda karlarını iyileştirme yöntemleri bugünkü krizin tohumlarını ekmiştir. Çünkü Batıda işçi ücretlerini aşağıya çekerlerken aynı anda, üretimi iş gücünün daha ucuz olduğu eski sömürge ülkelerine kaydırdılar. Bu da aşırı kapasite ve aşırı üretim sorunlarının kaçınılmaz olarak azmasına ve küreselleşmesine neden oldu.

Aşırı kapasite yatırımı, aşırı üretim ve kar oranlarının düşmesi sorunu sadece 2008 kriziyle ortaya çıkmış bir sorun değildir. Marx, Kapital'de bu soruna dikkat çekmiştir. 1929-33 krizi ise, bu sorunun yol açtığı bir kriz olarak kendisini ortaya koyan en derin kriz olmuştur. O dönemde yapılan araştırmalara göre, kriz öncesinde aşırı birikim ve aşırı üretim, ekonominin temel sektörlerinde ciddi bir biçimde orta çıkmıştı. Örneğin,

Nisan 1929'da ABD'deki otomobil firmalarının üretim kapasitesi yılda 8 milyon araçtı. O günden beri kapasiteler artırıldı. Mamafih 1929 yılında tüm dünyada satılan araç sayısı sadece 6.295.000 adet yeni araç oldu. Amerikan ayakkabı fabrikaları yılda 900.000.000 ayakkabı üretebilecek bir kapasiteye göre donandılar, buna karşılık biz yılda sadece 300.000.000 civarında satın alıp kullanıyoruz (yani kişi başına 2,5 çift ayakkabı). Savaş dönemi boyunca ülkenin her tarafında kömür madenleri açıldı, öyle ki yılda 600.000.000 ton civarında bir talep vardı. Savaş sonrasında ise bu talep 100.000.000 tona düştü.

Kayan talep ve beraberinde gelen atıl kapasite nedeniyle, sanayi devriminin beşiği İngiltere'de 15 Haziran 1930 tarihindeki (kriz sırasındaki) durum şöyleydi: 200.000 kömür ocağı işçisi işsiz kaldı (ülke bütününde 2 milyon insan işsiz). Almanya'daki işsiz sayısı 2,8 milyon ve yeni yıla kadar bu 5 milyonu bulacak. Avusturya gibi küçük bir ülkede dahi işsiz sayısı 300.000 dolayında. Bunun bir istisnası oldu, Fransa. Fransa kitle üretimine, büyük sınaî tesislere bel bağlamadı, küçük işletmeler, köylülük, el emeğinin yaygınlığı onun aşırı üretim sorunuyla karşılaşmasını önledi. ABD'de ise otomotiv üretimi 1929'a göre % 33 düştü ve fabrikalar çok küçük kapasitelerle çalışıyorlar. ABD petrol üretimi günde 4 milyon varil talebe karşın, hali hazırda 5.950.000 varil üretiliyor. New Jersey'deki Standart Oil Co.'nun açıklamasına göre bu % 48 atıl kapasite demektir. Öyle bir atıl kapasite mevcut ki petrol stokları 300.000.000 varil civarında. Tabi ki bu da fiyatların dolayısıyla da karların azalmasına neden olmaktadır. Ortalama % 3,5 kar marjı ile çalışan petrol sektörünün karı 1927 yılında % 1'e geriledi. Yün üretim kapasitesi 656 milyon ABD dolarlık bir fiili üretime karşılık 1,7 milyar ABD dolarlık bir yatırımla donatıldı.[55]

Geçtiğimiz on yılda, kapitalistler bu aşırı üretim sonucunda ortaya çıkan kar sıkışmasını; verimlilikleri artırarak, ücretleri düşürerek, çalışma saatlerini artırarak aşmaya çalıştılar. Üretim yerlerini dünyanın başka bölgelerine taşıyarak bunu gerçekleştirdiler. Böylece ortaya çıkan kardan aslan payını, tekeller olarak kendilerinde tutarken, kendileri de süreç içerisinde tekelleşen tedarikçilerin paylarını kıstılar. Tedarikçiler de benzer şeyleri alt tedarikçiler için yaptılar. Nitekim ABD ve Avrupa'daki birçok otomobil

55 Case, Stuart, "The Enemy of prosperity: Overproduction", www.harpers.org/archive/1930, (23.6.2009).

fabrikası işgücünün çok daha ucuz olduğu Latin Amerika ve Doğu Avrupa ülkeleri ve Türkiye gibi ülkelere taşınmıştır. Yıllık 70 milyon araçlık küresel üretimin 9-10 milyonunun Çin, 3 milyonunun Brezilya, 2,1 milyonunun Meksika, 2,3 milyonunun Hindistan, 4 milyonunun G. Kore ve 1,3 milyonunun Türkiye gibi işçilerin göreli olarak düşük ücretlerle ve esnek istihdam koşullarında çalıştırıldığı ülkelerde ürettirilmesi tesadüf değildir.

Bir başka deyimle, küreselleşme düşen kar oranlarına karşı bir yanıttı, ama yeni kurulan sanayiler dünyadaki işbölümünün bir tamamlayıcısı olmaktan ziyade, "gereğinden fazla üretim merkezlerine" dönüştüklerinden karlılık problemi devam etti. Yani, küresel üretim, kapitalist sistemin sorunlarını kısa vadede çözerken, uzun vadede daha da ağırlaştırmıştır. Aşırı birikim ve aşırı üretim sorunu küreselleşme ile birlikte daha da hız kazanmış ve giderek azgelişmiş ülkeleri de içine alacak bir biçimde küresel imalat sanayi kapasitelerindeki aşırı büyüme eğilimi süreklilik kazanmıştır.

Japonya ve Almanya'nın ardından Yeni Sanayileşmiş Ülkeler, Güneydoğu Asya Kaplanları ve Çin Ejderhası üretimde ve kapasitede ciddi artışlara neden oldular. Bu ülkeler, gelişmiş kapitalist ülkelerce üretilmekte olan malları daha ucuza ürettiler. Bunun sonucunda veri talebe karşı aşırı bir arz ortaya çıktı ve bu da fiyatları ve karları düşürdü. Kar sıkışması yaşayan kuruluşlar sanayileri terk etmediler, tam tersine yeni teknolojilere ve buluşlara yaptıkları yatırımları ve harcamaları artırmak suretiyle kapasitelerine yüklendiler. Kuşkusuz bu çabalar aşırı kapasite sorununu daha da kötüleştirdi. Beraberinde, kar oranlarındaki düşüş nedeniyle, kapitalistler yatırımlarından giderek daha az artı-değer elde edebildiklerinden fabrika, donanım ve istihdam gibi yatırımlarını yavaşlatmak zorunda kaldılar. Aynı zamanda da karlarını restore edebilmek için, işçilerinin ücretlerini baskıladılar. Bu arada hükümetler de sosyal harcamaları kıstı. Harcamalardaki tüm bu kısıntıların sonucunda uzun vadeli bir toplam talep sorunu doğdu. Toplam talebin kalıcı zayıflığı ekonomideki uzun dönemli zayıflığın da kaynağını oluşturdu.[56]

Sanayideki uzun dönemli aşırı sermaye birikimi krizi ve aşırı

56 Brenner, Richard, a.g.k.

üretim, spekülatif köpükler, neo-liberalizm ve emperyalist politikalarla geçiştirildi. Spekülatif canlılık altında orta sınıfa sunulan ucuz krediler otomobile, özellikle de üst modellere olan talebi artırdı. Bu durum düşük seyreden petrol fiyatlarıyla da güçlendirildi. Üstelik bu dönemde dahi bu dev tekeller devletten fiyat ve vergi desteği aldılar. Ancak otomobil devlerinin arasındaki rekabet, özellikle de ABD piyasasında, hem işçi ücretlerini hem de fiyatları baskılamaya neden oldu.

Tam bu noktada 2008 yılında patlak veren finansal kriz ile aşırı üretim krizinin bağlantısını doğru kurmak gerekmektedir. Çünkü yaygın fakat hatalı bir biçimde bu krizin reel ve finansal yönleri karşı karşıya getirilerek bir sonuca varılmak istenmektedir. Oysa bu kriz, Marksist anlamda, kökleri, kar oranlarındaki uzun dönemli düşüş ve beraberinde toparlanma oranlarındaki başarısızlık olan bir krizdir. Kar oranlarındaki bu düşüş ise sermaye birikiminin günümüze gelen yavaşlamasının temel nedenini oluşturmaktadır.

2001 yılında ABD finans dışı sektöründeki kar oranları savaş sonrasının en düşüğüydü (1980 hariç). Bu nedenle de kurumların yatırım ve istihdamı kısmaktan başka çareleri yoktu. Bu ise iş iklimini daha da kararttı. 2008'de sona eren ve ultra yavaş bir büyüme gösteren iş döngüsünün nedeni budur. Mamafih, bu çöküşü tam olarak anlayabilmek için reel ekonominin zayıflığı ile finansal erime ya da kredi kuruması arasındaki bağlantıyı ortaya koymamız gereklidir. Temel bağlantı, ekonominin giderek artan bir biçimde, büyük çaplı borçlanmaya bağımlı hale gelmesi ve hükümetin de borçlanmanın devam ettirilebilmesi için varlık fiyatındaki yükselişe giderek bağımlı hale gelmesidir.

Konut ve kredi piyasası köpüğü için temel koşul düşük maliyetli borçlanmanın devamlılığıdır. Özellikle 1997-98 ve 2001-02 krizlerinden sonra dünya ekonomisindeki gelişmeler, Doğu Asya ülkelerinin kendi paralarının değerini düşürmek için büyük çapta ABD doları satın almaları ve büyüyen ABD tüketimi faiz oranlarının istisnai olarak düşük kalmasına neden olmuştur. Aynı zamanda Fed, kısa vadeli faiz oranlarını 1950'lerden bu yana en düşük düzeye çekmiştir. Çok ucuza borçlanabildiklerinden bankalar da

spekülatörlere verdikleri kredileri artırdılar. Spekülatörler ise yaptıkları yatırımlarla her tür varlığın fiyatını artırdılar.

Konut fiyatları fırlarken, ABD Hazine Bonosu getirileri düştü. Getiriler düştüğünde, kredilendirmenin getirisine bağımlı durumdaki kurumlar tüm dünya çapında kar elde edebilme anlamında büyük zorluklarla karşı karşıya kaldılar. Hedge fonlar ve bankalar bu durumdan etkilenirken, özellikle özel emeklilik fonları ve sigorta şirketleri çok ağır kayıplara uğradılar. Bu nedenle de adı geçen kurumlar, yüksek riskler içerse de genelde çok yüksek getiriler sunan bu hayli kuşkulu eşik altı kredilere dayalı olarak çıkartılmış olan menkul kıymetlere büyük çapta yatırım yapmaya hazır durumdaydılar. Onlar mortgage destekli menkul kıymet aldıkça, mortgage sağlayıcıları giderek daha riskli gruplara mortgage kredisi vermeye başladılar. Konut balonu tarihi bir yükselmeye tanık olurken, ekonomik büyüme bu şekilde sürdürülebildi.[57]

Şüphesiz bu durum çok uzun süre devam edemezdi. Konut fiyatları düşünce, reel ekonomi resesyona girdi ve finansal sektör erimeye başladı. Çünkü her iki sektör de dinamizmi bağlamında konut balonuna bağımlıydı. Erime, krediye erişimi zorlaştırdığından resesyonu derinleştirmiştir. Reel ekonomideki kriz ile finansal sektör arasındaki karşılıklı etkileşim içinde olan kriz, çöküşü engellenemez hale getirip, felaketi kaçınılmaz kılmıştır.

Bir başka anlatımla, aşırı birikimin ekonominin farklı sektörleri üzerinde çok daha ağır etkileri ortaya çıkabilir. Dengeleri değiştirme şeklindeki bu etkiler, madencilik, tarım, imalat ve finans gibi üretim dalları arasında; sermaye malları ve tüketim malları arasında ortaya çıkabilir. Ekonominin farklı sektörleri arasında ortaya çıkan bu dengesizlikler üretimde olduğu kadar değer realizasyonu sırasında da ciddi darboğazlar oluşturur ve bu da krizi daha da derinleştirir. Böyle gelişen süreçler ise, finans sektörünün spekülatif ve kontrol edici işlevlerinin ön plana çıkmasına neden olur. Böylece, aşırı birikim ve yapısal darboğazlar oluşmaya başladıkça ve kar oranları ekonominin üretken sektörlerinde düştükçe, kapitalistler yatırılabilir fonlarını fabrikalardan, ekipman ve işgücünden finansal varlıklara doğru kaydırmaya başlarlar. Bu tür

57 A.k.

finansal varlıklar, sadece değer biriktirme deposu değil, aynı zamanda aşırı birikmiş sermaye için yatırım mahreçleri şeklindeki yeni rollerine uygun davranabilmek için, kendi büyümelerini yaratabilecek kapasiteye sahip olmak ve en azından geçici olsa da, finansal çöküş ve enflasyon şeklindeki değer yitimine karşı korunmak durumundadırlar.

Bu şu anlama gelir: Kar maksimizasyonu peşindeki kapitalistlerle rekabet halinde olan finansörler, finansın üretim aracılığıyla sermayenin dolaşımını sağlamak işlevini, giderek finansın hem spekülatif hem de kontrol işlevine dönüştürürler. Spekülasyon işlevi ile giderek daha fazla üretken sermaye finansal piyasalara doğru çekilirken, kontrol fonksiyonu ile finansal piyasaların yeniden üretimi ve korunmasını sağlayabilmek bağlamında genişlemesi sağlanır. Enflasyon tehdidi oluştuğunda, finansın kontrol işlevi genellikle faiz oranlarının yükselmesi ve işgücünün değerinin düşürülmesiyle, böylece de efektif toplam talebin azalmasıyla sonuçlanır. Aşırılaşmış spekülasyonun sonucunda, iflaslar giderek artan bir tehdit oluşturdukça, kontrol işlevi bu maliyetleri başka yerlere kaydırmaya çalışır.[58]

Diğer yandan, ekonomi belli bir aşırı birikim düzeyine eriştiğinde, tüm kaynakları karlı bir biçimde sosyal ihtiyaçları karşılayabilmek amacıyla tahsis edebilmek, bir araya getirebilmek mümkün değildir. Sistemin aşırı birikim krizini aşabilmek için başvurduğu yukarıda anlatılanlar gibi bazı yöntemler söz konusu olsa da, yeni bir sermaye birikiminin önünü açabilmek anlamında gerçekçi tek çözüm, geniş çaplı bir sermaye değer yitimidir. Kapitalist anlamda tüm krizler için geçerli olduğu gibi, otomotiv sektöründeki kriz, aşırı sermayenin yığınsal olarak yok olmasıyla çözümlenebilecektir. Aslında bugün olan da budur.

Değer yitimi ekonomik olarak ölü olan sermayeyi temizlemek ya da aşırı olan sermayeyi ortadan kaldırmak anlamına gelir. Bu, depresyon, bankaların, borsanın batması, fabrikaların kapanması ve Schumpeter'in adlandırdığı gibi fiziki ve beşeri sermayenin yaratıcı bir yok oluşu ve bazen de savaşlar gibi yaratıcı olmayan çözümler şeklinde gerçekleşebilir. Değer yitimi süreci, sürekli olarak

58 Bond, Patrick, "What is crisis of overproduction", www.marxmail.org, (10.7.2009).

modası geçmiş makinelerin ve gereksiz işçilerin emekli edilmesi, kamu harcamalarının giderek daha fazla silahlanmaya yönlendirilmesi ve enflasyonun satın alma gücünü yiyip bitirmesiyle gerçekleşir. Diğer taraftan sermaye yitiminin süreklilik kazanması kapitalizmin dengeye gelmeyi öğrendiği, ya da sistemi tehdit eden ciddi krizlerden sakındığı anlamına gelmez.[59]

Gerçekte sistemin başının belası olan kar sıkışması sorununu çözebilmek için (sermaye birikimi yavaşlıyor ve istikrarın sağlanabilmesi için giderek daha fazla borçlanma gerekiyor) sistemin uzun zamandır ertelemekte olduğu bir krize gereksinim vardı. Sorun, borç yığılmasıyla daha da kötüleşen bir aşırı kapasite sorunu olduğundan, klasik anlamda gerekli olan şey sistemden yüksek maliyetli-düşük karlı firmaların çıkartılması, bunun beraberinde üretim araçlarının ucuzlatılması ve işgücünün fiyatının düşürülmesidir. Bu, kapitalizmin, kar oranlarını tarihsel olarak restore etme biçimi ve daha dinamik bir sermaye birikimi için gerekli koşulların oluşturulmasının temel yoludur. Savaş sonrası dönemde krizden sakınıldı, ancak bunun bedeli kar oranlarının restore edilememesi şeklinde ödendi ve bu da daha kötü bir durgunluğa yol açtı. Mevcut kriz, hiçbir zaman gerçekleşmemiş olan taşların yerine oturmaması ile ilgilidir.[60]

1929 Büyük Depresyonu ve ardından gelen savaşla somutlanan böyle bir sermaye yitimi, periyodik olarak yeni bir birikim sürecinin başlayabilmesi için ekonomik olarak ölü durumdaki sermayenin ortadan kaldırılması için gereklidir. Diğer taraftan, sermaye yitiminin aşırı biçimlerine yerel, bölgesel uluslararası düzeylerde oluşturulan ittifaklar direnç gösterirler. Böylece, kapitalizmin eşitsiz gelişimi dikkate alındığında, aşırı birikimin çok önemli coğrafi ve jeo-politik etkilerinin de olduğu ortaya çıkar. Çünkü, sermaye yitiminin maliyetini ve yükünü başka bölgelere ve uluslara transfer etmek ya da aşırı birikmiş sermayeyi spekülatif amaçlarla özellikle ticari emlak olmak üzere, bina, alt yapı vb yatırımlara itmek için girişimlerde bulunulur.

Nitekim Avrupa, *Opel/Vauxhall*'ı *GM*'den kopartıp bir Avrupa

59 A.k.

60 Brenner, Richard, a.g.k.

firmasına dönüştürmeye çalışmaktadır. Bu kurtarma ve yeniden yapılandırma konusu, hangi emperyalist bloğun sermayesinin kurtarılacağı ve hangisinin diğerini dünya piyasalarından sileceği hedefiyle yakından ilgilidir. Bu nedenle de tüm burjuva hükümetler kendi sanayilerine destek vermekte, fiilen korumacılık uygulamakta ve bu arada da korumacılığı sözde reddedip, serbest piyasaları savunmaktadırlar. Diğer yandan bu sahte açıklamalar emperyalist küresel sermayenin çelişkilerini de ortaya çıkartmaktadır. Kapitalistler küreselleşme dönemi ile birlikte daha fazla uluslararasılaştılar ve bunu sadece finansta değil üretim ve pazarlarda da sağladılar. Birçoğu korumacılığa yönelirken, bunun aynı zamanda dünya ticaretini daraltacağının ve uluslararasılaşmanın yerleşikliğine zarar verebileceğinin de farkındalar. Ancak bu çelişki kapitalist emperyalist sistem ve ulus devletlerarasındaki çelişkinin de bir ifadesidir ve bu çelişki, rekabetin keskinleşmesine ve böylece de uluslararası istikrarsızlığın artmasına neden olacaktır ve ancak şiddete dayalı olarak çözümlenecektir.[61]

Neo-liberal sendikacılık anlayışı çıkmaz sokaktadır.

Burjuva hükümetler kendi sanayilerini korurlarken, işçi bürokrasisi de ulusalcı-korumacı bir refleksle onlara destek vermektedir. İşçi aristokratları, kapitalist şirketlerin ve devletlerin kazanılmış hakların yok edilmesi biçimindeki baskılarına, son tahlilde vergilerin artırılması ya da sosyal refah harcamalarının kısılmasıyla finanse edilecek olan şirket kurtarmalarına, ücretlerin düşürülmesine karşı mücadele edeceklerine, bu tür kurtarma planlarına destek veriyorlar. Diğer ülkelerin kapitalistlerine karşı rekabetçi bir konuma gelebilmek için kendi sermaye gruplarını destekliyorlar. Böyle bir destek, sanayide hali hazırda çalışan işçiler için işlerini kaybetmemek anlamında önemli görünse de, bu bir bütün olarak işçi sınıfının aleyhine olacaktır. Bu, finans kapitalin temel bölümlerini topluma ağır bir bedel ödeterek kurtarmak ve işçileri kapitalistlerin kaderine bağımlı kılarak, onların sınıfsal bilinçlenmesini önlemek anlamına gelmektedir.

---

61 League for the Fifth International, "The crisis in the global car industry: Imperialism, monopoly and resistance", 30.4.2009, www.fifthinternational.org, (7.7.2009).

Örneğin krizden bu yana UAW, daha fazla işçi çıkartılmasın diye ABD Hükümeti'nin iflasla ilgili planına destek vermektedir. Oysa geçmişte üzerine düşeni yapıp, mücadele etmeyi seçseydi bugün böyle bir teslimiyete gerek kalmazdı. Örneğin, eğer UAW, diğer sendikalar ve sol, tekeller büyük tensikatlara gittiğinde buna karşılık olarak, yeni girişimlere yapılacak yatırımları finanse etmekle hükümeti yükümlü kılan bir yasal düzenleme için kavga verselerdi, Obama'nın *GM* ile ilgili düzenlemesini kabul etmek zorunda kalmazlardı. UAW işçileri, böyle bir seçeneğin varlığının bilincinde olarak teslimiyeti seçmezlerdi. Böylece hükümet *GM*'yi kurtarma planına yeni istihdam yaratma ve işlerinden olan işçileri destekleme paketini de dâhil ederdi. Her halükarda bu tür yasal düzenlemeler yapılmış olsaydı, UAW işçileri işsiz kalmazdı ve aileleri de bu sıkıntıyı yaşamazlardı.

Keza, eğer Amerikan kültürü kapitalist zihniyet ve çıkarlara bu denli hizmet eden bir kültür olmasaydı, yıllar öncesinde istihdamı ve bölge ekonomilerini korumak için, kapanmış olan otomobil fabrikaları çevreye duyarlı kitle ulaşım sistemlerine dönüştürülebilirdi ve otomobil üretiminin çevreyle ilgili yıkıcı etkilerinden zarar gören bölgeler bu alternatife yönelir ve bu da yeni bir sanayiyi ortaya çıkartabilirdi. Ayrıca, hükümet, emekli edilmiş, işlerini kaybetmiş işçilerin kendi işletmelerini kurabilmeleri için kapanmış fabrikaları, depoları ve showroomları faydalı hale getirecek programlar geliştirebilirdi. Obama-*GM* trajedisi ne gerekli, ne de kaçınılmazdı. İzlenen politik stratejiler ve yapılmayan yasal düzenlemeler UAW'yi bu duruma sokmuştur. Yani, uğruna mücadele edilmemiş olan kazanımlar ve teslimiyet politikaları bugünkü duruma neden olmuştur. *GM*-Washington planının bu kadar kolayca hayata geçirilebilmesinin nedeni işçi sınıfı–sol ittifakının böyle yasalar için mücadele etmemiş olmasıdır.[62]

Sınıf bilincine sahip işçiler, bir yandan gerici-milliyetçi bir çizgiyi reddederken, diğer yandan neden reformizme ve sendika bürokrasisine karşı olduklarını da net olarak kitlelere anlatmalıdırlar. Reformizm bir burjuva politikasıdır ve son tahlilde kapitalist

62 Wolff, Rick, "GM's Tragedy: The System Strikes Back", 15.6.2009, http://links.org.au/node/1089, (20.7.2009).

sistemin sınırları içinde kalmak kaydıyla egemen sınıfla işbirliği yapmayı hedefler. Ekonomik sendikacılık ise bazen militan bir yapıya bürünse de siyasal çözümleri reformist burjuva partilerine bırakır. Daha da ötesi reformizm ve ekonomik sendikacılık gerici fikirlerle de mücadele edemez. Bu gerici fikirler büyük medya gibi egemen sınıfların gerici güçleri ya da bizzat işçi aristokratlarının kendilerince kışkırtılır ve yayılırlar.

Örneğin, *GM* oyunu kapitalizmin kurallarına uygun olarak oynamıştır. İlk olarak *GM*, işçilerini sonuna kadar çalıştırıp olabildiğince düşük ücret ödeyerek karını en çoklamayı hedeflemiştir. İkinci olarak, *GM* yüksek kalitede kitle ulaşım araçlarının geliştirilmesini engelleyerek ürettiği otomobil ve kamyonlar için ABD piyasasında hâkimiyetini kurmuştur. Sendikaları UAW aracılığıyla işçiler, daha iyi ücret ve sosyal haklar elde etmek için yıllarca mücadele etmişler ve bu da diğer sendikaların da esin kaynağı olmuştu. Diğer yandan, Avrupa gelişmiş ulaştırma sistemlerini kurarken, Amerikan halkı iyi kalitede kitle ulaşım sistemleri için mücadele vermemiştir.[63]

Kapitalist kurallar altında, UAW tarafından elde edilen iyi ücretler ve çalışma koşulları, *GM*'nin üretimini, ücretlerin daha düşük ve sosyal hakların daha az olduğu ya da hiç olmadığı ülkelere kaydırmasına neden oldu. Böylece *GM* araç üretimi ABD'de 1970'lerin sonlarında zirveye çıkarken (6 milyon araç, o günden bu yana 2 milyon araca düştü-2008), *GM*, Çin, Brezilya, Hindistan ve diğer ucuz emek ülkelerindeki karlarını daha da artırdı. Böylece, emekliye sevk edilen, işten çıkartılanlar Detroit'te otomotiv işçileri ve onların aileleri oldu. *GM*'nin iflası, karlılığını yeniden sağlayabilmek için daha fazla kurban yaratmaktadır.

Daha iyi ücret ve çalışma koşulları için mücadele eden işçiler daima sistemin geri püskürtmesine maruz kalmışlardır. Çünkü kapitalizm böyle işler, kapitalistler böyle kar elde ederler. İşçiler, kendilerine asgari düzeyde ücret ödeyen kapitalistlerin karlarını maksimize edebilmek için işgüçlerini onlara satarlar. Kapitalistlere göre eğer ölmeyecek kadar ve geleceğin işçileri çocuklarımızı yaşatacak kadar gelirimiz varsa, bu fazlasıyla yeterlidir. Dünyanın

63 A.k.

çoğu ülkesinde işçilerin payına düşen budur: Bir kap yemek ve yatılacak bir yatak[64].

Örneğin Avrupa ülkelerindeki işçiler bunlardan fazlasını kazanmışlardır: Sendikal haklar, oy hakkı, sosyal güvenlik vb. Ancak, kapitalistler bu kazanımları geri almak için her türlü yolu denemektedirler. Son 20 yıldır tüm dünya bu geri alımlara tanık olmuştur. Yıllar içinde emekçilerin yaşam standartları sağlıktaki, eğitimdeki ve sosyal haklardaki kesintiler, daha uzun çalışma saatleri ve daha kötü ödeme koşulları ile aşağıya çekilmiştir. Metalin üstündeki asit gibi, bu kesintilerin damlaları, yaşam standartlarını tüketmeye başlamış ve çalışan sınıfları yoksullaştırmıştır.

Emekçiler otomotiv sanayi ile ilgili olarak kendi alternatif program ve projelerini üretmek durumundadırlar...

Öncelikle, küresel otomotiv sektörünün krizinin aşırı kapasite yatırımlarıyla beslenen ve sonuçta kar oranların düşmesine neden olan aşırı üretimin mi, yoksa Keynesyen anlamda eksik tüketimin mi sonucu olduğu konusunda netleşmek gereklidir.

Aşırı üretim, aşırı kapasite yatırımlarıyla ilgilidir ve yapılan sermaye yatırımları sonucunda artan verimliliklerle piyasaya emebileceğinin çok üstünde mal sunulması şeklinde kendisini gösterir. Ayrıca, aşırı üretim kapitalistler arasındaki rekabetin de bir sonucudur. Kapitalistler pazar paylarını artırabilmek, en azından koruyabilmek için, üretim kapasitelerini genişletici yatırımlara yönelirler. Bunun en güzel örneği bugünkü küresel otomotiv sanayisidir. Daha önce de vurgulandığı gibi, bu sanayinin devleri dünyanın her yerinde fabrikalar kurdular ve piyasa için yoğun rekabet halindeler. Yılda 80 milyon araçlık bir kapasite kurdular ama yılda ancak 60 milyon araç satabiliyorlar. Yani üretim kapasitelerinin ancak % 75'ini kullanabiliyorlar. Bu da sermaye yoğun üretim hatlarının getirisini ciddi bir şekilde azaltmaktadır. Bu bağlamda, aşırı kapasite yatırımlarıyla yürüyen aşırı üretim krizi finansal spekülasyon patlamasının da ardındaki nedendir. Asya ve ABD'de oluşan köpükler böyle bir spekülatif sürecin kaçınılmaz sonuçlarıdır.

Gredier gibi bazı yazarlar krizi, *eksik tüketim* olgusu ile

64 A.k.

açıklarlar. Eksik tüketim ise, "çalışan sınıfın fiilen üretilmiş olan malları tüketebilme gücünü yitirmesi demektir. Kapitalistler giderek sayı olarak göreli anlamda azaldıklarından ve asıl tüketiciler, sayısal olarak emekçiler olduğundan, eksik tüketim ciddi bir sorun oluşturur. Geniş yığınların tüketebilme gücünü kaybetmesinin nedeni kapitalistlerin sosyal ücret düzeyini çok aşağılara çekmesidir. Böyle bir gelişim sonucunda, ürünleri başka yerlerde satma baskısı artarken, stoklar da artar".[65]

Böyle bir yaklaşım, kapitalistlerin işçilerine daha yüksek ücretler ödeyerek satın alma güçlerini artırabilmeleri, böylece de eksik tüketim sorununun çözülmesi şeklindeki reformist Keynesyen önerinin de önünü açar: Kapitalistler çok fazla aç gözlü olmamalı, işçiler ürettikleri pastadan daha fazla pay almalı ve sisteme daha az yabancılaşmalıdırlar.

Emekçilerin kendilerini savunması ve böyle reformist ve milliyetçi çıkmaz sokaklara karşı alternatif oluşturabilmesi için kendi politik programına ihtiyacı vardır. Böyle bir program egemen sınıfların krizin faturasını işçilere ödettirme niyet ve uygulamalarına karşı nasıl durulacağının ve üretim ve bölüşümün işçilerin denetiminde nasıl yeniden örgütleneceğinin anlatıldığı bir program olmak durumundadır.

Örneğin, otomotiv sanayinin geleceğinin ne olması gerektiği konusunda emekçilerin bir yanıtı olmalıdır. Aksi takdirde, işçilere faturayı ödeterek, işçi çıkartarak krizi atlatmaya çalışan burjuvazinin çözümlerine karşı bir sözleri olamayacaktır.

Bu bağlamda, "GM'in kurtarılması değil, ölüme terk edilmesi gereklidir. Bu işletmeye ait dev alt yapı, fabrikalar, sermaye ve teknoloji alternatif kamusal toplu ulaşım sistemlerinin kurulması ve alternatif enerji sistemlerinin (rüzgâr enerjisi, güneş enerjisi panellerinin üretilmesi gibi) yaratılmasında kullanılabilir. Hafif raylı sistemler, hızlı trenler ve otobüsler ve metro ekipmanı, binek otomobillerinin üretildiği fabrikalarda rahatlıkla üretilebilir. Fabrikaların kamusal toplu ulaşım araçlarına dönüştürülmesinin yıllar alacağı ise kasıtlı olarak ortaya atılmış bir yalandır. Böyle

65 Gredier, William (1998), *One World-Ready or Not: The Manig Logic og Global Capitalism*, Touchstone.

hızlı dönüşümlerin geçmişte örnekleri yaşanmıştır. Örneğin 1942 yılında GM, Flint'teki üretimini durdurmuş ve Başkan Roosevelt'in emriyle birkaç ay içinde savaş uçakları, tanklar ve makineli tüfekler üretmeye başlamıştır. Ayrıca bugün GM fabrikalarında, tıpkı diğerlerinde olduğu gibi üretilen araçlar küresel ısınma felaketinin ve dünyadaki petrol savaşlarının da en temel sorumlularıdır."[66]

Burjuvazinin yeni pazarlar bulma önerisi ise sorunu daha da derinleştirecektir. Çünkü yeni pazarlar bulunsa dahi çılgınca rekabet bu pazarlar için kışkırtılacak ve sosyal ve doğal çevre bundan daha da etkilenecektir.

Orta sınıfı araba sahibi yapmak ya da arabaların bir üst modellerini parası olanlara satmak gibi insanları kapitalist özel mülkiyetçiliğe yöneltmek de çözüm değildir. Otomotiv sektörünün yaşamakta olduğu kriz aslında ulaştırma hizmeti üreten tüm sanayiler gibi, rasyonel, bütünleşik ve çevreci bir ulaştırma sistemine olan ihtiyacı bir kez daha gün ışığına çıkartmaktadır.

Yani, kapitalist özel mülkiyet, problemi çözücü değil, üretici güçlerin gelişmesinin önünde engel teşkil edici bir noktaya gelmiştir. Kapitalizm altında güç ve servet her zaman kapitalist azınlığın elinde olmuş ve teknolojik gelişme akılcı nedenlerle değil, kar ihtiyacı tarafından yönlendirilmiştir. Kapitalizm, ortaya çıkardığı üretici güçleri tam anlamıyla donatma konusunda yetersizdir. Bu sistem, bilim ve tekniğin her zaman kısmi ve yetersiz olarak kullanıldığı bir sistemdir. Kapitalist piyasaların anarşisi her zaman azınlık için daha fazla güç ve servet, çoğunluk için ise yoksulluk olarak sonuçlanır.

Bunun anlamı, sadece kamulaştırmaları değil aynı zamanda enternasyonalist seçeneklerin de savunulmasının gerekliliğidir. Sosyal olarak faydaları yüksek bayındırlık hizmetleri gibi hizmetler, çalışan sınıfların önceliklerini gözeten işçi örgütlerinin kontrolünde sunulmalıdırlar. Keza milyonlarca otomotiv işçisi yeniden örgütlenecek olan bir ulaştırma sektöründe istihdam edilebilir. Otobüs, tren, metro ulaştırması gibi, mevcut otomotiv sanayinin bazı sektörlerinden çok daha fazla iş yaratabilecek alanlar yaratmak mümkündür. Bu bağlamda, tekelleri kurtarmak için verilen

66 Moore, Michael, www.MichaelMoore.com, (1.6.2009).

kamusal finansman destekleri mevcut nitelikli işgücünün korunması ve kamusal toplu ulaşım araçlarının etkin bir biçimde üretilmesi amacıyla kullanılabilir.

Keza, otomobil satışlarının üzerinden alınan vergilerin indirilmesi yerine, otomobil, kamyon vs. kullanımını caydırabilmek ve böylece kamusal ulaştırma projelerinin önünü açabilmek amacıyla bu vergiler ve akaryakıt üzerinden alınan vergiler bir-kaç puan artırılarak gerekli fonlar sağlanabilir.

Tüm bunların gerçekleşebilmesi için sanayinin bir bütün olarak yeniden örgütlenmesi gereklidir ki, bu da çalışan sınıfların programını gerekli kılar. Otomotiv sektöründe çalışan milyonlarca kalifiye işçinin zengin deneyimleri ve uzmanlıkları böyle bir yeniden üretim planlamasının hayata geçirilmesinde en önemli araçlardan bir tanesi olacaktır. Böyle bir operasyonu burjuva hükümetleri yapamazlar. Onlar şu anda tekelci sermayeyi kurtarmak için çabalamaktadırlar. Bu nedenle çalışan sınıflar, daha iyi bir burjuva hükümetini hayal etmekten vazgeçip, kendi emekçi hükümetlerinin kurulabilmesi için mücadele etmelidirler.

Böyle bir hükümet büyük bankaları, sigorta şirketlerini, finansal fonları, borsayı ve otomotiv sanayi gibi büyük ölçekli sanayileri kamulaştırmak durumundadır. Bunu yaparsa krizin mağduru olmaktan kurtulabilir ve krizin bedelini onu çıkartanlara ödettirebilir. Krizler üreten ekonomiyi kara göre değil, insan ihtiyaçlarına göre yeniden yapılandırarak, emekçilerin demokratik iktidarının ve demokratik merkezi planlamanın önünü açabilir.

Böyle bir mücadele ulusal sınırlara da hapsedilmemelidir. Dünyanın her yerindeki otomotiv sanayi işçileri işbirliği yapmalıdırlar. Yani, işlerini-ekmeklerini koruyacak, işten çıkartmalara dur diyecek, ücret azaltmalara karşı mücadele verecek olanlar bunu aynı zamanda enternasyonalist işbirliği halinde yapmalıdırlar. Milyarların kardeşçe, sömürüsüz, adil ve çevreyle uyumlu bir biçimde bir arada yaşaması mümkündür.

Emekçilerin örgütlerinin etkin ve adil program seçenekleri açısından, hükümetler tarafından şu ana kadar yapılan sözde kamulaştırmalar ve açıklanan kamusal istihdam yaratma planları yeterli değildir. Emekten yana bir teşvik programı daha fazla

kredilendirme, daha fazla harcama yaptırma ve daha az vergilemenin ötesine gitmek zorundadır.

Böyle bir program mal ve hizmetlerin nasıl ve ne kadar üretileceği gibi konularda üretimi yeniden örgütleyici olmak ve daha fazla istihdam yaratmak durumundadır. Buna uygun olarak kurulan kamusal işletmelerde, işçiler kendi kolektif kararlarıyla oluşturdukları yönetim kurullarını işlevsel olarak harekete geçirirler. İşçilerin seçtiği bu yöneticiler, kapitalist işletmelerdeki, patronlara ya da devlete karşı sorumlu tutulan, onların çıkarına ve adına hareket eden atanmış yöneticilerden tamamen farklıdırlar. Kapitalizmin istikrarsızlık yaratmaya meyilli üretim yapısından bütünüyle kurtulabilmek için kapitalist örgütleri sosyalist örgütlenmelerle değiştirecek bir üretim-işletme yeniden yapılandırılması gereklidir.

Kriz bağlamında, işyerlerinin kolektif örgütlenmesinin faydaları şöyle bir örnekle açıklanabilir. 1970'lerden bu yana işçiler çalıştıkları fabrikaları yönetebilselerdi, verimlilikleri yükselirken kendi ücretlerini sabit tutmazlardı. Ücretler sabit tutulmasaydı, talep eksikliğini gidermek amacıyla hem hane halklarının hem de kurumsal sektörün aşırı bir biçimde borçlandırılmasına gerek kalmazdı. 2000 Borsa köpüğü ya da 2007/2008 konut köpüğünün oluşturulması gerekmezdi ve böylece de fevkalade karlar ortaya çıkmazdı. İşçi çıkartmaya gerek kalmazdı, konutlara el koymak, ya da konutların el değiştirmesi gerekli olmazdı, ya da üretimin yurt dışına kaydırılması gibi tedbirlere başvurmaya lüzum kalmazdı. Çünkü krizi ötelemek adına alınan bu önlemler bugünkü krizi daha da derinleştirmekte ve yaygınlaştırmaktadır.[67]

Üretimin kolektif olarak yeniden örgütlendiği model altında, işçiler, yönetsel görevlerde (ne, nasıl, ne miktarda üretilecek, kar nasıl bölüştürülecek gibi konulardaki kararlar) daha becerikli hale gelebilecekler ve kendilerini de geliştireceklerdir. Çünkü politik bir demokrasinin geliştirilebilmesi için öncelikle ekonomik demokrasi gereklidir.

Türkiye'de otomotiv sektöründe 2008'in Kasım ve Aralık

67 Wolff, Rick, "GM's Tragedy: The System Strikes Back", 15.6.2009, http://links.org.au/node/1089, (20.7.2009).

aylarında yüzde 60'lara yaklaşan daralmanın ardından, 2009 yılında otomotiv satışlarında ÖTV oranlarının indirilmesi şeklindeki uygulamalar sonucunda bir önceki yılın aynı dönemine göre artış gözlenmiştir. Bazı tüketiciler vergi indirimlerini fırsat olarak değerlendirmiş, binek otomobili pazarı bir önceki yılın aynı dönemine göre % 19 artmıştır. Mart-Nisan 2009 ayındaki satışlar yılın ilk iki ayının iki katına yaklaşmıştır. Ancak, sektörde kalıcı bir iyileşmenin yaşanmayacağı, vergi indirimlerinin yerli üretime ve istihdama olumlu etkisinin olmayacağı yönündeki eleştiriler halen önemini korumaktadır.[68] Yani, yapılan vergi indirimleri kriz yaratan bu tekellerin bir azgelişmiş pazarındaki stoklarını eritmekten başka bir işe yaramamıştır. Nitekim sonrasında daha da artan bütçe açıklarının yükü de petrol üzerinden alınan ÖTV'nin artırılması ve turizmde KDV oranının % 18'e çıkartılması ve İşsizlik Ödeneği Fonu'nda biriken paranın işverenleri teşvik etmek için kullanılması ve ilerde alınması muhtemel yeni vergisel önlemlerle halkın üzerine yıkılmaktadır.

68 TEPAV (2009), Küresel Kriz Çalışma Grubu, *Otomotivde Vergi İndirimleri*, Haziran, www.tepav.org.tr, (21.7.2009).

SORULARLA KRİZ VE DÜNYA SOLUNUN KRİZ YORUMLARI

§

SORU 1
Bu krizin önceki krizlerden farklılıkları nelerdir?

YANIT

2008 krizi, 1873-1898 ve 1929–1933 krizlerine benzer bir şekilde küresel planda ortaya çıkan, ancak bu krizlerin aksine depresyona dönüşmemiş olan bir krizdir. Depresyona dönüşmemesinin temel nedeni kapitalist metropol hükümetlerin para politikası alanında aldıkları büyük çapta önlemlerdir. Bu kriz de, diğerleri gibi önce finans piyasalarında ortaya çıkmış olmasına rağmen, onu diğerlerinden ayıran çok sayıda faktör söz konusudur:

Öncelikle bugünkü krizde, neo-liberal politikalar, ekonomik rasyonalizm, serbest dalgalı kur sistemi, özelleştirme, taşeronluk, sendikasızlaştırma, deregülasyon ve devletin rolünün küresel sermayenin önünün açılması ve ülkelere konuşlanmasını sağlamak için yeniden yapılandırılması var. Bütün bunlar kredi piyasalarının devasa ve kontrolsüz bir biçimde büyümesini de beraberinde getirmiş ve finansallaşmayı hızlandırmıştır.

2008 krizi sermaye birikiminin merkezi ABD'de ortaya çıkmış, kapitalist metropollerin kalbi olan finansal sektörü bütünüyle çökertmiş, dünya bankacılık sistemini felç etmiş ve kredi kuruması yaşanmasına neden olmuştur.

Bu krizin kapitalist dünya üzerindeki etkisi çok daha şiddetli ve çok daha hızlı olmuş ve finansal kriz sadece üç hafta içinde bütün dünyaya yayılmıştır. 1987 ve 1991–2001 krizlerinden farklı olarak reel sektör üzerindeki etkileri çok daha büyük olmuş, büyüme hızları düşmüş, işsizlik artmış, iflaslar ve sermaye kayıpları had safhaya çıkmıştır.

1997–98 Asya krizinden sadece 100 milyar ABD dolarlık parasal destekle çıkılabilmişken, şu ana kadar dünya çapında 5 trilyon ABD doları tutarında bir nakdin bankalara vs. aktarılmış olmasına rağmen kredi sistemi normale dönmemiş, finansal piyasaların olmazsa olmaz koşulu olan güven tesis edilememiştir.

Önceki krizlerden 6-12 ayda çıkılabilmişken (1929–33 hariç), bugünkü kriz üçünü yılının içindedir ve hâlâ derinleşmektedir.

2008 krizinin ayırt edici diğer bir özelliği, yaygın menkul kıymetleştirme, türev araçlar ve türev piyasaların krizin çıkmasında çok yaygın ve belirleyici olmasıdır: Değerlerini başka değerli kağıtlardan türeten finansal kağıtlar olan türev araçların nominal değeri, 60 trilyon ABD dolarlık dünya milli gelirinin 10 katına eşittir: 600 trilyon ABD doları. Dünyada kişi başına yaklaşık olarak 100 bin ABD dolarlık türev araç düşmektedir.

Soru 2

Kriz, Marksist literatürde nasıl açıklanmaktadır? 2008 krizini Marksist "azalan kâr oranları eğilimi yasası" ile açıklamak mümkün müdür?

Yanıt

Bu konuda, dünyada Marksist iktisatçılar olarak bilinen bazı akademisyen ve araştırmacıların yaklaşımları birbirinden farklılıklar arz etmektedir. Aşağıda bu yazarların kendi ifadeleri ile 2008 krizine ilişkin açıklamaları özetlenmiştir.[1]

1 Yazarların 2008 krizi üzerine değerlendirmeleri, "Marxist Economists' Comment on the Crisis" başlıklı bir yazı dizisi içinde *Workers' Liberty*'de yayımlanmıştır (www.workersliberty.org), (18.3.2009).

Prof. Leo Panitch
(York University/Toronto, Socialist Register editörü):

1960 ve 1970'lerdeki kâr sıkışması, emeğin yenilgisi ve kısmen de mal fiyatlarını artıran Üçüncü Dünya Ülkelerinin ulusal özgürlükçü radikalizminin yenilgisiyle çözüldü. 1980'lerde ABD ve Avrupa ve diğer ülkelerde bankacılık ve sanayi sektöründeki yeniden yapılandırmalar, kâr oranlarının, özellikle 1990'lardan itibaren, toparlanmasına yardımcı oldu.

Kârları azaltan şeyin, sadece ücretleri yükseltme mücadelesi (ücret militanlığı) ile açıklanamayacağını (her ne kadar bu İngiltere ve kısmen ABD'nde çok önemli bir faktör olsa da) anlamak gereklidir. Kadın hareketi, insan hakları, öğrenci hareketleri gibi sermaye üzerindeki diğer baskılar da, devletin mali krize girmesine neden olmuştur. Bütün bunlara ilave olarak, firmalar arası rekabet, fiyatları baskıladığından kar sıkışmasında bir etken olmuştur. Böylece sadece ücret militanlığının belinin kırılması değil, aynı zamanda neo-liberalizmle birlikte refah devleti uygulamalarından vazgeçilmesi yoluna başvurulmuştur.

Kapitalizmin en dinamik dönemlerinden geçiyoruz. Kapitalizm çok sömürgen, dünyada çok büyük bir güvensizlik ortamı yaratıyor, ancak onun dinamizmi de bu sömürgenlik ve güvensizlik yaratma kapasitesiyle ilişkilidir. Olay sadece sanayi işçilerinin, düşük ücretli hizmetler sektörü çalışanlarının sömürülmesi değil, orta sınıfın, küçük burjuvazinin, serbest meslek sahiplerinin büyük şirketler için aşırı çalıştırılmasını da içeriyor.

Kârların toparlanması ciddi boyuttadır, gerçektir ve devam eden yapısal krizden çıkış biçimi değildir. Bir Marksist olarak, 30-40 yıl ya da daha fazla süren bir krizden söz etmenin doğru olmayacağını düşünüyorum.

Tüm bunlar diğer ciddi kâr krizlerini dışlar mı? Hayır. Bir krizin ciddilik derecesi krizden sonra elde edilebilecek sömürü oranının ne denli yüksek olduğuna bağlıdır. Bu da sermayeyi krizden çıkarmak için gerekli olan yeniden yapılandırmaya karşı, çalışan sınıf direncinin büyüklüğüne bağlıdır. Bu konuda çalışan sınıfların karşı direnci ve stratejisi önemli olacaktır.

Kapitalizm, finansal sektörde krize yatkındır, ama üretim

sektöründe bu yatkınlık daha derinlerdedir. Krizin derinliği, ciddiliği sınıflar arası ilişkilerce belirlenecektir. En ciddi kriz, sömürü oranının yükseltilemediği krizdir. Bu nedenle 1970'lerin krizleri, işçi sınıfının mücadelelerinin yüksekliği nedeniyle sömürü oranının yükseltilmesinin zor olmasıyla, sürüncemede kalmıştır, uzamıştır.

Prof. Simon Mohun (Queen Mary University of London):

1970'lerin başında kapitalizmin altın çağı sona erdi (II. Dünya Savaşı sonundan 1973'lere kadarki dönem). 1973'ten itibaren beş ila altı yıl boyunca sınıf mücadelesi sürdü. Bu bağlamda sola doğru ciddi bir kayma oldu. Kâr oranları çöküyordu ve işler sermaye için giderek zorlaşıyordu. Emek hareketi örgütlüydü ve sermayenin krizi kendi lehine çözmesi çabasına karşı direniyordu.

1979-80'den itibaren tam tersi oldu ve dünya sağa kaydı. Bu, Paul Volcker'in 1979'da ABD'de faiz oranlarını yükseltmesi, Reagan'ın seçimi alması (1980), Thatcher'in 1979'da seçilmesiyle (ve ardından yaptığı işgücü piyasası "reformlarıyla") ve Mitterand'ın 1980'lerde radikal politikalarından tam geriye dönüş yapmaya zorlanmasıyla sembolize edildi. Tüm metropol ülkelerde güçler dengesi ciddi bir şekilde emekten sermayeye doğru kaydı ve 1982'den itibaren kârlar toparlanmaya başladı.

Bu süreç aslında halen içinde yaşadığımız süreçtir. Küreselleşme ve finansallaşma terimleriyle sembolize edilen ve piyasa yanlısı ideolojilerinin dünya ölçeğinde başat hale geldiği bir dönemden söz ediyorum.

Sermaye çok hareketli, sendikalar çok zayıf ve ana siyasal partilerin politikaları birbirinin aynısı gibi. 1978–1997 arasında, ABD'de reel işçi ücretlerinin % 83'ü sabit kalırken, en tepedekilerin gelirlerinde astronomik bir artış söz konusuydu. Tüm kapitalist metropol ülkelerde, emek örgütlenmesi, gelir vs. açılarından çalışan sınıflar ciddi bir şekilde (son 20-25 yıldır) dümdüz edilmiştir. Dolayısıyla, "krizden bahsetmek" zor. Ama olan biteni anlamak gerekir. Bu günkü gelişmelerin nedeni klasik Marksistlerin iddia ettiği gibi kârları azaltan ücret artışları, kâr oranlarını düşüren teknolojik gelişme, kârlı iş alanlarının tükenmesi ve sermayenin

sömürecek girdi bulamaması değil, sadece piyasanın anarşisidir.

Michel Husson

(Fransız Solunun önde gelen iktisatçılarından):

Mevcut krizin analizi, gerçekten de kâr oranındaki gelişmenin incelenmesiyle başlamalıdır.

1974-1975 ve 1980-1982 daralmalarının ortaya çıkışının ardından, neo-liberalizm felsefesi altında, kapitalizmin işleyişinde yeni bir dönem açılmıştır. 1980'lerin başı gerçekten de bir dönüm noktasıdır. Sömürü oranının artması yönünde temel bir eğilim açığa çıkmış ve bu kâr oranlarında sürekli bir artışa sebep olmuştur.

Kâr oranlarının azalma eğilimi üzerine düşünmeye alışmış bir Marksist için bu hayal kırıcı olabilir. Tabi bu zorluk, eğer kâr oranları doğru bir şekilde ölçülebilmiş olsa idi, bir düşüş eğiliminin her şeye rağmen görülebilecek olmasını göstermeye çalışarak bertaraf edilebilir. Ancak bu tip çabalar teorik olarak kuvvetli bir zemine oturmamaktadırlar ve ben –her ne kadar burada ayrıntılı bir şekilde tartışacak vaktim olmamasına rağmen– inanmaktayım ki kâr oranlarının düşüş eğilimine ilişkin geleneksel argüman yanlıştır.

Neo-liberal dönemin temel karakteristiğine odaklanılması daha aydınlatıcı olacaktır: Kâr oranlarındaki toparlanma, birikim oranlarında eşzamanlı bir artışa yol açmamıştır. Birikim düzeyi, çeşitli dalgalanmaların bir ortalaması alınırsa ve ABD'deki "yeni ekonomi" olayı kabul edilirse, görece olarak düşük düzeylerde kalmıştır.

Eğer bunu yeniden üretimin Marksist şemasından başlayarak analiz edersek, bir realizasyon (gerçekleşme) problemi görürüz. Zira, ne ücretlilerin ekonomik talebi ne de biriktirilmiş artı değer sosyal ürün ile aynı oranda artmamaktadır. Bu problemin çözümü, biriktirilmemiş artık değerin, ekonominin finansallaşması yoluyla yeniden dönüşümüdür.

Bu basit taslak, böylece bizi iki ana noktaya geri götürmektedir. Birincisi, finansallaşma otonom bir faktör değildir, ancak ücretlilerin payındaki düşüş ile yatırımlar için gerekli kârlılığa sahip açılımların kıtlığının mantıksal tamamlayıcısıdır. İkincisi, sosyal

eşitsizliklerdeki artış (her ülkenin kendi içerisindeki ya da dünya ekonomisinin farklı bölgelerindeki) çağdaş kapitalizmin temel özelliğidir.

Prof. David Laibman (Brooklyn College and Graduate School,CUNY, Science & Society editörü):

Açıkça şunu söyleyelim: Kapitalizmin kalıtımsal istikrarsızlığı ve işlemezliği konusunda Marksist çözümlemeler haklı çıkmıştır. "Özgür dünya, altın çağ, uzun canlılık dönemi, serbest piyasa, tarihin sonu" gibi tanımların hepsi büyük uydurmalardır. Sermaye birikimi; içkin kutuplaşmaya neden olması, dikkatsiz genişlemesi, sorumsuzluğu ve istikrarsızlık özellikleriyle insanlığın varlığı ve iflasının sürdürülebilmesi açısından ciddi şekilde problemlidir.

Neden haklı olduğumuzu hissedemiyoruz ve ümitsiz durumdayız? 1917 Ekim devrimi öncesindeki, 1930'ların New Deal'inin önünü açıcı, II. Dünya Savaşı sonrasındaki sosyal ücret uygulamalarını zorlayıcı bir örgütlü hareketimiz, gücümüz yok. Problemin bir kısmı, krizlerin Marksist öngörüsünün yanlış olmasındandır. Eski bir şaka şöyledir: Marksistler ABD'yi vuran iki krizin onunu başarılı bir şekilde öngörmüşlerdir.

Bu krizi açıklayabilecek temelleri anlayabilmeliyiz. Böyle yaparak hem, genel kriz tahminlerinden (kapitalizm=kriz) sıyrılabileceğimiz gibi, eşik altı krediler, finansal türev araçlar, devletleştirmeler, son dönemlerdeki gelişmeler gibi her şey mümkün–hiçbir şey mümkün değil gibi lafazanlıklara ve detaylara da düşmeyiz.

Bu konuda bize ne Marksist ekonometrik modeller, ne de Marx'ın yazmaları tam olarak yardım edebilir. Bizim ihtiyacımız olan şey, kavramsal niteliktir. Bu bağlamda Batılı Marksistler adı verilen ve 20. yüzyılın başlarındaki sosyalist devletlere düşmanlıklarıyla tanımlanan Marksist ekonomistlerin çalışmalarındaki özgün kavramsal eksikliklere, boşluklara değinmekle başlayabiliriz.

Kapitalist birikim krizleri geleneksel olarak döngüsel (cyclical) ve yapısal (structural) olmak üzere sınıflandırılır. Bir krizin her iki yanını da irdeleyenler her iki kavramı da aynı anda kullanabilirler. Döngüsel krizler periyodiktir ve sermaye birikiminin ilerleme yolunda periyodik düzeltmeler yapmak için gereklidir. Bu haliyle bu

tür krizler, kapitalizmin sık sık tekrarlanan özgün gelişme koşullarını zorlaştırdığı gerçeğini ortaya çıkarır. Bu krizler de sırasıyla; realizasyon krizleri (talep yetersizliği) ve likiditasyon krizleri (aşırı düşük kâr oranları) şeklinde alt gruplara sınıflandırılabilirler.

Yapısal krizler ise, öncekilerin tersine, veri bir birikim aşaması (ya da birikimin sosyal yapılanması) onu izleyen aşamaya yol vermek zorunda kaldığında ortaya çıkarlar. Bunun bir örneği kapitalizmin niteliksel olarak gelişmiş devlet regülasyonuna olan ihtiyacıdır. Bu, çalışan sınıfların alttan mücadelesi ve kapitalizmin temsilcilerinin ihtiyacı görmüş olmasıyla gündeme getirilmiş olmasına rağmen sermayenin direnciyle karşılaşabilecek bir 20. yüzyıl kurumsal dönüşümüdür.

Buna benzer bir diğer kriz konsepti aşamalı birikimin sosyal yapılanmasına (ya da birikim rejimine) dayalı olan ve Fordist kitle üretimi, Keynesyen talep yönetimi ve verimlilik artışı temeline dayalı emek-sermaye uzlaşısı ile karakterize edilmiş olan II. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan aşamadır. Yapısal kriz böyle bir anlaşmanın ardından 1970'lerde oluşan fırtınalı bir dönemdi.

Bu bağlamda, bu ayrımı genişletmek üzere, üçlü bir kavramsal çatı önerilebilir. Bu çatıda döngüsel krizler iki alt kategoriye indirgenmektedir: Birikim ve güçler dengesi (balance of force). Böylece üç tür krizimiz olur: (i) döngüsel birikim krizi, (ii) döngüsel güçler dengesi krizi ve (iii) stadial–yapısal kriz.

Bu üçü belirgin bir kriz patlamasını karakterize etmek için birlikte kullanılabilir. Bunlardan, döngüsel birikim krizleri, realizasyon ya da likiditasyon yönleriyle baskın olabilecek klasik aşırı üretim krizleri olarak gözükürler. Bünyelerinde merkezi bir kapitalist çelişki barındırırlar: Kapitalistler hep daha yüksek kârlar peşindedirler, öyle ki bu durum o kârların realizasyonunu zorlaştırır. Kâr realizasyonunu zorlaştıran koşullar hem talep hem de üretimin doğasıyla ilgili olarak (mekanizasyon, sermayenin yoğunlaşması ve merkezileşmesi gibi) ortaya çıkarlar.

Stadial–yapısal krizler, kapitalist aşama krizlerine referans verirler. Yoğun bir devlet regülasyonuna fırtınalı geçişten halihazırda bahsedilmiştir. Bunu ilk yapan, gerçekleştiren Büyük Depresyon olmuştur. Şimdi, 70 yıl sonra, yapısal koşullar farklıdır. Kapitalist

kontrol birimleri firmalar, ısrarlı bir yoğunlaşmanın (üretken birimlerin bağımsızlaşması), merkezileşmesi (bir avuç elde kontrol) ve enformasyon teknolojisinin yükselmesi sonucunda, sermayenin kendi devlet düzenlemelerinin sınırlarını aşacak şekilde büyümüşlerdir. Son yıllarda 'offshore' doların ve finansal merkezlerin devasa büyümesi, hükümetlere ait istikrar sağlayıcı kurumları silmiş ve hatta IMF ve DB gibi uluslar üstü kimlikleri de etkisiz hale getirmiştir. Nominal değerleri dünya GSYİH'nın kat kat üstünde olan finansal türev araçların yüksekliğiyle güçlenen, gelişen dev uluslararası sermaye piyasalarındaki potansiyel istikrarsızlık devam eden sermaye birikiminin bir sonucudur.

Hükümetin faizi ve potansiyel düzenleyici gücünü hafifletmesi, tedrici olarak kapitalizmin unsursal niteliğini yeniden teyit etmek anlamında 20. yüzyıl sonları ve 21. yüzyıl başlarında kapitalizmin bir örneği olarak ele alınabilir. Bunu tam olarak anlayabilmek için üçüncü kategori olan döngüsel güçler dengesi krizine başvurmalıyız. Bu krizler içinde en az anlaşılabilen budur. Bunun nedeni ise Sovyet Devrimi'nin önünü açan bu dengelerin Batılı sol çevreler tarafından tam olarak anlaşılamamasıdır. 1917 Ekim Devrimi, aşağıdan güçlü bir harekete yol açtı ve bu hareket, ileri kapitalist ülkeler de dahil olmak üzere dünyadaki sermaye birikiminin yolunu çizdi. Kapitalizm sonrası devletin oluşumu, çok büyük bir coğrafyada, kapitalist dünyada sömürülen ve yoksullaştırılan sınıfların bağımsız bir politik ve sosyal gelişimi için temel oluşturdu ve Büyük Depresyon'la birlikte kapitalizme tehdit oluşturan karakterini verdi. Devrimler, hem başarılı hem de başarısız olanlar, ve depresyon sınıfsal güç dengesinde çalışan sınıflar ve bunlarla ilgili alt sosyal sınıf ve tabakalar lehine büyük çaplı bir değişikliğe neden oldu. Sovyetler Birliği, Çin ve Doğu Avrupa dışında bu kayma, devletin gücünde bir transferle veya egemen kapitalist sınıfların alaşağı edilmesiyle sonuçlanmadı, ama kapitalist sürecin, baskı altında kalması, hafifletilmesi ve sakinleşmesi ve popüler taleplere yanıt vermesi şeklinde bir dönemin başlamasıyla sonuçlandı.

Doğudaki ilk sosyalist yapılanmanın yanı sıra, Avrupa'da sosyal demokrasi, sosyal ücret, emek-sermaye uzlaşısı, kolonyal emperyalizmin yok oluşu ve Batı'da Keynesyen istikrar ve düzenlemeler

ortaya çıktı. 20. yüzyılın son dönemlerinden bu yana gelişen şey ise, çalışan sınıfların gücünün giderek azaltılması, güçler dengesinin normal duruma döndürülmesi, pasif apolitik bir çalışan sınıf ve işgücü malının fiyatının sağlıklı bir şekilde (!) belirlenmesiydi ve ABD'deki sendikal üyeliğin azalması da bunun göstergelerinden birisiydi.

Bu bağlamda ABD'de çalışan sınıfların II. Dünya Savaşı'ndan sonra yaygın bir şekilde ev sahibi olması önemliydi. Bu ve benzeri gelişmeler; tüketim toplumu, kentsel yaşam vs. çalışan sınıfların ideolojik olarak yoldan çıkmasına neden olmuştur. Emlak biçiminde kişisel servet birikimi klasik proleter koşullar için artan bir tehditti ve bundan dolayı da dizginlenmemiş kapitalist sınıf hâkimiyetinin devam eden yeniden oluşumu için bir engeldi. Sermayenin bakışı açısından gerekli olan şey, büyük ölçekte olmak üzere işçilerin mülkiyetsizleştirilmesiydi. Bu bakış açısıyla sermaye açısından kriz, dünya savaşlarıyla bağlantılı olarak mobilizasyonların, Büyük Depresyon'un, faşizme karşı zaferin ardından gelen çalışan sınıfların sosyal ve politik durumlarının güçlenmesi ve Sovyetler Birliği'nin tehditlerinin devamıydı. Bu krizin çözümü ise yeniden proleterleştirmeydi.

Şimdi, bugünkü krizi yukarıdaki teorik bağlamda çözümleyebiliriz. Bu kriz, döngüsel birikim, döngüsel güçler dengesi ve-yapısal unsurlar taşıyan bir kriz fırtınasıdır.

Aşırı üretim krizi uzun zamandır üretilmektedir. Ancak finansallaşma – her tür borçta büyük çapta artış – bir telafi oluşturmaktadır. 1970'lerden bu yana görüldüğü üzere, ücretlerin gelirler içindeki payının düşmesinden ötürü tüketici talebi daraldığında, aradaki açıklık, taksitlendirme ve diğer tüketici kredileriyle kapatılmak istenmiştir. Kamu borçlanması toplam talebi pompalayabilir. Amerikan fabrikaları ürünlerini tüm dünyaya gönderebilir ve onları satın alabilmeleri için, onlara borç da verir (şüphesiz bu ilişki 1980 ve 1990'larda tersine döndü ve ABD dünyadan borç alıyor). Bu süreç ne kadar devam edebilir? Lastiği koparmadan daha ne kadar sündürebilirsiniz? 1970'lerin başında tüketici borcu/harcanabilir gelir ve toplam borç/GSYİH rasyosu 1929'dakinin üzerine çıkmıştı. Lastiğin sünmesi 40 yıl sürdü ve lastik koptu.

Şimdi soru ne kadarlık bir kaldıracın mümkün olabileceğidir. Güç dengesi döngüsünü dikkate almadığımızda, yanıtı bilmemiz mümkün değildir. Örneğin geçen yıl (2007) mortgage piyasası sıkıntının işaretlerini verdiğinde, neden yeni bir menkul kıymetleştirme mümkün değildi? Bu piyasada tansiyon yıllardır artıyordu. Bunun cevabını şu satırlarda bulmak mümkün: Kötü borçları yeniden paketlemek ve sağlama bağlamak prensipte mümkündü. Bunun için bir çeşit yüce düşünce ve uzun dönem ufkuna sahip olmak gerekir (bu sermayenin mizacına pek uygun değildir). Sermaye bunu devlet aparatını kullanarak sağlayabilir. Fakat olan şey şuydu: Bankacılık ve finans (ve siyaset) sektöründeki güçlü egemen döngüler konut krizinin daha fazla ertelenmemesine karar verdiler. O gün patlak vermesi gerekliydi ve politik olarak yapılması mümkündü. Çalışan sınıfları evsizleştirme krizi, merkezi kapitalist emrediciliğin bir doğrulamasıydı. Bu, mülksüzleştirme şeklinde proleteryanın statüsünün yeniden üretimiydi.

Bu yaklaşıma komplo teorisi gibi bakmamak gerekir. Bu daha ziyade güçler dengesinin olumsuz bir yönden, güçlü aktörlerin yer aldığı finansal piyasalara ve hükümetlere bir evrilme biçimidir. Öyle ki; düşük gelirli ev sahiplerini kurtarmak, onların evlerini kaybetmelerinden çok daha olumsuz etkilere yol açacaktır. Aslında bu iyi bir finansal karar alma konusu gibi algılanabilir, ama öyle değil. Bu son tahlilde, SSCB'nin çöküşüyle birlikte dünya sınıfsal güç dengesindeki kaymanın da nihai bir sonucudur. Kuşkusuz tek nedeni değil, ancak çok önemli bir nedendir.

Yani, zaman içinde gelişmiş olan, döngüsel bir birikim krizi yaşıyoruz. Elimizde fiilen ekonomik inişi engellemek üzere tasarlanmış bir düzenleyici istikrar aparatımız ya da bu patlamayı yumuşatacak (soft landing) bir aparatımız var. Ancak, bu aparatlar uluslararasılaşma nedeniyle gücünü giderek kaybetmiş durumdalar. Güçler dengesi kürkçü dükkanına yeniden dönüyor. Çalışan sınıfların bilinci ve örgütlülüğü arttığında, egemen sınıflar daha geliştirilmiş regülasyon biçimlerine ihtiyaç duyacaktır. Ama bu biçimler mevcut mu, bu şimdiden bilinebilecek bir şey değildir.

Prof. Fred Moseley (Mount Holyoke College Massachusettes):

Kâr oranı kapitalist ekonominin barometresi ve özel yatırımların ana belirleyicisidir. Yatırım oranı ise iktisadi büyümenin ana belirleyicisidir. Kâr oranının önemi yatırım harcamalarını önemli ölçüde belirlemesinden kaynaklanmaktadır. Kâr ve borçlanma (yabancı kaynak) kurumların finansal sağlamlığının ya da zayıflığının anahtar göstergesidir. Eğer kâr/borç rasyosu düşükse, şirketin iflas etme eğilimi çok yüksektir. Yani, hem yatırım hem de finansal yönden kâr oranları temel bir öneme sahiptir.

Son yıllarda kâr oranlarında tam bir toparlanma yoktur. Hesaplamalarıma göre 2006 yılında ABD ekonomisinin bütününde kâr oranı, II. Dünya Savaşı sonrasındaki en tepedeki noktanın % 10'u civarındadır. Kâr oranı 1960'lardaki tepe noktasından 1980'lerde % 50 azalma göstermiş olsa da, sonraki yıllardan bugüne bu düşüşün en azından % 50'si tersine dönmüştür. Bugün itibariyle kârlar 1970'ler ve 1980'lerdekinden çok daha iyi durumdadır.

Genelde kâr hesaplamaları sadece ABD yerli ekonomisindeki kârları kapsamakta, yabancı kârları dışarıda tutmaktadır. Yabancı ülkelerde edinilen kârların toplam kârlar içindeki oranı 30-40 yıl öncesinde % 10 iken bugün % 30 civarındadır ve bu tür kârlar resmi tahminlerin içinde yer almamaktadır. Ayrıca kâr hesaplarına son dönemlerde astronomik biçimde artan üst düzey yöneticilerin maaşları dahil değildir. Aslında bunlar ücret değil, kârdır. Bunları da hesaba katmak gereklidir. Özetle tam bir toparlanma olmasa da son zamanlarda kâr oranları ciddi oranda artmaktadır.

Kârların finansal yönleriyle ilgili diğer bir gösterge borç yükümlülükleri/kâr rasyosundaki önemli azalmadır. Bu rasyolar zirvenin çok altındaydılar, zira yüksek kârlar, düşük borçlar ve düşük faiz oranları bunları sağlıyordu. Yani, 20 yıl ya da 10 yıl öncesine nazaran bugün kurumların iflas etme riski daha düşüktür.

Bu rasyolar tüm ekonomi için geçerliydi. Borç rasyosunun dağılımına bakıldığında, yüksek borç rasyosu kısmında oldukça kalın bir kısım olduğu görülür. Belki % 10 dolayında şirket kısmen gerçek olmayan bonolarla finanse edilmiş edinimlerden dolayı çok yüksek borç rasyosuna sahiptir. İflas tehlikesiyle karşı karşıya

kalanlar özellikle konut inşaatçıları olmak üzere inşaat sektörüydü. İflasların olmayacağını söyleyemeyeceğim, ama bu iflaslar şimdilik çok yaygın olmayacak.

Kurumsal iflas tehdidinin göründüğünden daha ciddi olmasının bir nedeni borcun hafife alınması olabilir. Enron skandalından bildiğimiz gibi gerçek borcu gizleyebilmenin çok sayıda muhasebesel yöntemi mümkündür. Warren Buffet'in söylediği gibi dalga geri çekildiğinde kimin çıplak yüzdüğü, dolayısıyla kimlerin borçlu olduğu kısa süre sonra ortaya çıkar.

Finansal sektör, finans dışı sektörden çok daha ciddi bir tehlike ile karşı karşıyadır. Fakat, kâr oranlarındaki ciddi bir toparlanmayı kabul edersek, bu gelişmeler nasıl ortaya çıkmıştır? Buna yol açan ana faktörler nelerdir?

Bunun temel nedeninin ücretleri baskılamak olduğunu söyleyebilirim. ABD'deki bugünkü ortalama reel ücret düzeyi 1970'lerin başlarındaki düzey ile aynıdır. Ortalama bir işçi için gerçek ücretlerde çok az ya da hiç artış yoktur.

Bu durum, II. Dünya Savaşı sonrası ile 1970'lere kadar geçen süredeki ücretlerdeki gelişmelerle tamamen tersti, zira bu dönemde ABD'de reel ücretler ikiye katlandı. Bu dönem 1970'lerde sona erdi. Bu işçilerin faturayı ödemesi pahasına kârlılığın restore edilmesi girişimlerinin bir sonucuydu.

Reel ücretler sabit tutulurken verimlilik her yıl artmaya devam etti. Verimlilik artışı 1970 ve 1980'lerde kısmen düşük oranlarda, sonrasında ise daha yüksek oranlarda artmayı sürdürdü. Marksist anlamda, bu durum gerekli emek zamanı düşürürken, artık emek zamanı artırdı ve böylece artı değer oranını artırdı. 30 yıllık sürede artık değer oranının 1,5'tan 3'e olmak üzere ikiye katlanmasından söz edebiliriz. Yani bir kez daha bu durum savaşın hemen sonrasındaki dönemle taban tabana zıttı. Çünkü bu dönemde artı değer oranı çok az artmıştı. Artı değer oranındaki bu artış, kâr oranlarının ciddi bir biçimde artış göstermesinin temel nedeniydi.

Bu gelişmeler, Marx'ın tahminleriyle zıt olarak yorumlanabilir. O'na göre, kâr oranları azaldığında sermayeyi restore edebilmek için sermayenin değer yitimi (devalüation) ve yaygın iflaslar vb. gerekiyordu. Marx'ın dikkate alamadığı şey, son 10'larca yıldır

bizim içinde yaşadığımız ve hükümetlerin ekonominin altına sağlam bir şilte çekmeye yönelik müdahaleleriydi. Fakat buna rağmen kâr oranlarının restore edilmesi uzun zaman aldı.

Burada yerine oturmayan taşlar var. Kâr oranlarındaki bu ciddi toparlanma, yatırımlarda ciddi bir artışa yol açmamıştır. Kâr oranları ile yatırımlar arasındaki ilişki zayıflamış görüntüsü vermektedir. Öyle anlaşılıyor ki işletmeler kârlarının büyük bir kısmını kâr payı olarak ödüyorlar ve bu büyük kâr paylarını kendi hisselerini geri almada kullanıyorlar. İşlerinin büyütülmesine yatırım yapmak yerine kendilerini zenginleştiriyorlar. Şirketlerin hisse senedi opsiyonları ile ilgili çok şey söylenebilir. Çok ciddi hisse senedi opsiyonlarına sahip yöneticiler hisse fiyatlarını maksimize edecek bir şekilde şirketi yönetmektedirler.

Yani artı değerin giderek daha büyük bir kısmı yatırımdan ziyade kapitalist tüketime harcanmaktadır. Önceki dönemlere göre daha az oranda yatırım harcaması, daha yavaş iktisadi büyüme demektir ve iktisadi büyüme giderek tüketim harcamalarına daha bağımlı hale gelmektedir (kısmen de kapitalistlerin lüks tüketim harcamalarına).

Ancak işçiler için, sabit ücretlerle tüketimlerini artırabilmek zordur. Bunu artırabilmenin değişik yolları mevcuttur. İlk yol, aile içinde daha önce çalışmayanların da çalışması ve uzun saat çalışmadır. Ancak son dönemlerin en önemli yöntemi tüketici borçlarındaki (tüketici kredileri) patlamadır. Şimdi bu borçlar ödenmedi ve elimizde patlamış bir borç krizi var.

Rakamlar, finansal kriz durumunda şirketlerin daha çabuk toparlanmaları gerektiğini anlatır. Ancak konut ve inşaat sektörü kesinlikle kolay toparlanamayacaktır. Resmi rakamlar, sağlıklı bir finansal duruma işaret etmiyor ve finansal kriz her gün giderek daha da ciddileşiyor. Bankalar kredilerini ciddi olarak kıstılar, borçlarını borçla kapatmak isteyen şirketler bu durumdan çok ciddi oranda etkilenecekler. Sistem, 20 yıl önceki tasarruf ve kredi krizinden çok daha ağırı ile karşı karşıya kaldı.

R. Brenner ve benim kâr oranları hesabıyla ilgili farklılığımız, benimkinin tüm ekonomiyi onunkinin ise sadece finans dışı sektörü kapsıyor olmasıdır. Finans dışı sektördeki kâr toparlanması

tüm ekonomidekinden daha azdır. Kanımca finans dışı sektör için dahi, toplam ekonomideki kadar olmasa da kâr toparlanması önemli düzeydedir.

Hangi ölçü daha önemlidir? Yatırım harcamasına dönüşmesi anlamında finans dışı sektörün kâr oranının daha belirleyici olduğu ileri sürülebilir. Toplam ekonomi kârlılık oranının seçilmesi konusunda çok iddialı değilim ve finansal kârların bir kısmının kurgusal/fiktif olduğu söylenebilir (değerinin çok önemli bir kısmı sıfırlanmış finansal varlıklardan sağlanan kağıtlardan edinilen kârlar). Canlanma sırasında finansal kârlardaki toparlanma çok abartılı olabilir.

R. Brenner'in öngörüleri kabul edilse dahi yabancı kârlar ve üst düzey yöneticilerin elde ettiği kârlar dahil edilerek düzeltme yapılması gerekir. Kâr oranlarında ciddi oranda bir toparlanma var. Mamafih, bu yatırım harcamalarına büyük bir canlanma şeklinde yansımadı ve ekonomi tüketim harcamalarına daha da bağımlı hale geldi.

Finans ve finans dışı sektörlerdeki kâr oranları neden farklılaşmıştır? İki nedenden dolayı finans sektörü kârlarının yükselmesi (toplam karlar içindeki payları cinsinden) sürpriz olmuştur: İlk olarak, faiz oranları çok düşüktür. Bunun finansal sektörün payının göreli olarak küçük olmasına yol açacağını düşünebilirsiniz. İkincisi, finans dışı kurumların borç rakamlarına bakıldığında, daha az borç söz konusu olduğunda, finans dışı sektörden finans sektörüne doğru olan borç ödemelerinin de daha az olması gerekir.

Finansal kârlar giderek artan bir biçimde kredi kartları, ipotekli konut kredileri vb. yollarla tüketim sektöründen gelmektedir. Bu genişleme şimdi tam bir daralmaya dönüştü, bunu finansal sektörün kârları izleyecektir.

Son toparlanma öncesinde mevcut olan kâr oranlarındaki uzun düşme anlamında, Marx'ın üretken ve üretken olmayan emek arasında yaptığı ayrıma vurgu yapmak istiyorum. Üretken emek, değer ve artı-değer yaratan emektir. Marksist Teori'ye göre bu oldukça geniş kapsamlı bir sınıflandırmadır, fakat bu sınıflandırma iki ana üretken olmayan emek türünü içermez: Çeşitli satış-dolaşım

ve mübadele faaliyetlerinde bulunan emek (finans, yönetim ve patron emeği).

Savaş sonrası-1970'ler başlarını içeren dönemde ABD ekonomisindeki üretken ve üretken olmayan emeğin göreli ağırlıkları ciddi bir şekilde değişmiştir. Üretken olmayan emek/üretken emek rasyosu bu dönemde ikiye katlanmış ve Marksist Teori'nin perspektifinden bu, üretilen artı değerin daha az bir kısmının kârlar için kalması demektir. Üretken emek tarafından üretilen artı değerin giderek artan bir kısmı ücretleri ve diğer üretken olmayan emek maliyetlerini ödemeye ayrılmalıydı.

İster benim, isterse Brenner'in kâr oranları tanımı olsun, bunlar net rakamlardır ve üretken emeğin ürettiği toplam artı değerin yalnızca bir parçasıdır.

Bu dönemde, üretken olmayan emek/üretken emek rasyosunun ikiye katlanması, kâr oranları üzerinde olumsuz bir etki yaratmıştır. Bu durum kâr oranlarının azalmasının temel nedeniydi. Bu dönemde sermayenin organik bileşimi de arttı ve kısmen bu da uzun dönemli kâr oranı düşüşüne katkıda bulundu, ama kanımca üretken olmayan emeğin önemi daha büyüktü.

Peki, sonra ne oldu? Üretken olmayan emek/üretken emek rasyosu artmaya devam etti, ama eskisine göre bu artış çok yavaş, küçük oranda oldu. Öyle ki bu, kâr oranlarının üzerindeki olumsuz etkiyi azalttı. Artı değer oranındaki çok kuvvetli artış, bu devam eden ve küçük negatif etkiyi ortadan kaldırdı.

Finansal sektör ABD'de hala ekonominin küçük bir parçasını oluşturmaktadır. Ancak bu artış göstermektedir. Peki bu durum üretken olmayan emeğin ekonominin bütünündeki payının diğeriyle aynı öneme gelmesiyle uyumlu mudur? Bu düzlemenin çoğunluğu üretken olmayan emeğin büyük bir kısmını oluşturan üst düzey üretken olmayan emekte gerçekleşmiştir. Orta düzey yönetim katmanlarının küçülmesi ya da ortadan kalkması çok büyük bir etmen oluştururken, finansal sektörün üst düzey yönetim kademesi payını artırmıştır.

Keza, dolaşım yönüyle, bilgisayarlar dolaşımdaki emeği büyük ölçüde azalttılar. Bilgisayar teknolojisi belki de hem dolaşım hem de denetim kademesindeki üretken olmayan emek artışındaki

yavaşlamanın temel nedenidir. Bilgisayar teknolojisinin, üretken olmayan emeğin genişleme problemini çözmek için geliştirildiği ileri sürülebilir.

Sonuç olarak, mevcut krizin Marksist bir krizden ziyade Minsky tanımlamasına uygun bir kriz olduğunu söylemeliyim. Krizin temel nedeni üretimdeki artık emeğin yetersizliği değil, konut fiyatlarının ömür boyu yükseleceği gibi yanlış bir varsayıma dayalı olarak çok yüksek kârlar peşinde koşan finansal kapitalistlerin aşırı risk almasıdır. Dolayısıyla, bu krizin çözümü sermayenin değer kaybetmesi ve ücretlerin azaltılmasından geçmiyor (ücretler bir süre sonra düşecek olsa da); hane halklarının birikmiş borçlarının (ve bununla at başı şeklinde giden finansal kurumların varlıklarının) büyük bir kısmının ortadan kaldırılmasıyla, yok edilmesiyle gerçekleşecektir.

Martin Thomas (Workers Liberty editörü):

"Azalan kâr oranları eğilimi" tezinin yanlış olduğunu düşünüyorum. Kâr oranlarındaki azalmaya karşı yönde eğilimlere örnek verirken Marx, teknoloji değişikliklerinin azalan kâr oranları eğilimine baskın geleceğini ileri sürmüştür. Gerçekte kapitalizmin uzun hikayesi kâr oranlarının azalan bir trentte olduğunu açık seçik ortaya koymaz.

A. Smith, D. Ricardo ve Keynes, uzun dönemde kâr oranlarının azalma eğilimi içinde olabileceğini ileri sürerken, Marx böyle bir eğilimin neden var olabileceğini açıklamış, aynı zamanda da bunu durduran karşı yönde eğilimleri de analiz etmiştir. Marx ekonomik analizinde azalan kâr oranları eğilimini asla köşe taşı yapmadığı gibi, kapitalist kriz üzerine yazmaları olan Artık Değer Teorisi Cilt 2 ve Kapital Cilt 2'de (her ikisi de tamamlanamamış olan ciltler) bundan söz etmemiştir.

Bence bu krizin öncesinde azalan kâr oranları değil, yükselen kâr oranları vardır. Küresel finansın yaygınlığı, küresel üretimin yaygınlığının içsel bir tamamlayıcısıdır ve olmayan kârlarla tanımlanamaz.

İlave olarak, işçilerin ipotekli konut kredisi ve kredi kart borçları ödemeleri şeklinde yaptıkları doğrudan ödemeleri aracılığıyla

finans kapital, fiziki üretim dışında çalışan sınıflardan ilave bir artı değer almaya başlamıştır (bu iki kalem ABD ve İngiltere hane halkı ödemelerinin yaklaşık % 20'sini oluşturuyor). Bu kriz, tüketici kredilerinin kendi içinde infilakının büyük bir faktör oluşturduğu ilk krizdir.

Fifth International (www.fifthinternational.org):

Kapitalistler verimliliği artırmak ve kâr miktarını çoğaltmak için ağır bir şekilde makine ve teknoloji yatırımı yaparlar. Bunun sonucunda üretim maliyetleri artar ve kapitalist bunu fiyat artışları şeklinde tüketicilere geçirir. Aynı zamanda hammadde talebi de bu sektörlerdeki fiyatları artırır. Kapital Cilt 2'de Marx üretim malları ve araçları üreten sektör ile tüketim malları üreten sektörü arasındaki oransızlığın, döngünün genişleme aşamasında nasıl istihdamın ücret malları arzından daha hızlı arttığı anlamına geldiğini anlatır. Bu fiyat ve ücret artışlarına (döngü zirveye giderken) neden olur. Bu enflasyonun, döngünün yukarı doğru olan aşamasındaki sebeplerinden birisidir. Ayrıca kriz zamanında enflasyonu azdıran başka nedenler de söz konusudur.

K. Brenner'in 'Kredi ufalanması- Marxist bir analiz'inde de gösterdiği gibi bu süreç çok büyük çelişkileri de beraberinde getirir. Kârını maksimize etmek için kapitalist, değişken sermaye (ya da canlı emekten) daha hızlı bir şekilde sabit sermaye yatırımlarına (makine, bina, hammadde) yönelir. Ancak son tahlilde, kârı oluşturan tek şey canlı emeğin ödenmemiş kısmıdır. Bunun sonucunda sabit sermayenin değişken sermayeye oranındaki yükselme kâr oranlarının düşme eğilimine girmesine neden olur. Eğer bu eğilim ortaya çıkmazsa kapitalizm ilelebet genişler, daha fazla işçi istihdam eder, daha fazla kâr yaratır. Ama bunu yapmaz, yapamaz ve tam tersi gerçekleşir.

Kâr oranları düştüğünde, sonuçta kâr yığını azalır (bu nedenle kâr alarmı ya da kurum çöküşleri söz konusudur). Bankalar ve diğer kreditörler bunu önceden görürler ve kredilerini geri çekerler. Yeni bir genişleme turunun başlamasından önce sermaye yitimi gerçekleşmelidir, çünkü çok az getirili fırsatları kovalayan çok fazla sermaye söz konusudur.

SORU 3

Kriz 'Minsky Anı/Hipotezi' ya da 'Borç deflasyonu' ile açıklanabilir mi?

YANIT

Minsky Anı, Hyman Minsky (1919-1996) tarafından 1982'de ortaya atılmış bir tezdir ve 'Finansal İstikrarsızlık Hipotezi' olarak da bilinir. Bu bir çeşit kontrolden çıkmış borç deflasyonu halidir. Kapitalizmde uzun süren bir boom döneminin ardından ekonomideki finansal yapılar hızla istikrarsız yapılar olan hedging, spekülasyon ve Ponzi Finansmanına dönüşürler. Canlılık dönemlerinde yatırımcılar risk alırlar. Canlılık dönemi ne denli uzarsa alınan risk de o denli artar. Bu, borçlanma yoluyla sahip oldukları varlıkların nakit getirisi bu varlıkları satın alabilmek için aldıkları kredi borçlarını ödemeye yeterli olmadığı noktaya kadar sürer. Bu anda spekülatif varlıkların zarar ettiğini gören kreditör kuruluşlar kredilerinin derhal geri ödenmesini isterler. Bu da paniğe yol açar ve borçlarını kapatmak için varlıklarını satışa çıkaran yatırımcıların varlıkları bir anda değer kaybeder. Daha az riskli olan varlıklarını dahi satmaya zorlandıkça, piyasalar kilitlenir ve nakde hücum başlar. Artık Minsky anı başlamıştır.

Bazılarına göre bugün yaşanan kriz bir 'Minsky Anı'dır (örneğin Fred Moseley). Minsky için ana konu finansal erimenin, sıkıntıdaki bir reel ekonomiyi Büyük Depresyon'da olduğu gibi yok edip edemeyeceğidir. Onlarca yıl boyunca istikrarsız finansal sistem hayli büyümüştür, ancak hükümet ve onun son borç verici gücü de (kapasitesi de) büyümüştür. Minsky'e göre finansal istikrarsızlığa yol açan süreç desantralize kapitalist ekonominin kaçınılamayacak bir parçasıdır -örneğin kapitalizm genetik olarak defoludur- fakat finansal istikrarsızlık büyük depresyona yol açmak zorunda değildir.

Yani, satır aralarında söylenen şey, finansal içe patlamanın ve artan istikrarsızlık olasılığının, hükümetin buna kararlı ve hızlı yanıt verebilme kapasitesini aşması durumunda Depresyon'un tekrarlanabileceğidir. Teorik olarak kapitalist devlet, özellikle de dünya parasına hakim olan ABD böyle bir tehlikeli krizi aşma

gücüne sahiptir.

Temel endişe, I. Fisher tarafından Büyük Depresyon döneminde açıklanan bir olgu olan 'borç-deflasyonu'dur. Fisher'in 1933'te yazdığı gibi borcun yol açtığı deflasyon, borç üzerinde etkili olur. Ödenmemiş her bir dolar daha büyük bir dolara dönüşür ve eğer başlangıçtaki borçluluk çok yüksek bir düzeydeyse, borcun likit hale getirilmesi, ödenmesi fiyat düşüşlerine yetişemez. Başka bir deyişle, borçlular borcunu ödemek için varlıklarını sattıkça fiyatlar düşer ve fiyatlar düştükçe geriye kalan borçlar borç alındığındakinden daha değerli durumdaki dolar ile ödenmek durumunda kalır. Bu da daha fazla ödeme güçlüğüne, beraberinde daha düşük fiyatlara ve böylece de deflasyonist bir sarmala yol açar.

Soru 4

Kriz sonrasında New York'un küresel kredilendirme merkezi olmaktan çıkması olası mıdır ve bu durum ABD'nin dünyadaki finansal ve iktisadi hegemonyasını nasıl etkileyebilir?

Yanıt

Prof. Leo Panitch:

ABD'nin küresel kredilendirme merkezi olmaktan çıkması beklenmemelidir. İnsanlar kredi için başka nereye gidebilir? İşin gerçeği, sermaye dolara ve ABD Hazine Bonolarına akmıştır. ABD'nin küresel bir sermaye devleti olduğunu anlamadan bu durumu anlamak zordur. Her şeye rağmen, küresel sermaye hala ABD'ye, güvenli liman ve nihai garantör gözüyle bakmaktadır. ABD hükümeti de buna uygun davranıyor. *Fannie Mae* ve *Freddy Mac* ve *AIG*'nin devletleştirilmesiyle, ABD, taahhütlerine ne kadar bağlı olduğunu göstermek istedi. Çünkü Çin Hükümeti bu ilk iki şirketin menkul kıymetlerinden bol miktarda satın almıştı.

Amerikan devleti, kesinlikle merkezi bir devlettir. G-20'nin Kasım toplantısının Washington'da yapılması tesadüf değildir. Herkes, krize ilişkin hangi çözüm getirilirse getirilsin bunun Amerikan devletinin himayesi altında olması gerektiğine inanıyor ve Başkan Obama'nın da böyle bir liderliği hayata geçirmesini ümit ediyor.

Bu nedenle Amerikan devleti hala küresel kapitalizmin merkezidir ve onu merkez yapan da kısmen New York'un finans merkezi olmasıdır. New York'un bu gücü ortadan kalkarsa onun yerini alabilecek bir alternatif (örneğin Çin) göremiyorum. Çin, ABD'deki krizden en çok etkilenen bir ekonomi durumundayken, böyle bir alternatif olamaz. Sadece Amerikalılar sermayenin bütünlüğünü sağlayabilirler ve dünya sermayesi de eskisinden daha fazla Amerikalıların bu toparlanmayı gerçekleştirmesini bekliyor. Sınıfsal dengeleri ve ilişkileri değiştirecek şekilde dünya da nasyonal sosyalizme doğru bir kaçış olup, küreselleşme parçalanmadıkça ABD bu işin tek alternatifidir. Emperyalistler arası savaşı olası görmüyorum. Tüm dünya kapitalistlerinin çıkarları birbirine sıkı sıkıya bağlı durumdadır.

Prof. Andrew Kliman (Pace University, ABD):

Bu tür konuların gücün kaynağı olmaktan ziyade, gücün etkileri olduğunu düşünüyorum. Doların üstünlüğü ABD'nin dünyanın tek militarist gücü olması nedeniyle, ABD'nin üstünlüğünden kaynaklanıyor. Bunun değişeceğini sanmıyorum.

Kriz bir şeyi netçe ortaya koymaktadır: Kapitalistler istikrarı seviyorlar. Çünkü sistemlerinin işleyebilmesi için belli bir istikrar gereklidir. Dünyadaki tüm kapitalistler, ABD'ye istikrar sağlayıcısı olarak bakıyorlar. Ancak bu konuda net şeyler söylemek zor. Zira otoriteler, kontrolü ellerinden kaçırmış durumdalar. Krizin öncelikleri şu anda belirleyicidir. Krizden çıkarsa, ABD'nin ekonomik gücünün önce artmasını, sonrasında da azalmasını bekleyebiliriz.

Tüm dünya ekonomisi, ABD'nin kreditörlere sağladığı teminatlarla destekleniyor. Diğer kapitalist ülkeler de benzer şeyler yapıyor. Ancak en büyük zarar ABD'ye ait olduğundan ABD'nin taahhütleri çok önemlidir. Bu nedenle ABD Hükümeti trilyonlarca ABD dolarlık garanti taahhüdünde bulunuyor. ABD Hükümeti çok yüksek bir risk altında, ama risk her yerde çok yüksek. Diğer yandan bu desteklerle yatırımcının gözünde ABD'de devlet tarafından çıkarılan menkul kıymetler çok daha değerli hale geldi. ABD Hazine Bonosu almak şu an çok daha güvenli. Kapitalistlerin ihtiyaç duydukları istikrar, güvenli ortam ABD Hükümeti'nden geçiyor.

Diğer yandan ABD Hükümeti'nin yükümlülükleri tehlikeli bir düzeye ulaştı. Bir gün gelir finansal piyasalar geri ödeme yapamazsa, ya da büyük ölçüde değerini yitirmiş dolar ile (enflasyon nedeniyle) ödeme yapmak durumunda kalırsa, ABD'nin üstünlüğü çok çabuk yok olur. Hala sistemi ayakta tutan şey ABD Hükümeti'nin garantileridir.

Bu noktaya kadar ABD Hükümeti sürekli daha fazla şey yaptı ve paniği sakinleştirdi. Bunu yapmaya devam edip, edemeyeceğini söyleyebilmek zor. Fakat, ABD'nin hegemon varlığını sürdürmeden kapitalizmin bu krizden nasıl çıkabileceğini kestiremiyorum.

Prof. Costas Lapavitsas
(School of Oriental and African Studies, Londra):

Finansal kesimi de kapsayan, ABD hegemonyasının olduğu bir dönem yaşandı. Temel finansal kuruluşlar ya ABD kaynaklıydı ya da ABD tarafından desteklenen çokuluslu şirketlerdi. Politik alanda ABD hegemonyası finansal alandaki ABD hegemonyası ile örtüşüyordu ve ABD dünya kapitalizminin finansallaşmasının direksiyonunda bulunuyordu. Son 20 yıldır bu yapı, ABD'nin yapısal ticaret açıklarından zarar görmesine rağmen, başkalarının ABD'ye borç vermesi temeline oturtulmuş olarak devam ediyordu. 1990'larda borç verenler Japonya ve Avrupa ülkeleriydi. Son on yılda Japonya önemli bir finans sağlayıcısı olarak kaldı, ancak son 4-5 yılda Asya'daki gelişen ekonomilerin önemi arttı. Bir takım çok yoksul ülkeler de ABD'ye fon gönderiyorlardı.

Yani ABD dünyanın dört bir yanından fon çekiyor. ABD'nin bir avantajı var. ABD'nin bastığı para, dolar, dünya parası olarak işlem görmeye en uygun para birimi. Emperyalist güç nedeniyle bu durum dünyanın geri kalanına bir armağan gibi sunulabilir. Dünyanın geri kalanı, bir anlamda, doları kullanabilmek için ABD'ye para gönderiyor.

Bu sürdürülebilir mi? Olaylar değişir mi? Orta vadede bazı şeylerin değişeceğine inanıyorum. Bu kriz ABD için büyük bir şoktur. Bu kriz, finansal kapitalizmin ABD merkezli metodunun bir krizidir ve özellikle ABD'de kriz çok şiddetlidir. Orta vadede ABD hegemonyasının, finansal alanda ve belki de daha geniş bir çerçevede,

zarar göreceğini düşünüyorum.

Fakat kısa vadede durum farklıdır. ABD doları daha güçlü bir duruma geldi. Bunun birden fazla nedeni var. 'En son çare olarak başvurulan para' olmasının etkisi onu güçlü kılıyor. Ayrıca, küçük kapitalist ülkeleri işler durumda tutan, küresel olarak ana fon sağlayıcılarından birisi, ABD Merkez Bankası Fed'dir. Fed, ABD'deki kapitalist şirketlere büyük oranda fon sağladığı gibi, Brezilya, Meksika, Singapur ve Güney Kore gibi ülkelere yeni ve emsalsiz olanaklar sundu ve daha önemlisi, dünyanın bir çok yerinden merkez bankalarının dolara ulaşımını sağladı. Fed istikrar çabalarında baş rol oyuncusu haline geldi. Yani her işi Sarkozy ve arkadaşları yaparken, ABD'nin yan gelip yatması söz konusu değildir.

Azalan bir ABD hegemonyasıyla dünyanın nasıl bir görünüm kazanabileceği sorusuna ya da doların dünya parası olmaktan çıkması halinde ne olacağı sorusuna gelince bu, bir anlamda, kapitalizmin bugünkü ana sorunudur. Marksistler bugün bunun farkına varıp tartışmaya başladılar. Yurt içi finansal sistemler ve parasal düzenlemeler kapitalist sınıflar için daima problemliydi. Fakat son yıllarda bu problemleri çözmek için uygulamalar ve kurumlar geliştirdiler. Piyasalar her zaman başarılı değildi ve karşıtlıklar içeriyordu, ancak yine de belli başlı mekanizmalara sahipler.

Küresel düzeyde ise durum farklıdır. Altının dolar tarafından alt edildiği ve dünya parası olma işlevini yitirdiği son otuz yılın tarihi, huzursuzlukların, oynaklıkların ve istikrarsızlıkların tarihi olmuştur. Bu da finansallaşmayı desteklemiştir.

Doların yerine geçirilebilecek güvenilir bir dünya parası bulmakta seçenekler sınırlıdır. O düzeyde, zıtlıkların gizlenmesi zordur. Hatta, üretimin kapitalist organizasyonunda gizleme belki de imkansızdır. Doların dünya parası olmadığı bir yerde, eğer dünya ekonomisi kapitalist düzende devam edecek olursa, dengesiz döviz kurları ve dengesiz akımların olduğu ve belki ikili anlaşmaların, belki de birbiriyle rekabet halindeki dünya paralarının bulunduğu küresel bir istikrarsızlık yaşamak mümkündür.

Böylece, ABD hegemonyasında sınırlı bir azalış söz konusu olduğunda; ilk etapta Çin'in gücünde bir artış ve eğer kendisi zarar görmezse Çin kapitalizminin daha güvenli bir rol üstlenmesi söz

konusu olabilecektir. Çin müthiş bir finansal rezerve sahip ülke konumundadır. Bu rezervlerle dünyanın diğer kısımlarında yatırım yapabilir. Uluslararası Çin firmalarının ortaya çıktığını görebiliriz ve daha sonra kademeli olarak, eğer Çin geçici anlaşmalar yapabilirse, Asya merkezli bir finansal sistem ortaya çıkabilir. Fakat bu anlamda, özellikle de siyasi açıdan, çok büyük problemler oluşacaktır.

Prof. Fred Moseley:

Fed'in son aylardaki genişletici para politikası uygulamasının sonucunda eğer enflasyon oranı artar ve dolardan kaçış başlarsa, dolar rezerv para olma statüsünü yitirebilir. Böyle bir durumda finansal ve ekonomik güç dengesi muhtemelen Avrupa ve Çin'e doğru olmak üzere değişebilir.

Uygulamada, Aralık 2008'den itibaren dolardan kaçış başladı, zira Fed faiz oranlarını sıfıra doğru çekti ve ipotekli konut kredisi ve kredi kartı borçlarına dayalı menkul kıymetleri sınırsız olarak satın alacağını açıkladı. Bunun sonucunda doların değeri düştü. G-7 yerine G-20'nin zirvede toplanması dünya ekonomisinin yönetiminde ABD'nin yanı sıra az gelişmişlerin de taleplerinin ve katılımlarının dikkate alınması anlamında, bu kaymayı destekliyor.

Prof. Simon Mohun:

Dünya ekonomisinde önemli değişiklik söz konusu olacaktır. Bunun nedeni, Çin ve bir ölçüde Hindistan ve Brezilya ve enerji bağlamında Rusya Federasyonu'nun yükselişidir. ABD ekonomisi hala dünyanın en güçlü ekonomisi olmasına ve belli bir dönem daha bu konumunu sürdürebilme kapasitesine sahip olmasına rağmen, nispi olarak bir düşüş içindedir. Dolar eskisi gibi uluslararası piyasalarda güçlü değildir. Euro, daha güçlü bir para gibi gözükmektedir. Özellikle de Uzak Doğu merkez bankalarının hazine bölümleri dolar portföylerinin uzun vadedeki sağlamlığını tartışıyorlar. Dolar, bir rezerv para olarak daha zayıf olsa da bu yavaş işleyen bir süreç ve şiddetli bir düşüş beklemiyorum. Bu teorik olarak mümkün olsa da, kısa dönemde tüm ülkelerin menfaatlerine aykırı olduğundan gerçekleşmez.

Michel Husson:

Geçmiş 20 yıl boyunca Amerikan hegemonyası paradoksal bir özellik taşıyıp, emperyalizmin tüm klasik tanımlarının aksine, sermaye ihracatına değil sermaye ithalatına bağlı olmuştur.

Hiçbir ülke böyle bir ticaret açığını, parası krize maruz kalmadan, sürdürebilmeyi başarabilmiş değildir ve gerçekten de yakın geçmişte doların değişim kurunun düşmesini sağlayan şey ABD'nin sahip olduğu baskın güç pozisyonu olmuştur.

ABD'nin gücünün ölçüsü olarak doların zayıflığı bağlamında, son dönemlerde doların emperyal bir değer kaybından bahsedebiliriz. Doların bir dünya parası olarak fonksiyon görmesinin yanında, bir takım nesnel belirleyiciler de söz konusu olmuştur. Bunlar, ihraç edilen finansal yatırım araçlarının –özellikle Hazine Kağıtlarının– istikrarı ve görece iyi durumdaki finansal performanstır.

1990'ların ortasından bu yana süregelen sermaye girişleri aynı zamanda ABD'deki verimlilik artışları ile de açıklanabilir. Bu fenomen ABD'nin üretim alanındaki –dinamik bir yenilikçilik ve dolayısıyla kârlılık merkezi olarak– baskınlığının yeniden onaylanması anlamına gelir. Bu, 'yeni ekonomi'nin ve ona eşlik eden sermaye piyasası canlılığının temelinde yatan şeydir. Bu nedenle, verimliliklerdeki sıçramanın yeni bir genişleme aşaması için maddi bir temel ya da ileri teknoloji döngüsü oluşturup oluşturmadığı önemlidir. İlk durumda, Amerikan hegemonyasının temelleri, nesnel üretken bir gelişmeye bağlı olarak yenilenecektir. Mevcut bulgular yüksek teknoloji döngüsünü doğrular niteliktedir.

ABD'de saat başı işgücü verimliliği, son yıllarda gerçektende de düşmüştür ve 'yeni ekonomiden' önceki 30 yılla (1960'lar) kıyaslandığında, büyüme hızı % 2'nin altına inmiştir. Dolayısıyla 'yeni ekonomi', geçici olarak 1967'de sona eren genişleme evresinin ritminin yeniden canlandığı bir ara dönem olarak tanımlanabilir.

Soru 5

Krizin ardından kapitalizmin daha da sertleşmesi ve kapitalist devletler arasındaki çelişkilerin artması mı (savaşlar dahil), yoksa daha uzlaşmacı, daha yumuşak bir küreselleşme mi beklenebilir?

Yanıt

Fifth International:

Küreselleşme, özellikle de ABD'de aşırı sermaye birikimine yol açan emperyalist dönemdeki üretici güçlerin gelişiminin bir sonucuydu. Bu, sermayenin üretim alanlarından finansal ve spekülatif alanlara kaymasıyla ve özellikle başta ABD sermayesi olmak üzere emperyalistler için süper bir emek sömürüsü gerçekleştirebilmeleri anlamında pazarların ve bölgelerin kullanılmasıyla sonuçlandı. Bunlar ancak İkinci Paylaşım Savaşı sonrasının en güçlü, reel sosyalizmin çöküşünün ardından ise tek güçlü emperyalist devleti olan ABD hegemonyası altında gerçekleştirilebilirdi.

Küreselleşme, nispeten daha uzun bir istikrar dönemi yaratsa da, sermayenin yeniden üretimi, bu dönemde dahi, kendi içsel iktisadi, sosyal ve politik çelişkilerinin yoğunlaşmış bir şekilde yeniden üretimine yol açtı.

Küreselleşme dönemi boyunca, ABD kendi refahı açısından giderek dünyanın geri kalanına bağımlı duruma geldi, çünkü AB ve Japon emperyalist rakipler ve gelişen piyasalarla karşı karşıya kaldığından kendi sanayi üretimi azaldı. Yeni üretim için yerli yatırımlardaki bu durgunluk finansal parazitlik, spekülasyon ve gayri menkul balonu ile dengelenmiş olsa da, bu patlayıcı kokteyl, 2008 krizinde patlayan çelişkileri de oluşturdu. Küreselleşmeyle birlikte, ayrıca, Rusya, Çin güçlenmeye başladı ve G7 ülkeleri ABD hegemonyasına karşı meydan okumaya başladı.

Ekonomik gücü geriledikçe ABD, çıkarlarını dayatmada daha da agresif bir hal aldı, ancak bu küreselleşmenin egemeni olarak rolünü zayıflattı ve bugün Washington isteklerini dünyaya kabul ettirme konusunda zorlanıyor. Irak, Afganistan ve Lübnan'da işler istediği gibi yürümediğinden, askeri olarak da aşırı biçimde gerildi. Keza Gürcistan savaşı Rusya ile karşı karşıya gelmesine neden

oldu. Çin, son 20 yıllık iktisadi mucizesi, sınai gücü, artan teknolojik yapılanması ve askeri gücü ile ABD hegemonyasını sınırlandırabilecek bir güce erişti.

Küresel gelişmenin içindeki çelişkiler, küresel dünya düzeninin yok olmasına işaret eden yeni çelişkiler, çatışmalar yarattı. Bugün görüldüğü gibi, onun nihai yok oluşu, inkârı fevkalade bir durum ya da açıklanması güç bir durum değil, büyük ölçüde beklenen bir şeydir.

Bu gelişmeler ABD'nin finansal gücünün zayıflamasını hızlandırıyor. Paulson Planı'nın nasıl finanse edileceği net değil. ABD daha fazla hazine bonosu basıp, uluslararası piyasalarda satabilir mi? Ancak doların değeri düşmeye devam ettikçe bu bonolara talep gelmez. Diğer olası bir kaynak Ulusal Varlık Fonları (Sovereign Wealth Funds) olabilir. Bunlar, Orta Doğu ve Asya'nın ihracatçı ülkelerinin rezervleri, aktifleridir. Ancak sadece 3 trilyon ABD doları civarındadır ve bu ülkeler hali hazırda *Citigroup*, *Merrill Lynch* ve *Morgan Stanley* için kriz sırasında acil fon sundular. Bu fonlar devletlerce kontrol edildiklerinden, Amerika'nın bu fonları kredilendirmede kullanabilmesinin açık politik sonuçları olacaktır. Kısaca, ABD'nin açığını kimin ve ne karşılığında kapatacağı önümüzdeki dönemdeki kilit soru olacaktır.

Finansal erime, tarife kullanımı ve korumacılığın canlandırılmasının ardından gelmiştir. Doha görüşmeleri sırasında ABD'nin kendi tarife ve sübvansiyonlarını korumada ısrar ederken, Çin ve Hindistan piyasalarına daha fazla girebilmeyi talep etmesi, görüşmeleri geriye dönülemeyecek bir biçimde tıkamıştır.

2008 Büyük Çöküşü, aynı zamanda politik-ideolojik düzeyde köklü sonuçlara yol açacaktır. Neo-liberalizmin 'aç gözlülük iyidir' yaklaşımı şimdi mahkum edilmiş durumdadır. Hayatın tüm alanlarında serbest piyasaların üstünlüğü, devlet düzenlemelerine düşmanca yaklaşımlar, her şeyin özelleştirilmesi, yani küreselleşmenin tüm bu temel ideolojik argümanları şimdi paramparçadır. Devlet müdahalesi ihtiyacı ve piyasaların denetimi artan bir şekilde kabul görmektedir. Bunlar yeni burjuva devleti ve piyasa teorileri için (Neo-Keynesyenizm ve devletçilik gibi) zemin oluşturmaktadır. Fakat bu gelişmeler aynı zamanda sosyalizm için,

sosyalist planlama için de yeni bir yasal geçerlilik oluşturmakta, böylece de reformist çizgiye düşmemeleri kaydıyla Marksistlerin önünü de açmaktadır.

Kriz aynı zamanda 'ulus devlet'i tekrar gündeme taşımıştır. 1990'larda küreselleşme literatürünün çoğunda ulus devletlerin 'inişte olduğu, hatta tamamen yok olmakta' olduğu tartışılıyordu. Hardt ve Negri bu görüşleri anti kapitalist hareketlere taşıdı. Bu ideoloji tuhaf bir ideoloji olmasına rağmen, DTÖ, IMF ve AB gibi örgütlenmeler aracılığıyla çok ulusluluk ve uluslararası düzenlemelere doğru reel bir trendi yansıtıyordu. Kriz dönemlerinde her bir burjuva hükümeti milliyetçiliğe başvurur. AB'de, Fransa, İngiltere Almanya ve İtalya gibi güçlü devletler AB yapılanması dışında, gözlemcileri kızdıracak şekilde iki taraflı zirveler gerçekleştirdiler. İrlanda Bankası, diğer AB liderlerinin muhalefetine rağmen İrlanda bankalarındaki tüm mevduatlara mevduat garantisi verdi. Böyle hareketlerin mantığı son derece basittir: Emperyalistler ve yarı sömürge burjuvazi için kendi ekonomilerini korumak gerekliliği vardır ve bunu yapabildikleri sürece, yabancı pazarlara ve ham madde kaynaklarına erişimleri rakiplerini elimine ederek ya da zayıflatarak mümkün olabilecektir.

ABD'nin finansal gücü zayıflarken, krizin kötü etkilerini birbirine yıkmaya çalışan metropol güçler arasındaki kavga da kızışmaktadır. Sermayenin merkezileşmesinin temel bir yolu da açılmaktadır. Daha kuvvetli tekeller, resesyondan çıkabilme gücüne sahip bulunmayan küçük sermayeyi yutacaklar. Yani önümüzde emperyalistler arası çelişkileri ve ana sınıf mücadelesini keskinleştirecek bir politik istikrarsızlık dönemi yatmaktadır.

Özetle, küreselleşmenin çözülmesi, gelişmekte olan bir süreç olarak anlaşılabilir. Bu süreç, devlet müdahaleciliğine dönüş, korumacılık ve bölgesel güçler arasında yoğunlaşmış rekabet özelliklerine sahip bir yeni kapitalist aşamaya işaret ediyor ve bu süreç Amerikanın ekonomik gücünün düşüşüyle gerekli ve mümkün olmuştur. Lider Amerikalı yatırım bankalarının tamamen yok oluşu, finansal sistemin derin krizi ABD'nin diğer güçlü devletlere olan astronomik borçları ABD'nin 1991 sonrasındaki mutlak hegemon rolünü artık üstlenemeyeceğini göstermektedir. Kuşkusuz,

hegemonik rolün tamamıyla ortadan kalktığına tanık olmuyoruz. ABD hala, dünyanın en güçlü, hatta diğerlerinden bir bütün olarak daha güçlü emperyalist devletidir, çünkü kıtasal bir bütünlüğe ve dünyanın en büyük askeri gücüne sahiptir. Fakat öyle bir dönemdeyiz ki AB, Rusya ve Çin gibi diğer güçler giderek artan bir şekilde ABD'yi kontrol ederek ve kendi ekonomik, politik ve askeri etki alanlarını oluşturacaklardır.

Prof. Leo Panitch:

Kapitalist devletler bankaların hisselerini satın alarak (ancak onlar üzerinde doğrudan denetime gitmeyerek, buna karşılık İngiltere Başbakanı Brown'ın yaptığı gibi faiz oranlarını düşürmeleri konusunda yumuşak bir şekilde ikna ederek), devasa düzeydeki mali teşvik politikalarının uygulanacağını taahhüt ederek, küreselleşmenin sosyal demokratikleşmesini gerçekleştiriyorlar. Ama böyle bir sosyal demokratlaşma, eski tarz reformist, tedrici sosyalizm anlamında değil, Blair ve Brown tipi bir sosyal demokrasidir. Çünkü 1940, 1950 ve 1960'ların sosyal demokrasisi, daha ziyade emek ile korparatizasyon düzenlemelerine dayanıyordu.

Prof. Costas Lapavitsas:

Küreselleşmenin sosyal demokrasizasyonu konusunda oldukça temkinliyim. Orta dönemde –bir kaç yıl diyelim– bu yönde bir takım değişiklikler bekliyorum, yani ekonomi genelinde doğrudan devlet müdahalesi görebiliriz. Buna sosyal demokrasi denip denmeyeceğini ise tartışmamız gerekiyor, ama bu mümkündür.

Kısa dönemde devlet müdahalesinin arttığını görüyoruz, ancak bu şimdilik orta dönemi anlatmıyor. Hükümetler bugün finansal sisteme dokunmak istemiyorlar. Oraya müdahalede bulunmak istemiyorlar ve müdahalede bulunsalar bile müdahalenin sonuçlarına katlanmak istemiyorlar. Fakat bir problemleri var. Uygulamak istedikleri biçimiyle genişletici maliye politikası ve finansal sisteme dokunulmaması, birbiri ile uyumlu politikalar değil. Eğer genişletici maliye politikasını sürdürmek istiyorlarsa bir noktada finansal sistemle ilgili bir şeyler yapmak zorundalar. Finansal kesimin muazzam büyümesi ve muazzam gücü ile ilgili sorunlarla yüzleşmek zorundalar. Bu gerçeğin farkına varmaları muhtemelen

biraz zaman alacaktır. Sorunlarla yüzleştiklerinde nasıl bir tavır alacakları ise belli değil.

Michel Husson:

Kriz devam ediyor ve bu durum kapitalistleri iş birliğine zorluyor. Ancak Bretton Woods benzeri yapılanmalar konusunda bir şey söylemek için henüz çok erken. Tam tersine kapitalistler arası çelişkiler derinleşecek gibi görülüyor. Üretimde küreselleşmeye rağmen ülkeler arası çelişkiler artıyor, her ülke krizi diğerlerine yıkmaya çalışacak. ABD dış ticaret dengesini sağlamlaştırabilmek için doların kuru konusunda yeni müdahalelere hazırlanıyor.

Avrupa' da her ülkenin krizle ilgili pozisyonu çok farklıdır. Bunu belirleyen etmenler sırasıyla; finansın, konut piyasasının ve otomotiv sektörünün göreli ağırlığı ve bu sektörlerin dünya piyasalarındaki göreli paylarıdır. AB ülkeleri federal bir bütçeye yanaşmadıklarından böyle gerçek bir işbirliğinin hayata geçirilebilmesi zor gözüküyor. L. Amerika ve Asya ülkeleri tıpkı 1930 sonrasındaki gibi ithal ikameci politikalarla iç pazara ya da bölgesel pazarlara yöneleceklerdir.

Her ülkede emek-sermaye çatışması derinleşecek. Alınan önlemler emeğin payını artırma yönünde değil, tam tersine sermayenin kârlılığını restore edebilmesi için fırsatlar içeriyor. Bütçeler temelde sermayeye yapılacak aktarımlardan oluşurken, sosyal bütçelere son verilecek gibi gözüküyor. Önümüzdeki dönemde politik gidişat, milliyetçi-korumacı yükselişle sosyal mücadeleler arasındaki yarışla belirlenecek.

Gelişen BRIC ekonomilerinin (Brezilya, Rusya, Hindistan ve Çin) ve hatta Güney Kore, Meksika ve Güney Afrika gibi ülkelerin yükselişi, dünya ölçeğindeki kapitalist güç ilişkilerindeki ve dünya düzenindeki başlıca dalgalanmayı göstermektedir. Bunu anlayabilmek için dünyanın farklı bölgelerindeki büyüme oranlarını ele alabiliriz. Fakat en çarpıcı değişim, sermaye akımlarındaki tersine dönüş, bir başka ifadeyle, gelişen ekonomilerin net kreditör haline gelmeleri olgusudur. En zengin ülkelerin bankalarının, güney ülkelerinin Ulusal Varlık Fonları'nca kurtarılmaları bunun en çarpıcı dışa vurumudur.

Burada, emperyalizmin klasik nosyonunu tartışmaya açan –ki hakim teorilerden bahsetmeye bile gerek yoktur- küreselleşmenin bumerang etkisinden söz edebiliriz. Tabi ki, klasik bağımlılık ilişkilerinin bulunduğu pek çok alan halen mevcuttur.

Orta dönemdeki sürdürülebilirliğine rağmen bu düzen belirsizlikler meydana getirmektedir. Gerçekten de bu düzen gelişen ekonomilerin, kimilerinin artan birincil ürün fiyatları nedeniyle şişmiş olan, ticaret fazlalarına dayanmaktadır. Bu fazlaların karşılığı, düzenli bir sermaye akımına ihtiyaç duyan ABD ticaret açığında bulunmaktadır.

Fakat daralma, düşen faiz oranları ve de sürekli değer kaybeden dolara bağlı olarak, sermayenin kendine Amerika'yı seçmesi için daha az teşvik söz konusudur. Bugün ABD'nin açığını finanse eden şey gelişen ekonomilerin merkez bankalarıdır ve tamamen politik bir tercih olan bu durumun sonsuza dek devam etmesi için bir neden yoktur. Nesnel anlamda, merkez bankaları için varlıklarını dolardan ziyade euro olarak –ya da ikisinin karışımı bir sepette– tutmaları daha iyi olabilirdi.

Eğer duruma verimlilikler açısından bakacak olursak, gelişen ekonomilerin fazlalarının karşılıkları kendi ekonomilerindeki dışa dönüklük içinde bulunur ki, bu da iç talebin baskı altında tutulması ve nüfusun büyük bir bölümü için satın alma gücündeki artışın ekonomik büyümenin altında olması demektir.

Bu sürdürülebilir bir tasarı değildir ve kaçınılmaz olarak, kısmen Güney Kore benzeri bir iç piyasa merkezli büyüme modeline geçilmesine sebep olacak sosyal mücadelelere yol açarak, artığın azalmasına neden olacaktır.

Fakat bu, krizin acil çözümü olmayan, orta dönemli bir bakış açısıdır. Bu yüzden dünya ekonomisi, belirsiz bir zaman aralığı için, tehditlerle dolu bir derinleşen ticaret savaşları ve kapitalistler arası çatışmalar dönemine girmiştir.

Diğer yandan, "mevcut ekonomik kargaşa ortamı, BRIC ülkelerinde de krizlerin ortaya çıkmasına neden olabilir mi ve bunun ardından ABD'ye doğru, Asya'dan ve petrol ihraç eden ülkelerden gerçekleşen sermaye akımı kesilir mi ve bütün bunlar ne zaman olabilir?" soruları yanıtlanması hem gerekli hem de zor olan

sorulardır.

Dolar daha şimdiden tarihi bir minimum seviyeye inmiştir ve bugünkü kaderi ticaret fazlasına sahip ülkelerin merkez bankalarının kararlarına bağlı olduğu için de daha aşağı inmesi zor gözükmektedir. Dolayısıyla, ABD'nin ödemeler dengesinin düzeltilmesinde doların daha fazla değer kaybetmesine bel bağlanamaz.

Belli bir dozda resesyon şüphesiz gerekli olacaktır, fakat hepsinin ötesinde asıl gerekli olan büyümenin yavaşlamasıdır. Bu bakış açısına göre, eşik altı krizinin esas sonucu, ABD'de Reagan döneminde uygulanmaya başlanan büyüme modeline kesin bir son verilmesidir.

Tahminlere angaje olmaktan ziyade, daha dengeli bir dünya ekonomisinin koordinatlarını belirlemek daha doğru olacaktır. Küresel mübadele alanlarını söndürme ve küresel dengesizlikleri azaltma yolları her yerde aynıdır: İç talebe yönelmek, yani sosyal ihtiyaçların karşılanmasına yönelmek. Fakat bu yol, bugünün saf kapitalizminin cari eğilimlerinin radikal bir biçimde tartışılması anlamına gelir ki bir daralma bile böyle bir yeniden yönelimi gerçekleştirmek için yeterli değildir. Kapitalizmin sosyal çıkarlarının korunması amaçlı spontane tepkiler tam aksi yönde etkili olacaktır. Çünkü tüm dünyadaki ücretlilerden gasp edilen büyük miktardaki sömürüden hakim sınıfların vazgeçmesi zordur.

Varsayalım ki bu yıl dünya ekonomisi düzensiz bir yavaşlama yaşamaya devam etsin ve bu durum kendisini genel bir resesyona dönüştürmesin. Bu durumda bile, 2008 yılı dünyadaki kırılgan dengenin ne kadar sürdürülemez olduğunu ve nasıl bir çöküşün eşiğinde olduğunu gösterecektir.

Gördüğümüz gibi ABD, Avrupa ve Çin ile yeni gerginlikler yaratmaksızın, dünyanın geri kalanının kendi derin ticari açıklarını finanse etmesini sağlamakta ya da bu açığı doların sonsuz bir değer kaybı ile kapatmakta oldukça zorlanacaktır. AB'nin yapısal işlevsizlikleri de tüm çıplaklığı ile açığa çıkacaktır. Keza, az gelişmiş ülkelerin, tamamen ihracata dayalı büyüme modelleri de sınırlarına ulaşacaktır.

Dolayısıyla 2008 yılı, mevcut dünya düzeninin tüm sosyal içeriğini anlamamıza imkan verecektir: Düzenin dengesizliklerinin

temelinde sosyal düzenlemelerin derin eşitsizlikçi karakteri yatmaktadır. ABD, Çin ve Avrupa arasında yer alan tüm farklılıkların ötesinde, bu üç büyük kutbun temel bir ortak noktası vardır: Serveti üreten kesimlerin, servetten aldığı payın düzenli olarak azalması. ABD'nin süper borçluluğu ile devasa açıklarını, Avrupa'nın işsizliğini ve Çin'in ihracat öncelikleri ile aşırı birikimini açıklayan şey işte bu eğilimdir.

Bu öyküden çıkaracağımız bir başka ders ise, bugünkü kapitalizmin meşruiyetinin derin bir biçimde zayıfladığıdır. Sağladığı başarı, hiçbir telafi ya da karşılık olmaksızın zorla kabul ettirdiği sosyal gerileme ile doğrudan orantılıdır. Her ne kadar güç ilişkileri onun lehine de olsa, en azından şu nokta açıkça vurgulanmalıdır: Böyle bir sistemi düzenlemeyi, disipline etmeyi ya da insancıllaştırmayı amaçlayan projeler, kelimenin tam anlamıyla, tam bir ham hayaldir.

Soru 6

Kapitalizmin mevcut durumunu nasıl görmek gerekir? Hala 1970'lerdeki küresel çalkantıya tutunup kalmış mıdır, yoksa yeni genel bir genişleme modeli geliştirebilmiş midir? Kriz bugünden farklı bir kapitalizme neden olabilir mi? Bunun çalışan sınıflar üzerindeki yansımaları neler olacaktır?

Yanıt

Michel Husson:

Ernst Mandel'in Uzun Dalgalar Teorisi'ne göre, değişken bir düzen ile karşı karşıyayız.

Bir yandan kapitalizmin başarılı olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü yüksek kâr oranlarını yeniden gerçekleştirmeyi başarmıştır ve cari dönem genişleme dönemi olarak karakterize edilebilir.

Fakat birikim oranını ölçüt olarak alırsak, tam tersine kapitalizmin bir daralma evresine yapışıp kaldığını ve dinamizminin azaldığını söyleyebiliriz. Buna iki ekonomik unsuru da ekleyebiliriz: Sayısız kriz serileri ile beraber finans kesiminin yarattığı özel istikrarsızlık ve ABD dış ticaret açığının dünya ekonomik düzenine

sunduğu temel dengesizlikler. Bu temel dengesizlik sistematik bir krizin semptomudur ve bu üretim tarzının temel belirleyicileri üzerinde dikkatlerin toplanmasına neden olur.

Bu krizin kaynağı, insanlığın sosyal ihtiyaçları ile bu ihtiyaçları karşılayan kapitalist biçim arasında yer alan boşluğun büyümesidir. Sosyal talep, maksimum kâr güdüsüyle üretilmeyen mallara yöneliktir. Bu boşluk iki esas boyutta büyümektedir. Birincisi, az gelişmiş ülkelerde talebin, verimliliklerin yüksek olduğu imalat sanayi mallarından, verimliliğin daha az olduğu hizmetler sektörüne doğru kayması ve buna bağlı olarak kâr beklentisinin azalmasıdır. Hiçbir yeni ekonomik sektör, bir önceki Fordist evrede otomotiv sanayisinin üstlendiği rolü yeterince üstlenememiştir.

İkinci boyut ise jeo-ekonomiktir ve küreselleşmenin sonucudur. Küreselleşme bir dünya pazarı ya da bir başka deyişle genişlemiş bir değerleme alanı yaratma eğilimindedir. Daha az gelişmiş sektörlerin düşük verimlilik düzeyleri, en rekabetçi ülkelerin ya da sektörlerin performansınca belirlenen kârlılık talepleri ile karşı karşıyadırlar. Böylece bir dışlama etkisi meydana gelmekte ve bazı üretim hatları ile bunların karşılayabileceği sosyal ihtiyaçlar, karşılaştıkları yüksek kârlılık kriteri nedeniyle kabul edilebilir olmaktan çıkmaktadırlar. Bu koşullar altında sistemin yeniden üretimi bir çifte hareket içerisinden geçmektedir: Meta alanının (domain) tükenmesi ve kârlılık vaat etmeyen ihtiyaçların karşılanmasının reddi.

Çağdaş kapitalizm şu anlamda saf bir kapitalizmdir: Optimal olarak işlev görebilmenin koşullarını kendisi bir araya getirir. Sosyal refahta bir iyileştirme, tam-mükemmel rekabet, regülasyon ve kısıtlar ve diğer sapmalardan özgür bir konumdan ziyade, meşruiyet sorunlarını gündeme taşır, çünkü sistemin başarısı için sosyal gerileme açıkça aranılan bir gerekliliktir.

Bu bağlamda kriz sonrası yapılan kamulaştırmalara bakıldığında bu kamulaştırmaların sahte kamulaştırmalar olduğu görülür. Çünkü, kısmidirler, geçicidirler ve her hangi bir koşula bağlı değildirler. Bankaların kârlılığını yeniden tesis etmeyi ve bu bağlamda bankaların yeniden yapılandırılması için bankaların sermaye yapılarının güçlendirilmesini hedeflemektedirler. Gerçek

bir yeniden biçimlendirme hedeflenseydi, halkın parası bankalara aktarılırken banka fonksiyonlarının daha sıkı kurallara bağlanması sağlanabilirdi. Regülasyon ve vergi cennetlerinin denetlenmesi ihtiyacının konuşulması sadece dikkatleri dağıtmak içindir. Bugün bankalara pompalanan paranın sonucunda büyük bir ihtimalle yeni bir köpük oluşacaktır.

Diğer taraftan, kamulaştırmalar özel finansın optimal olmadığını itiraf etmek anlamına gelmektedir. Özel finansın optimalliği neo-liberalizmin en önemli ideolojik dayanağıydı. Ancak böyle bir itiraf yeni bir rejime geçmek için yeterli değil. Şu ana kadarki rejim ücretlerin payının azaltılması esasına dayanıyordu. Ancak bugün bu yol sıkıntılıdır. Çünkü, artık piyasaları tüketici borçlarını artırarak canlı tutabilmek mümkün değildir. Ayrıca, resesyon artık klasik bir aşırı üretim krizi haline gelmiştir. Artı değeri realize etmek zorlaşmaktadır. Az gelişmiş ülkelerin ürettiği artı değer de azalacağından, ABD' nin açık finansman yoluyla fonlama yapması da zorlaşacaktır.

Prof. Andrew Kliman:

Yeni bir kapitalist rejimin ortaya çıkmasının önündeki engeller bağlamında, özellikle kredilerle ilgili akut bir güven problemi mevcuttur. Fed ve Amerikan Hazinesi geçici olarak paniği durdurabilirlerse de temeldeki sorunlar giderek daha da kötüleşmektedir. Olaylar beklenmedik büyüklükte gerçekleşiyor. Gelecek, bu krizin doğurduğu acil durumlarca şekillenecektir. Yetkililer sistemi kurtarmak için gereken neyse yapacak, ancak bu özellikli durumlara bağlı olacaktır. Örneğin, Hazine Bakanı Paulson'un devletleştirme karşıtı olduğunu biliyoruz. Ancak çöküşü önleyebilmek için devletleştirmelere başvurmak zorunda kalmıştır. Önümüzdeki dönemde benzer durumlar ortaya çıkabilir.

Bir süreliğine neo-liberal serbest piyasa ekonomisine geri dönüş beklenmemelidir. Çünkü, 1970'lerin yüksek enflasyonu ve krizi yaşandığında Keynesyenizmle ilgili olarak da benzer değerlendirmeler yapılmıştır.

Politikacılar, ekonomiyi dış ticarete, dış yardımlara açık tutmaya, ihracata dayalı ekonomileri geliştirmeye vs. gayret edecekler

ve yeni düzenleyici araçlarla krizin tekrar ortaya çıkmasını engellemeye çalışacaklar. Bunu başaramayacaklar, bunu da biliyorlar ama deneyeceklerdir.

Regülasyon temelde ideolojik bir konudur. Kapitalizmi canlı tutmaya yarayan pragmatik bir çözümdür. Hükümetin hem özel borçları garanti altına aldığı, hem de bankaların vb. istedikleri riski almasına devam etmesine izin verilmesini düşünmek pek mantıklı değil.

Hükümetin belli finansal ürünleri, türev araçları ve belli tür finansal davranışları yasaklaması çok ilginç olurdu. Sonuçta bunlar tali sorunlar. Daha fazla devletleştirme, daha fazla regülasyon ve daha fazla açık ve gizli kamu kontrolü göreceğiz. Eğer başarılı olup krizden çıkarlarsa, daha fazla devletleştirme ve finansal kurumlar ve faaliyetlerin daha fazla hükümet kontrolüne girmesine tanık olacağız.

Wall Street temelde geçmişte kaldı. Başat firmaların beşinden üçü yok. Kalan, *Goldman Sachs* ve *Morgan Stanley* banka holding şirketine dönüştüler. Böylece ticari bankaları kontrol ediyorlar ve mevcut banka düzenlemesine tabiler. Hali hazırda, birkaç ay öncesinden çok farklı bir sistem mevcut. Tüm bunların ötesinde gelecekle ilgili hiçbir şey net değil. Egemen sınıflar da aslında tam olarak ne yapılması gerektiğini bilmiyor, sadece ellerinden geleni yapmaya çalışıyorlar.

Prof. Costas Lapavitsas:

Öncelikle kapitalizmin krizden önceki görünümüne bakmak gereklidir: Kapitalizm finansallaşmaktadır. Finans, ekonomik ve sosyal hayatın her boyutuna girmiştir ve bireysel gelirlerden kâr yaratmaya dönmüştür. Aynı zamanda, konut, emeklilik, sağlık, eğitim gibi çeşitli hizmetlerin kamusal arzında kendisine yer bulmuştur ve şimdi de onlara aracılık etmektedir. Böylelikle de, sadece günlük eşitsizlikler ya da etkinsizlikler anlamında değil, aynı zamanda şimdilerde kendini gösteren devasa kriz ve bunun bir çok insanın hayatı üzerindeki korkunç etkileri bakımından da çok kötü bir iş yapmıştır.

Bu eğilim tersine dönecek midir? Şimdilik bunu baştan aşağı

tersine çevirecek ciddi bir fikir mevcut değildir. Bir çok adım atılmış ve makro-ekonomi politikaları konusunda da sesler yükselmeye başlamıştır. Geçmiş statüsüne kıyasla para politikası etkisini yitirirken, maliye politikası benimsenmiştir. Fakat, finans kesiminin yeniden yapılandırılması açısından, üretim sektörü ile finans sektörü arasındaki ilişkinin değişimi ve kapitalist ekonominin bir bütün olarak yeniden örgütlenmesi bakımından, hakim akımdan herhangi bir öneri ya da ciddi bir düşünce ortaya çıkmamıştır.

Politika yapıcıların nereye gidecekleri belli değildir. Bunun bir nedeni, tabii ki, finansal sistemin inanılmaz boyuttaki gücüdür. Dolayısıyla, Obama'nın yaptığı, örneğin her şeyi değiştireceği yönündeki tüm açıklamalara rağmen, Obama'nın ekonomi ekibi Clinton döneminde de orada olan kişilerdir ve bunlar Wall Street'e minnettardırlar. Büyük bir değişimin gerçekleşmesi için zamana ihtiyaç var.

http://en.internationalism.org:

Fransa Cumhurbaşkanı, Alman Merkez Bankası başkanı, bir İspanyol milletvekili yaptıkları açıklamalarda bu krizle neo-liberal kapitalizmin sonunun geldiğini, ümitlerin şimdi başka tür bir kapitalizme yöneldiğini ileri sürüyorlar. Bu yeni kapitalizm, finans yerine üretim temelli olacak ve finans canavarları ve spekülatörlerden kendisini özgürleştirmiş bir düzen olacaktır. Yani onlar, çökmekte olanın kapitalizm değil, kapitalizmin belli bir biçimi olduğunu ileri sürüyorlar. Stalinist, Troçkist ve bazı anti-kapitalist sol gruplar ise övünçle, gelişmelerin kendilerini haklı çıkardığını, neo-liberal politikaların felakete yol açtığını vurgulayıp, küreselleşme ve dizginlenmemiş liberalleşmeye karşı nasıl muhalefet ettiklerini hatırlatıyorlar. Devletin, kâr hırsıyla hareket ederek bu felakete yol açmış olan çok uluslu şirketlerin, spekülatörlerin vs. gerçeği görmelerini sağlayacak tedbirleri almasını talep ediyorlar. Çözümlerinin, kapitalistleri insanlığın yararına zorlayacak bir sosyalist çözüm olduğunu iddia ediyorlar.

Bu iddialarda gerçek payı var mı? Bir başka kapitalizm mümkün mü? İyilik sever devlet müdahalesi kapitalist krize çözüm olabilir mi?

Birbiriyle yakından ilişkili iki yalanla kafalarımız allak bullak edilmiştir: Sosyalizm ve devletçiliğin aynı şey olduğu ve neoliberalizmin deregülasyon ve serbest piyasalarla aynı şey olduğu. 20. yüzyıldan 21. yüzyıla geçilirken, yani 100 yıllık bir süreçte, devletin her zamanki desteği olmasaydı kapitalizm yaşayamazdı. Serbest piyasalar, devletin demir elince yönlendirilmiş, denetlenmiş ve desteklenmiştir. Adam Smith, piyasanın ekonomiye görünmez bir el gibi hükmettiğini söylemiştir. Bugün piyasalar devletin görünmez eliyle yürütülmektedir. Bush, bankaları ve sigorta şirketlerini kurtarmak durumunda kaldığında, istisnai bir şey yapmıyor, devletin günlük sorumluluğu altındaki, ekonominin denetimi ve düzenlenmesi işine devam ediyordu.

20. ve 21. yüzyılların karakteristiği aşırı üretime doğru bir eğilimdir. Bu, 19. yüzyılda geçiciydi ve kolayca halledilebilecek bir sorundu. Son iki yüzyılda kronikleşti ve dünya ekonomisini kalıcı bir istikrarsızlığa ve yıkıma maruz bıraktı. Aynı zamanda kapitalizmin doğuştan gelme bir özelliği olan rekabet aşırılaştı, neredeyse doyma sınırına sabitlenmiş olan dünya pazarlarının sınırlarını parçaladı ve kapitalist sistemin genişlemesi için teşvik edici rolünü yitirdi. Öyle ki, rekabetin kaos ve çatışmacı yüzü gün ışığına çıktı.

Son 40 yıldır birbirini izleyen farklı kriz aşamaları kronik aşırı üretim ve rekabet kızışmasının ürünüdür. Kapitalist devlet bu etkileri çeşitli sakinleştiriciler kullanarak atlatmaya çalışıyor. Bunlardan en önemlisi kredilendirmenin dolayısıyla da borçluluğun artırılmasıdır. En güçlü olan devletler de, en kötü etkileri en zayıf olanların üzerine yıkmak suretiyle savuşturuyorlar.

1970'lerde benimsenen klasik politika devlet borçlanmasıydı. Bu politika, ekonomiye doğrudan devlet müdahaleleri, devletleştirmeler, şirket devirleri, dış ticaretin katı denetimi vs. ile desteklenmiştir. Bu, Keynesyen politikaydı. Neo-liberalizmle devlet müdahalesi arasında sahte bir ikilem empoze etmeye çalışan hafıza kaybına uğramış olanlara, o dönemde sağdan sola herkesin Keynesyen olduğu ve liberal sosyalizmin ne denli faydalı olduğunu halka anlattıklarını anımsatalım (İsveç Sosyal Demokrat Modeli gibi). Bu politikadan kaynaklanan yüksek enflasyon felaketle

sonuçlandı ve ekonomiyi istikrarsızlığa sürüklerken, uluslararası ticareti felce uğrattı. 1980'lerde benimsenen çözüm, 'neo-liberal devrim' olarak kutsandı. Bu devrim de kilit isimler Demir Lady M.Thatcher (İngiltere) ve Kovboy R.Reagan (ABD) idi.

Bu politikanın iki amacı vardı:

- Üretken güçlerin kârsız kısımlarını yok etmek suretiyle maliyetleri düşürmek. Bu politika devletçe planlanmış ve örgütlenmiş tahmin edilemeyecek ölçüde bir işten çıkarma dalgasıyla sonuçlanmıştır. Böylece, işçilerin yaşam koşulları tersine dönmüş, iş güvenliği sona ererken, devlet yardımları kesilmiştir.
- Kamunun borç yükünün, özelleştirmelerle, taşeronluk hizmetleriyle, kamuya ait hisselerin bireylere, bankalara ve spekülatörlere satılmasıyla hafifletilmesi. Neo-liberal stratejinin ikinci aşaması devlet borçlarının finansal sektöre geçirilmesi şeklinde tasarlandı. Piyasalar, içinde devasa spekülasyonun yer aldığı her çeşit hisse, tahvil, bono gibi araçlarla doldu taştı. Bu noktadan itibaren, dünya ekonomisi dev bir kumarhane haline gelmeye başladı. Böyle bir kumarhanede hükümetler, bankalar ve uzman aracı kuruluşlar spekülasyondan hızlı ve büyük kârlar sağlama operasyonlarına giriştiler ve bunu iflaslar ve istikrarsızlık pahasına yaptılar.

Özel girişimin nasıl neo-liberalizm yarattığı ile ilgili masallara kulak asmamak gerekir. Böyle mekanizmalar kendiliğinden piyasadan fışkırmazlar. Bunlar enflasyonu düşürme politikası uygulayan kamu politikalarının sonuçları ve meyveleridir. Enflasyonu yalnızca ertelemeye hizmet etmiş, karşılığında ise ağır bir bedel ödenmiştir: Borçlar, ne oldukları tam olarak bilinmeyen finansal araçlar ve mekanizmalar kullanılarak ve çok yüksek getiri sağlayan yüksek faiz oranlarından verilen spekülatif kredilere dönüştürülmüştür. Ancak er ya da geç hiç kimse daha fazla ödeme gücünü bulamayacaktı. Önceleri bu krediler piyasadaki en cazip, parlayan yıldızlardı, öyle ki bankalar spekülatörler ve hükümetlerin kendi aralarında mücadelesine neden oldu. Fakat bu krediler hızla, yatırımcıların kaçtıkları şüpheli ve değersiz kredilere dönüştü.

Bu stratejinin nasıl başarısız olduğu Wall Street Çöküşü (1987) ve 1989'daki ABD mevduat bankalarının çöküşüyle açığa çıktı. Bu

neo-liberal politika 1990'lar boyunca devam etti, fakat borç dağları ekonomiyi çok zora soktuğundan, üretim maliyetleri, verimlilik artışları ve taşeronluk hizmetleriyle düşürülmeliydi. Bu da üretimin tüm parçalarının Çin gibi ülkelere transferini içeriyordu. Bu ülkelerdeki yoksulluk düzeyindeki işçi ücretleri ve kötü çalışma koşulları dünya proletaryasının yaşam koşullarını dramatik bir biçimde etkilemiştir. Bu, küreselleşme kavramının oluştuğu zamana denk düşer: Daha büyük, daha zengin ülkeler korumacılık engellerinin kaldırılmasını ve kronik aşırı üretim sıkıntısını aşmak için yoksul ülkeleri kendi ürünlerini ithal etmeye zorladılar.

Bir kez daha, böyle ilaçlar problemi sadece daha da kötüleştirdi ve 1997-98 Asya kaplanları ve ejderhalarının krizi böyle politikaların ne kadar etkisiz olduğunu da ortaya koydu. Fakat sonrasında kapitalizm şapkadan tavşan çıkartı. Yeni yüzyıl bize, internet ekonomisi olarak adlandırılabilecek ve bilgisayar alım satımı ile uğraşan şirketlerde aşırı bir spekülasyonun yer aldığı bir şeyi tanıttı: İnternet. 2001 yılında bu da başarısız kaldı. Kapitalizm 2003 yılında yeni bir sihir ortaya attı; bu gayrimenkul piyasasındaki sınırlandırılmamış spekülasyondu. Bu spekülasyon, gayrimenkul fiyatlarını fırlatırken, bugünkü fiyaskoya yol açtı.

Bugünkü kriz dev bir mayın tarlasına benziyor. İlk patlayan mayın 2007 yazında ABD'deki eşik altı kriziydi. Milyarlarca dolar pompalandıktan sonra durumun normale döneceğini düşündük. Ancak hemen ardından ikinci mayın patladı: Bu Aralık sonundan itibaren bankaların çöküşüydü. 2008 yazında ABD ve İngiltere'de peş peşe bankalar battı. 2008 Ekim'inde burjuvazi ABD'nin sorunlu olduğunu, Avrupa ekonomilerinin sorunsuz olduğunu söyledi. Onlara göre korkulacak bir şey yoktu. Fakat başta Almanya olmak üzere yeni mayınlar patladı.

Mayınları patlatan neydi? Bu, kırk yıldır sakinleştirici önlemlerle geciktirilmiş olan bir krizin patlamasının bir sonucuydu. Bu önlemler, çözümsüz problemlerin altındaki bir sistemin yürümesine yardım etmişti. Fakat bu önlemler hiçbir şeyi halletmedi, tersine kapitalist çelişkileri daha da azdırdı ve bu krizde bu çelişkilerin sonuç verdiğini görüyoruz.

Kapitalizm bugün en ciddi krizini yaşıyor. 40 yıllık yavaş ve iniş

çıkışlı bir kriz gelişiminin ardından sistem, berbat ve aşırı derecede derin bir resesyona girdi ve bundan yara almadan çıkması mümkün değil. Kapitalizm tüm bunlardan sonra yeniden ayağa kalkabilir mi bilinmez, ama milyonlarca insan ayağa kalkamayacak. Kriz sonrası gelecek yeni kapitalist düzen daha fakir bir toplum olacak ve bu toplumda sosyal güvenlikten yoksun işçiler olacak ve düzensizlik ve kaos hakim olacak. Daha önceki kasılmaların her biri çalışan sınıfların yaşam koşullarının bozulmasıyla sonuçlandı ve üretim merkezleri kapandı. Yeni dönemde bu sorunlar daha büyük ölçekte ortaya çıkacak. Egemen, sömürücü sınıf asla hatasını kabul etmez ve mücadele olmaksızın gücünden vazgeçmez. Ancak yüzyıllık afet ve kasılmaları gördükten sonra, devlet kapitalizminin, problemleri çözmede kullandığı ekonomi politikalarının sadece problemleri daha da kötüleştirdiğine tanık olduk. Kapitalizmin 'yeni çözümleri'nden bir şey beklememek gerekiyor. Tam tersine biliyoruz ki bu çözümler daha fazla acı, yoksulluk getirecek. Yeni, hatta daha şiddet içeren kasılmalara hazırlıklı olmalıyız.

Bu nedenle 'sözde çözümlere' inanmak ütopik olacaktır. Tüm sistem, iflas halindedir ve bunu gizleyemiyor. Realist olursak, proletaryanın kendine olan özgüvenini yeniden kazanmasına yardımcı olmalıyız, onun mücadelesine katılmalıyız ve sınıfın, bu berbat, bozuk düzene karşı bir alternatif yaratma konusunda ki örgütlenme girişimine destek vermeliyiz.

Soru 7

Son 25-30 yıldır finansal sistemde ortaya çıkan değişiklikler bağlamında mevcut kriz nasıl değerlendirilebilir? Krizin oluşumunda bu değişim nasıl bir rol oynamıştır?

Yanıt

Prof. Costas Lapavitsas:

Son 30 yılın önemli yanlarından birisi finansın giderek artan özerkliğidir. Finansal sistem giderek büyümüş ve reel birikimden (değer ve artı değerin üretim ve dolaşımından) giderek bağımsızlaşmıştır. Bunun nedenleri arasında, teknolojik yenilikler,

kurumsal ve politik transformasyon (finansal sektörün deregülasyonu ve liberalizasyonu) sayılabilir. Keza daha temel nedenler de söz konusudur: Büyük sermaye, büyük işletmeler yatırım finansmanı için kredi kullanma anlamında bankalara daha az bağımlı hale gelmişler ve bu yüzden finansal sektör bireylerin, işçilerin ve nüfusun daha büyük bir kesiminin bireysel gelirlerine, kâr kaynağı olarak göz dikmeye başlamıştır. Bu kapitalizmin yeni bir uç vermesidir. Yani böyle bir özerkleşmeyle birlikte doğrudan sömürüden de söz edilebilir. Finansal kuruluşlar giderek artan bir şekilde konut kredisi, tüketici kredisi vs. adı altında bireyler üzerinden kâr elde etmektedirler. Ücret, maaş gibi parasal gelirler giderek borç verilebilir para sermayeye dönüşmekte, bankalar ve diğer finansal kuruluşlar bu şekilde kâr yaratmaktadırlar. Bu süreç yeni bir tür kapitalist sınıf katmanı yaratıyor ve bu kârlarla beslenen yeni güç merkezleri ve yeni etki merkezleri oluşuyor.

Finansal kuruluşların kâr kaynaklarından birisi de ücretlendirmeden elde ettiği gelirlerdir. Bu gelirler, borç alıp verme işlemlerinin dışında bu işlemlere aracılık yapmaktan sağlanan gelirlerdir. Bu faaliyet kapitalizmin başlangıcından bu yana mevcuttur, yeni olan büyüklüğü ve artan önemidir.

Bankalar ve diğer finansal kuruluşlar parayı, sadece borç vermeden değil, profesyonel hizmet ücretlerinden kazanmaya yönelince, ipotekli konut kredilerini (mortgage) yeni menkul kıymetlerde paketleyip açık finansal piyasalarda sattılar. Böylece bankalara 20–30 yıllığına ödeme programına bağlanan ipotekli konut kredileri, bankalarca birbirine geçirilmek üzere paket haline getirilmiştir. Bankalar, orijinal mortgage üzerinden kompozit ve türev borçlar yaratmışlar ve bu şekilde menkul kıymetleştirilmiş borç yığılması da krizin patlamasına neden olmuştur.

Özetle, finansal sistem şimdi çok daha özerk ve gelirlerinin büyük kısmını üretken kapitalistlerin yarattığı artı değerin yanı sıra, bireysel gelirlerden elde ettiği kârlardan sağlamaktadır. Mamafih bu fenomenin analizinde Marksist teori çok işe yarar. Marx reel sektördeki krizlerin devamı olarak finansal krizler ile finansman alanının kendisinde yaratılan krizleri birbirinden ayırır. İkinci tür krizler reel birikimi ciddi şekilde etkileyebilir de, etkilemeyebilir

de. Bir başka deyimle her zaman finansın kısmi özerkliği olmuştur ve bu finansman alanının her zaman kendi operasyonlarından kriz yaratmasına neden olmuştur. Son 30 yıldır bunun kapsamı daha da büyümüştür ve şimdi ipotekli konut kredileri, tüketici kredileri ve emeklilik planları aracılığıyla çok sayıda insanı da içine almıştır. Bu durum finansal fırtınaları daha da endişe verici kılmakta çalışan sınıflar ve nüfusun çoğunluğu için hasar verici bir yapıya büründürmektedir.

Michel Husson:

Finansal sistemdeki dönüşüm temelde, 1980'lerin başından beri süre gelen iki ana eğilime göre değerlendirilmelidir. Birincisi, sömürü oranındaki artış eğilimidir. Neredeyse dünyanın her yerinde servetin ücretli işçilere geri dönen kısmında bir azalma yaşanmıştır ve az gelişmiş ekonomiler de bu açıdan istisna oluşturmamıştır. IMF ile Avrupa Komisyonu bile bu olguyu tescil etmektedirler. Ücret paylarında yaşanan bu düşüş, 1980'lerin ortasından beri ortalama kâr oranlarının toparlanmasına büyük ölçüde olanak sağlamıştır.

İkincisi, sermaye birikim oranı kriz öncesi dönemden daha düşük seviyelerde dalgalanmaya devam etmiştir. Bir başka değişle, ücretlerin baskılanmasıyla artırılan kârlar daha fazla yatırım yapılması amacıyla kullanılmamıştır. 1980'lerin başında Alman Şansolyesi Helmut Schmidt tarafından ifade edilen 'Schmidt Teoremi' –bugünün kârları yarının yatırımları ve yarından sonraki günün iş imkanlarıdır– işlememiştir.

Her geçen gün büyüyen ve sermaye stokuna ilave anlamında biriktirilmemiş olan artı değer miktarı, temelde finansal gelir biçiminde dağıtılmaktadır ve bu da finansallaşma sürecinin kaynağını oluşturmaktadır. Kâr oranları ile yatırım oranları arasındaki farklılaşma finansallaşmanın derecesinin iyi bir göstergesidir.

Yine, işsizlik ve gündelikçi işçilik finansal alanın büyümesi ile el ele gitmektedirler. Burada da sebep oldukça basittir: Finansal sermaye, ücretleri aşağı çekmek ya da yeterince artırmamak veyahut da çalışma saatlerini artırmak yoluyla ücretli işçilerin aleyhine, artan verimlilik kazançlarının büyük bir kısmını gasp etmeyi

başarmıştır.

Böylece, üretken sermaye ile finansal sermaye arasındaki ilişki büyük ölçüde yeniden düzenlenmiş ve bir geri besleme etkisiyle süper-kârlılık beklentileri sömürü şartlarına bağlı hale gelmiştir.

Tüm bu nedenlerden yola çıkarak finansallaşmayı, 'iyi', sanayi kapitalizminin normal işleyişine musallat olan özerk bir eğilim, olarak gören çağdaş kapitalizmin finansalcı görüşünü reddedebiliriz. Çünkü, böyle bir görüş, finansal kesim ile sınıf mücadelesinin, artı değer üzerindeki rollerini yapay bir biçimde birbirinden ayırır.

Bu fenomenin doğru analizini yapmalıyız: Kâr oranları, kârlı bir birikim için gereken koşulları yeniden üretmeksizin, ücret artışlarının yavaşlamasıyla ya da sabitlenmesiyle arttığı zaman, finansal kesim, ücretlilerin ekonomik taleplerine alternatif piyasa çıkış yolları sağlayarak, yeniden üretimde işlevsel bir rol elde etmektedir.

Bu yaklaşım küreselleşme dikkate alındığında pekişmektedir. Finansal sermaye, değerleme alanlarının sınırlarının ortadan kaldırılmasında rol almaktadır. Finansal sermayenin gücü, coğrafi ya da sektörel sınırları dikkate almamasından gelir. Çünkü finans, bir ekonomik bölgeden diğerine ya da bir sektörden ötekine oldukça hızlı bir şekilde hareket edebilme araçlarına sahiptir ve sermaye hareketleri artık oldukça genişlemiş bir ölçeğe yayılabilmektedirler. Finansın buradaki fonksiyonu, sermaye hareketlerini daha akışkan kılarak rekabet kurallarını daha da keskinleştirmektir.

Marx'ın emekle ilgili olarak söylediklerine atfen, küresel finansın, sermayeyi faaliyet alanı kesintisiz genişleyen Değer Yasası'na tabi kılan bir maddi soyutlama süreci olduğunu söyleyebiliriz. Bu nedenle de çağdaş kapitalizmin temel özelliği, finansal sermaye ve üretken sermaye arasındaki karşıtlık değil, finansallaşmayla yaratılmış olan sermayenin yüksek rekabetidir.

Soru 8

Eşik altı ipotekli konut kredilerinin ölçek olarak küçük olmasına rağmen (örneğin 2005-2007'de toplam ipotekli konut kredilerinin sadece dörtte biri; 1,5 trilyon ABD doları), neden Asya Kalkınma Bankası'nın verilerine göre küresel finansal piyasalarda neden olduğu zarar 50-60 trilyon ABD dolarını bulabilmiştir?

Yanıt

Eşik altı ipotek kredisi krizinin tüm finansal dünyaya yayılması, genelde dünya ekonomisinin ve finansal sisteminin çok büyük çapta entegrasyonunun ve Decoupling Hipotezi'nin geçersizliğinin bir göstergesi olarak yorumlanmaktadır.

Prof. Leo Panitch:

Eşik altı ipotekli konut kredisinin miktarı küçüktür, ama bu krediler diğer normal ipotekli konut kredileriyle birlikte paketlenmiş ve menkul kıymetleştirilmiştir. Finansal piyasalarda, bu şekilde karma haline getirilmiş konut kredilerine dayalı olarak çıkarılan menkul kıymetlerin alım-satımı yapılmıştır. Böylece de eşik altı sektörde geri ödeme sıkıntısı başladığında, ipotekli konut kredilerine dayalı olarak çıkarılan menkul kıymetleri genel olarak satmak çok zorlaşmıştır. Bu, bankaların yeni kredi vermelerinde caydırıcı olmuş ve konut fiyatına dayalı köpüğün patlamasına yol açmıştır. Konut fiyatlarındaki yükselişin süreceği beklentisine dayalı kredilendirme sorgulanır hale gelmiştir. Bu menkul kıymetleri nasıl değerleyeceğimizi, fiyatlayacağımızı bilemediğinizde (bunu yapamazsanız onları satamazsınız) onlara olan güveninizi yitirirsiniz ve bu kez diğer menkul kıymetlerle ilgili değerleme endişeleri başlar. Krizin temel nedeni olmasa da böyle bir güven ve psikoloji unsuru etkili olmuştur. Bankalar, bu menkul kıymetlerin nasıl aşırı borçlanmayla finanse edildiğini çok iyi bildiklerinden, frene basmışlar ve kredilendirmeyi durdurmuşlardır.

Böylece rahatsızlık, sorunun orijinal kaynağının ötesine sıçramıştır. Risk hızla ve yaygın bir şekilde ortaya çıktığında, diğer sektörleri ve dünyayı da içine çekmiştir. Böylece krizin, eşik altı çöküş tarafından (en zayıf halka) tetiklendiğini söyleyebiliriz.

Prof. Costas Lapavitsas:

2008 krizi normal kalıplara uygun bir kriz değil ve Marksistler eğer bu kriz hakkında faydalı şeyler söylemek istiyorlarsa bu krizi iyi anlamalıdırlar. İpotekli konut kredisi piyasası yeterince büyük olsa da, açıktır ki bu geçen aylarda yaşanan zarara eşit derece de büyüklük değildir.

Bu farklılığa neden olan şey menkul kıymetleştirme olmuştur: Mütevazı ölçülerde yoksul Amerikalılara verilen kredilerin üzerinden geliştirilen ve tüm dünyada finansal kurumlara ait olan devasa bir kredi ya da borç. Bu kadar da değil. Para piyasaları donmuş durumdadır. Krizin gelişimi ve otoritelerin bunu yanlış ele alış biçimleri, para piyasalarını tamamen kurutmuştur. *Lehman Brothers*'ın batışı bu bağlamda çarpıcı bir örnektir.

Herhangi bir kapitalist finansal sistem para piyasaları ekseninde döner. Eğer para piyasası – yani bankaların rezervlerini kendi aralarında değiştirdikleri ve diğer işlemlerinde kolaylıklar sağladıkları piyasa – çalışmazsa her şey donar. İşte, kargaşanın etkisini büyüten ve tüm dünya geneline yayılmasını sağlayan budur.

Bunun da ötesinde kapitalist metropol ülkelerdeki çalışan insanların büyük bir kısmı aşırı borçlu durumdadır. Kriz bu kesimleri çok kötü vurmuştur ve bunlar eski düzeylerinde harcama yapamamaktadır. Para piyasasının kurumasının ve buna bağlı olarak kredilerin kurumasının ve de sıradan insanların satın alım güçlerini kaybetmelerinin birleşik etkisi reel üretim sektörünü büyük bir krizin içine fırlatıp atmıştır.

Para piyasasının kuruması yalnızca bankalar arası borçlanma işlemlerinin durması anlamında değil, aynı zamanda da sanayi işletmelerinin ücret ve benzeri ödemeleri için kısa dönemli kredi bulmasının zorlaşması anlamında da önemlidir. Büyük işletmelerin işletme sermayesi edinmesi son derece zor olmuştur ve bunun sonucunda bu işletmeler istihdam ve hasıla düzeylerinde kısıntıya gitmişlerdir. Sonuçta artan bir işsizlik ile karşı karşıya kalınmıştır.

SORU 9

Krizin finansal piyasalarda neden olduğu zarar tam olarak bilinebilir mi, gerçek zarar neden tam olarak öngörülemiyor?

YANIT

Piyasa düşüşleri, eşik altı kayıpları ve banka ve yatırım bankaları kayıpları ve türev piyasalar kayıpları anlamında olası zarar konusunda net bir şey söylemek imkânsızdır. IMF'ye göre bu zarar 4 trilyon ABD doları dolayındadır. Ancak sadece ABD'ye ilişkin olarak yapılan tahminler dahi bu rakamın çok üstüne çıkmaktadır. Buna göre, konutların değerinde düşme anlamında 6 trilyon ABD doları, % 25-35'lik bir kayıpla menkul kıymetler piyasasında 3-4 trilyon ABD dolarlık ve bankacılık sisteminin zararlarıyla birlikte, aşağı yukarı 10 trilyon ABD dolarlık bir zarardan söz edilmektedir. Diğer kapitalist metropol ülkeler de, aynı ölçekte olmasa da, benzer kayıplara uğramıştır.

Menkul değerlerin fiyatlarının matematiksel formüllerle belirleniyor olması ve bu hesaplamaların doğruluğunun tartışmaya açık olması bu konuda net rakamlara ulaşılmasını engellemektedir. Ayrıca, bu tahminler, henüz görünmeyen ya da ortaya çıkmayan olayları kapsamamaktadır. Piyasanın büyüklüğü dikkate alındığında bu görünmeyenler yakın gelecekte ortaya çıkabilir.

Prof. Costas Lapavitsas:

Zararın tam olarak tahmin edilemeyeceği, henüz görünmeyenlerin gelecekte ortaya çıkabileceği argümanı gerçekten önemli bir argümandır. Bu, risk yönetiminin ideolojisi ve finansal kurumların kredi itibarını değerlendirme yeteneklerinin azaldığı bir durumda, finansal kurumların risk yönetimi uygulamaları ile ilgilidir. Bu kurumlar önceleri, kredi itibarını, bilgi biriktirerek, borçluyu tanıyarak ve borçlunun işini ve başarı ihtimalini öğrenerek ilişkisel bir şekilde değerlendiriyorlardı. Son yıllarda bu büyük oranda riskin matematiksel ve kantitatif olarak ele alınması ve olasılık dağılımları ile ilgili geçmiş olaylara ve değişkenler arasındaki korelasyonlara bağlı bir takım varsayımlara dayandırılması yöntemi ile yer değiştirmiştir.

Bu modelleri yapan insanların varsayımlarına göre, olağanüstü

olaylar oldukça ender gerçekleşir ve bu nedenle göz ardı edilebilirler. Ancak, kapitalizm, olağanüstü olayları oldukça düzenli bir biçimde ortaya çıkarır. Şimdi, bu tip olaylar gerçekleşmektedir.

Tüm bunların ötesinde finansal piyasalardaki problemli uygulamalara ilişkin sorunlar vardır. Sadece olacaklar konusunda yanlış varsayımlar yaptıkları için değil, aynı zamanda bu büyük kapitalist kurumların iç işleyişleri konusunda da sorunlar mevcuttur. Bu kurumlar korsan, kapkaça dayalı girişimler olarak görülebilirler, ancak bu işletmelerin bürokrasi bağlantıları çok geniş ve çok da karmaşık niteliktedir. İnsanlar, doğru kutucuklar işaretlendiği sürece ciddi bir araştırma yapmaksızın tahminlerini bir ötekine geçirmekte tereddüt etmediler. Sonuç felaket oldu, zira kimsenin ne olduğunu bilmediği sorunlar büyüdü ve herkes de bu sorunları görmezden geldi. Bu da kapitalizmin etkinsizliği konusunda bir başka örnektir. Piyasalar son derece rekabetçi ve etkinmiş gibi davranmaya çalışır, ancak büyük kurumların rekabetçi ortamında bile, içsel olarak bunlar etkinsizdir.

Özellikle, büyük yatırım bankalarında risk yönetiminin mekaniğinin nasıl çalıştığı önemlidir. Çünkü bu bankaların piyasa ekonomisindeki riski değerlendiren sosyal kurumlar olmaları gerekiyordu. Fakat gerçekte bu işi iyi yapamıyorlar. Sistemin daha fazla çok-katmanlı bir hale gelmesi sonucu daha az saydamlaşması ve daha zor okunabilir olması anlamında büyük işletmeleri yönetenler, kimin neye ve nerede sahip olduğunu takip edemez hale geldiler.

Soru 10

Kriz sonrasında sanayi sermayesi–finansal sermaye dengesi nasıl değişebilir ve bunun etkileri neler olabilir?

Yanıt

Prof. Simon Mohun:

Sermayenin kendi içindeki güç dengesini finansallaşma anlamında ele almak gerekiyor. 1980 yükselişinden bu yana finansın payı nispi olarak artıyor ve bu küreselleşme ve ciddi düzeydeki parayı elektronik olarak dünyada dolaştırabilecek yeni imkânlarla

ilgili bir durum. Ancak konuyu, finansal sermayenin sanayi sermayesine karşı zaferi olarak algılamamak gerekir. Görüntüdekinden çok daha fazla bir şekilde bu iki sermaye iç içe durumdadır. Finansın baskın haline gelmesi sermayenin doğasını da değiştirmiştir. Bunun ortaya çıkış şekli gelirlerin faiz gelirlerinden türetilmesinden ziyade (ki bu hala mevcut) şirket birleştirmeleri vb. hizmetler karşılığı alınan çok yüksek aracılık hizmetlerinden sağlanmaktadır. Bugünkü krizin parametrelerinin çok iyi anlaşılmadığından hareketle, krizin de iyi tanımlanamadığına inanıyorum.

Soru 11

Yakın geçmişte ortaya çıkan finansal krizler reel sektörde daha az etkili olurken, bu kriz reel sektörü neden çok ciddi etkilemektedir?

Yanıt

Michel Husson:

Mevcut kriz sadece bir finansal kriz değildir. Çünkü burada ABD ekonomisinin büyüme biçimi ve dünya ekonomisinin düzeni de sorgulanmaktadır. ABD'de büyüme, hane halklarının tasarruf oranlarının sürekli düşürülmesi ile sürdürülen tüketim yönlü bir büyümedir. Bu bir anlamda iç tasarruf yetersizliği sonucu oluşan dış ticaret açığını finanse etmek için dünyanın geri kalanından sermaye akışını gerekli kılan bir kredi büyümesiydi.

Buna bir de ağırlıklı olarak Irak işgalinin maliyetine bağlı olarak ortaya çıkan bütçe açığını ekleyebiliriz. Dolayısıyla bu büyüme modeli iç ve dış açık biçiminde çifte dengesizliğe (açığa) dayanmaktadır. Finans sermayesi bu açıkların yönetilmesinde ana rolü oynamaktadır. İçeride, borçların –özellikle de mortgage piyasasındakilerin- genişlemesine imkân tanıyan finans kesimi olmuştur. Dışarıda ise finans, ödemeler bilânçosunun sürdürülebilmesi fonksiyonunu yerine getirmiştir.

Mevcut kriz bu birikim rejiminin sorgulanmasını sağlamıştır. Hane halkı kredileri artık kesilmiş, sermaye akımlarının ise garantisi kalmamıştır. Sonuç olarak finansal kriz ABD'de bir daralmaya ya da en azından büyümenin uzun soluklu bir yavaşlamasına

neden olacaktır.

Bu yavaşlama dünyanın geri kalanına da yayılacak mıdır? Bu günlerde 'decoupling' -gelişmekte olan ekonomilerin dünya talebini yeterli ölçüde yüksek tutacağı ve ABD'deki yavaşlamanın etkisinin sınırlı olacağı- konusunda fikirler dile getirilmektedir. Fakat bu görüşler, dünya ekonomisindeki, Avrupa ile ABD ve Çin ile Asya'nın geri kalanını da kapsamak üzere, iç içe geçmişliği dikkate almamaktadır.

Çin'in, ABD'ye olan ihracatına olan bağımlılığı sadece ihracatı içindeki ABD'nin yüzdesel payı ile açıklanamaz. Böyle bir değerlendirme Çin ve diğer Asya ülkeleri arasındaki çapraz ilişkileri de hafife almak olur. Avrupa'da da ekonomik büyüme üç nedenden dolayı yavaşlayacaktır: Euro/dolar paritesinin yüksekliği, ithal hammadde fiyatları ve büyüme ve enflasyon açısından olumsuz etkilere neden olacak hali hazırdaki ekonomi politikaları.

Son olarak, krizin, Çin'in ekonomik büyümesini iç piyasaya yöneltmesine, böylece de bu ülkenin dünya ticaretine olan katkısını azaltmasına yol açması muhtemeldir.

Prof. Leo Panitch:

Bugünkü krizle karşılaştırıldığında, geçmişteki finansal krizlerin ticaret ve üretim üzerindeki etkilerinin çok daha az olduğu görülür. Bugünkü kriz ise yatırım harcamalarından ziyade tüketim harcamalarını kısarak ticaret ve sanayide krizi beslemektedir. Bunun nedeni finansal sektörün, tüketici kredileri aracılığıyla onlarca yıldır tüketimi pompalamasıdır. Emekçiler, tüketici kredileri aracılığıyla giderek ağır bir şekilde borçlandırıldılar, kredi kartları ve mortgage kredileri aracılığıyla sisteme entegre edildiler. Özel emeklilik fonlarında vb. biriken tasarruflarıyla, işçiler kendilerini yatırımcı gibi görüp net servetlerinin, yaşlandıkça artacağına inandılar. Bu da, reel ücretleri 1970'lerden bu yana artmasa da, işçilerin yaşam standartlarının artmasına neden oldu. Bu durum krize kadar devam etti. Krizle beraber alınan kredilerin geri ödenememesi ise tüketim sektörüne yönelik harcamalarının ciddi bir şekilde düşmesine neden oldu. Bu da reel sektör üzerindeki etkilerin çok daha ağırlaşmasına yol açtı. Yani, kriz ortamında

yatırımcıların fon temin edememesi gerçeğinin ötesinde, tüketim harcamalarındaki azalma reel sektörü asıl olarak etkileyen faktör olmuştur.

Soru 12

Hükümetlerin bankalar üzerinde kurdukları hâkimiyeti nasıl değerlendirmek gerekir?

Yanıt

Şu ana kadar ki gelişmeler hükümetlerin bankalar üzerindeki denetimlerinin görüntüde bir denetim olduğunu ortaya koymaktadır. Bu kontrolü olabildiğince hafif tutmaya çalışıyorlar, zira bankaları karşılarına almak istemiyorlar ve her fırsatta devletleştirmelerin geçici olduğu, sonrasında yapılacak özelleştirmelerle bu bankaların tekrar özel sektöre verileceği sözünü veriyorlar.

Soru 13

Uygulanan anti-kriz politikaları neo-liberal dönemin ve uygulamaların sonuna gelindiği anlamına mı gelmektedir?

Yanıt

Neo-liberal dönemin sona erdiğini ileri sürmek abartılı olacaktır. Çünkü öyle olması gerekmiyor. Ama kesinlikle daha fazla regülasyon söz konusu olacaktır. Küresel düzeyde faaliyet gösteren şirketler, son 30 yıldır çok daha çeşitlenen ve küreselleşen üretimlerini öyle örgütlediler ki bu şirketlerin küresel kredi ve finansal sigorta piyasalarına olan ihtiyaçları giderek arttı. Hedge fonlar örneğinde olduğu gibi, bu araçlar faiz oranları ve döviz kurlarındaki oynamalara karşı güvence arayışı içinde olan kurumlar için riske karşı bir sigorta anlamına gelirken, aynı zamanda sigortalayanlar için spekülasyon aracıdırlar. Yani, futures, swaps gibi sigorta sözleşmeleri üzerinden spekülatif kârlar yaratılabilecek bir tür kumardır. Hükümetlerin aynı anda küresel kredi sistemini ve madalyonun öbür yüzündeki spekülasyonu düzenleyebilmeleri çok zordur. Aşırılıklar törpülenecektir, ama neo-liberal uygulamalardan özellikle de finansal piyasaların bütünüyle deregülasyonundan bahsetmek aşırı iyimserlik olur.

SORU 14

Finansal piyasalar daha fazla regüle edilirken, aynı zamanda esnek işgücü piyasaları, özelleştirmeler, refah devleti uygulamalarına son verilmesi şeklindeki neo-liberal uygulamalar devam ettirilebilcek midir?

YANIT

Prof. Andrew Kliman:

Krizden çıkabilirlerse, bu muhtemeldir. Bizim, New Deal ve regüle kapitalizm nosyonumuz, 1930'lara dayanmaktadır: Regülasyon ve sosyal güvenlik ağının eşanlı yürütülmesi. Ancak regüle kapitalizm ve devlet mülkiyetinin otomatik olarak ilerici politikalara yol açması beklenemez. 1930'larda daha kapalı ekonomiler söz konusuydu (özellikle ABD'de). Bugün sanayide rekabetçi kalabilmek için, egemen sınıf işgücü maliyetlerini baskılayacak ve işgücü esnekliğini teşvik edecektir. Bu da neo-liberal uygulamaların devam ettirilmesinin zemini oluşturmaktadır.

Ekonomik istikrar, geleneksel olarak, regülasyon ve Keynesyen bir talep yaratma (pump-priming) olarak anlaşıldı, ama artık bu otomatik birliktelikten söz etmek doğru değil.

ABD Hükümetinin taktiklerinin hali hazırda işe yaradığı konusunda kuşkular söz konusudur. Miktarsal kolaylaştırma (quantative easing) yoluyla, faiz oranları sıfırdayken dahi piyasaya kredi pompalanması Japonya'da işe yaramadı, sadece deflasyonun daha da kötüleşmesini önleyebildi. 1990'lardaki ve 2000'lerin başındaki Japonya'da yaşanan deflasyon çok daha ağır değildi. Hükümetler bu gün daha ağır bir deflasyon yaşıyorlar. Bugünün problemleri 30 yıldan bu yana birikip gelen problemlerdir: Daha fazla borçla kabaran ve giderek ciddileşen borç krizleri. Böyle bir durumda varlıkların aşırı değerlendiği ve fiyatlarının bu yüzden düştüğü finansal piyasalardaki algılamayı değiştirebilmek için uzun vadede epey bir parayı sokağa atmak gerekiyor. Finansal varlıklar ilk değerlerine sahip değil, ama kimse bunların değerinin ne olduğunu bilmiyor. Kapitalizmin işlevselliği açısından zaruri olan böyle bir bilginin bu denli sapması durumunda sistemi parayla teşvik etmek zorlaşır. Fed, sisteme büyük miktarda para enjekte ederek

çok yüksek oranda yeni dolar yaratıyor. Ancak, ekonominin istikrara kavuşturabilmesi için, kısa dönemli likidite sorunlarının çözümü için gerekli olandan daha fazla şey gerekli olacaktır.

Konut fiyatları çökmüştür. Bu düşüşün toplamda % 40'ı bulacağı tahmin edilmektedir. Ama eğer, işsizlik artarsa bu düşüş sürecektir. Çünkü reel ekonomideki kriz finansal piyasaları daha da baskılayacak, bu da spiral biçimde istihdam ve gelirleri azaltacaktır. Bütün bunlar krizin özünde var olan konut fiyatlarını daha da düşürecektir. Yani, hükümet fiyat ve istihdamdaki düşüşü kontrol edemeyecek ya da yürütemeyecektir.

Soru 15

Şu ana kadar yapılan devletleştirmeler ile sosyalizm aynı şey midir?

Yanıt

Şu ana kadar yapılan devletleştirmelerin sosyalizm ile ilgisini kurmak zordur. Bu devletleştirmeler, kapitalizmin fonksiyonlarını sürdürebilmesi için gerekli koşulların oluşturulması anlamında, kapitalistler için yapılan bir devletçi kapitalist toplum mühendisliği örneğidir. Bunun sosyalizmle ya da çalışan sınıfların çıkarlarıyla herhangi bir ilgisi yoktur, ama bunlar sosyalizmin gerekliliği ve hayata geçirilebilme olasılığının bütünüyle rasyonel olduğuna inanan Marksistleri de doğrular niteliktedir.

Sermaye şirketlerine ve tröstlere ya da devlet mülkiyetine dönüşüm üretim güçlerinin kapitalistlik doğasını ortadan kaldırmamaktadır. Bu, sermaye şirketleri ve tröstlerde nettir ve modern devlet, burjuva toplumunun, dışarıdan ele geçirmeler ve işçilerin ve bireysel kapitalistlerin ele geçirmelerine karşı, kapitalist üretim tarzını koruyacak dışsal koşulları desteklemek için muhafaza ettiği bir aygıttır. Şekli ne olursa olsun modern devlet kaçınılmaz olarak kapitalist bir makinedir. Milli sermaye üretici güçleri üstüne almayı ilerlettikçe devlet daha fazla milli kapitalist olur ve kapitalist ilişki devam eder.

http://en.internationalism.org (22.3.2009):

İşçi sınıfı hareketi tarihi boyunca, devrimciler ve Marksizm tarafından savunulmuş olan sosyalizmin devlette hiçbir işi olmaz. İşin gerçeği sosyalizm devletin inkârı demektir. Sosyalist toplumun kuruluşu dünyada her bir ülkede devletin yok edilmesini gerektirir. Komünizm bir gecede kurulamayacağı için, kapitalizmden komünizme geçiş sürecinin yaşanması gerekir. Geçiş süreci kapitalizme özgü Değer Yasası'na hala tabi olacaktır. Burjuvazi bütünüyle yok edilmez ve proletarya ile birlikte, köylüler, marjinal kesimler ve küçük burjuvazi gibi sömürücü olmayan sınıflar hala varlığını sürdüreceklerdir. Geçiş durumunun bir ürünü olarak, bir tür devlete ihtiyaç olacaktır, ama bu devletin şu ana kadar ortaya çıkan diğer devletlerle her hangi bir benzerliği olmayacaktır. O bir 'yarı-devlet' olur. Engels'in tanımlamasıyla "ortadan kalkma yolunda ki bir devlettir" o artık. Çelişkiler, tehlikelerle dolu, karmaşık ve istikrarsız böyle bir tarihsel geçiş içinde komünizme doğru ilerleyebilmek için proletarya aynı zamanda, bu yeni devletin temellerini de zayıflatmak zorundadır. Devrimci süreç bu sorunu aşmak zorundadır, aksi takdirde komünizm perspektifinden bakışını yitirmek riskini alacaktır.

Engels bu konuda çok nettir: "Bilinen anlamda bir devlet olmayan Komün'den bu yana, devletle ilgili tüm konuşmalar anlamını yitirmiştir. Marx'ın Proudhon'a karşı yazdığı kitapta ve sonrasında Komünist Manifesto'da doğrudan açıkladığı gibi toplumun sosyalist düzenin kurulmasıyla devlet kendisini ortadan kaldırıp kaybolacaktır. Devlet, devrim sürecinde, karşıtları zorla bastıracak bir mücadelede kullanılan sadece geçici bir kurum olduğundan, özgür insanların devletinden söz etmek tam bir saçmalıktır. Proletarya hala devleti kullanmak durumundaysa bunu özgürlük için değil, özgürlük düşmanlarını baskılamak için kullanır ve özgürlükten söz etmekten mümkün olduğunda devlet yok olmaya başlar" (Bebel'e Mektup, 1875).

Tüm insanların lehine olmak üzere ekonominin regüle edilmesine yönelik devlet müdahalesinin sosyalizmle hiçbir ilgisi yoktur. Devlet asla tüm insanların lehine hareket edemez. Devlet egemen sınıfın bir organıdır ve egemen sınıfı savunmak ve onun üretim

sistemini desteklemek için tasarlanmıştır, örgütlenmiştir ve oluşturulmuştur. Dünyanın en demokratik devleti burjuvazinin hizmetindedir ve kapitalist üretim sistemini tepeden tırnağa savunur. Diğer taraftan, devletin ekonomiye ilişkin özgün müdahalesi kapitalizmin yeniden üretimi ve kapitalist sınıfın genel çıkarlarının muhafazasından başka bir amaç taşımaz. Anti-Dühring'te bu daha da netleşir: " Ve modern devlet, işçilerin ya da tek tek kapitalistlerin gasp girişimlerine karşı, kapitalist üretim tarzının genel dışsal koşullarını korumak amacıyla burjuva toplumunun kendisini teçhizatlandırdığı yegane örgüttür. Hangi biçimde olursa olsun, modern devlet zorunlu olarak kapitalist bir makinedir; kapitalistlerin ideal kolektif organıdır. Mülkü anlamında ne kadar çok üretken gücü elinde tutarsa, tüm kapitalistlerin o denli gerçek kolektif organı olur".

20. yüzyıl boyunca, kapitalizmin çöküş aşamasına girmesiyle, kötüleşen sosyal, askeri ve ekonomik çelişkiler karşısında devlet, kapitalizmin temel savunma mekanizması olmuştur. 20. ve 21. yüzyılların her ikisi de devlet kapitalizmine evrensel bir yönelimle karakterize edilmiştir. Hangi rejime sahip olursa olsun böyle bir yönetim her ülkede görülmektedir.

Soru 16

Bretton Woods benzeri bir yeniden yapılanmaya gidilir mi? IMF'nin güçlendirilmesi 'kredi için son başvuru merci' pozisyonunu güçlendirmek için mi yapılıyor? Bu bağlamda G-20 Londra Zirvesini nasıl okumak gerekiyor?

Yanıt

Öncelikle, böyle bir uluslar üstü kurum, herhangi bir devletin sahip olduğu kredibiliteden çek daha fazla bir kredibiliteye sahip bulunmalıdır.

Nisan 2009 tarihinde Londra'da toplanan G-20 ülkelerinin liderleri krize karşı küresel işbirliğinin koordinasyonu anlamında hem IMF'nin mali gücünü ve rolünü artırmaya, hem finansal piyasaların regülasyonuna, hem de dünya ticaretine ilişkin bir dizi karar aldılar. Bu bağlamda;

- *Güvenin tesisi, istihdam ve büyümenin canlandırılabilmesine*

yönelik olarak; ortak eylem planına ilişkin taahhütlerini ortaya koydular. Ne gerekirse yapılacağını söylediler ve ileri önlemler için IMF'nin düzenli eylemlere girişmesini önerdiler. Sadece mali politikalar vb. değil krize karşı en geniş uluslararası makro ekonomik işbirliği konusunda açıklamada bulundular.

• *Finansal denetim ve regülasyonların güçlendirilmesine yönelik olarak*; krizin temel nedenlerinden birisi olarak finansal sektörün sorunları ve denetim, gözetim yetersizliği, artan borçlanma ve varlık menkul kıymetleştirilmesi ve bunların neden olduğu belirsizlik ve bankaların sistemik risklere maruz kalması olarak belirlediler. Ayrıca, regülasyon eksikliğinin, piyasa aktörlerinin, balon şişerken daha fazla borçlanmasına neden olduğu ve finansal sektörün bu aşırı şişmesine daha da tetikleyen ilave faktörlerin; kredi rating kuruluşlarının kredi riski ile ilgili değerlendirmelerine olan aşırı güven, kredi rating kuruluşlarının bünyesindeki potansiyel menfaat çatışması, yetersiz muhasebe standartları, yetersiz sermaye gerekliliği oranları, borçlanmayı ve risk almayı teşvik eden prim, ücret, aracılık ücretleri politikaları olduğu tespitlerinden hareketle finansal sistemin regülasyonuna ve gözetimine ait bir reform taslağı üzerinde anlaştılar.

Bunun ilkeleri ise; makro düzeyde ihtiyatlılık denetimi için sermaye gerekliliği oranlarını, yukarı çıkış başladığında, yükseltmek; hedge fonlar dahil sistemik öneme sahip kuruluşların regülasyon ve gözetime tabi tutulması, aşırı risk alma ve borçlanmayı caydırabilmek için prim, ücret politikalarına ilişkin genel kurallar oluşturulması, rating kuruluşlarının işlerini daha düzgün yapmalarının sağlanması; vergi cennetleriyle ilgili sorunların giderilmesi ve tüm bu koordinasyonun Finansal İstikrar Kurulu'nca ve G-20 ülkelerinin tümünün katılımıyla sağlanması olarak belirlendi.

• *Uluslararası finansal kuruluşları, krizi atlatmak ve gelecekteki krizleri önleyebilmek doğrultusunda yeniden yapılandırmaya, fonlamaya ve reforma tabi tutmaya yönelik olarak;* İlk olarak IMF ve Dünya Bankası'nın, az gelişmiş ülkelerin canlanması, büyüme ve istikrar için vazgeçilemez bir öneme sahip olduğu tespitinden hareketle, bu kuruluşlar üzerinden sağlanan, finansman miktarını

850 milyar ABD dolarına arttırma, IMF kaynaklarını üç misli arttırarak 750 milyar ABD dolarına çıkarma kararı aldılar. 500 milyar ABD dolarlık bu ek kaynak, başlangıçta ikili (özel) borçlanmalarla sağlanacak, sonrasında bu genişletilmiş yeni düzenlemelere dahil edilecektir. IMF'nin kredilendirme kapasitesini artırmak bağlamında 250 milyar ABD doları karşılığı SDR çıkarılacaktır. Keza ilave bir 30 milyar SDR tahsisi ile ilgili olarak acil bir dördüncü düzeltme onaylanmıştır.

İkinci olarak, toplamda 250 milyar ABD dolarlık bir dış ticaret finansmanı sağlanması kararını aldılar. Üçüncü olarak, IMF'nin yeni esnek kredi kolaylığını (FLL) ve Dünya Bankası'nın az gelişmiş ülkelere dönük uygun kredilere erişim koşullarının yumuşatılmasını desteklediklerini açıkladılar. Bu kararları hayata geçirebilmek için G-20 liderleri şu önlemlerde uzlaştı: 2011 sonunda gündeme gelecek olan IFIS-IMF kota reformu ve benzer bir şekilde Dünya Bankası'nın reformu (2010), IMF ve Dünya Bankası'ndaki istihdamın liyakata göre yapılması, IMF stratejisi ve sorumluluklarının belirlenmesinde fon guvernörlerinin daha fazla inisiyatif almalarının sağlanması.

- *Küresel ticaret ve yatırımların geliştirilmesi, korumacılığın önlenmesine yönelik olarak;* ülkelerin bir yıl için korumacılığa başvurmamaları doğrultusunda 2008 Kasım'ında alınan kararın 2010 yılına kadar uzatılması, finansal sektörü destekleyici maliye politikaları ve diğer eylemler biçimindeki yerli politikaların dünya ticareti ve yatırımları üzerindeki negatif etkilerini en azda tutmak ve finansal korumacılığa geri dönülmemesinin sağlanması, DTÖ'ünün bu taahhütlerin takipçisi olması, Kalkınma Bankaları ve diğer ulusal organlar aracılığıyla önümüzdeki iki yılda ticaret finansmanı olarak 250 milyar ABD dolarlık bir imkanın hazır bulundurulması ve Doha Round'unun desteklenmesi taahhüt edilmiştir.

- *Adil ve sürdürülebilir bir canlanmanın sağlanabilmesine yönelik olarak;* Milenyum Kalkınma Hedefleri'ne bağlılık, düşük gelirli ülkelere 50 milyar ABD dolarlık bir fon tahsisi (sosyal sorumluluk fonu adı altında), IMF'nin imtiyazlı kredilerinin limitleri ve kapasitesinin artırılabilmesi için altın rezervlerinin bir kısmının

satılması, Birleşmiş Milletler Örgütü'nün krizin yoksullar üzerindeki etkilerini izleyen bir mekanizma oluşturması ve daha yeşil bir üretim dünyasının sağlanması kararlarını aldılar.

Alınan bu kararlar incelendiğinde, G-20 ülkelerinin liderlerinin dünya ekonomisinin kumanda ve kontrolünü tamir etmeye çalıştıkları ortaya çıkmaktadır. Açıklanan 1,1 trilyon ABD dolarlık plan dünya ekonomik sisteminin tamirinden fazla bir şey değil ve bu plan 600 trilyon ABD dolarlık türev borç piyasasındaki toksik borçlarla ilgili hiçbir şey söylememektedir. Bu aslında tesadüf değil. Toksik acının nasıl halledileceği konusundaki gizli küresel anlaşma hala devam etmektedir. Buna göre, ABD, bankalarını, bu kötü varlıkları satmaları konusunda ikna etmeye çalışırken, İngiltere gibi bazı ülkeler, bankaları bu tür zararlara karşı sigortalamaya çalışıyorlar. Bazı Avrupa ülkeleri ise nefeslerini tutmuş, sorunun sihirli bir şekilde ortadan kalkmasını ümit ediyorlar. Oysa finansal sistem bu toksik varlıklardan temizlenmediği sürece kriz dibe vurmayacaktır. G-20 zirvesinde bunlar tartışılmadı. ABD teşvik paketlerinin ardına, Avrupa regülatif reformların ardına saklanıyor. Bu ise gerçeğin gözden kaçmasına yol açıyor. Bu kötü borçların hareketli bir hedef gibi olmaları da durumu ağırlaştırmaktadır. Bankalara olan güven sarsıldıkça, ekonomiler zayıflamakta ve beraberinde daha fazla kötü borç yaratılmaktadır.

Ayrıca, dünyadaki devasa boyutlara ulaşmış olan kurumsal sektör borçlarının nasıl halledileceği konusunda alınan bir karar mevcut değildir. Şu ana kadar bu ciddi bir sorun oluşturmasa da, bu konuda kurumsal sektörün dış borç geri ödeme sıkıntıları artmaktadır. Böyle bir borçluluk ekonominin bütünü için çok ciddi riskler oluşturmaktadır.

Keza, krizin lokal ya da bölgesel bir kriz olmayıp, küresel nitelikte olması çok farklı ülkelerin bankalarını, muhasebe rejimlerini aynı düzende bir araya getirmeyi zorlaştırmaktadır.

Son olarak, G-20 Londra Zirvesi'nde alınan kararların varlık değerlerindeki düşüşü durduracağı, en azından yavaşlatacağı beklentisi gerçekçi değildir. Çünkü örneğin, IMF, geçen yıl zararı 1 trilyon ABD doları olarak (kredi yitimi olarak) tahmin etmişti, sonra bunu 2,2 trilyon ABD dolarına ve en son 4 Trilyon ABD dolarına

çıkarmıştır. Söylentilere göre, IMF ilerde daha yüksek rakamlar telafuz edecektir. Böyle bir ortamda finansal piyasaların pusulası olan güvenin nasıl tesis edileceği ciddi bir sorudur.

Richard Brenner, Fifth International, The Trillion Dolar Con-Trick, www.fifthinternational.org (5 Nisan 2009):

G-20 Anlaşmasıyla imzalanan 1 trilyon ABD dolarlık enjeksiyon, fabrika kapanmaları ve iflasları durdurmak, istihdam yaratmak, konutların el değiştirmesini durdurmak ve ihtiyaç içindeki üçüncü dünya ülkelerine yardım için kullanılmayacaktır.

Koordineli bir teşvik programı mevcut değildir. İşin gerçeği 1 trilyon ABD doları daha önceden üzerinde anlaşma sağlanmış olan kredi ve garantilerden oluşan bir programdır ve bu para çalışan sınıflar veya yoksullara gitmeyecektir. 1 trilyonun 500 milyarı, IMF'ye ilave para olarak verilecektir. Bu paranın neredeyse tamamı Çin, Japonya ve AB'den sağlanacak kredi şeklinde verilecek ve bir gün geri ödenecektir. Bu para da, IMF tarafından kriz nedeniyle iflasın eşiğine gelmiş ülkelere borç olarak verilecektir.

IMF'nin kendi rezervleri, Macaristan, İzlanda ve Pakistan gibi, ekonomik köpüğün patlaması sonucunda zora düşen ülkelere harcandığından erimiştir. Bu paralar bu ülkelere verildi, ama karşılığında (Pakistan'da olduğu gibi), devlet yardımları kesildi, kamu çalışanlarının ücretleri dondurulduu, enerji, petrol, gübre üzerindeki sübvansiyonlar kaldırıldı ve vergiler artırıldı. Bu fatura işçiler, küçük köylüler ve kentli yoksullarca ödenecek.

IMF'ye açılacak bu kredi onu ayakta tutacak ve çöküşteki ülkeleri kurtarmasına yardımcı olacaktır. Enjeksiyonun büyüklüğü, dünya liderlerinin önümüzdeki aylarda daha fazla ülkenin finansal bir çöküşle karşılaşacağını düşündüklerini ortaya koymaktadır. IMF'nin rolü her zaman, krizleri ihtiyaç halindeki ülkelerin kapitalistlerine değil, işçilerine, köylülerine ve yoksullarına faturayı ödetmekte kullanmak olmuştur.

IMF'nin toplam ülkeler kotasının 250 milyar ABD dolarına artırılması imkanı (sermaye artışı) ile IMF kendi parası cinsinden kredi kapasitesini 10 kat artırmış olacaktır. En son borç verici olarak IMF bununla Dünya Merkez Bankası olması yolunda ciddi bir

adım atmaktadır. 1944'te kurulan IMF (Bretton Woods'un ardından), savaş sonrası dünya ekonomik düzeninin yapı taşıydı. Bu konferansta, Keynes uluslararası bir temizleme birliği (clearing union) ve bir merkez bankasının kurulmasını ve tüm uluslararası ticarette kullanılabilmesi için uluslararası bir para birimi olan Bancor'un yaratılmasını önermişti: Bu öneriler ABD'ce reddedildi. Tersine, ABD, altına bağlı doların son başvurulan uluslararası para olarak kullanılmasını zorladı ve kabul ettirdi. Dünya Merkez Bankası ve Uluslararası Temizleme Birliği yerine IMF ve Dünya Bankası kuruldu. 1970'lerdeki finansal krizle ABD dolarının değeri çöktüğünde, altın standartından vazgeçildi, fakat dolar, dünya parası olarak varlığını sürdürdü.

Ancak 2008 krizi ABD dolarının dünyadaki rolünü riske attı. İçerde talebi canlandırmak ve Almanya ve Japonya'nın menfaatine aykırı bir şekilde ihracatını artırabilmek için Fed son 18 aydır dolar faiz oranlarını neredeyse sıfıra çekti. Bu politika iki ülkeyi savaş sonrasının en keskin ve hızlı resesyonuna sürüklerken doların değerinin düşmesine neden oldu. Bu arada Çin'in ihracatı çöküyor ve Çin değeri giderek düşen devasa bir ABD Hazine Bonosu stoku üzerinde oturuyor. Bu nedenle Çin temsilcisi G-20'de, doların yerine dünya ticareti için yeni bir araç önermiştir. IMF'nin kendi SDR'sini çıkarması yönündeki önemi, aslında bu yöndeki bir adım olarak değerlendirilmelidir.

Bütün bu değişiklikler ABD'nin dünya ekonomisindeki göreli olarak zayıflayan pozisyonunun bir göstergesidir ve önümüzdeki dönemde temel kapitalist güçler arasında çatışmayı daha da keskinleştirecektir.

1 trilyon ABD dolarının diğer önemli kısmı da aslında göründüğü gibi değildir. 250 milyar ABD doları, kalp krizi geçiren dünya ticaretine yöneliktir, ancak bu bir harcama biçiminde değil, sigorta şeklindedir. İhracatçının parasını alamaması durumunda sağlanan bir ödeme garantisi niteliğinde bir destektir. Normalde bu tür garantiler ticari banka ve sigortalarca verilen ticaret kredileriyle sunulur. Ancak kredi kuruması, kredi maliyetlerini öyle yükseltmiştir ki şirketler bu kredileri kullanamaz duruma düşmüşlerdir. Bunun da nedeni kuşkusuz reel ekonomideki krizin, şirketleri

çökertmesi, ödeme güçlüğüne sürüklemesi ve böyle bir durumda sigortacıların ya da bankaların böyle bir durumda kredi sunumunu riskli görmeleridir. Böylece 250 milyar ABD dolarlık ticari kredi sigortası, mal bedellerinin ödenmemesi durumunda ihracatçıları kurtarmak için sunulmuştur. Vergi mükelleflerinin cebinden çıkacak olan bu para, istihdamı korumak, kamulaştırma yapmak ya da gıda ve ilaç sübvansiyonu için kullanılmayacaktır.

Bu yeni önlemlerin korumacılığın yükselmesini önleyebilmesi beklenemez, çünkü geçmiş bunun olmadığını gösteren örneklerle doludur. 1930 yılında ABD, Smoot-Hawley Act'i ile 3 bin kalem ithal mal üzerine ilave % 60 tarife koymuştur. ABD'nin en temel ticari partneri olan Avrupa da buna karşılık kendi tarifelerini yükseltmiş, bu da dünya ticaretini daraltıp, çöküşü hızlandırmıştır. Bunun sonucunda 1929–33 arasında dünya ticareti yaklaşık 3 milyar ABD dolarından 1 milyon ABD dolarının altına düşmüştür. Tatlı sözlere rağmen, bugün korumacı önlemlerde ciddi bir artış mevcuttur. Federe devletler henüz uygulamaya geçirmese de yeni gümrük tarifeleri, Obama'nın "Amerikan malı alalım" kampanyasının içinde yer alıyor. Fransa, Fransız işçi istihdam etmesi kaydıyla otomotiv sanayine 8 milyar ABD dolarlık bir teşvik paketi açtı. Renault, Slovenya'yı, oradaki fabrikasını kapatmakla tehdit etti. Kısacası tüm dünyada devletler ve şirketler kendi iç pazarlarını korumaya ve resesyonun yükünü diğerlerine yıkmaya çalışıyorlar.

Lider Avrupalı güçler Fransa ve Almanya, Obama ve Brown'ın büyük çapta kamu harcamalarını içeren teşvik paketini reddettiler, çünkü hem bunun resesyonu durdurmada işe yaramayacağını, hem de önümüzdeki iki yıl içinde enflasyona neden olacağını ileri sürdüler.

Dolayısıyla 1 trilyon ABD dolarlık teşvik mevcut krediler, yeni bir dış ticaret sigorta sistemi ve IMF'nin para basması imkânı dışında bir yenilik içermemektedir. Sarkozy, hedge fonlar ve vergi cennetleri gibi Anglo-Sakson finansal modele karşı katı uygulayıcı önlemlere başvurulmazsa toplantıyı terk edeceğini söyledi. Ancak, bankaları kontrol etmekte başarısız kalan mekanizmalar şimdi hedge fonları nasıl kontrol edebilecektir? Bu konular belirsizliğini koruyor. Primlerin, ücretlerin kontrolü ise, atlar kaçtıktan

sonra ahırın kapısını kilitlemeye benziyor.

Zirve bir sahtecilik örneğidir. Uzun uzun bir retorik üzerinde kalınmıştır, kalıcı çözümler üretilmemiştir. Liderler insanlığın mutluluğu için değil, sermaye yitiminin sonuçlarına kimlerin katlanacağı konusunda (ki bu resesyonun asıl sonucudur) kavga etmek için 'bir hırsızlar mutfağı' konumundadırlar. Bir tek konuda anlaşırlar; krizin bedelini çalışan sınıflara ve yoksullara ödettirmek.

Soru 16

Krizden sonra IMF'ye yönelişler arttı. Bu kurumun, hedeflerinin netleştirilerek ve ciddi bir reforma tabi tutularak ve özellikle krizden çıkışta etkili bir kurum ve yeni krizleri önlemede etkili bir koordinasyon merkezi haline getirilebilmesi mümkün müdür?

Yanıt

Öncelikle şu gerçeğin altının çizilmesi gereklidir: IMF geçmişte, yardıma ihtiyacı olan birçok ülkeye, pek çok yanlış politika dayatıp onları daha da sıkıntıya soktu. 2008 krizinden sonra bunu sürdürdü. Örneğin, ekonomisinin % 18 küçüleceğini tahmin ettiği Letonya'da IMF, beklenenin aksine devalüasyona karşı çıktı. Oysa devalüasyon Letonya ekonomisi için daha iyi olabilirdi. Çünkü devalüasyon yapılmayınca geriye sadece ekonomiyi küçültmek ve reel ücretleri düşürmek kaldı. Aynı yanlışı IMF 1999–2002 derin krizi sırasında Arjantin'de de yapmıştı.

IMF geçmişte de, örneğin Stiglitz gibi bazı iktisatçılar tarafından, bütün azgelişmiş ülkelere aynı formatta reçeteler yazmakla suçlanıp eleştirilmişti. Oysa az gelişmiş ülkeler dahi kendi içlerinde homojen bir yapıya sahip değiller. Öyle ki enflasyonun talep mi yoksa maliyet enflasyonu biçiminde mi olduğu ülkelere göre değişmekte, bu da anti enflasyonist önlemleri kökten değiştirebilmektedir. Bu bağlamda "Yapısal İktisatçılar" adı verilen bir grup Latin Amerikalı iktisatçı, ABD'nin Latin Amerika'yı yanlış analiz ettiğini, arz yönlü bir enflasyonun varlığına rağmen IMF'nin ısrarla bu ülkelere talep düşürücü politikalar dayatarak, bu ülkeleri daha da daralttığını, hatta stagflasyona soktuğunu iddia ettiler.

Her ülkeye aynı reçetenin yazılması şu tür sorunlara da neden oldu: AGÜ'ler henüz hazır olmadan, bazen de sömürgecilik dönemlerindeki gözdağı siyasetiyle, piyasalarını uluslararası sermayeye açmak zorunda kaldılar. Bu açılımdan faydalananlar ise gelişmiş kapitalist ülkelerin çok uluslu şirketleri oldu. Standart Yapısal Uyarlama Politikaları, AGÜ hükümetlerinin kendi ekonomilerini idare etme imkânlarını ellerinden aldı ve bunun sonucunda işsizlik ve yoksulluk daha da arttı.

Şu ana kadar yapılan eleştiriler dışında, IMF'nin benimsemiş olduğu iktisadi felsefeye, temel paradigmaya ve temel aldığı modele yönelik ciddi eleştiriler yapmak da mümkündür.

IMF politikalarının temelinde '*Finansal Programlama Modeli*' adı verilen bir model yatıyor. Bu model ağırlıklı olarak Monetarist bir felsefenin ürünüdür. Ancak Howard gibi bazı iktisatçılara göre, model saf Monetarist bir model olmaktan ziyade Monetarist, Keynesyen ve Yeni-klasik serbest piyasa yaklaşımlarının eklektik bir ürünüdür.

Modele göre, gelişmekte olan ülkelerde görülen ödemeler dengesi sorunları, iç kredi hacmindeki artışın para arzını artırmasıyla ortaya çıkan parasal bir sorundan kaynaklanmaktadır. Bir başka anlatımla, kamu harcamalarının kamu gelirlerinden fazla olması, bu açığın kamu sektörüne sağlanan merkez bankası kaynaklarından karşılanması ve para talebi veri iken bunun para arzını artırması sonucunda enflasyon oluşmakta ve beraberinde de ödemeler dengesi açıkları ortaya çıkmaktadır. Böylece IMF programı uygulayan bir ülkenin yapması gereken ilk iş, iç kredi hacmini daraltmak (hem özel sektöre hem de kamu sektörüne yönelik) ve buna neden olan bütçe açıklarını kapatmak ya da azaltmaktır. Ayrıca yaklaşım döviz kurunun ödemeler bilançosu üzerindeki etkilerinden yola çıkarak, ödemeler bilançosunu dengeleyebilmek adına hemen hemen bütün programlar için devalüasyon yapılmasını şart koşmaktadır.

Böylece toplam arz ile toplam talep arasındaki dengesizliğin çözümü, toplam talebin toplam arz seviyesine çekilmesini sağlayan bir istikrar programıyla mümkün olabilmektedir. IMF'ye yapılan temel eleştirilerden birisi bu noktada oluşur. Buna göre talep

yönlü baskı gereğinden fazla abartılmaktadır. Kendisini ağırlıklı olarak 'Yapısalcı Görüşler' olarak ifade eden bu eleştiriye göre gelişmekte olan ülkeler talep yönlü olmaktan ziyade arz yönlü bir baskı altındadırlar. Bu nedenle de gelişmekte olan ülkelerdeki üretim yapısından kaynaklanan (yapısal) sorunlara sırt çeviren ve istikrarsızlığı talep fazlasında arayan IMF politikaları başarılı olamamaktadır.

Yapısalcı görüşlerin dayandığı temel nokta azgelişmiş ülkelerdeki üretim (arz) ve talep yapısının katılığıdır. Böylece talep yapısı yeterince esnek olmadığı sürece para arzının daraltılmasının enflasyonu düşürme yönündeki etkisi çok zayıf olacaktır. Ayrıca kamu harcamaları da çok katı bir görünüm sergilemektedir. Böylece faizlerin serbest bırakılması ve kredi hacminin daraltılması biçimindeki sıkı para politikaları özel tüketim ve kamusal harcamaları kısmaktan ziyade, özel yatırım harcamalarının düşmesine neden olacak ve bu da uzun vadede üretim ve istihdamın düşmesine yol açacaktır. Böylece gelişmekte olan ülkelerdeki hali hazırda mevcut olan yapısal sorunlar giderek tırmanacaktır. Bu da ekonominin uzun vadede döviz yaratma (ihracat) kapasitesini daraltacak ve ödemeler dengesi sorunlarının daha da ağırlaşmasına neden olacaktır.

Kısaca, temel aldığı iktisadi felsefenin tutarsızlığı nedeniyle üretimden kaynaklanan sorunların göz ardı edildiği böyle bir durumda hastalığa yanlış teşhis konulmakta ve yanlış tedavi yöntemleri uygulanmaktadır. IMF tarafından alınan bu önlemler ise doğaları gereği daraltıcı olup, istihdam, üretim ve gelir azalmasına ve gelir dağılımında hızlı bozulmalara neden olurlar, bu da yoksulluğu artırırlar.

Reform konusuna gelince, son krizle beraber küresel finansal sisteminin reforma tabi tutulması yönünde talepler ve baskılar artmaya başladı. Ancak, bu krizdeki durum, 1990'ların krizlerinden farklı. Çünkü bu kriz AGÜ'ler kadar zengin ülkeleri ve geçmişteki adaletsiz dünya düzeninden büyük fayda sağlayan ekonomileri de etkiledi. Ayrıca geçmiştekilerden farklı olarak, AGÜ'lerin reform konusundaki sesleri biraz daha fazla çıkıyor.

IMF ve DB içindeki insanların kendileri de, reforma tabi

tutulmaları gerektiğini dillendirmeye başladılar. Örneğin, Dünya Bankası başkanına göre G-7 işlemiyor, daha çok ülkenin katıldığı büyük bir gruba ihtiyaç var.

Fransa devlet başkanı ve AB dönem başkanı Sarkozy, IMF ve DB'ye temel reformlar yapılması çağrısında bulundu. Bu çağrı, yeni bir finansal mimari için olduğu kadar, eriyip yok olmaya başlayan bu iki kurumu kurtarma operasyonu olarak da değerlendirilmelidir. Sarkozy'nin önerisi, uluslararası bankacılık sisteminin daha sıkı denetlenmesi ve devletler arasında zararlı vergi rekabetine neden olan vergi cennetlerinin ortadan kaldırılmasını içeriyor. Ancak burjuva hükümetlerin liderlerinin ve OECD gibi örgütlerin benzer önerileri 20–30 yıldır yapmakta olduğunu da unutmamak gerekir. Yani, bu yeni bir şey değil.

Ayrıca, Sarkozy'nin adeta ikinci bir Bretton Woods toplanması yönündeki talebini ciddiye alabilmek için o ve diğer liderlerin, az gelişmiş ülkelerin hem IMF hem de DB'de daha fazla söz hakkına sahip olma yönündeki taleplerine sahip çıkmaları gerekiyor. Bilindiği gibi Stiglitz gibi reformist iktisatçılar, azgelişmişlerin daha iyi temsil edilmesi, daha fazla şeffaflık ve hesap verilebilirlik gibi yönetişim konularını uzun zamandır tartışmakta, ancak aynı zamanda da bu kurumların bunu sağlayacak temellerinin olmamasından dolayı, bu kurumları özellikle de IMF'yi ikiyüzlü davranmakla suçlamaktadırlar.

Diğer taraftan, ABD Kasım 2009 ortalarında finansal krizi tartışmak amacıyla G-20 ülkelerine bir toplantı daveti yaptı. Gayrı resmi yapılanmasına rağmen, G-20 ekonomileri dünya GSH'sının % 90'ını, dünya nüfusunun % 80'ini temsil ediyorlar (en yoksul % 20 yani 160 ülke hiç temsil edilmiyor). Bu toplantıda AGÜ'ler ve Avrupalı ülke temsilcilerinin bir kısmı olası temel reformları tartışmak istediler, ama ABD ve yanındakiler sadece mevcut krize ve onunla ilgili olarak alınması gerekli kısa vadeli önlemlere odaklanılmasını sağladılar. Bu saptırma görüşmelerin etkinliğini azaltan faktörlerden birisi oldu. Ardından, Birleşmiş Milletlerin Kasım 2009 sonunda düzenlediği, "kalkınmanın finansmanı" konulu daha çok katılımcıyı içeren (192 üye ülke) bir konferans ise nedense medyada çok az yer bulabildi.

Ağırlıklı olarak bazı AB ülkelerince ve AGÜ'ler tarafından talep edilen bu değişikliklerin her hangi birisi etkin olarak gerçekleşebilir mi? Ya da gerçekleşse dahi ne değişir? Örneğin, Nisan 2008'de toplamda zengin ülkelerin oy haklarının % 3'ünden vazgeçerek, bunun % 2'sini yükselen piyasalara ve % 1'ini de diğer AGÜ'lere devretmesi konusunda karar verilmişti. Ancak, açıktır ki bu çok şey değil ve bu kriz daha fazla şeyin ve daha anlamlı biçimde ve daha derin olarak yapılması gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu yapılır mı, iyimser olmak çok zor. Eğer tarih iyi bir göstergeyse, güç ve açgözlülüğün iyi fikirleri yok ettiğini çok iyi biliyoruz. Sistemden faydalananların, sistem değişikliklerini kabul etmeleri zordur. Ya da kendileri lehinde olan değişiklikleri kabul etmeye yanaşırlar ki, bu da herkesin iyiliğine olmayacak bir değişikliktir. Yani reformlara karşı sistemin kendi içindeki egemenler tarafından bir direniş söz konusudur.

Nitekim sırasıyla G-20 Nisan zirvesi ve 26 Haziran 2009 tarihli BM'nin "Kalkınma Üzerinde Dünya Finansal ve Ekonomik Krizinin Etkileri" konulu konferansı sırasındaki gelişmeler bunu ortaya koydu. İlkinde zengin ülkelerin mevcut kriz konusunda alınacak anlamlı önlemleri destekleyeceği, ikincisinde ise daha uzun dönemli ve daha anlamlı önlemlerin hayata geçirilebileceği ümit ediliyordu. İlk toplantıyı bir kenara bırakın, ikincisinde de AGÜ'lerin belki de ilk defa seslerini yükseltebilecekleri ve reformlarını masaya koyacakları bu konferansta, zengin ülkeler reformlara yanaşmadılar. Tam tersine, az gelişmişlerden gelen haklı taleplere direndiler. İşin acı yanı, ciddi bir değişiklik olmamasına ve IMF'ye ve DB'ye daha fazla para akıtılması kararına rağmen, Nisan G-20 zirvesi büyük medyada çok olumlu bir şekilde yer bulabildi.

Ayrıca, G-20 Zirvesi sonrasında IMF, yeni kaynak anlamında 500 milyar ABD doları, 250 milyar yeni SDR sunumu sağlayarak aslan payı aldı. SDR tahsisi efektif olarak yeni para basmak demektir. Bunun 100 milyar ABD doları yükselen piyasalara ve az gelişmiş ülkelere giderken, toplamda 1,1 trilyon ABD dolarına yükselen kaynaktan dünyanın en yoksul 49 ülkesine sadece 50 milyar ABD doları tahsis edilecek. Bu toplam tahsisatın % 5'inden az bir orana denk düşüyor. Güçlendirilmiş bir IMF'nin yoksul ülkeler için

bir anlam ifade etmediğinin de açık bir göstergesidir bu.

IMF kaynaklarındaki bu büyük artışa rağmen, IMF'nin şu ana kadarki kurtarma paketlerinin ardından uygulattığı kemer sıkma politikalarını sonlandıracağına ilişkin açık bir taahhüt de söz konusu değil. Çünkü krizle beraber verilen birçok reçete, geçmişte eleştirilmiş olan reçetelerle aynı: Kemer sıkma ve krizde en çok ihtiyaç duyulan kamu harcamalarında kısıntılar. IMF'nin öne sürdüğü koşullar, IMF'nin 10 yıl önceki Asya finansal krizlerinden ders almadığını da ortaya koyuyor.

G-20 zirvesi sonrasında yayımlanan tebliğ ise uluslararası finansal kurumların (IFI) yönetişim reformlarıyla ilgili yeni hiçbir şey söylemiyor. Bankacılıkla ilgili düzenlemelerde elle tutulur somut gelişmeler yok. AGÜ'lerin oy haklarının artırılarak daha fazla seslerinin çıkmasını sağlayacağı ileri sürülen değişiklikler ise sadece lafta kalmış gibi gözüküyor.

IMF'nin reforma tabi tutulabileceğini ve iyileştirilebileceğini savunanlar yukarıda açıklanan iktisadi felsefenin geçerliliğini sorgulamaksızın, onu veri alarak, yeni IMF'nin görev tanımının iyi yapılmasıyla daha faydalı olabileceğini savunmaktadırlar. Bunlara göre IMF'nin yeni dönemde görevleri sırasıyla; ulusal politikaları nedeniyle ödemeler bilânçosu sorunları yaşayan ülkelere yardımcı olmak; küresel bir rezerv havuzu oluşturmak; makro düzeyde basiretli bir denetçi olmak; büyük ülkelerin izlediği politikaların neden olduğu risklere karşı uyarılarda bulunmak ve uluslararası sistemin reforme edilmesini koordine etmek.

Yani, reformistlerce IMF'ye hem GÜ hem de AGÜ'lerin ekonomi politikalarını izleme konusunda daha büyük yetki verilmek istenmektedir. Fakat aynı IMF yakın geçmişte 1990'ların borsa balonu ve son konut balonunu önceden görüp izleyememişti. Bu geçmişi varken ve AGÜ'ler konusunda yanlış çok sayıda politika izlediği bir gerçekken, IMF'ye böyle bir genişletilmiş işlev, yani resesyondan çıkarken ülkelere sıkı makro ekonomi politikaları izletme yetkisi verilmeli midir?

Diğer yandan, 2008 küresel krizi sonrasında ortaya çıkan durum kapitalizmin bekası için 'küresel bir rezerv sisteminin' kurulmasını gerekli kılmaktadır. Çünkü krizden sonra ABD doları

güçsüz bir küresel değer biriktirme aracı haline geldiğinden, dünyanın ABD doları esaslı bir rezerv sisteminden uzaklaşması söz konusu olabilir. Az gelişmiş ülkelerin krize etkin bir biçimde yanıt vermeyi sağlayacak ilave kaynakları yok, yani yardıma ihtiyaçları var. Ancak, az gelişmiş ülkelerin halkları yeni borç tuzaklarına düşmek istemiyorlar. Bu nedenle de bu ülkelerin güvenini kazanacak çok çeşitli ve yeni dağıtım kanalları, yeni kredi kolaylıkları gerekli, ayrıca yardımın büyük kısmı hibe biçiminde verilmeli. Ama uluslararası finans kapitalin böyle bir yaklaşımı benimsemesini beklemek için safdilli olmak gerekir.

Ayrıca, bu tür iyileştirici (!) önlemler konusuna da dikkatli yaklaşmak gerekmektedir Bu tür öneriler aslında emekçiler açısından yoksulluk, işsizlik ve beraberindeki zulüm dışında şu ana kadar bir şey getirmemiş olan bir sistemin ve onun kurumlarının yeniden umut haline getirilmesine de hizmet edebilmektedir.

Soru 17

IMF'nin krizle beraber az gelişmiş ülkelere daha fazla miktarda ve daha iyi koşullu kredi vermekte olduğu ve bu ülkelerle yaptığı standby anlaşmalarının eski standby anlaşmalarından farklı olduğu doğru mudur?

Yanıt

IMF belki de tarihinde ilk kez bu çapta bir koşulsuz kredi tahsisi yapıyor. Bu durum onun son borç verici işleviyle uyumlu. Ama bu bir radikal değişiklik değil. Çünkü IMF kurulduğu 1944 yılından bu yana ilk kez bu denli bir küresel finansal kriz ve resesyonla karşı karşıya kaldı. Bu nedenle de otomatik olarak uluslararası finans kapital onu küresel bir merkez bankası rolü oynamaya doğru zorlamaya başladı.

Aslında, IMF'nin 2001 krizi sonrasında Türkiye'ye verdiği ve o döneme kadarki en büyük kredilerin başında gelen Standby kredilerinin de koşulları eskilere göre yumuşatılmıştı, ama bu kredilerin büyükçe bir kısmı fiilen yabancı bankaların batan Türk bankalarıyla ilgili alacaklarını tahsil etmede kullanıldı.

Yani, 2008 krizi sonrasında IMF'nin küresel krize karşı daha etkin tedbirler alması zorunluluğu kendisini açıkça dayattığından,

IMF bu yönde bir dizi kararlar aldı.

Bunlardan ilki, azgelişmiş ülkelere verilen IMF kredilerinin hacim olarak artırılmasıydı. Öyle ki, 2008 yılından bu yana IMF, bu ülkelere toplamda 160 milyar ABD dolarlık bir kredi taahhüdünde bulundu. Sadece Meksika için taahhüt edilen 47 milyar ABD doları ve Polonya için 20,5 milyar ABD dolarıdır. İkinci olarak, azgelişmiş ekonomiler için yeni bir kredi hattı oluşturuldu. Bu yeni bir kısa vadeli likidite kolaylığından şu ana kadar sadece Kolombiya, Polonya ve Meksika yararlandı. Üçüncü olarak, çok düşük gelirli ülkelere yönelik çok düşük faizli krediler ve finansal yardımlar hacim olarak artırılarak iki katma çıkartıldı. Ama çok düşük gelirli ülkelerin büyüyen IMF kredi pastasının kırıntılarıyla yetinmek durumunda kalacaklarını vurgulamıştık. Son olarak, kredi koşullarının kolaylaştırılacağı açıklandı.

Uygulamada ise, 2008 krizi sonrasında verilen IMF kredilerinin sadece bir kısmının eskiye göre sıkı para ve maliye politikalarına bağlı kılınmadığı ya da sadece bir kısmında politika sıkılığının gevşetildiği görülmektedir. Büyük bir kısım kredi yine Standby kredileri statüsü altında eski bildik kemer sıkıcı politikalara bağlı olarak verilmiştir. Nitekim kriz sonrasında kredilendirilen 41 ülkenin 31'i ile yapılan kredi anlaşmaları ortodoks sıkı para ve maliye paralarını şart koşmuştur. Kalan 10 ülke ise Polonya, Meksika, Kolombiya'nın aralarında bulunduğu nispeten gelişmiş ülkeler ya da yükselen piyasalar olarak tabir edilen ülkelerdir.

Sözü edilen bu 31 ülke daha ziyade Gürcistan, Ukrayna, Letonya, Romanya, Macaristan, Ermenistan, İzlanda, Pakistan, gibi ülkeler.

Bunlar içinde en çarpıcı örneklerden birisi Aralık 2008'de IMF ile 1,7 milyar euroluk bir Stand by anlaşması yapmak durumunda kalan ve % 17,2 resmi işsizlik oranıyla İspanya'dan sonra en yüksek işsizlik oranına sahip bulunan Letonya'dır.

Bu ülke IMF ile yaptığı Standby anlaşması gereğince, bütçe açıklarını IMF'nin istediği düzey olan % 4'e çekebilmek için kamu hastanelerinin yarısını, kamu okullarının bir kısmını kapatma taahhüdünde bulundu ve bunları uygulamaya başladı. Hali hazırda bütçesi % 40 oranında daraltıldı. Buna rağmen, bütçesini yeterince

kısmadığı için Mart 2009'da IMF'den verilmesi beklenen 200 milyon euroluk tahsisatını alamadı. Bunun üzerine, öğretmen maaşları ve emeklilerin maaşları % 10 ile % 70 arasında azaltıldı, 2010 yılından itibaren artık emekli maaşları enflasyona endekslenmeyecek. KDV oranları % 21'den % 23'e çıkartılırken, petrol ve alkollü içkiler üzerinden alınan özel tüketim vergisi oranı artırıldı. Aylık özel geçim indirimi 90 lottan 35 lota düşürüldü. 2010 yılında bütçe açıklarının daha da aşağı çekilebilmesi için GSYİH'nın % 4'ü oranında vergi artışı ve harcama kısıntısı yapılacağı taahhüt edildi. Tarıma verilen vergisel teşviklerin azaltılması planlanıyor. Gider kısıcı tedbirler olarak ise, yapısal uyumun gerçekleştirildiği bakanlık ve kamu kurumlarının bütçelerinde GSYİH'nın % 1,5'i tutarında kesintiye gidildi.

Bu politikaların da etkisiyle, Letonya'nın GSYİH'sı 2009 yılının ilk çeyreğinde % 18 daraldı (2008'in son çeyreğinde % 10,3 daralmıştı). Bu, IMF'nin acı reçetelerinin günümüzde de sürdüğünün tipik örneğidir. Oysa IMF kredilerinin işleri daha da zorlaştırmak için değil, kolaylaştırmak için verildiği ileri sürülmektedir.

IMF kredilerinin eski sıkı koşullarının sürdüğünün kanıtı diğer bir Standby anlaşması Ukrayna ile yapılan anlaşmadır. Bu ülkede de bütçe açığının % 4'e çekilmesi şart koşulmuş ve bunun için; doğal gaz ve elektrik fiyatlarına % 20 dolayında zam yapılmış, kamusal mal ve hizmet sunumunda kısıntılara gidilmiş, kamu çalışanlarının ücretlerine zam yapılmayacağı kararlaştırılmış, başta enerji dağıtım firmaları olmak üzere bazı KİT'lerin özelleştirilmesi hızlandırılmış, sıkı para politikası uygulanması sözü verilmiş, bu arada beş özel bankanın kurtarılması kararlaştırılmıştır.

Bugün Ukrayna adeta resesyon ve IMF koşullarının pençesinde kıvranıyor. IMF, resesyonla sarsılan Ukrayna'nın 2009 yılı sonunda talep ettiği 2 milyar ABD dolarlık acil yardım kredisini 2010 bütçesini basiretli bir biçimde hazırlamadığı ve yaklaşan devlet başkanlığı seçimi için politik bir uzlaşma sağlayamadığı gerekçesiyle geri çevirdi. Oysa Hükümetin, Rusya'ya olan doğal gaz borcunu ve memur maaşı ve emekli maaşlarını ödeyebilmek için bu paraya ihtiyacı vardı.

Ukrayna Maliye Bakanı Ihor Umansky, IMF ile görüşmeleri

2010 yılı başlarında tazeleyeceklerini ancak bu yılın sonundan önce taze bir IMF kredisi almanın mümkün olmayacağını açıkladı. IMF ise 2009 yılında, GSYİH'sı % 15 oranında daralmış olan bu ülkeye hali hazırda 11 milyar ABD doları kredi verdi, ancak reformların yetersizliği ve politik kavgaların derinleşmesi nedeniyle yardımı Kasım 2009'da dondurdu. Hükümet yetkilileri eğer ülkenin finansal sıkıntısı artarsa bunun diğer bölgelere de yayılacağını ileri sürdü. Avrupa bankalarının Ukrayna pazarındaki payının % 40 dolayında olması, durumu iyice kötüleştiriyor.

Bu arada, Ukrayna Merkez Bankası'nda 27 milyar ABD dolarlık bir rezerv olması Hükümete kaynak transferi yapılabileceği anlamına gelse de, bu rezervler IMF parasıyla sağlandığı için rezerv düzeyinin aşağı çekilmesi izni IMF'den çıkmadığı sürece bu paranın Hükümete bir faydası yok. Bu rezervler 2008 yılında % 40 oranında değer kaybeden ulusal paranın yeniden istikrara kavuşmasını sağlamıştı.

Bir başka sorunlu ülke olan Romanya ile yapılan Standby anlaşması daha da çarpıcı maddeler içeriyor. Bu ülkede 2009 yılında % 7,3'lük bütçe açığı hedefine ulaşabilmek için GSYH'nın % 0,8'ine denk gelen bir mali daralma gerçekleştirilmesi planlandı. Bu bağlamda, cari harcamalar için aylık tavanlar belirlendi, personel harcamalarının kısılması için acil önlemler devreye sokuldu ve kamu çalışanlarının ücretleri % 15,5 oranında düşürüldü. 2010 yılında bütçe açığının % 6 seviyesinin altına düşürülmesi planlandığından, personel harcamaları daha da kısılacak, emeklilik reformu ile sosyal güvenlik kuruluşlarına yönelik transfer harcamaları düşürülecek, bazı mal ve hizmet alımlar durdurulacaktır. Gelirler yönünde ise emlak vergilerine yönelik düzenleme ile vergi tabanı artırılırken aynı zamanda da petrol ve tütün mamullerinin ÖTV'leri artırılacak.

Ayrıca bu anlaşmayla uzun dönemde, gerçekleştirilecek reformlarla kamu kesiminin etkinliğinin artırılması hedeflenmektedir. Bu reformlar yedi alanda yoğunlaşacak: i) kamunun yeniden yapılandırılması kapsamında kamu çalışanlarının payının azaltılması, ii) emeklilik reformu, iii) mali sorumluluk yasasının yürürlüğe konulması, iv) kamusal girişimlerde reforma gidilmesi, v) mali

hesap verilebilirlik adına yerel yönetimlerle olan finansal ilişkilerin yeniden yapılandırılması, vi) vergi idaresinde etkinliğin artırılması, vii) daha verimli sosyal yardım programlarını geliştirilmesi.

Macaristan'da benzer politikalar hayata geçirilmeye başlanmıştır. Buna göre, 2009 yılı bütçe açığının % 4 oranında tutulması planlandığından, kamu harcamalarını kontrol altına alacak tedbirler yürürlüğe konulmuştur. Bu bağlamda, yerel yönetim harcamalarının kontrol altına alınması, eğitim harcamalarının demografik eğilimlere göre azaltılması ve belli sübvansiyonların azaltılması hedeflenmiştir. Ayrıca kamusal ulaşım harcamalarında da kısıntıya gidilmektedir. Ayrıca ÖTV oranları artırılmış ve vergi dışı kamu gelirlerinde artış sağlamak için KİT ürünlerine zam yapılmıştır.

Krizden etkilenen ülkelerin başında gelen İzlanda'da ise finansal sektöre yönelik birçok tedbirin yanı sıra 2009 yılında % 14'e ulaşan bütçe açığını aşağıya çekebilmek için orta vadeli bir mali uyum kanunu çıkartılarak kamu harcamalarında özellikle de sermaye yatırımlarında kısıntıya gidilmesi, böylece de faiz dışı fazla verilmesi hedeflenmiştir. 2013 yılında vergi gelirlerinin GSYİH'ye olan oranının % 32'ye çıkması hedeflendiğinden vergi yükü artırılacaktır. Bu bağlamda, gelir ve kurumlar vergisi oranlarının artırılması, tüketim üzerinden alınan vergilerin daha da ağırlaştırılması ve teşviklerin kapsamının daraltılması planlanmıştır.

Yukarıdaki kredilendirme örneklerine, kemer sıkmaya yönelik sıkı para ve maliye politikası uygulamaları damgasını vururken aynı IMF, ABD'nin telkinleriyle Pakistan'da koşullarını gevşetmiş, hatta 2011 yılında KDV'ye geçiş ve sigaranın vergisinin artırılması gibi önlemlerin dışarıda tutulduğunda, genişletici sayılabilecek maliye politikalarının uygulanmasını kabul etmiştir. Çünkü daha önce de belirtildiği gibi, nükleer silaha sahip Pakistan Hükümeti bugünlerde, Taliban hareketinin yükselişiyle ilgili olarak ciddi sorunlar yaşıyor. Politik istikrar açısından, zaten krizle daralmış bir ekonomiyi daha da daraltmak ABD'nin Asya'daki çıkarları açısından iyi bir politika olmazdı. Bu nedenle de IMF, Pakistan'da bütçe açığının % 3,4'ten % 4,9'a çıkartılmasını kabul etti.

SORU 19

Krizde gündeme gelen Kredi Riski Swapları (CDS) nedir, nasıl çalışırlar?

YANIT:

1990'ların başlarında, J.P.Morgan Chase Co. kredi risklerini yönetmek (hedging) amacıyla, CDS'leri tasarladı. CDS, riske karşı koruma satan ve satın alan taraflar arasında yapılmış bir sigorta anlaşmasıdır ve bir kurumun ya da bağımsız bir tarafın spesifik bir bono yada kredisini, borcunu teminat altına alır. Alıcı bir ön ücret ve yıllık prim ödemek suretiyle söz konusu bono yada kredinin zararını teminata bağlatır. Anlaşma genelde beş yıllık olarak yapılır.

CDS'ler iki taraf arasında yapılmış kontratlardan sadece teminat (colleteral) ve üzerinde anlaşılmış marja tabidirler. Genelde telefonla yapılan tezgah üstü işlemlerdir. Diğer bir sözleşmeye gitmek isteyen üçüncü taraflara yeniden satılırlar. En endişe verici olan kısmı CDS'lerin karşı taraf riskine (counterparty risk) maruz olmalarıdır. Ön ödemeyi ve primleri tahsil eden sigortacı taraf ödeme güçlüğü nedeniyle sigortalıya bir para ödeyemezse ki, bu durum bono veya krediyi de etkiler, ya da sigortacı iflas ederse (*Bear Stearns* ve *AIG* örneği) bu durumda sigortalının teminatı sona erer, sigorta sona erer ve ödenmiş olan primler havaya uçar.

CDS'ler standart araçlar ya da teknik anlamda, gerçekte menkul kıymet de değildirler, çünkü şeffaf değildirler, her hangi bir değişime konu edilmezler, mevcut menkul kıymetler yasasına tabi değildirler ve regüle edilmezler. ISDA'nın en iyimser yorumuna göre piyasada nerede olduğu bilinmeyen CDS tutarı 62 trilyon ABD doları civarındadır. Bu, 62 trilyon ABD dolarlık bir risk demektir.

Teoride, bu tür türev araçlar risk azaltma (hedging) aracı olarak reel bir amaca hizmet ederler. Kreditörler ya da bonoları ellerinde tutanlar, bu alacaklarının ödenmesini garantilemek amacıyla sigorta ettirmek isterler. Sigortanın temel amacı da budur.

Bugün olan şey, belli varlıkları, bono ve kredileri konut yada işyeri gayrimenkul mortgage destekli menkul kıymet havuzlarını keşfeden fakat bu menkul kıymetlerin dayandığı kredilerin sahibi olmayan risk spekülatörlerinin bu araçları spekülatif kâr elde

etmek için kullanmalarıdır. XYZ Şirketinin sıkıntıda ve hissedarlarına ödeme yapamadığını düşünüyorsanız, bu hisseleri satın alarak ve bu bonolar için CDS primi ödeyerek -ki bu CDS'ler temerrüt söz konusu olduğunda bu bonoların nominal değerini ödeyecektir- spekülasyon yapabilirsiniz. Eğer diğer taraftan, XYZ şirketinin hisselerinin altın kadar kıymetli olduğunu düşünüyorsanız sizin düşüncenizin tersini düşürten bir tanıdık spekülatöre sigorta önerirsiniz. Bu yolla siz bütün primleri toplamayı ve sigorta tazminatı ödememeyi düşlüyorsunuz. Bu yüzde yüz spekülasyondur.

CDS'ler şöyle çalışır: Örneğin sizin eviniz, bu evle ilgisi olmayan başka birine sigortalanmaktadır, öyle ki eğer eviniz bir fırtınada uçup giderse evin bedeli o kişiye ödenir. Sigorta yapan kişi spekülasyon yapmakta, kumar oynamaktadır. Kötü haber, daha kötü kumarların oynandığıdır. Eşik altı ipotekli konut kredilerine yapılan CDS'ler mevcuttur. Bankaların, yatırım bankalarının, sigorta şirketlerinin, hedge fonların ve diğerlerinin satın aldığı bu eşik altı ipotek kredisi havuzlarının aşırı yüksek derecelendirilmesi ve ipoteğin nakte çevrilmesi nedeniyle, ipotek değerlerinin hızla düşmüş olması yeterince kötü bir durumdur. Daha kötüsü, bu spekülatörlerin, temerrüde düşebilecek nitelikte milyarlarca dolarlık sigorta almış ve satmış olmalarıdır. *AIG* örneğinde olduğu gibi bu sigortanın satıcıları temerrütler artmaya devam ettikçe yok olmaktadır. Ve bu sadece hikayenin başladığı yerdir. Saatli bomba çalışmaya devam etmektedir.

Hem borsada hem de kredi piyasalarında olan şey CDS piyasasında olan şeyin doğrudan bir sonucudur. Fed, *Bear Stearns*'ın iflasına izin veremezdi, çünkü bu bu şirketin kayıtlarındaki trilyonlarca dolarlık CDS'in silinmesi demek olurdu. Tüm bankalar ve kuruluşlar artık sigortalanamayacaklarını ya da hedge yapılamayacağını ilan edemezlerdi. Keza milyarlarca dolarlık zarar ettiklerini söyleyemezlerdi. Bu zararlar daha önceden sigorta ettirilmiş, oldukça yüksek düzeydeki zararlardır.

Bear Stearns'ın tüm ticari partnerlerinin maruz kaldığı karşı taraf riski öyle yüksek ve derindi ki, eğer *Bear Stearns* batsaydı, bu risk ve zararı çözüme kavuşturmak yıllar alırdı. Bu sağlam olmayan bir çözümdü. Bu nedenle Fed, *Stearns*'a likidite yardımı

yapmak zorundaydı. Aynı şey *AIG*'ın başına geldi. Bir yanlışlık yapmayalım. *AIG*'ın sigorta branşlarıyla ilgili hiçbir sorun yoktu. İşin gerçeği Fed, *AIG*'e nakit aktararak tarihindeki en iyi ticareti yaptı. Hisse aldı, garanti aldı ve 85 milyar ABD dolarını LİBOR + 7'den aktardı.

AIG'nin başına gelen kısaca şuydu: *AIG* aç gözlü davrandı. 30 Haziran itibariyle, şirket hisseleri ve daha kötüsü ipotekli konut kredileri üzerinden 441 milyar ABD dolarlık takas işlemi gerçekleştirdi. Bu şekilde sigortaladığı kâğıtların değeri düşünce ciddi zarar etti ve daha fazla teminat sundu. Sonraki akşam ratingi daha da düşünce, şirket, elinde mevcut olmayan, daha fazla teminat açıkladı.

Özetle, *AIG*'ın küçük bir şubesinde meydana gelen bir sıkıntı dünyanın en büyük sigorta şirketini parçaladı. Daha fazlası var. Bu sözü edilen araçlar bankalarda, yatırım bankalarında ve sigorta şirketlerinde yığınsal zararlara yol açıyorlar. Hedge fonları, kredi piyasaları ve borsa açısından bunun ne anlama geldiğini bilmek, bu sürecin nerede ve nasıl sona ereceğini anlayabilmek için çok önemlidir. (Shah Gilani, The Real Reason fort he Global Financial Crisis...the Story No One's Talking About, 18.9.2008, Money Morning, 25.10.2008).

Soru 20

Krize çözümler konusunda Monetaristler ile Keynesyenler arasındaki farklılıklar nelerdir?

Yanıt

Anti-kriz çözümler konusunda Keynesyen iktisatçılar ile Monetarist iktisatçılar arasında belli bir ayrışma söz konusudur. Öyle ki, Keynesyen iktisatçılar, doğrudan kamusal harcamalar biçimindeki maliye politikalarının daha etkili olduğunu savunurlarken, para politikasının bu bağlamda daha kısıtlı olduğuna dikkat çekerler. Goodhart Yasası'na atıfta bulunurlar. Buna göre, hükümetler para arzının kontrolünü sağlarlarsa, para politikaları iktisadi

olarak ilgisiz bir konuma gelir. Hükümet bir başka önlem alsa dahi, aşağı doğru gidiş para arzının etkisini azaltır. Keza, Keynesyenler sosyal refahı artıran kamu harcamalarından yanadırlar.

Diğer yandan, Monetarist iktisatçılar para politikasının çok daha etkili olduğunu savunurlar ve maliye politikalarının yetersizliğine vurgu yaparlar. Onlara göre, maliye politikalarının zamanlama sorunu mevcuttur. Yani, krize karşı kamusal alt yapı harcamaları yürütülürken, ekonomi yukarıya doğru çıkış halinde olabilir, böylece yükseliş ve iniş döngüsünü yumuşatmak için tasarlanmış olan müdahaleler krizi daha da kötüleştirebilir. Keza, kamusal harcamalar özel yatırımları dışlayabilir.

SORU 21

1930 ve 1990'ların depresyonlarından çıkarılan dersler bağlamında, bugünkü maliye politikalarının etkinliği nedir ? Mevcut kriz uygulanmakta olan maliye politikası araçlarını nasıl kısıtlamaktadır?

YANIT

Prof. Costas Lapavitsas:

Hükümetler, son derece dikkatli davransalar da, aslında tam olarak 1930'lardan dersler çıkarmıyorlar. Örneğin, 1930'larda ABD'de yatırım bankaları ile ticari bankaların açık bir şekilde ayrılması düzenlemesine gidilmişti. Böyle bir şey şu anda yok. Faiz oranlarını düşürdükleri doğru. Ancak bu bile piyasaya büyük miktarda likidite sunulması amacıyla yapıldı, faiz oranlarına ya da finansal kesimin borçlanma biçimine resmi kontrol getirilmesi amacıyla yapılmadı. Şimdilik bu tip şeylerin piyasa tarafından belirlenmesine izin veriyorlar.

1930'larda yaptıkları her şeyi yeniden yaptıkları doğru değil. Finansal sistemin ayağına dolanmamak konusunda oldukça dikkatli davranıyorlar.

1930'lardan çıkarılan dersleri, anlayabildikleri ölçüde, genişletici maliye politikasını desteklemek için kullanıyorlar. Fakat bu, devlet borçlanması ve para basılması anlamına geliyor. Ancak bugün, ABD ya da İngiltere hükümetlerinin borçlanması o kadar

kolay değil. Bu söz konusu ülkelerin aşırı borçlu olmalarından kaynaklanmıyor. Son 15–20 yılda izledikleri politikalar nedeniyle borç alabilecekleri yeterli iç tasarruf yok ve bu yüzden de dışarıdan borçlanmak zorundalar. Bu, özellikle de İngiltere için, o kadar da kolay değil. ABD için daha kolay, ancak bu ülkede bile, genişletici maliye politikaları için, Arap, Rus ya da Çin sermayesine ihtiyaç var.

Finansal sermaye borç miktarının yükselmesinden ve maliye politikasının desteklenmesi için gerekli olan para arzı artışından hiç hoşlanmaz. Finansal kesim bu konularda bir fren görevi görür. Finansal sermaye aynı zamanda devlet harcama yaparken ve maliye politikasını genişletirken de fren görevi görecektir. Finansal kesim talebi dizginleyecektir, çünkü bankalar aşırı genişlemiştir ve bilânçolarını düzeltmek zorundadırlar.

Finansal sektör bireylerin borçlarının aşırı genişlemesi anlamında da bir problemdir. Borç insanlar için bir pranga gibidir. Yıllardır insanlara borçluluğun iyi bir şey olduğu söylenmiştir. Şimdi insanlar bunun böyle olmadığını fark edeceklerdir. Finans, bireylerin üstünde baskı yaratarak onların gelirlerini elinden alan ve ekonominin genişlemesini durduran bir rol üstlenecektir. Hükümetler bu konuda bir şeyler yapmak ve finansal çıkarların gücünü kısıtlamak zorundadırlar. Ancak bu zorunluluğu anlamaları zaman alacaktır ve bu hiç kolay olmayacaktır, çünkü finansal çıkarlar hala çok güçlüdür.

Soru 22

Uygulanmakta olan para politikaları orta ve uzun vadede yüksek enflasyona neden olur mu? Neden merkez bankaları yıllardır söylediklerinin aksini yapıyorlar?

Yanıt

Prof. Costas Lapavitsas:

Merkez bankalarının yaptıkları gerçekten inanılmaz. Fed'in bilançosuna bakıldığında, para arzının birkaç ay önce 800 milyar ABD doları iken bugün 1,5 triyon ABD dolarına çıktığı görülür. Fed, sadece altı ay önce, kıyısından bile geçmeyi düşünmediği bir

şeyi yapıp bankaların finansal varlıklarını satın alarak bankalara yönelttiği para arzını fenomonik bir şekilde artırmıştır.

Diğer taraftan, bankalar uzunca bir süredir paranın üstünde oturuyorlardı. Şu anda para politikası, Marksistlerin uzun zamandır bildikleri sebeplerden ötürü, işe yaramamaktadır. Keynesyenler buna likidite tuzağı diyorlar – tam olarak aynısı değil ama bağlantılı bir fikir: Kriz sırasında öyle bir an gelir ki para, değer tutmanın tek yolu olur. Dolayısıyla finansal kurumlar merkez bankalarının kendilerine sağladığı şeyi stokluyorlar.

Bu potansiyel olarak enflasyona sebep olabilir. Fakat krizin şiddeti ve Japonya'nın geçmiş deneyimi nedeniyle bu konuda tereddütlüyüm. Japon merkez bankası da aynı şeyi yaptı, her çeşitten varlığı satın aldı ve bankaların kullandığı parayı genişletti. Bu hiç bir zaman enflasyona sebep olmadı. Hatta fiyatlar aşağı doğru olan eğilimlerini korudular. Burada da sebep stoklamaydı. Japonya'da kişiler ve firmalar para stokluyordu ve bunu kendi kötü durumda oldukları için yapıyorlardı. Aşırı borçlanma, gelecek hakkındaki belirsizlik, kişileri ve firmaları daha muhafazakâr yapmıştı.

Bundan sonra olacak olan budur. Kimse emin olamaz ama görünen o ki enflasyondan çok fiyat düşüşleri yaşanacak gibi. Fiyatlarda büyük bir şok yaşanacağı görülüyor; çünkü kapitalist işletmeler borç alamıyor, tüketiciler borç alamıyor ve kimse harcama yapmıyor. Borçlu tüketicilerin boyutları veri iken, bu durum yakın zamanda değişecek gibi gözükmüyor. İnsanlar bu ülkede (İngiltere'de) harcanabilir gelirlerinin % 160'ını geçecek şekilde aşırı borçlu durumdalar. ABD'de de benzer bir durum söz konusudur.

Başka bir değişle, para politikası sınırlarına ulaşmıştır. Hakim sınıflar bunun farkına vardılar ve maliye politikalarına geçiş yaptılar. Maliye politikası solun önüne çeşitli ihtimaller koymaktadır. Bu politikalar geçmiş yıllarda, finansal kesim karşı çıktığından, hiçbir şekilde adı anılamaz bir şeydi. Bu politikalar, solun farklı esaslar üzerinde, ekonomide neyin, nasıl yapılması (vergi indirimleri mi, kamu harcamaları mı?) gerektiği konusunda tartışmasına olanak tanımaktadır. Bu bizi sol kesimin çıkarları ve arzularıyla çok daha fazla örtüşen bir zemine götürmektedir.

SORU 23

Krizle ilgili olarak metropol kapitalist hükümetlerin aldıkları önlemler, krizden çıkmak için yeterli olabilir mi?

YANIT

Kriz çıktığından bu yana ağırlıklı olarak metropol kapitalist ülkelerde olmak üzere krizin derinleşmesini önleyebilmek için sırasıyla; finans sektörüne 5 trilyon ABD dolarının üzerinde likidite aktarıldı, baz faiz oranları hızla sıfır seviyelerine kadar düşürüldü, mevduatlara ve bankaların kendi aralarındaki borçlanmalara sınırsız devlet teminatı getirildi, kısmi banka vb. devletleştirmeleri yapıldı, özel sektör şirket devirleri hızlandırıldı, vergi oranlarında indirimler, vergi iadeleri ve işsizlik yardımı ödemeleri gerçekleştirildi, büyük çaplı doğrudan kamusal yatırımlar biçiminde kamu harcamaları planlanıyor, G-20 Londra Zirvesi'nde IMF'yi güçlendirici, dış ticareti kolaylaştırıcı, güveni yeniden tesis etmeye yönelik çok sayıda önlem açıklandı, IMF krizde olan ülkelerle stand by görüşmeleri başlattı. Tüm bu destek paketlerinin boyutları ABD gibi ülkelerde milli gelirlerinin % 70'ini buldu. Yani, kapitalist hükümetler kapitalizmi korumak için her türlü para, maliye politikaları ve doğrudan müdahaleleri kullandılar.

Tüm bunlara rağmen, resmi ağızlara göre hala krizin dibi görünebilmiş değil, hala bankalar sistemi normale döndürecek kredileri vermiyorlar, verdiklerini geri çağırıyorlar. Çünkü; bankalar da ticari kuruluşlardır, geri ödeme yapamayacak birey ya da kurumlara kredi vermezler. Keza, kendileri yüksek düzeyde borçludurlar. Ayrıca, baz faiz oranları en diptedir, sıfırın altına inmesi beklenemez. Baz faiz oranları düşse dahi, ticari oranlar yüksek kalabilir.

Yani, çok ciddi krizlerde faiz oranları işe yaramamaktadır.

Kısaca, alınan bu önlemlere rağmen resesyonu önlenememiştir. Bu önlemler, hafifletici etki yapabilir ya da resesyonun biçimini değiştirebilir. Kriz kapitalist üretim tarzının kaçınılmaz sonucu olan aşırı sermaye birikimi krizidir; çok fazla sermaye az sayıda kârlı yatırım fırsatını kovalamaktadır. Para pompalamak aşırı birikmiş sermayeyi yok etmek ya da devalüe etmek gibi bir işleve sahip değildir. Tersine aşırı birikimi daha da artırır, sorunları

gelecek için biriktirir. Bir sonraki krize zemin hazırlar.

Soru 24

Krize karşı neden kitleler, emekçiler gerekli tepkiyi açıkça göstermiyorlar ya da neden muhalefetin düzeyi bu denli zayıf? Bu durum geleceğimizi nasıl etkileyecektir, ne yapılmalıdır?

Yanıt

Önümüzde ciddi sorunlar ve tehlikelerin bulunduğu bir gerçektir. Özellikle son 30 yıldır, halkın yanında olduğunu ileri süren siyasal partiler piyasa ekonomisinin kölesi olmuş durumdalar, öyle ki sözde sosyal demokratlar dahi eğitim, sağlık, sosyal refah hizmetlerinin piyasalara terk edilmesine sessiz kaldılar. İşçi sendikalarının başındaki sendika bürokratları kapitalizm yanlısı politikaların kuyruğuna takıldılar ve kapitalist sömürüyü gerçekte sorgulamadılar, görmezden geldiler. Sesleri çıkması gerekenlerin ya hiç sesleri çıkmıyor, sesleri çıkanlar ise bilerek ya da bilmeyerek "hepimiz aynı gemideyiz" çarpıtması altında, faturanın emekçilere kesileceğini bile bile kapitalizmin kurtarılmasına yardımcı oluyorlar.

Sendikalar, siyasal partiler, sivil toplum örgütleri mücadele yerine, krizin sorumlularını kurtarmayı seçtiğinde bu, aşırı sağ popülizmin güçlenmesine yol açacaktır. Medyanın da desteğiyle, etnik kimliklere karşı histerinin körüklemesini fırsat bilerek, bu sağ-muhafazakâr partiler yeni günah keçileri yaratacaklar ve giderek yaygınlaşan 'linç kültürünü' kapitalizmin sorunlarını unutturmakta kullanacaklardır.

Diğer yandan, özellikle gelişmiş kapitalist ülkelerde olmak üzere, dünyanın hemen her yanında, çalışan sınıflar tüketici kredileri, konut kredileri, kredi kartları, özel emeklilik fonları vb. araçlarla finansal sektörün bir parçası haline getirilmişlerdir. Dolayısıyla bu piyasalarda ortaya çıkan bir krizin aşılmasıyla bu geniş kitlelerin de sorunlarının çözüleceği beklentisinin yaygın bir şekilde insanlara yerleştirilmesi toplumsal muhalefetin önünü kesmektedir. Son 30 yıldır uygulanan neo-liberal ideolojinin emekçileri de düşünsel düzeyde etkileyerek, sınıfsal çıkarları yönünde tavır

almalarını engellediği açıktır.

Özetle geleceğimiz, bugün karşı karşıya olduğumuz ekonomik ve politik mücadelenin sonuçlarıyla şekillenecek. Bu bağlamda yaşadığımız kriz dönemi kapitalizmin de geleceğini belirleyecektir.

KRİZ SÖZLÜĞÜ

§

ALT-A KREDİLER (ALT-A)

Mortgage sisteminde (ipotekli konut kredisi) kredi talep edenlere ilişkin yapılan derecelendirme temel olarak dört kategoriye ayrılır. Bunlar, en az risklilere verilen prime krediler, daha fazla risk taşıyanlara verilen jumbo krediler, riskli kategoride sayılabileceklere verilen Alt-A krediler ve yüksek risk taşıyan subprime kredilerdir. Bu sınıflandırmada temel olarak *Fair Isaac & Company* tarafından geliştirilen bir kredi skoru endeksi olan FICO endeksi kullanılmaktadır. Endeks 300 ile 850 arasında değişmekte ve yukarı çıkıldıkta risk azalmaktadır. Alt-A krediler endekse göre 640 ile 730 arası puan alanlara verilen kredilerdir. Bunların subprime kredilerden temel farklılığı son 12–24 ay içerisinde kredi ödemelerinde sorun yaşayanlara veya son birkaç yıl içinde iflas etmiş olanlara verilen krediler olmalarıdır.[1]

ARTI DEĞER (SURPLUS VALUE)

Artı değer kavramını ilk olarak ortaya atan Marx'a göre artı değer, üretenlerin yaşamaları için gerekli olan sosyal bir üründür. Ölçüsü emek zamandır, dolayısıyla artı değer, üretenlerin ödenmemiş emek zamanlarının bir birikimli ürünüdür. Kapitalist toplumda, artı değere kapitalistler tarafından kârın kaynağı olarak el konulur.

1 Gorton, Gary B., a.g.e., s. 2-3.

Kapitalist, özel mülkiyet anlamında üretim araçlarının sahibidir. Dolayısıyla işçilerin yaşamak için işgüçlerini kapitalistlere satmaktan başka çareleri yoktur. Dolayısıyla kapitalist sadece üretim araçlarının sahibi değil, üretimde kullanmak için satın aldığı emek ya da işgücünün ve üretilen ürünün de sahibidir. Ücretleri ödedikten sonra kapitalist artı değerin sahibi olur. Bu, işçilerin ödenmiş olan emeklerinin üzerinde kalan bir değerdir.

Artı değer şöyle bir örnekle açıklanabilir: Saat ücreti olarak 10 TL'lik anlaşma yapıldığını varsayalım. Bu anlaşmaya göre işveren işçiyi bir ayakkabı makinesinin başında çalıştırdığında ve işçi her 15 dakikada 10 TL tutarında bir ayakkabı ürettiğinde, kapitalist her saat için 40 TL karşılığı iş elde eder ve işçisine saat başına bunun 10 TL'sini öder.Kalan 30 TL artı değeri oluşturur ve kullanılan malzeme (örneğin deri), makinenin eskime payı, sabit maliyetler, sermaye kullanım maliyeti (faiz), kira ve vergi vb. bu değerden düşüldükten sonra geri kalan kısım kapitalistin net kârını olur.

Sermaye olarak biriken artı değer toprak sahiplerine, bankerlere ve diğer asalak sınıflara dağıtılırken diğer yandan da sosyal dokunun korunabilmesi için yapılan çeşitli harcamalarda kullanılmak üzere sermaye gelirleri üzerinde alınan vergi biçiminde de kullanılır.

Bir ekonomideki toplam artı değer (mass ya da artık değer hacmi) = Net dağıtılmış karlar + dağıtılmamış karlar + net faiz + net kira + net üretimden alınan vergiler + royalty + lisanslama + leasing gibi faaliyetlerle ilgili net edinimlerden oluşur.

Marx'ın kapitaldeki artı değer tanımı temelde kar + faiz + kiradan oluşur. Dönem gereği vergi ve royalty türü kesintiler dikkate alınmamıştır. Marx'ın yaşadığı dönemdeki kamu harcamalarının GSMH içindeki payının sadece % 5'ler civarında olduğu dikkate alındığında bu anlaşılabilir bir hesaplamadır. Bugün bu pay % 30–50 arasındadır. Bu da artı değerin paylaşımında vergilerin dikkate alınmasını gerekli kılar.

İşçi artı değere sahip çıkamaz, çünkü ayakkabı makinesi gibi üretim araçlarına sahip değildir ya da üretilen ürünün sahibi değildir. Ayrıca ücreti üzerindeki pazarlık gücü kanunlarla ya da piyasa koşullarıyla (arz/talep) ile kısıtlanmıştır.

İşbölümün olduğu tüm toplamlarda ekonomik artık (sosyal fazla) vardır. Kapitalist toplumdaki artı değerin farklılığı onun sermaye biçimine dönüşmesidir. Yani, artı değer kapitalist bir toplumda üretimin varlık nedenidir. Sadece artı değer yaratan emek desteklenirken, üretken olmayan emek elimine edilir.

Kapitalistler işçi sınıfı üzerinden yarattığı artı değer miktarını iki yolla artırabilir: Mutlak artı değer (örneğin ücretler sabit tutulurken çalışma saatlerinin uzatılması) ve nispi artı değer (verimliliklerin artırılması).

Ücretler belli bir düzeye kadar kısılabilir. Zira eğer ücretler, geçimlik düzeyin altında kalacak şekilde tutulursa, işçiler kendilerini yeniden üretemeyecekler ve kapitalistler yeterli işgücü (dolayısıyla da artı değer) bulamayacaktır. Ayrıca ücret kısıtlamaları işçilerin tepkilerine neden olur. Buna karşılık ücret mallarının fiyatları, çeşitli şekillerde düşük tutulmak suretiyle ücret artışları dizginlenebilir. İşgücü verimliliğinin genel olarak, teknolojik buluşlar ve rasyonalizasyon ile artırılması ise saat başına çıktıyı artırarak nispi artı değeri böylece de karı artırır.

Öte yandan, Marx'a göre, bir yandan emekten daha fazla artı değer yaratma çabası biçimindeki sömürü, diğer yandan bu sömürüye karşı direnç kapitalist toplumlarda sosyal sınıflar arasındaki çatışmanın özünü oluşturur ve bu çatışma bazen durgunlaşıp gizlense de bazen açık bir sınıf savaşına dönüşür ve kapitalist krizlerin özünde yatan şey de kapitalizmin anarşik üretim yapısının yanı sıra emek ve sermaye arasındaki bu uzlaşmaz çelişkidir.

AŞIRI KAPASİTE YATIRIMI (ATIL KAPASİTE - EXCESS CAPACITY)

Kapasite kullanım oranları ile kriz bağlantısı kurulurken üzerinde durulan en önemli kavram atıl kapasite kavramıdır. Atıl kapasite, bir firmanın tasarlandığından daha düşük ölçüde hâsıla ürettiği durumun adıdır. Ya da, firmanın cari talebi karşılayabileceğinin üstünde bir sermaye yatırımı yapması demektir. Bu, genelde piyasa talebinin, firmanın potansiyel olarak piyasaya arz edebileceğinin altında olduğu bir durumdur. Mikro düzeyde ise marjinal maliyetin ortalama maliyetin altında kaldığı bir durumdaki üretimi anlatır. Yani, atıl kapasite söz konusu olduğunda

üretimi artırarak ortalama maliyetleri düşürmek mümkündür.

Atıl kapasite, üretim birim maliyetini en aza düşürmek için hâsılada ortaya çıkması gerekli artış cinsinden hesaplanır. Doğal tekel ve tekelci rekabet piyasasının temel özelliğidir. Talep arttıkça firmalar topak, bölümlenemeyen bir şekilde daha fazla yatırım yapmak ve kapasiteyi artırmak zorunda kalırlar ya da piyasaya yeni rakiplerin girmesini önlemek amacıyla aşırı kapasite yatırımı yaparlar.[2] Keza, firmaların talepte ortaya çıkabilecek geçici dalgalanmalara karşı yeterli üretim kapasitesine sahip olma ihtiyacı da aşırı kapasite yatırımlarına ya da atıl kapasiteye yol açar

Aşırı kapasite yatırımının boyutlarının büyüklüğü, firmanın ürettiği mallara olan piyasa talebinin dolayısıyla da sanayinin içinde bulunduğu durumun iyi bir göstergesidir. Keza, firmanın sabit maliyetlerini karşılayamaması, böylece de zarar etmesi anlamına gelir.

Aşırı kapasite yatırımları ya da atıl kapasite durumu kapitalist sistemin kaçınılmaz bir şekilde ürettiği bir fasit döngüdür ve fiyat deflasyonuna, kar oranlarının azalmasına ve ekonomik krizlere neden olur. Yani, aşırı kapasite yatırımı iflaslara, iflaslar kapasitelerin dengelenmesine, bu da şirketlerin yeniden yapılandırılmasına ve o da aşırı kapasite yatırımlarına neden olur ve döngü yeniden başlar. Hükümetler, iflas mahkemeleri aracılığıyla batmakta olan şirketleri borç batağından kurtarıp yeniden iş hayatına döndürdüklerinde, atıl kapasite tekrar oluşur ve bir sonraki dönemde tekrar iflaslara neden olur.

2 OECD (1993), Glossary of Industrial Organisation Economics and Competition Law, Der. R. S. Khemani and D. M. Shapiro, commissioned by the Directorate for Financial, Fiscal and Enterprise Affairs

AŞIRI ÜRETİM (EXCESS PRODUCTION)

Krizle ilgili önemli bir diğer kavram aşırı üretimdir. Aşırı üretim, piyasaya arz edilen ürüne olan talebin üzerinde bir üretimin var olduğu durumdur. Bu, fiyatların düşmesine ve stokların artmasına neden olur. Yani, aşırı üretim satılamayan mal stoklarının birikmesi, tüketime nazaran üretimdeki aşırılık demektir.

Ekonomik krizlere neden olan aşırı üretim kapitalizme özgü bir durumdur. Çünkü kapitalizm öncesi toplumlarda aşırı üretim bir refah, zenginlik artışı göstergesidir. Kapitalist toplumda ise üretimin kar için yapılması nedeniyle, aşırı üretim sonucunda bazı malların satılamaması, dolayısıyla da karın realize edilememesi olumsuz bir durumdur. Zorunlu olarak, ürün fazlalığı karın oluşumunu sekteye uğratır.

Aşırı üretim, kapitalist işletmeleri stoklarını temizleme bağlamında üretimlerini kısmaya yöneltir. Üretimdeki bir azalma istihdamı azaltır, bu da tüketimde azalmaya neden olur. Aşırı üretim, üretimin tüketimden fazla olma halini anlattığından, tüketimdeki azalma, sorunu daha da ağırlaştırır. Böylece sorun sürekli kendini besleyen bir kısır döngüye dönüşür. Bu döngüde aşırı stok, işletmenin üretimi kısmasına, böylece istihdamı azaltmasına neden olur ki bu da stoklara olabilecek talebin azalmasına yol açar. Fiyatlar genel seviyesindeki düşüş anlamına gelen deflasyon, üretimin kısılmasına neden olur, çünkü kar azalır.

Klasik İktisat Kuramı içinde yer alan Say Yasası'na göre, talebi olan bir maldan daha fazla üretim yapıldıkça, bu diğer mallar için daha fazla talep yaratır. Böylece her arz kendi talebini yaratır. Bu bağlamda aşırı üretim biçiminde bir sorun kapitalist piyasa ekonomilerinde doğmaz. Ancak, tarihsel olarak bu yasa doğrulanmamış, hatta 1929 ve 2008 ekonomik krizleriyle geçersizliği ortaya konmuştur. Nitekim Keynes, aşırı üretim sorunuyla ilgili olarak, devletin efektif talep yaratarak nasıl bu sorunla baş edebileceğini ortaya koymuştur. Efektif talep, üretim düzeyiyle uyumlu bir tüketim düzeyini anlatır. Eğer efektif talebe erişilebilirse, stok sorunu kalmayacağı için aşırı üretim de olmayacaktır.

Marx, Kapital'de, kapitalizmin nasıl aşırı üretime doğru kalıtımsal bir eğiliminin olduğunu ortaya koyar ve bu bağlamda da

sermaye birikimi ve aşırı üretimle kapitalist krizler arasındaki bağlantıyı kurar[3].Bu açıdan, Marksist diyalektik materyalist perspektiften aşırı üretimle ilgili devlet müdahalesinin son tahlilde faydası yoktur.

Aşırı üretim, aşırı kapasite yatırımlarına atıfta bulunur. Bu, yapılan sermaye yatırımları sonucunda artan verimliliklerle piyasaya emebileceğinin çok üstünde mal sunulması şeklinde kendisini gösterir. Ayrıca, aşırı üretim kapitalistler arasındaki rekabetin de bir sonucudur. Kapitalistler pazar paylarını artırabilmek, en azından koruyabilmek için, üretim kapasitelerini genişletici yatırımlara yönelirler.

Aşırı üretimin kısmi olarak aşıldığı noktalarda bile atıl kapasite krizi onun yerine geçmiştir. Bu sadece, kapitalizmin üretim kapasitesinin büyük bir kısmını aylak bırakarak işleyebilmektedir. Bunun en güzel örneği küresel otomotiv sanayisidir. Bu sanayinin devleri dünyanın her yerinde fabrikalar kurdular ve piyasa için rekabet halindeler. Yılda 80 milyon araçlık bir kapasite kurmalarına rağmen, yılda ancak 60 milyon araç satabilmektedirler. Yani üretim kapasitelerinin ancak % 75'ini kullanabiliyorlar. Bu da sermaye yoğun üretim hatlarının getirisini ciddi bir şekilde azaltmaktadır.[4]

Eşikaltı Konut Kredileri (Subprime Mortgage)

Mortgage sisteminin en temel özelliklerinden birisi kredi talep edenlere ilişkin geçmiş kredi performansları, mevcut ödeme güçleri gibi ölçütlere göre bir derecelendirme yapılması ve derecelendirmeye göre kredi şartlarının belirlenmesidir. Yapılan bu derecelendirmeye göre kredi talep edenler farklı kategoriler altında sınıflandırılmakta olup, en az riskli krediler prime, herhangi bir kredi geçmişleri olmayan veya çok kötü olan ve düzenli bir geliri olmayanlara verilen derecelendirmeye dahi tabi tutulamayan en riskli krediler ise subprime krediler olarak adlandırılmaktadır.

Bir mortgage kredisinin eşikaltı kredi olarak tanımlanabilmesi için dört farklı ölçüt kullanılabilmektedir: (1) Konut kredisi

3 Marx, Karl, *Capital*, Cilt III, Bölüm 3, The Law of the Tendency of the Rate of Profit to Fall, Bölüm: 13, The Law As Such, www.marxist.org/archive/marx/works, (20.7.2009).

4 Bond, Patrick, What is crisis of overproduction, www.marxmail.org (10.7.2009).

sağlayan banka ve diğer finansal kuruluşların kredilerin izlenme derecesini belirlemek için kullandıkları sınıflandırmaya göre kredileri eşikaltı olarak tanımlamaları, (2) Risk derecelendirmesinde herhangi bir kategoriye dahi girmeyen finansal açıdan zor durumda olanlara kredi vermekte uzmanlaşan banka ve finansal kuruluşlar tarafından verilen krediler, (3) Diğer kredilere göre yüksek faiz oranları ve işlem maliyetleri içeren krediler, (4) Eşikaltı konut kredisi içeren ve menkul kıymetleştirilerek satışa sunulan krediler.[5]

Forward Sözleşmeler (Alivre Sözleşmeler - Forwards)

Çok uzun süredir ticari işlemlerde kullanılan forward sözleşmeler başta tahıl, zeytin vb. tarımsal ürünler ile madenler ve döviz türleri olmak üzere belirli bir malın/dövizin önceden belirlenen bir fiyattan yine belirli bir vadede alınmasını/satılmasını içeren sözleşmelerdir.

Forward sözleşmeler dayanak varlıklar itibariyle future sözleşmeler ile paralellik arz etse de, aralarındaki temel farklılık future sözleşmeler organize bir piyasada işlem görüyor iken forward sözleşmelerin tezgâh üstü (over the counter) piyasalarda işlem görmesidir. Forward sözleşmeler organize olmayan piyasada taraflar arasında yapılması nedeniyle standart hükümler taşımazlar ve el değiştirme imkânları çok sınırlıdır. Ayrıca future sözleşmelerde organize piyasada işlem görmesi nedeni ile bir takas mekanizması devreye girer ve tarafların sözleşmenin gereklerini yerine getirmesini garanti ederken, forward sözleşmelerde bu şekilde bir mekanizma kurulmamıştır.[6]

5 Gerardi, Kristopher, Lehnert, Andreas, Sherlund, Shane ve Willen, Paul, (2008) "Making Sense of the Subprime Crises", *Brooking Papers on Economic Activity*, Sonbahar, s. 6.

6 Kolb, Robert W. (1997), *Futures, Options and Swaps*, UK: Blackwell Business, 2. Baskı, s. 3-4.

FUTURE SÖZLEŞMELER (VADELİ İŞLEM SÖZLEŞMELERİ - FUTURES)

Future sözleşmeler organize piyasalarda işlem gören, belirli bir malın, dövizin veya menkul kıymetin önceden belirlenen bir fiyattan belirli bir vadede el değiştirmesini içeren sözleşmelerdir. Future sözleşmelerin organize piyasada işlem görmesi ve bu piyasalar bünyesinde bir takas mekanizmasının bulunması nedeniyle vade sonunda fiziki uzlaşıdan ziyade nakdi uzlaşı geçerlidir. Yani vade sonunda taraflar sözleşmeye konu malı ve belirlenen bedeli takas etmez, bunun yerine önceden belirlenen fiyata göre oluşan fark bir taraftan diğerine transfer edilir.

Türkiye'de 2005 yılında işlemlere başlayan Vadeli İşlemler ve Opsiyon Borsası'nda (VOB) hali hazırda future sözleşmeler işlem görmektedir. VOB'da İMKB 100 ve 30 endekslerine, Devlet İç Borçlanma Senetleri faizlerine, ABD dolarına, euroya, pamuğa, buğdaya ve altına dayalı vadeli işlem sözleşmeleri işlem görmektedir. Başta hisse senedi endeksleri ve döviz sözleşmeleri olmak üzere 2009 yılı Mart ayında toplam 19,6 milyar TL'lik bir işlem hacmi oluşmuştur.[7]

HEDGE FONLAR (HEDGE FUNDS)

Hedge fonlar, üzerinde uzlaşılmış bir tanımları bulunmasa da genel olarak profesyonel yatırımcılar tarafından yönetilen, geniş katılıma açık olmayan ve yüksek risk iştahları olan yatırım kuruluşları olarak tanımlanır. Ancak bu tanımın hedge fonları private equity şirketleri (özel sermaye şirketleri) gibi diğer fonlardan ayırmada yetersiz olduğu ileri sürülmektedir. Dolayısıyla yukarıda sayılan unsurların yanma hedge fonların kısa vadeli yatırım yaptıkları -private equity genellikle uzun vadeli yatırım yapar- yüksek kaldıraç kullandıkları ve türev araçlara yoğun olarak yatırım yaptıkları eklenmektedir.[8]

Küresel kriz sürecinde hedge fonlar üzerinde yoğun bir tartışma yaşanmasının ana nedeni bunların yoğun türev araç kullanımı ile menkul kıymetleştirme işlemleri sonucunda ortaya çıkan riski

7 Aylık Borsa Verileri, (01.03.209-31.03.2009), www.vob.org.tr

8 Garbaravicius, Tomas ve Dierick, Frank (2005), "Hedge Funds and Their Implications for Financial Stability", European Central Bank, *Occasional Paper Series*, No:34, Ağustos, s. 6-7.

bütün sisteme yaymaları ve sınırlı sayıda yatırımcısının bulunması nedeni ile ilgili ülkelerin sermaye piyasası otoritelerinin denetimi dışında kalmalarıdır.

Bütün dünyada önemli bir risk unsuru olarak görülen hedge fonların Türkiye'de de kurulabilmeleri amacı ile Sermaye Piyasası Kurulu tarafından 2006 yılında "Serbest Yatırım Fonları" adı altında bir düzenleme yapılmıştır. Bu düzenleme ile serbest yatırım fonları sadece kurumsal yatırımcılar ile büyük yatırımcıların katılabileceği fonlar olarak tanımlanmış ve önemli esneklikler getirilmiş, ancak hâlihazırda Türkiye'de kurulu bulunan bir hedge fon bulunmamaktadır. Diğer taraftan, yurtdışı merkezli fonlar Türkiye'de yatırım yapabilmektedirler.

Kapasite Kullanım Oranı (The Rate of Capacity Usage)

Kapasite kullanım oranı, bir işletmenin ya da bütün olarak bir ekonominin yerleşik üretim kapasitesinin ne kadarını fiilen kullandığını anlatır. Yani, yerleşik sermaye donanımı altında üretilen fiili hâsıla ile eğer kapasite tam kullanılmış olsaydı üretilebilecek potansiyel hâsıla arasındaki ilişkiyi anlatır.

Piyasa talebi arttığında, kapasite kullanımı da artar. Talep düştüğünde, kullanım azalır. Ekonomistler ve bankerler kapasite kullanım oranlarını sıklıkla enflasyon belirtisi olarak izlerler, çünkü kapasite kullanım oranları % 82–85 aralığında bir yerde olduğunda enflasyon oluşması beklenir. Atıl kapasite ise, hasıla büyümesine izin veren yeterli bir talebin mevcut olmadığı durumu anlatır.

Kapasite kullanım oranı, üstü kapalı olarak üretim faktörlerinin ne kadar etkin kullanılıp kullanılmadığını da gösterir. Metropol kapitalist ülkelerde aşırı sermaye birikimi ve aşırı kapasite yatırımlarının bir sonucu olarak pek çok sanayi kronik bir atıl kapasite sorunu yaşanmaktadır.

Kapasite kullanım oranı, fabrika bazında ve üretim sektöründe hesaplanır ve sanayinin ve ekonominin bütününe ait oranlar buradan hesaplanır. Tam kapasitede bu oran normalde % 100 iken (operasyon oranı) bu oran % 100'ün üstündeyse, bu kapasite üstü üretimi (overcapacity), altındaysa atıl kapasite (excess capacity-surplus capacity) durumu olduğunu gösterir.

Tam kapasite, işletmenin makine ve ekipmanını tam olarak kullanarak normal ve gerçekçi koşullar altında ulaşabileceği maksimum üretim/hâsıla düzeyidir. Bu düzey iki yöntemle belirlenebilir:

- Fiili üretim değeri (satışlar) / fiili kapasite kullanım oranı = Tam kapasite üretimin piyasa değeri: 1.200.000 TL / 0,80 = 1.500.000 TL
- Üretim miktarı (adet) X satış fiyatı = Tam kapasitede üretimin piyasa değeri
  25.000 adet X 4,50 TL = 112.500 TL. Böylece,
  Kapasite kullanım oranı = fiili üretim/tam kapasite üretim X 100,
  ya da
  fiili hasıla/potansiyel hasıla
  olarak formüle edilir.

Potansiyel hasıla ise teknik ve iktisadi olarak iki türlü tanımlanır. İlkinde mevcut sermaye stoku ile kısa vadede üretilebilecek maksimum hasıla anlatılırken (böylece standart kapasite kullanım oranı, fiili hasıla/veri sermaye stokunda birim zamanda üretilen hasıla ortalaması rasyosudur), ikincisi fiili hasıla/ortalama üretim maliyetlerinin yükselmeye başladığı noktadan itibarenki hasıla düzeyi rasyosudur.

İktisadi kapasite kullanım oranı ile ilgili bir diğer kavram sermaye kullanımı oranıdır (capital utilization). Sermaye kullanımı veri hasıla düzeyi ve veri girdi fiyatlarında arzu edilen sermaye stokunun/fiili sermaye stokuna rasyosudur. Ya da akım sermayenin/stok sermayeye oranını gösteren rasyodur. Sermaye stokunun sermaye kullanım oranıyla çarpılmasından akım sermaye miktarı elde edilir.

Sermaye kullanım oranı ile iktisadi kapasite kullanım oranı arasındaki fark, bize sermaye stokunun eksik kullanımı ve optimal hasıla üretiminin altında ya da üstündeki üretim hakkında bilgi verir. Böylece sermaye kullanım oranı mevcut sermaye stokunun ne kadarının kullanıldığını verirken, kapasite kullanım oranı kısa ve uzun dönem denge koşulları hakkında ve yatırımlar için teşvik edicilik ya da tersi hakkında bilgi verir.

KREDİ RİSKİ SWAPLARI (CREDIT DEFAULT SWAPS-CDS)

CDS'ler birer finansal türev araç olan swap sözleşmelerinin bir alt türü olarak tasarlanmışlardır. Diğer türev araçlar gibi temel olarak gelecekte ortaya çıkabilecek risklerden korunma amacıyla kullanılmak üzere geliştirilmiştir. CDS'lerin konusu menkul kıymetleştirme suretiyle satılan kredi alacaklarıdır ve bu alacakların geri ödenmemesi riskine (default risk) karşı bir koruma mekanizması sunmaktadır. CDS sözleşmelerinde, sözleşmeyi satan taraf bir geri ödememe riski oluştuğunda ilgili menkul kıymeti üzerinde yazan fiyattan satın almayı taahhüt eder. Sözleşmeyi satın alan menkul kıymet sahibi için bir sigorta mekanizması olan bu risk transferi sonucunda sözleşmeyi satan taraf bir prim kazancı elde eder.[9]

LİBOR (LONDON INTERBANK OFFERED RATE)

İngiliz Bankalar Birliği tarafından, bankalar arası piyasada uygulanan faiz oranları dikkate alınarak, 10 farklı döviz türü için her gün açıklanan gösterge faiz oranıdır. Bankalar, menkul kıymet şirketleri ve yatırımcılar tarafından gösterge faiz olarak kullanılmaktadır. Ağustos 2008 itibariyle ABD doları için 3 aylık faiz oranı % 2,79'dan, Ocak 2009 itibariyle % 1,18'e düşmüştür.[10]

MENKUL KIYMETLEŞTİRME (SECURITIZATION)

Finansal kuruluşlar ve şirketler tarafından farklı varlık türlerinin bir havuzda toplanması, bu havuzdaki varlıkların gelirlerine bağlı olarak menkul kıymet ihraç edilmesi ve ihraç edilen menkul kıymetlerin gelirinin varlıkların sahibi finansal kuruluşa veya şirkete, havuzdaki varlıkların gelirinin ise menkul kıymet yatırımcılarına aktarılması işlemleri bir bütün olarak menkul kıymetleştirme olarak adlandırılmaktadır. Menkul kıymetleştirme 1970 yıllarda ABD'de mortgage kredilerinin menkul kıymetleştirilmesi ile başlamış, daha sonra 1980'li yıllardan itibaren diğer varlıklar da

9 Neal, Penny (2008), "The Subprime Mortgage Crisis: Lessons for Regulators", *Policy*, 24 (2), Kış, s. 21.

10 http://www.bbalibor.com (04.03.2009)

havuza dahil edilmiştir.[11]

Küresel kriz sürecinde menkul kıymetleştirmenin merkezi bir rol oynamasının arkasında bu işlemin temel bir özelliği yatmaktadır. Menkul kıymetleştirme işlemi ile farklı risk düzeylerindeki varlıklar bir havuzda toplanabilmekte, böylece yatırımcılara kolayca satılamayacak yüksek riskli varlıklar düşük risk taşıyan varlıklar ile birlikte pazarlanabilmektedir. 2008 krizi öncesinde de özellikle yüksek riskli subprime ve Alt-A krediler, diğer düşük riskli krediler ile bir havuzda toplanarak yatırımcılara satılmış, bu işlem sonucunda elde edilen gelirler ile yeni krediler verilmiş ve kredi hacmi önemli oranda genişlemiştir. Subprime ve Alt-A kredilerin geri ödenmesinde problemler yaşanması ile birlikte, bunların dahil olduğu varlık havuzlarında ve dolayısıyla bunlara dayalı olarak çıkarılan menkul kıymetlerin değerinde önemli oranda düşüşler yaşanmıştır ve böylece bu menkul kıymetlere yatırım yapan şirketler, finansal kuruluşlar ve yatırım fonları önemli oranda zarar etmişlerdir.

MORTGAGE

2008 yılında tüm dünyayı etkisi altına alan küresel krizin başlangıç noktası olarak kabul edilen mortgage sistemi, başta ABD ve diğer gelişmiş ülkelerde olmak üzere uzun süredir uygulanan uzun vadeli krediler ile konut satılmasını ve bu kredilerden doğan alacakların menkul kıymetleştirilmesini içeren bir konut kredisi sistemidir. Mortgage sisteminde konut kredisi veren bankalar ve diğer finansal kuruluşlar bu kredilerden doğan alacaklarının teminatı ile menkul kıymet çıkarmakta ve bu menkul kıymetlerin satışı ile elde edilen kaynaklar ile kredi vermek için gereken finansmanı sağlamaktadırlar.[12]

Türkiye'de de 2007 yılında yayımlanan Konut Finansmanı Sistemi Kanunu ile gelişmiş ülkelerdekine benzer şekilde konut kredilerine ilişkin alacakların menkul kıymetleştirilmesine dayanan bir sistemin kurulması için yasal düzenleme yapılmış, ancak

11 Jobst, Andreas (2008) "What is Securitization", *Finance & Development*, 45 (3), Eylül, www.imf.org.

12 Doğru, Halil (2007), *Menkul Kıymetleştirme ve Mortgage*, İstanbul: Doğru Hukuk Yayınları, s. 12.

geçen süre içinde sistemde herhangi bir uygulama olmamıştır.

OPSİYON (OPTIONS)

Opsiyonlarda forward ve future sözleşmeler gibi belirli bir varlığın önceden belirlenen bir fiyattan, belirli bir vadede el değiştirmesini içerir. Ancak bu sözleşmelerin temel özelliği future sözleşmeler gibi vade sonunda takasın zorunlu olmaması, bunun yerine satın alma veya satma hakkı vermesidir. Bu satın alma veya satma hakkı taraflardan birine verilmekte ve hangi hakkın verildiğine bağlı olarak sözleşme call opsiyonu ve put opsiyonu olarak adlandırılmaktadır. Call opsiyonu satın alan kişi sözleşmede belirlenen vade ve fiyattan varlığı alma hakkına sahip olurken, put opsiyonu satın alan kişi varlığı satma hakkını almaktadır. Sözleşmede opsiyon sahibi taraf karşı tarafa üstlendiği riskin karşılığı olarak bir prim ödemektedir.

SERMAYENİN ORGANİK BİLEŞİMİ VE KÂR ORANLARININ AZALMASI EĞİLİMİ YASASI (THE ORGANIC COMPOSITION OF CAPITAL AND THE LAW OF THE DIMINISHING RATE OF THE PROFIT)

Sermayenin organik bileşimi, kapitalist krizleri açıklarken kullanılan azalan kâr oranları eğilimi yasasının nasıl çalıştığını görebilmek için kullanılan bir kavram olup, üretim araçları ile bunları çalıştıracak olan işçiler arasındaki teknik ilişkiyi anlatır. Neo-klasik iktisat literatüründe buna "Sermaye Yoğunluğu Derecesi" adı da verilmektedir.

Marx, sermayeyi, değişken sermaye (işgücü: v) ve sabit sermaye (fiziki yatırım malları: cc) olarak ayırır. Marx'ta kârın (s) kaynağı ise sadece artık-değerdir. İşçinin ücreti anlamına da gelen (v) işgücünün kendisini yeniden üretmesi için gerekli olan asgari geçimlik düzeyince belirlenirken, artı-değerin (s) tek kaynağı emek ya da işgücüdür. Artı-değer, işgücü başına üretilen değer/hâsıla ile geçimlik-asgari ücret arasındaki fark olarak hesaplanır ve kârın da tek kaynağıdır. Marx buradan yola çıkarak sömürü oranını artı değerin ücret içindeki payı olarak hesaplar (s/v). kâr oranı (r) şöyle formüle edilir:

$r = (s/v)/(1 + (cc/v))$

Sermaye birikim süreci içinde kaçınılmaz bir biçimde sermayenin organik bileşimi (cc/v) artarken, sömürü oranı (s/v) artırılamıyorsa kapitalistin kâr oranı (r) azalacaktır. Bu düşüşün önüne geçebilmek için artı-değerin (s) artırılması gereklidir.

Kâr oranı, belli bir dönemde, yatırılmış sermayenin sağladığı getiriyi yüzde olarak ölçen bir orandır. Kâr oranı kapitalist ekonominin barometresidir, özel yatırımların ana belirleyicisidir. Yatırım oranı ise iktisadi büyümenin ana belirleyicisidir. Kapitalist ekonomilerde kâr oranları önemlidir çünkü yatırım harcamalarını önemli ölçüde belirleyen faktördür. Ayrıca borçlanma (yabancı kaynak) ile birlikte kurumların finansal sağlamlığının ya da zayıflığının temel göstergesidir. Eğer kâr/borç rasyosu düşükse, şirketin iflas etme eğilimi çok yüksektir.Yani, kâr oranları, hem yatırım hem de finansal yönden temel bir öneme sahiptir.

Örnek;

Sermaye yatırım:	100.000 TL
Kâr:	20.000 TL
Kâr oranı:	20.000/100.000 = % 20/Yıl

100.000 TL'nin, 80.000 TL'si fabrika binası + makinalar + hammadde + elektrik için, 20.000 TL'sini işçi (ücret) kiralamak için harcansın.

Marx, işçi kiralamak için ayırdığı sermayeyi, diğer yatırım harcamasından ayırır, çünkü yeni değer yaratan tek unsur bu işgücü yada emektir ve kapitalistin 20.000 TL'lik kârının tek kaynağıdır. Marx bu sermayeyi değişken sermaye (v) olarak tanımlar. Diğer sermaye, nihai ürüne ölçeğinde herhangi bir değişiklik yapmadan transfer edilen, yani yeni bir değer yaratmayan sermayedir ve Marx bunu sabit sermaye olarak (cc) tanımlar.

Kâr oranın azalması:

Kapitalist, ikinci yılda, ilk yıldan kârı olan 20.000 TL'yi tekrar yatırıma döndürsün. Eğer yeni bir teknolojik gelişme yoksa kapitalist bu paranın 16.000 TL'sini daha önce yaptığı gibi yeni sabit sermaye alımında, 4.000 TL'sini ise yeni değişken sermaye alımında kullanacaktır. Sömürü/artı değer oranının da (s/v) değişmediğini,

yani % 100 olduğunu varsaydığımızda ikinci yılsonu kârı 24.000 TL ve kâr oranı 24.000/120.000 = % 20 olacaktır. Yani kâr oranı değişmemiştir.

Ancak teknolojik bir ilerleme söz konusu olduğunda durum değişecektir. Bu durumda kapitalist örneğin yeni değişken sermaye için sadece 1.000 TL'ye ihtiyacı olacak ve kalan 19.000 TL'yi yeni sabit sermaye alanında kullanacaktır. Şimdi, artı değer oranı sabit kaldığında, sermayenin organik bileşimi artacak, buna karşılık kâr oranı 21.000/120.000 = % 17,5'e düşecektir.

Özetle, sermayenin organik bileşimi arttıkça sermayenin ürettiği kârın oranı düşecektir Marksist literatürde bu 'Azalan Kâr Oranları Eğilimi Yasası' olarak bilinir. Emek, artı değerin tek kaynağı oldukça ve artı değer miktarı değişken sermaye miktarına bağlı oldukça (ve s/v sabit kaldıkça) kâr oranı düşmek zorundadır. Sabit sermaye stok miktarı büyüdükçe kâr oranının düşmesi A.Smith, Ricardo ve Mill gibi klasikleri endişelendirdi. Bu durum böyle sürerse kapitalist sistemin kronik bir durgunluğa düşeceğini ileri sürdüler.

Sermayenin organik bileşimini artıran faktör zamanla üretim teknolojisinin sermaye yoğun bir hale dönüşmesidir. Bir başka deyimle sermaye birikimindeki artış sermayenin organik bileşimini artırmaktadır.

Marx'a göre, yedek sanayi ordusunun (işsizler ordusu) varlığı kâr oranlarının düşmesini engelleyebilir. Ancak, sermaye stokunun artması yedek sanayi ordusunun giderek kaybolmasına, bu da ücretlerin yukarı doğru çıkmasına neden olur ve böylece kârlar azalır. Kârlardaki azalmayı durdurabilmek için ücretlerin bastırılması ise sosyal huzursuzluklara neden olur. Ancak kâr mutlak olarak azalmamaktadır. Azalma nispi olarak gerçekleşir. Yani sermaye birikimi devam edecektir. Kâr oranlarındaki azalmaya karşı önerilen çözümlerden birisi sermaye ihracıdır. Diğeri ise vergisel teşvik ve sübvansiyonlar ve kamusal alt yapı ve ucuz girdi üretimi ile sermaye maliyetlerinin azaltılmasını (böylece sermayenin getirisinin artırılmasını) amaçlayan kamu ekonomisi politikalarıdır. Keza, küreselleşme, neo-liberalizm, borçlanma ve finansallaşma da kâr oranlarındaki düşüşü ortadan kaldırmaya hizmet etmiştir.

Kâr oranlarındaki düşüş eğiliminin uzun vadeli ve yavaş işleyen bir süreç olmasını Marx Kapital'de bazı karşı etkilerin varlığına bağlamaktadır. Bunların başında, teknolojik ilerlemenin işgücü verimliliğini artırması gelir. Kol gücü yerine makinelerin istihdamı işgücünün verimliliğini artırır. Bu gelişme, makine üreten sanayide (sermaye malı sanayinde) veri bir zamanda daha fazla makine üretileceği ve beraberinde de her bir makinenin fiyatının düşeceği anlamına gelir. Bu etkiyi Marx, sabit sermayenin ucuzlayan unsurları olarak; neo-klasik iktisatçılar ise 'sermaye tasarrufu' olarak tanımlar.

Artan verimlilikler, tüketim malları sanayilerinde de benzer etkilere neden olur. Gerçekte bu gelişme nispi artı değer miktarını artırır, çünkü işçinin kendisine ücret olarak ödenen kısmı için çalışması gereken süreyi kısaltır. Artık işçi aynı ücret ve aynı çalışma saatleri altında daha fazla üretmektedir (bu işçilerin mutlaka yaşam standardının düştüğü anlamına gelmez).

Yani, artı değer oranı iş yoğunluğunu (işgücü verimliliğini) artırarak, çalışma saatlerini uzatarak ve hatta ücretleri düşürmeye zorlayarak artırılabilir. Keza işçiler arasındaki rekabet ücretleri düşürebilir ve böylece kapitalistin değişken sermaye olarak yatırmaları gereken miktarın kısılmasına neden olabilir. İşte Marx'a göre, sabit sermayenin ucuzlayan bu unsuru ve artı değer oranındaki bu yükselme kâr oranlarındaki düşüşün neden yavaş olduğunu açıklamaktadır. Marx, klasik iktisatçıların kâr oranlarının azalması eğilimini kabul ederken, bunun yavaş ve uzun dönemli bir eğilim olduğunun altını çizmiştir. Bu karşı yönlü etkilerin güçlü olduğu dönemlerin de varlığı dikkate alındığında, kâr oranlarındaki düşüşün uzun dönemde ortaya çıkan bir olgu olduğu görülür..

Kâr oranı, sermayenin kendisini çevirdiği süreyi kısaltmasıyla da artırılabilir. Bizim örneğimizde 100.000 TL yılda bir kez çevrilmektedir, eğer bu süre 6 aya indirgenirse elde edilecek kâr 40.000 TL'ye çıkacaktır (yılda % 40 kâr) Ticari ve finansal kuruluşların sanayiden bağımsız olarak gelişimi, finansallaşmanın hızlandırılması, vardiya sisteminin hayata geçirilmesi gibi yöntemler kâr oranlarını artıran ve çevrim süresini kısaltan rasyonalizasyon yöntemleridir.

SWAP

Swaplar temel olarak sözleşmenin taraflarının gelecekteki nakit akımlarını değiştirmek amacı ile yaptıkları bir türev sözleşme türüdür. Daha çok finansal kuruluşlar tarafından kullanılan swap sözleşmeleri ile örneğin taraflardan birinin dolara endeksli sabit faizli bir kredisi ile diğer tarafın TL cinsinden değişken faizli kredisine ilişkin yükümlülüklerinin değiştirilmesi mümkün olmaktadır.[13] Şirketler swap sözleşmeleri ile gelecek beklentilerine uygun olarak nakit akımlarını tasarlama imkanı kazanmaktadırlar.

TEMİNATLI BORÇ YÜKÜMLÜLÜKLERİ (COLLATERALIZED DEBT OBLIGATIONS-CDO)

CDO'lar varlığa dayalı menkul kıymetlerin bir türü olarak devlet veya özel sektör tarafından ihraç edilen tahvillere veya finansal kuruluşlar tarafından verilen kredilere dayalı olarak ihraç edilen menkul kıymetlerdir. CDO yatırımcısına yapılan ödemeler bunların dayalı olduğu varlıklara ilişkin yapılan anapara ve faiz ödemelerinden oluşan havuzdan sağlanmaktadır. Dayanak varlığın risklilik düzeyine göre farklı riskler içiren CDO'ların çıkarılması mümkün bulunmaktadır.[14]

CDO'lar, menkul kıymetleştirme işleminin temel bir özelliği olarak, bunları ihraç edecek finansal kuruluşlar tarafından kendi bilançolarında bulunan tahvil ve kredi alacakları gibi varlıkların bu amaçla kurulmuş özel amaçlı şirkete (special prupose vehicle) devredilmesi ile bu özel amaçlı şirket tarafından bu varlıkların teminatı altında çıkarılır. Özel amaçlı kuruluş tarafından satılan CDO'lardan elde edilen gelir varlıklarını devreden finansal kuruluşa ve varlıklara ilişkin anapara, faiz ve alım-satım kazançları da CDO satın alan yatırımcılara aktarılır.

---

13 Kolb, Robert W. ve Overdahl, James A. (2006) Understanding Futures Markets, UK: Blackwell Publishing, 6. Baskı, s. 5

14 Duffie, Darrell ve Nicolae, Garleanu (2001) "Risk and Valuation of Collateralized Debt Obligations", *Financial Analysts Journal*, 57 (1), Ocak/Şubat, s. 19.

TÜREV ARAÇLAR (DERIVATIVES)

Türev araçlar getirileri (değerleri) başka bir türev araca veya menkul kıymete bağlı olan finansal araçlardır. Faize, dövize, hisse senetlerine, emtia fiyatlarına, kredi alacaklarına ve hatta hava durumuna dayalı olarak düzenlenebilmektedir. Dayalı olduğu varlığın değerindeki değişmeye bağlı olarak türev aracın değeri de değişmekte ve bunun sonucunda kâr veya zarar elde edilmektedir.

Türev araçlarının kullanımının iki temel amacı riskten korunmak (hedging) ve spekülasyon sonucu kazanç elde etmektir. Riskten korunmak gelecekte ortaya çıkacak beklenmeyen fiyat hareketlerine karşı bugünden önlem alınmasını, spekülasyon ise farklı beklentiler sonucunda yüksek kaldıraç kullanarak kazanç elde edilmesinin amaçlanmasını ifade eder.[15]

Gelecekte ortaya çıkacak beklenmeyen fiyat hareketlerine karşı önlem alınması, sözleşmeye konu varlığın fiyatının ileri bir vade için sabitlenmesini içerir. Örneğin gelecekte ABD dolarının değer kazanmasını bekleyen ve bu para cinsinden yükümlülüğü olan bir şirket, bir vadeli işlem sözleşmesine taraf olarak kuru sabitleyebilir ve beklenmeyen fiyat hareketlerine karşı korunmuş olur.

Türev araçların finansal krizin derinleşmesinde önemli rol oynadıklarına ilişkin görüşlerin arkasındaki önemli etkenlerden birisi de bunların spekülatörlere yüksek kaldıraç kullanma imkânı vermesidir. Örneğin bir hisse senedine yapılacak yatırımın onda biri ile aynı hisse senedine dayalı türev araca yatırım yapılabilmekte ve bu hisse senedinin değerindeki değişimden kaynaklanan kâr veya zarar aynı tutarda elde edilebilmektedir. Bu spekülasyon saiki ile işlem yapanların risk iştahını artırmakta ve çok büyük riskler üstlenilmesine yol açmaktadır.

Türev araçlar dört ana kategori altında sınıflandırılmaktadır: (1) Forward sözleşmeler, (2) Future sözleşmeler, (3) Opsiyonlar ve (4) Swap sözleşmeleri.

15 Fitzgerald, M. Desmond (1993), *Financial Futures*, London: Euromoney Books, 2. Baskı, s. 4.

VARLIĞA DAYALI MENKUL KIYMETLER (ASSET BACKED SECURITIES)

Menkul kıymetleştirme işlemi sonucunda ihraç edilen finansal enstrümanlara genel olarak varlığa dayalı menkul kıymetler denilmektedir. Şirketler veya finansal kuruluşlar tarafından tüketici kredileri, kredi kartı alacakları, konut kredileri ve diğer alacaklar bu amaçla özel olarak kurulmuş bir şirkete (special purpose vehicle) devredilir, bunun karşılığında anapara ve faiz ödemeli varlığa dayalı menkul kıymetler ihraç edilir.

KAYNAKÇA

Adrian, Tobias ve Shin, Hyun Song (2008), "Financial Intermediaries, Financial Stability, and Monetary Policy", *Federal Reserve Bank of New York Staff Reports*, No.346, Eylül.

Adrian, Tobias ve Shin, Hyun Song (2008), "Liquidity, Monetary Policy, and Financial Cycles", *Current Issues in Economics and Finance*, 14 (1), Ocak/Şubat

Baltic Exchange Dry Index(BDI) and Freight Rates, http://www.investmenttools.com/futures/bdi_baltic_dry_index.htm (20.3.2009).

Barclays PLC Interim Management Statement 10.11.2009, Barclays interim results http://xrl.in/2uve (15.12.2009).

Bello, Walden (2006), "China and crisis of overproduction", 31 Ekim, www.globalpolitician.com, (23.6.2009).

Bernanke, Ben S (1983), "Nonmonetary Effects of the Financial Crisis in the Propagation of the Great Depression", *The American Economic Review*, 73 (3), Haziran, s. 257-276.

Bernanke, Ben S. (2009), "The Crisis and the Policy Response", *Stamp Lecture*, London School of Economics, London, England, 13 Ocak.

Bhardwaj, Geetesh ve Sengupta, Rajdeep (2008), "Prepaying Subprime Mortgages", *Federal Reserve Bank of St. Louis Working Paper.*

Blackburn, Robin (2008),"The Subprime Crisis", *New Left Review*, 50.

Blanchard, Olivier (2009), "The Crisis: Basic Mechanisms, and Appropriate Policies", *IMF Working Paper;* No:09/80, s. 3.

BM (1998), Human Development Report, www.un.org.

Bond, Patrick, "What is crisis of overproduction", www.marxmail.org, (10.7.2009).

Boratav, Korkut, "Tehlikeler ve Fırsatlar", *SOL*, 26 Ekim 2008, www.sol.org.tr.

Borio, Claudio (2008), "The Financial Turmoil of 2007-?: A Preliminary Assessment and Some Policy Considerations", *Bank for International Settlements(BIS) Working Paper*, No.251, Mart.

Bowers, Claude G. (1929), *The Tragic Era. The Revolution after Lincoln*, New York: Blue Ribbon Books, Inc., Yeniden basım: 1931.

Brenner, Richard (2009), "The Economy in a World of Trouble", www.workersliberty.org, 28 Nisan, (7.7.2009).

Brenner, Richard (2009), "The Recovery: A Marxist Analysis", The League for the Fifth International, 10 Eylül.

Brenner, Richard, "Trillion Dollar Failure", *Workers Power*, 3 Kasım 2008, www.workerspower.com, (24.3.2009).

Bruner, Robert F. ve Carr, Sean D. (2007), *The Panic of 1907: Lessons Learned from the Market's Perfect Storm*, Hoboken, New Jersey: John Wiley & Sons.

Bryan, Dick, "The Inventiveness of Capital", *Workers' Liberty*, 13 Haziran 2008, www.workersliberty.org.

Carthy, Sharon S., "Bailout plan may be stricter than GM", Chrysler expected, *Usa Today*, (3.7.2009).

Case, Stuart, "The Enemy of prosperity: Overproduction", www.harpers.org/archive/1930, (23.6.2009).

Davis, Mike, "Can Obama See the Grand Canyon?", Tom Engelhart, Tomgram: Mike Davis, Casino Capitalism, Obama, and Us, "Homepage", 23 Aralık 2008, www.tomdispatch.com.

Decressin, Jörg ve Laxton, Douglas (2009), "Gauging Risks for Deflation" *IMF Staff Position Notes*, SPN/09/01, 28 Ocak.

Denning, Liam (2009), "Heard on the Street: Detroit is Facing a New Normality," *Wall Street Journal*, 12 Ocak,

Doğru, Halil (2007), *Menkul Kıymetleştirme ve Mortgage*, İstanbul: Doğru Hukuk Yayınları.

DPT (2008), *Orta Vadeli Program 2009-2011*, s.65, www.dpt.gov.tr

Duffie, Darrell ve Nicolae, Garleanu (2001) "Risk and Valuation of Collateralized Debt Obligations", *Financial Analysts Journal*, 57 (1), Ocak/Şubat.

Durmuş, Mustafa (1988), *İhracata Yönelik Sanayileşme ve Güney Kore Modeli*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Maliye Anabilim Dalı.

Durmuş, Mustafa (2003), *Maliye Politikaları Teori ve Uygulamalarının Değerlendirilmesi*, Ankara: Yaklaşım Yayınları.

Durmuş, Mustafa (2008), *Kamu Ekonomisi*, Ankara: Gazi Kitabevi Yayınları.

Dünya Bankası (2008), Development Indicators, www.worldbank.org

Dünya Bankası, *Financial Crisis*, www.worldbank.org. (9.3.2009).

Engels, Frederick (1880), *Socialism: Utopian and Scientific*, Marx/Engels Selected Works, Cilt 3, SSCB: Progress Publishers, s. 95-151, 1970, *Marx/Engels Internet Archive*, www.marxists.org.

Engerman, Stanley ve L. Gallman, Robert E. (1996), *The Cambridge Economic History of the United States*, Cilt 1, New York: Cambridge University Press.

Enrich, David, Robin Sidel and Deborah Solomon (2009), "Fed Sees Up to $599 Billion in Bank Losses", *The Wall Street Journal*, 8 Mayıs

Erinç Yeldan'la söyleşi, *Milliyet Gazetesi*, 6 Ekim 2008.

Eyck, Erich (1950), *Bismarck and the German Empire*, New York: W.W. Norton & Company, Inc.

Fisher, Irving (1933) "The Debt-Deflation Theory of Great Depressions" *Econometrica*, 4, Ekim.

Fitzgerald, M. Desmond (1993), *Financial Futures*, London: Euromoney Books, 2. Baskı.

Flood, Robert P. ve Garber Peter M. (1984), "Collapsing Exchange Rate Regimes: Some Linear Examples", *Journal of International Econonics*, 17, s. 1-13.

Flood, Robert ve Marion Nancy (1998), "Perpective on the Recent Currency Crisis Literature", *International Journal of Finance and Economics*, 4, s. 1-26.

Foster, J. Bellamy ve Magdoff, Fred, (2008), "Financial Implosion and Stagnation Back to The Real Economy", *Monthly Review*, 60 (7), Aralık.

Foster, John Bellamy ve Robert W. McChesney (2009), "Monopoly-Finance Capital and the Paradox of Accumulation", *Monthly Review*, Ekim, www.monthlyreview.org.(15.9.2009).

Frankel, Allen (2006), "Prime or not so prime? An Exploration of US Housing Finance in the new century", *BIS Quarterly Review,* Mart.

Garbaravicius, Tomas ve Dierick, Frank (2005), "Hedge Funds and Their Implications for Financial Stability", European Central Bank, *Occasional Paper Series*, No:34, Ağustos.

Geiler, Joel (2009), "A New Phase in the Economic Crisis", *International Socialist Review*, Temmuz-Ağustos.

Gerardi, Kristopher, Lehnert, Andreas, Sherlund, Shane ve Willen, Paul, (2008) "Making Sense of the Subprime Crises", *Brooking Papers on Economic Activity*, Sonbahar.

Gindin, Sam (2008), "Saving the Detroit Three, Finishing Off the UAW, Learning from the Auto Crisis,", *The Bullet*, 24 Aralık.

Gnos, C. ve Rochon, L. P., *Credit, Money and Macroeconomic Policy: A Post-Keynesian Approach*, Cheltenham: Edward Elgar.

Gorton, Gary B. (2008), "The Subprime Panic", *NBER Working Paper Series,* No. 14398.

Greenlaw, David, Hatzius, Jan, Kashyap, Anil K. ve Hyun, Song Shin (2008) "Leveraged Losses: Lessons from the Mortgage Market Meltdown", *US Monetary Policy Forum'da Sunulan Tebliğ*, 29 Şubat 2008.

Greenspan, Alan (2007), *The Age of Turbulence: Adventures in a New York*, New York: The Penguin Press.

Gredier, William (1998), *One World-Ready or Not: The Manig Logic og Global Capitalism*, Touchstone.

Hardt, Michael and Negri, Antonio (2000), *Empire,* Cambridge, Massachusettes: Harvard University Pres.

Harris, Jerry (2005), "To Be or Not To Be : The Nation-Centric World Order Under Globalization" *Science & Society,* 69 (3), Haziran 2005, s. 329-340.

Hazine Müsteşarlığı (2008), *Türkiye Brüt Dış Borç Stoku ve Servis İstatistikleri*, 2001-2008/Q3, www.hazine.gov.tr.

Hazine Müsteşarlığı (2009), *Türkiye Ekonomisi Aralık 2009*, www.treasury.gov.tr

Hazine Müsteşarlığı, *Kamu Net Borç Stoku*, www.hazine.gov.tr.

Hirschey, Mark, "GM plan really a UAW bailout", www.2.Ijworld.com, (13.6.2009).

Horton, Mark, Manmohan Kumar, and Paolo Mauro (2009), "The State of Public Finances: A Cross-Country Fiscal Monitor," *IMF staff position note*, 30 Temmuz

Hugh, Edward (2009), "China's Economy Continues To Grow, But All The Old Doubts Remain", *China Economy Watch*, 11 Eylül

Husson, Michel, "The Crisis of Neo-liberal Capitalism", *Workers' Liberty*, 4 Ocak 2009, www.workersliberty.org.

ILO (2009), *Global Wage Report* 2009 (Update), http://www.ilo.org

ILO (2009), *World of Work Report 2009- The Global Jobs Crisis and Beyond*, s.22

IMF (2009), *Global Financial Stability Report (GFSR): Executive Summary,* http://www.imf.org/external /np/tr/2009/tr042109.htm

IMF (2009), *World Economic Outlook*, Ekim, s. 2, www.imf.org

IMF, *Global Financial Stability Report: Containing Systemic Risks and Restoring Financial Soundness*, Nisan 2008, Washington DC.

IMF, *The State of Public Finances: Outlook and Medium-Term Policies After the 2008 Crisis,* 6 Mart 2009.

IMF, *World Economic Outlook (WEO) Update*, 28 Ocak 2009, www.imf.org (12.3.2009).

International Swaps and Derivatives Association Inc (ISDA), *Summaries of Market Results* (2008 Mid-Year), www.isda.org (25.3.2009).

ITUC (2009), International Trade Union Confederation, "Latvia: The Fall of the Baltic Tiger", *Union View*, No.14, Eylül.

İMKB, *Hisse Senedi Piyasası Bültenleri*, www.imkb.gov.tr.

Jobst, Andreas (2008) "What is Securitization", *Finance & Development*, 45 (3), Eylül, www.imf.org.

Jones, Alan (2009), "Recession, Recovery, Banks and Bubbles- Workers Face Jobless Recovery", *Socialist Alternative*,, www.socialistalternative.org/news/article12 (20.12.2009)

Kliman, Andrew (2008), "Trying to Save Capitalism from Itself", *www.marxisthumanismtoday.org* (25.4.2008).

Kolb, Robert W. (1997), *Futures, Options and Swaps*, UK: Blackwell Business, 2. Baskı.

Kolb, Robert W. ve Overdahl, James A. (2006) *Understanding Futures Markets*, UK: Blackwell Publishing, 6. Baskı.

Kolo, Vincent (2009), "Global Economy-What Recovery? A Year of Crisis Fighting by the G20 Has Changed Very Little", *Socialist Alternative*, (21.09.2009), www.socialistalternative.org/

Kondratieff, Nikolai D. (1926), *Long Waves in Economic Life*, "The Kondratieff Theory", www.kwaves.com (26.2.2009).

Krisher, Tom, "Chrysler union local leaders OK contract", www.usatoday, (15.10.2007).

Kroll, Luisa, Matthew Miller and Tatiana Serafin (2009), "The World's Billionaires", http://www.forbes.com/2009/03/11/worlds-richest-people-billionaires-2009-billionaires-intro.html (03.11.09)

Krugman, Paul, R.(1979), "A Model of Balance-of-Payment Crises", *Journal of Money Credit and Banking*, 11, s. 311-325

La Botz, Dan, "What's to be done about the Auto Industry?", MRzine, 18 Ekim, 2008.

Langdana, Farrokh K. (2002), *Macroeconomic Policy; Demystifying Monetary and Fiscal Policy*, Boston: Kluwer Academic Publishers.

Lapavitsas, Costas, "A New Sort of Financial Crisis", *Workers' Liberty*, 14 Nisan 2008, www. workersliberty.org.

Lenin, Vladimir Ilyich (1916), *Concentration of Production and Monopolies, Imperialism, the Highest Stage of Capitalism*, http://www.marxists.org/archive/lenin/works/1916/imp-hsc/ch01.htm

Lenin, Vladimir Ilyich (1974), *Imperialism: The Highest Stage of Capitalism*, New York: International Publishers.

Liodakis, George (2005), "The New Stage of Capitalist Development and the Prospect of Globalization", *Science & Society*, 69 (3), Haziran 2005, s. 341-366.

Luxemburg, Rosa (1916) "The War and the Workers", *The Junius Pamphlet*, http://www.h-net.org/~german/gtext/kaiserreich/lux.html (28.2.2009).

Maechler, M.Andrea ve Ong, Lainli (2009), "Foreign Banks in the CESE Countries: In for a Penny, in for a Pound?", *IMF Working Paper*, WP/09 / 54, Mart.

Maliye Bakanlığı (2009), *2009 Yılı Ocak Ayı Bütçe Gerçekleşmeleri Raporu*, www.mb.gov.tr.

Maliye Bakanlığı, *2009 Yılı Bütçe Gerekçesi*, www.maliye.gov.tr.

Maliye Bakanlığı (2009), 2010 Yılı Bütçe Gerekçesi, Ekim

Maliye Bakanlığı (2009), *2010 Yılı Bütçe Sunuş Konuşması*, 14.12.2009, www.maliye.gov.tr

Marx, Karl (1863), *Theories of Surples Value, Capital*, Cilt 4, Economic Works of Karl Marx 1861-1864, www.marxists.org.

Marx, Karl (1998), *Capital*, Cilt 3, Marx/Engels Collected Works (MECW), *Marx & Engels Internet Archive*, http://www.marxists.org/archive/marx/works/cw/volume37/index.htm (3.11.2008).

Marx, Karl, *Capital*, Cilt 3., Bölüm 3, The Law of the Tendency of the Rate of Profit to Fall, Bölüm: 13, The Law As Such, www.marxist.org/archive/marx/works, (20.7.2009).

Marx, Karl, *Kapital*, Cilt 3, Bölüm 27, www.marxists.org

Marx, Karl, *Grundrisse* (Outlines of the Critique of Political Economy), Economic Works of Karl Marx 1857-1861, www.marxists.org

McKinsey Global Institute (2009), *Global Capital Markets: Entering a New Era*, Eylül, s.12

Minqı, Li (2005), "The Rise of Chine and Demise of the Capitalist World Economy: Exploring Historical Possibilities in the 21st Century" *Science & Society*, 69 (3), Haziran 2005, s. 420-448.

Minsky, Hyman (1982), *Can "It" Happen Again?*, New York: M. E. Sharpe.

MKK, "Yerli-Yabancı Saklama Bakiyeleri Raporu", www.mkk.com.tr.

Moseley, Fred "The Long Trends of Profits", *Workers' Liberty*, 19 Mart 2008, www.workersliberty.org.

Neal, Penny (2008), "The Subprime Mortgage Crisis: Lessons for Regulators", *Policy*, 24 (2), Kış.

Newman, Rick (2009), "Car Sales: What a dismal 2008 means for 2009", *U.S. News*, 5 Ocak (7.7.2009).

OECD (1993), Glossary of Industrial Organisation Economics and Competition Law, Der. R. S. Khemani and D. M. Shapiro, commissioned by the Directorate for Financial, Fiscal and Enterprise Affairs

OECD (2008), *Growing Unequal?: Income Distribution and Poverty in OECD Countries, Country Notes: Japan*, Ekim, http://www.oecd.org/dataoecd/45/57/41527303.pdf

OECD (2009), *Economic Outlook*, No:86, Tablo 20 ve Tablo 13, Kasım, www.oecd.org

OECD, *Tackling the Financial and Economic Crisis-For a Stronger, Cleaner, Fairer Economy*, www.oecd.org (9.3.2009).

Okwe, Mathias ve Collins Olayinka, Abuja, "Global Poverty Worsens, Say World Bank, Others"(18 September 2009), http://www.ngrguardiannews.com/news/article01

Orwell, George (1946), Politics and the English Language, http://www.thirdworldtraveler.com/George_Orwell/Politics_English_Language.html (23.11.2009)

OSD (2009), *Haber Bülteni*, Ocak, www.osd.org.tr.

Palmer, Steve (2009), "US: Green shoots will become rotting weeds", Revoluationary Communist Group, FRFI 210, Ağutos/Eylül.

Parker, Steve, "Car Sales, 2008; Even worse the thought", *The Huffington Post*, www.huffingtonpost.com, (13.11.2009)

PWC, "Drive Value", *Automotive M&A Insights 2008*;

PwCAutomotiveInstitute (2009), 2009 *Automotive Review Report*, s. 6, www.pwc.com/auto.

Reid, Jim, "A Trillion-Dollar Mean Reversion?", *Deutsche Bank*, 15 Haziran 2008.

Reinhart, Carmen M. ve Rogoff, Kenneth (2008), "This Time is Different: A Panoramic View of Eight Centuries of Financial Crises", *NBER Working Paper*, No.13882, Mart.

Reinhart,Vincent (2009), "Some Comments on Quantitative Easing (Q.E.)" "Japan's Policy Response to Its Financial Crisis: Parallels with the United States Today" *IMF Semineri'nde Sunulan Tebliğ*, 19 Mart, http://www.imf.org/external/np/seminars/eng//2009/jpn/pdf/reinhart.pdf.

Roberts, Larry (2001), "Mass layoffs hit US auto industry", 16 Ocak, www.wsws.org, (7.7.2009).

Robinson, William. I. (2005), "Global Capitalism: The New Transnationalizm and the Folly of Conventional Thinking" *Science & Society,* 69 (3), Haziran 2005, s. 316-328.

Rogoff, Kenneth (2009), "The Limits of Dubai", *Project Syndicate*, www.project-syndicate.com, 27.Aralık.

Rogoff, Kenneth, "From financial crisis to debt crisis", www.project-syndicate.org, (21.12.2009).

Rosenfeld, Herman (2009), The North American Auto Induztry in Crisis, *Monthly Review*, Haziran.

Roubini, Nouriel (2009), "Financial Gain, Economic Pain" (16.6.2009), http://www.project-syndicate.org (24.12.2009).

Sakoui, Anousha (2009), "Number of global defaults at record", *Financial Times*, (14-22.12.2009), www.ft.com

Sermaye Piyasası Kurulu (SPK), *Uluslararası Ekonomik ve Finansal Göstergeler*, www.spk.gov.tr (4.3.2009).

Spadafore, A. Michaela (2008), "Excess Baggage: Weighing the Contribution of Political and Corporate Interests in the W.T.O. Cases over Commercial Aircraft Subsidies", *Dissertation Thesis*, Miami university, www.etd.ohiolink.edu (16.12.2009).

Stiglitz, Joseph A. (2000), *Economics of the Public Sector*, 3. Baskı, New York: W.W.Norton & Company.

Stiglitz Joseph A. (2009), "The Spring of the Zombies", www.project-syndicate.org (7.5.2009).

Stiglitz, Joseph E. (2009), "Stimulate or Die" (6.8.2009),

Stiglitz, Joseph E. (2009), "Too Big to Live", (7.12.2009),

Szczesny, Joseph R., "Auto sales plummet, worsening crisis", Time–CNN, www.time.com, (3.07.2009).

Tanzi, Vito (1991), *Public Finance in Developing Countries*, Aldershot (UK): Edward Elgar Pub., s. 9-19; 73-82.

Taylor, Kit Sims, Human Society and the Global Economy (1996), *The Instability of Capitalism,* Chapter 11: Capitalism's Crises and Critics.

TCMB, *Protesto Edilen Senet Sayısı ve Tutarı 2008-2009*, www.tcmb.gov.tr

TCMB (2008), *Ödemeler Dengesi Raporu*, 2008-III, www.tcmb.gov.tr.

TCMB (2008), *Protestolu Senetlerin Sayısı ve Tutarı* (2001-2008), www.tcmb.gov.tr.

TCMB, "Ödemeler Dengesi Yıllık Analitik Sunum" (1975-2007) ve "Ödemeler Dengesi Aylık Analitik Sunum" (2007-2008 Ocak-Aralık), www.tcmb.gov.tr.

TCMB, Tüketici Güven Endeksi ve Reel Kesim Güven Endeksi, Elektronik Veri Dağıtım Sistemi, www.tcmb.gov.tr

TEPAV (2009), Küresel Kriz Çalışma Grubu, *Otomotivde Vergi İndirimleri,* Haziran, www.tepav.org.tr, (21.7.2009).

TEPAV, UNICEF ve Dünya Bankası (2009), *Ekonomik Kriz Türkiye'de Ailelerin Refahını Etkiliyor*, www.tepav.org.tr

Tett, Gillian ve Davies, Paul, "Out of Shadows: How Banking's System Broke Down", *Financial Times*, 17 Aralık 2007.

The China Business Review, China Tackles Economic Crisis with Fiscal Stimulus, Consumption Plans, www.uschina.org/benefits.html (19.12.2009).

The Federal Reserve, *Open Market Operations*, www.federalreserve.gov/fomc/fundsrate.htm.

Thomson, William R., "Global Financial Crisis Worst Since 1930's Depression", *The Market Oracle*, Stock-Markets / Credit Crisis, 20 Haziran 2008, http://www.marketoracle.co.uk/Article5533.html.

TİM (2008), *Aralık Ayı İhracat Rakamları* 2008, www.tim.org.tr.

Time-CNN (2008), "GM, Ford and Chrysler's bailout plans", www.time.com (3.12.2008).

TÜİK (2008), "Kurulan ve Kapanan Şirketler Aralık 2008", *Haber Bülteni*, 13, www.tuik.gov.tr (23 Ocak 2009).

TÜİK (2008), *Sanayi Üretim Endeksi Aylık Değişim Oranları (2005-2008)*, www.tuik.gov.tr.

TUİK (2009), *Aylık Sanayi Üretim Endeksi*, www.tuik.gov.tr

TUİK (2009), *İmalat Sanayiinde Eğilimler*, Kasım, www.tuik.gov.tr

TUİK (2009), *Yıllara ve Aylara Göre Dış Ticaret*, www.tuik.gov.tr

TÜİK, *Gayri Safi Yurtiçi Hasıla III. Dönem 2008 Haber Bülteni*, www.tuik.gov.tr.

TÜİK, *Hanehalkı İşgücü Araştırması 2007 Kasım ve 2008 Kasım Sonuçları*, www.tuik.gov.tr.

Türkiye İhracatçılar Meclisi (TİM), *Radikal*, 3 Mart 2009.

U.S. Executive Office of the President, *Economic Report of the President* (2008), Table B-1 Gross Domestic Product 1959-2007, Table B-29 Sources of Personal Income1959-2007, http://www.gpoaccess.gov/eop/tables08.html.

Vavra, Bob, "GM bankruptcy: The end of a new beginning", www.plantengineering.com, (1.6.2009).

Vessilier, Jean-Claude (2009), "Cars, the End of the Cycle," *International Viewpoint*, Mart.

VOB, Aylık Borsa Verileri, (01.03.2009-31.03.2009), www.vob.org.tr

von Mehren, Allan (2009), "Global: Lessons from the Great Depression", *Danske Bank Research*, 23 Ocak 2009, http://www.danskebank.com/danskeresearch.

Waldmeir, Pati (2009), "China car sales surge in June", *Financial Times*, www.ft.com, (9.9.2009).

Walker, Shaun (2009), "Cold, hunger and job losses ignite dissent in Russian"

Wall Street Pit, "Roubini Sees US Economy Facing 'Death by a Thousand Cuts", (14.9.2009), www. wallstreetpit.com.

Wei, Lingling (2009), "The Most Toxic Loans in Commercial Real Estate", *The Wall Street Journal*, 7 Ekim

Weidner, David, "Wall Street is doing great, except that it's losing Money", MarketWatch, *The Wall Street Journal*, Digital Network, http://www.marketwatch.com/story/in-search-of-profits-on-wall-street

Went, Robert (2003), "Globalisation in the Perspective of Imperialism," *Science & Society*, 66 (4), Kış 2002-2003, s. 473-497.

Westra, Richard (2002), "Marxian Economic Theory and an Ontology of Socialism: A Japanese Intervention", *Capital & Class*, 78.

World Bank (2009), *The World Bank Annual Report* , s.12 http://web.worldbank.org

Wolf, Martin, "America's Economy Risks the Mother of All Meltdowns", *Financial Times*, 2 Şubat 2008.

Wolf, Rick (2008) "Capitalist Crisis, Marx's Shadow", *Monthly Review*, 26 Eylül, www.monthlyreview.org/mrzine/about.html.

Wolf, Rick (2009), "The Reality Behind Economic Recovery", *Rethinking Marxism*, 30 Ağustos

Womacki, James (1991), *The Machine that changed the World MIT*, s.199.

Yaffe, David (2009), "Parasitism remains at the heart of British capitalism", Revoluationary Communist Group, FRFI 210, Ağustos/Eylül

Zigas, Barry, Parry, C. ve Weech, Paul (2002), "The Rise of Subprime Lending: Causes, Implications, and Proposals" *Fannie Mae Working Paper.*

İnternet Kaynakçası

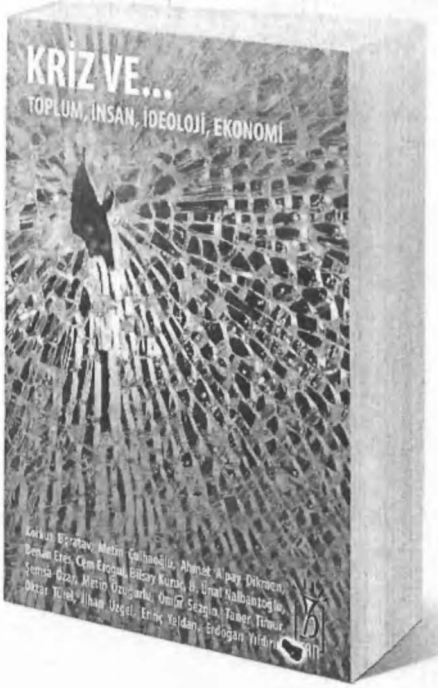
ABD Federal Mevduat Sigorta Kurumu (FDIC), www.fdic.gov
ABD Merkez Bankası (Fed), www.fed.gov
ABD Sermaye Piyasası Kurulu (SEC-EDGAR), www.sec.gov
BBC, www.bbc.co.uk
Bloomberg, www.bloomberg.com
British Bankers' Association Libor, www.bbalibor.com
Eğitimsen, www.egitimsen.org.tr
Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD), www.oecd.org
Financial Times, www.ft.com
Hürriyet Gazetesi, www.hurriyet.com.tr
lndependent, www.independent.co.uk
Leauge for the Fifth International, www.fifthinternational.org
Maliye Bakanlığı, Muhasebat Genel Müdürlüğü, www.muhasebat.gov.tr
Milliyet Gazetesi, www.milliyet.com.tr
New York Times, www.nytimes.com
Radikal Gazetesi, www.radikal.com.tr
Referans Gazetesi, www.referansgazetesi.com
Socialist Alternative, www.SocialistAlternative.org
TCMB Elektronik Veri Dağıtım Sistemi, www.tcmb.gov.tr
The Economist, www.economist.com
The Guardian, www.guardian.co.uk
The Wall Street Journal, online.wsj.com
Türkiye İstatistik Kurumu, www.tuik.gov.tr
Uluslararası Motorlu Araçlar Üreticileri Birliği (OICA), www.oica.net
Uluslararası Para Fonu (IMF), www.imf.org
USA Today, www.usatoday.com
Wikipedia, the free encyclopedia, www.wikipedia.org
Workers' Libertry, www.workersliberty.org

KRİZ VE...
TOPLUM, İNSAN , İDEOLOJİ, EKONOMİ

Hazırlayanlar: Ahmet Alpay Dikmen, N. İlter Ertuğrul

Korkut Boratav, Metin Çulhaoğlu, Ahmet Alpay Dikmen, Benan Eres, Cem Eroğul, Bilsay Kuruç, H. Ünal Nalbantoğlu, Şemsa Özar, Metin Özuğurlu, Ömür Sezgin, Taner Timur, Oktar Türel, İlhan Uzgel, Erinç Yeldan, Erdoğan Yıldırım

13,5 cm x 19,5 cm - 170 sayfa - 12 TL

Günümüzde kriz çok tartışılıyor ama, sanki her şey bir matematik denklemiymiş gibi algılanıyor. Toplumsal olanın içinin boşaltıldığı bir dönem yaşıyoruz belki de. Şizofrenik bir akıl, hayatın merkezine yerleşiyor. Gözümüze doğrultulmuş neon ışıkları bizleri kör ediyor; körleşiyoruz... Günümüzde aydınlık en büyük karanlık haline dönüşüyor. Oysa kriz toplumsal bir süreçtir. Her şeyi birer formüle, televizyon ekranının altında akan birtakım rakamlara, borsanın iniş ve çıkışını gösteren birtakım şekillere indirgeyen Akıl, bizleri de bir tür körleşmenin içine itiyor; yaşadığımız gerçekliği yanlış algılamamızın yollarını hazırlıyor. Son günlerde bunu bütün canlılığı ile yaşıyoruz. Sosyal olanın, toplumsal olanın içinin boşaltıldığı bir süreç yaşıyoruz. Dolayısıyla dünyayı salt rakamlar ve formüller üzerinden algılamayan bir tartışma yapalım istedik. Paranın sahte gerçekliğinden, 'Piyasa Tanrımızın Aklı'ndan uzaklaşmış, 'Piyasa Tanrının Aklı'na sığınarak yapılan tartışmalardan uzaklaşmış bir tartışma yapalım dedik. Neo-Liberal aklın kavramlarını yeniden sorgulayalım istedik. O yüzden krizi toplumsal boyutlarıyla, insani boyutlarıyla, ideolojik boyutlarıyla ve tabii ki iktisadi boyutlarıyla -ama iktisadi boyutlarını tartışırken de salt rakamlar üzerinden değil, üretim süreci, emek vesaire üzerinden- tartışalım istedik.

Ahmet Alpay Dikmen

TAN KİTABEVİ YAYINLARI
Selanik Cad. 78/5 Kızılay Ankara - www.tankitabevi.com

İnsanlık, kapitalizmin yeni bir krizine tanıklık ediyor. Tanıklar, krizi ait olduğu toplumsal sınıfın koşulları içinden yaşıyor. Milyonlarca işsiz ve yoksul insan, asgari yaşam standartlarına yönelik tehditleri derinden hissediyor ve muazzam bir güven yitimi ile karşı karşıya. Nihayetinde kapitalizm ekonomik ve toplumsal gelişmenin önünde bir engele dönüşüyor.

Kitap, toplumun en geniş kesimleri için reel zenginlik üretimi yerine giderek finansal spekülasyonlarla gelişen kapitalizmin "çıkmaz sokak"ını anlatıyor.

Kitap, hükümetlerin kriz önleme paketleriyle, tarihin çöplüğüne atılması gereken bir toplumsal sistemi, nasıl ayakta tutmaya çalışarak egemen sınıfa hizmet ettiklerini ve tüm bunlar yapılırken kârların özelleştirilirken zararın nasıl sosyalleştirildiğini açıklıyor.

Kitap, reel zenginliğin gerçek sahipleri olan emekçilerin örgütlü mücadelesiyle, toplumsal dayanışma ve uygarlığa gidişin mümkün olduğunu müjdeliyor.

Prof. Dr. Nejla Kurul

TAN KİTABEVİ YAYINLARI 1
ARAŞTIRMA DİZİSİ 1
www.tankitabevi.com